

Дніпровський національний
університет ім. Олесея Гончара

Центр соціально-політичних
досліджень

**ДНІПРОВСЬКА
ПОЛІТЕХНІКА**
1899

Національний технічний університет
"Дніпровська Політехніка"

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

2024 ТОМ 27 № 6

Видається з вересня 1998 року
6 разів на рік

Дніпро
Видавництво «Грані»
2024

Науково-теоретичний альманах

ГРАНІ

Том 27 № 6 2024

Засновники:
Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара,
Національний
технічний університет
"Дніпровська Політехніка",
ГО "Центр соціально-політичних
досліджень"

Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 19758 – 9558 ПР від 19.03.13

Відповідно до Наказів Міністерства
освіти і науки України від
02.07.2020 № 886 та від 27.09.2021
№ 1017 альманаху надано статус
фахового видання категорії «Б»
з філософських, політичних,
соціологічних та історичних наук.

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Індексується:
DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
ERIH PLUS
Ulrichs web
WorldCat
та інші.

Видавець:
Видавництво «Грані»
+38(050)258-83-86
grani-print.dp.ua
graniprint@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2131 від 23.05.2005

Відповідальність за достовірність
фактів, цитат, власних імен,
географічних назв, підприємств,
організацій, установ та ін. інформації
несуть автори статей. Статті
публікуються в авторській редакції.
Висловлені у цих статтях думки
можуть не збігатися з точкою зору
редакційної колегії і не покладають
на неї ніяких зобов'язань.
Передруки і переклади дозволяються
лише за згодою автора та редакції.

© «Грані» 2024

Редакційна колегія

Квітка С. головний редактор
д.держ.упр., проф. (Україна)
д.і.н., проф. (Казахстан)
Аяган Б. к.е.н., проф. (Україна)
Бобровська О. д.і.н., проф. (Україна)
Бородін Є. д.політ.н., проф. (Швеція)
Вільборг Е. д.п.н., проф. (Польща)
Вятр Є. д.екон.н., доц. (Китай)
Гао Т. д.пед.н., проф. (Словаччина)
Гладуш В. д.і.н., проф. (Україна)
Городяненко В. д.ф., доц. (Швеція)
Густафссон М. д.габ., проф. (Словаччина)
Дудек М. д.і.н., проф. (Україна)
Іваненко В. к.філол.н., доцент (Україна)
Іванова С. д.ф., с.н.с. (Італія)
Ісетті Дж. д.е.н., проф. (Україна)
Жиленко К. д.і.н., проф. (США)
Жук С. д.і.н., проф. (Україна)
Журба О. д.і.н., проф. (Україна)
Казакевич Г. к.пед.н., проф. (Словаччина)
Кляйн В. к.соц.н., доц. (Україна)
Колісник Л. д.пед.н., проф. (Польща)
Кондрашова Л. д.політ.н., проф. (Україна)
Кривошеїн В. к.е.н., проф. (Україна)
Крушельницька Т. д.філос.н., проф. (Литва)
Кузнецовенє Й. д.філос.н., проф. (Україна)
Кулик О. д.і.н., проф. (Україна)
Литвинова Т. д.пед.н., проф. (Україна)
Лучанінова О. д.е.н., проф. (Україна)
Македон В. д.е.н., проф. (Україна)
Никифоров А. к.пед.н., доц. (Україна)
Ніколенко Л. д.філос.н., проф. (Україна)
Окороков В. д.пед.н., проф. (Україна)
Омельченко М. д.і.н., проф. (США)
Плохій С. д.і.н., доц. (Азербайджан)
Рагімлі Р. д.психол.н., асоц.проф. (Грузія)
Русецький А. д.н. із соц. ком., проф. (Литва)
Ружевицус Ю. д.соц.н., проф. (Великобританія)
Робертс К. д.і.н., проф. (Україна)
Світленко С. д.і.н., проф. (Казахстан)
Сидиков Е. д.е.н., доц. (Україна)
Сітковська А. д.і.н., проф. (Україна)
Слободянюк М. д.політ.н., проф. (Україна)
Ставченко С. к.соц.н., доц. (Україна)
Сорокіна Л. д.філос.н. (Нідерланди)
Схюрман П. д.філос.н., проф. (Україна)
Токовенко О. д.пед.н. (Україна)
Тороп К. д.політ.н., проф. (Україна)
Третяк О. д.філос.н., проф. (Фінляндія)
Хейнемаа С. д.філос.н., проф. (Україна)
Шевцов С. д.і.н., проф. (Україна)
Шляхов О. д.і.н., проф. (Україна)

Редакція

Головний редактор: Квітка С.
Заступники головного редактора:
Іванова С., Кривошеїн В., Шевцов С., Шляхов О.
Виконавчий редактор: Мазур О.
Коректор: Лиман А.

Контакти:

+38(050)258-83-86; +38(097)269-55-13
granidp@gmail.com, www.grani.org.ua

Scientific and theoretical almanac

GRANI/ Editorial board

27 (6) 2024

Founders:
Oles Honchar Dnipro National
University,
Dnipro University of Technology,
NGO "Centre of Social and Political
Researches"

Registration license
KB № 19758 – 9558 ПП issued 19.03.13

By Decrees № 886 of 02 July 2020
and № 1017 of 27 September 2021
issued by the Ministry of Education
and Science of Ukraine the status of
specialized publication category "B" on
philosophical, political, sociological and
historical sciences was given.

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Indexed:
DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
ERIH PLUS
Ulrichs web
WorldCat
and other.

Publisher:
Publishing house «Grani»
+38(050)258-83-86
www.grani-print.dp.ua
graniprint@gmail.com
Publishing license
ДК № 2131 dated 23.05.2005

Responsibility for facts, quotations,
private names, enterprises and
organizations titles, geographical
locations etc. to be bared by the authors.

Articles are published in the author's
editing. The editorial office and board
do not always share the views and
thoughts expressed in published articles.

Reprints and translations are allowed
on the written consent with the editorial
office and the author.

© «Grani» 2024

Kvitka S.	Editor in Chief
Ayahan B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Bobrovska O.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Borodin Ye.	Full Prof. Ph.D. (Ukraine)
Vyatr E.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Gao T.	Full Prof. Dr. (Poland)
Hladush V.	Assoc. Prof. Dr. (China)
Gorodyanenko V.	Full Prof. Dr. (Slovakia)
Gustafsson M.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Dudek M.	Assoc. Prof. Ph.D. (Sweden)
Ivanenko V.	Full Prof. Dr. (Slovakia)
Ivanova S.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Isetti G.	Assoc. Prof. Ph.D. (Ukraine)
Zhuk S.	Senior Researcher, Ph.D. (Italy)
Zhurba O.	Full Prof. Dr. (USA)
Kazakevych G.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Klein V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kolisnyk L.	Full Prof. Ph.D. (Slovakia)
Kondrashova L.	Assoc. Prof. Ph.D. (Ukraine)
Kryvoshein V.	Full Prof. Dr. (Poland)
Krushelnytska T.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kuznecoviene J.	Full Prof. Ph.D. (Ukraine)
Kulyk O.	Full Prof. Dr. (Lithuania)
Lytvynova T.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Luchaninova O.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Makedon V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Nykyforov A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Nikolenko L.	Assoc. Prof. Ph.D. (Ukraine)
Okorokov V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Omelchenko M.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Plokhii S.	Full Prof. Dr. (USA)
Rahimli R.	Assoc. Prof. Dr. (Azerbaijan)
Rusetsky A.	Assoc. Prof. Dr. (Georgia)
Ruzhevichus Yu.	Full Prof. Dr. (Lithuania)
Roberts K.	Full Prof. Dr. (United Kingdom)
Sitkovska A.	Assoc. Prof. Dr. (Ukraine)
Svitlenko S.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Sydykov E.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Slobodyanyuk M.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Stavchenko S.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Sorokina L.	Assoc. Prof. Ph.D. (Ukraine)
Schuurman P.	Full Prof. Dr. (Netherlands)
Tokovenko O.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Torop K.	Dr. (Ukraine)
Tretyak O.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Heinamaa S.	Full Prof. Dr. (Finland)
Shevtsov S.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Shlyakhov O.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Wihlborg E.	Full Prof. Dr. (Sweden)
Zhylenko K.	Full Prof. Dr. (Ukraine)

Editorial office

Editor in Chief: Kvitka S.
Deputies Chief Editor: Ivanova S., Krivoshein V.,
Shevtsov S., Shlyakhov O.
Executive Editor: Mazur O.
Corrector: Lyman A.

Contacts:

+38(050)258-83-86; +38(097)269-55-13
granidp@gmail.com, www.grani.org.ua

Зміст

Політологія

С. 6

Івасюк Іван

Стратегічне планування розвитку територіальних громад гірських населених пунктів Карпатського регіону в умовах європейської інтеграції України

С. 14

Вербицький Андрій

Національна еліта як суб'єкт стратегічного цілепокладання і ціннісної консолідації суспільства

С. 21

Бузаров Андрій

Результати «Рамштайна» для контурів нової архітектури міжнародної безпеки

Соціологія

С. 29

Стаднік Оксана

Тіло як соціальної конструкт: від протосоціології до класичних теорій соціальної взаємодії

С. 35

Ісмаїлов Самір

Взаємодія між реальним та віртуальним: диджиталізація феномену соціальних комунікацій в комп'ютерних іграх

С. 44

Сенюра Оксана

Соціальна мобільність як індикатор суспільних змін: сучасний науковий дискурс

С. 52

Дияк Ростислав

Корпоративна культура: теоретичні засади та практичні аспекти формування

С. 60

Мирошніченко Альона, Горошко Олена

Кризові екологічні комунікації у період воєнного часу (на прикладі Запорізької АЕС)

С. 71

Калашнікова Людмила, Безуглова Валерія

Соціологічний моніторинг ефективності комунікації у системі «влада-громадськість» в умовах війни: від теорії до практики

С. 79

Величковський Руслан

Війна в Україні: порівняльний аналіз емоційної тональності Telegram-каналів і традиційних ЗМІ

С. 90

Жарко Ярослав

Генерація темпоральних програм інститутом президента: кейс – публічні промови президентів України

Contents

Politology

P. 6

Ivasiuk Ivan

Strategic Planning for the Development of Territorial Communities in Mountainous Settlements of the Carpathian Region in the Context of Ukraine's European Integration

P. 14

Verbytskyi Andrii

National Elite as a Subject of Strategic Goal-Setting and Value Consolidation of Society

P. 21

Buzarov Andrii

Ramstein Results for the Outlines of a New International Security Architecture

Sociology

P. 29

Stadnik Oksana

The Body as a Social Construct: from Proto-Sociology to Classical Theories of Social Interaction

P. 35

Ismailov Samir

Interaction Between Real and Virtual: Digitalization of the Phenomenon of Social Communications in Computer Games

P. 44

Seniura Oksana

Social Mobility as an Indicator of Social Change: Contemporary Scientific Discourse

P. 52

Dyyak Rostyslav

Corporate Culture: Theoretical Foundations And Practical Aspects Of Formation

P. 60

Myroshnychenko Alona, Goroshko Olena

Crisis Environmental Communications in Wartime (on the Example of Zaporizhzhya Nuclear Power Plant)

P. 71

Kalashnikova Liudmyla, Bezuhlova Valeriia

Sociological Monitoring of the Effectiveness of Communication in the System of "Government-Public" in the Conditions of War: from Theory to Practice

P. 79

Velychkovskyi Ruslan

War in Ukraine: A Comparative Analysis of the Emotional Tone of Telegram Channels and Traditional Media

P. 90

Zharko Yaroslav

Generation of Temporal Programs by the President's Institute: a Case Study - Public Speeches of the Presidents of Ukraine

Філософія

C. 104

Дияк Вадим, Волобуєв Владислав

Концепт справедливої війни у Біблії: етичні аспекти

C. 110

Мофа Сергій

Особливості та основні напрями трансформації національної самосвідомості в Україні, як основи внутрішньої інтеграції української нації в умовах глобалізації та тривалої зовнішньої агресії

C. 118

Данканіч Артем

Протестантські екзистенціалісти про спотворення віри

C. 126

Вергун Денис

Специфіка моральних та етичних аспектів професії військовослужбовця в сучасному українському суспільстві

C. 133

Висоцька Ольга

Довіра та доброчесність як основи соціального порядку

Історія

C. 140

Сандоян Каріна

«Азовський феномен»: чинники формування військового міфу в компаративістиці

C. 149

Шляхов Олексій

Гірничопромисловці Карпови: штрихи до портрету дворян-підприємців Катеринославщини пореформеної доби

C. 156

Гардашов Рашид Ахмедхан

Сучасні концепції комплектування колекцій наукових бібліотек

Педагогіка

C. 163

Мога Микола

Корекція артикуляції у дітей із загальним недорозвитком мовлення засобами рухово-ігрової діяльності

Philosophy

P. 104

Dyiak Vadym, Volobuiev Vladyslav

The Concept of Just War in the Bible: Ethical Aspects

P. 110

Mofa Serhij

Peculiarities and Main Directions of the Transformation of National Self-Awareness in Ukraine, as the Basis of the Internal Integration of the Ukrainian Nation in the Conditions of Globalization and Long-Term External Aggression

P. 118

Dankanich Artem

Protestant Existentialists on the Distortion of Faith

P. 126

Verhun Denys

The Specifics of Moral and Ethical Aspects of the Military Profession in Contemporary Ukrainian Society

P. 133

Vysotska Olha

Trust and Integrity as the Foundations of Social Order

History

P. 140

Sandoyan Karina

"Azov Phenomenon": Factors in the Formation of the Military Myth in Comparativistics

P. 149

Shliakhov Olexei

Carp Mining Industry: Touches to the Portrait of the Nobles-Entrepreneurs Catherineslaws of the Post-Reformed Age

C. 156

Gardashov Rashad Ahmedkhan

Modern Concepts of Completing the Collections of Academic Libraries

Pedagogy

P. 163

Moga Mykola

Correction of Articulation in Children with General Underdevelopment of Speech by Means of Motor and Game Activities

Strategic Planning for the Development of Territorial Communities in Mountainous Settlements of the Carpathian Region in the Context of Ukraine's European Integration

UDC: 352.076

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724106>**Ivasiuk Ivan**Ph.D. Student, <https://orcid.org/0000-0002-7018-3741>, ivan.ivasiuk.19@pnu.edu.ua*Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk (Ivano-Frankivsk, Ukraine)*

Abstract

This study is dedicated to the analysis of strategic planning for the development of territorial communities in mountainous settlements of the Carpathian region in the context of Ukraine's European integration. The article explores the main scenarios for the future functioning of these communities.

Relevance. Strategic planning for the development of territorial communities in the mountainous settlements of the Carpathian region is crucial for ensuring their sustainable development and integration into European economic and social processes, considering the current challenges of Ukraine's European integration.

The purpose of the article is to explore the specific features of strategic planning for the development of territorial communities in the mountainous settlements of the Carpathian region, taking into account Ukraine's European integration, and to identify pathways for their sustainable development under new conditions.

Results. Strategic planning for the development of territorial communities in the mountainous settlements of the Carpathian region should take into account the specifics of local conditions, the needs of European integration, and the implementation of innovative approaches for sustainable development.

Conclusions. Strategic planning is the process of defining long-term goals and the paths to achieve them, taking into account available resources and challenges. It is a crucial tool for systematic management at all levels, requiring the integration of various approaches for effective development. The choice of strategy depends on the specifics of the community, external conditions, and resources. Strategic planning should address societal needs, define development priorities, and adapt to changes. Successful implementation requires deep analysis, effective execution, and continuous monitoring. The development of strategic plans for the mountainous communities of the Carpathian region is essential for ensuring their sustainable development in the context of Ukraine's European integration.

Keywords: territorial community, mountainous settlements, development strategies, development scenarios, strategic planning

Стратегічне планування розвитку територіальних громад гірських населених пунктів Карпатського регіону в умовах європейської інтеграції України

Івасюк Іван*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)*

Анотація

Дана студія присвячена аналізу стратегічного планування розвитку територіальних громад гірських населених пунктів Карпатського регіону в умовах європейської інтеграції України. В статті розглядаються основні сценарії функціонування громад у майбутньому.

Актуальність. Стратегічне планування розвитку територіальних громад гірських населених пунктів Карпатського регіону є важливим для забезпечення їх сталого розвитку та інтеграції в європейські економічні та соціальні процеси, з огляду на сучасні виклики європейської інтеграції України.

Мета статті: дослідити особливості стратегічного планування розвитку територіальних громад гірських населених пунктів Карпатського регіону з урахуванням європейської інтеграції України та визначення шляхів їх сталого розвитку в нових умовах.

Результати. Стратегічне планування розвитку територіальних громад гірських населених пунктів Карпатського регіону повинно враховувати специфіку місцевих умов, потреби європейської інтеграції та застосування інноваційних підходів для сталого розвитку.

Висновки. Стратегічне планування - це процес визначення довгострокових цілей і шляхів їх досягнення з урахуванням наявних ресурсів та викликів. Це важливий інструмент для системного управління на всіх рівнях, що потребує інтеграції різних підходів для ефективного розвитку. Вибір стратегії залежить від специфіки громади, зовнішніх умов і ресурсів. Стратегічне планування повинно враховувати потреби суспільства, визначати пріоритети розвитку та адаптуватися до змін. Для успішної реалізації необхідний глибокий аналіз, ефективне впровадження та постійний моніторинг. Розробка стратегічних планів розвитку гірських громад Карпатського регіону є важливою для забезпечення їх сталого розвитку в умовах європейської інтеграції України.

Ключові слова: територіальна громада, гірські населені пункти, стратегії розвитку, сценарії розвитку, стратегічне планування

Стаття надійшла / Article arrived: 16.10.2024

Схвалено до друку / Accepted: 22.12.2024

Вступ.

Стратегічне планування розвитку територіальних громад гірських населених пунктів Карпатського регіону має особливу важливість в контексті європейської інтеграції України, оскільки ці громади стикаються з унікальними економічними, соціальними та екологічними проблемами, зокрема, з відтоком молоді, низьким рівнем інфраструктурного розвитку та необхідністю збереження природної спадщини.

В умовах інтеграції України до Європейського Союзу постає необхідність застосування новітніх підходів до планування, яке б сприяло підвищенню якості життя місцевих жителів, розвитку зелених технологій, а також покращенню соціальної та економічної інфраструктури. Стратегічне планування вимагає комплексного підходу, що поєднує в собі як місцеві потреби, так і загальнонаціональні вимоги до адаптації українських територій до європейських стандартів.

Мета статті: дослідити особливості стратегічного планування розвитку територіальних громад гірських населених пунктів Карпатського регіону з урахуванням європейської інтеграції України та визначення шляхів їх сталого розвитку в нових умовах..

При підготовці публікації було використано кілька класичних методів дослідження. Порівняльний (компаративний) аналіз здійснювався для порівняння сценаріїв розвитку громад. Метод стратегічної діагностики дав змогу оцінити поточний стан територіальних громад через проведення діагностики їх розвитку, зокрема оцінка ресурсного потенціалу, інфраструктури, соціальних і економічних умов, а також дав змогу визначити слабкі та сильні сторони громад з точки зору стратегічного планування.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Територіальні громади відіграють ключову роль у процесах децентралізації та розвитку місцевого самоврядування. Зважаючи на виклики європейської інтеграції та воєнного стану, їх теоретичне дослідження є важливим для розробки ефективних політичних рішень. Сучасна наука розширює трактування поняття територіальної громади, охоплюючи такі аспекти, як політична ефективність, економічний розвиток, управлінська спроможність та соціальна інтеграція.

М. Баймуратов трактує територіальну громаду як групу осіб, що постійно проживають на визначеній території і пов'язані територіально-особистими зв'язками системного характеру (Баймуратов, 2018).

У статті дослідники М. Примуш і Ю. Окуньовська визначають основні характеристики «громади» як основного елемента місцевого самоврядування, акцентують увагу на відмінності між поняттями «громада» та «територіальна громада», подають історичні передумови формування громад в Україні.

Вони також виділяють види громад і визначають функції територіальної громади як суб'єкта регулювання соціально-економічного розвитку території (Примуш, & Окуньовська, 2022).

Спасів Н. констатує, що об'єднана територіальна громада є спроможною соціально-економічною системою, що має самостійно сформовані органи місцевого самоврядування та інтегрована на локальному, територіальному, економічному і фінансовому рівнях, здатною забезпечити функціонування та розвиток інфраструктури, а також сприяти зростанню суспільного добробуту через ефективні міжелементні зв'язки (Спасів, 2019).

І. Побочій вважає, що визначення сутності територіальних громад і напрямків їх діяльності відкриває можливості для формування механізмів соціально-політичного представництва. Інституційна структура територіальної громади виступає таким механізмом, який має враховувати інтереси всіх основних соціальних груп. Ефективність функціонування територіальних громад визначається їх інституційною спроможністю, яка оцінюється через показники соціально-економічного розвитку регіонів (Побочій, 2020).

Наукові підходи до визначення сутності територіальної громади, що допомагають краще зрозуміти її структуру, функції та потенціал для забезпечення сталого розвитку розглянуто у статті Н. Клевцевич (2024).

Стратегічне планування розвитку територіальних громад є важливим аспектом в умовах європейської інтеграції України, зокрема в гірських населених пунктах Карпатського регіону. Вивчення цієї теми має численні наукові та практичні розробки, які сприяють глибшому розумінню специфіки стратегічного розвитку в гірських територіях та їх інтеграції в європейський простір. Початково питання стратегічного планування розвитку територіальних громад в Україні досліджувались у рамках загальних теоретичних підходів до планування розвитку місцевих громад.

Стратегічне планування є основою для забезпечення сталого розвитку організацій, територіальних громад, підприємств і державних установ, оскільки воно дозволяє створити комплексний підхід до управління, орієнтуючись на майбутні можливості та ризики.

У статті Бурик З. досліджено сутність стратегічного планування розвитку територій як складової системи місцевого управління в контексті децентралізації, регіонального розвитку та становлення інформаційного суспільства, розглянуто функції стратегічного управління, що реалізуються під час планування та сприяють економічному і соціальному розвитку регіону. Дослідниця визначає основні принципи стратегічного планування на регіональному рівні, які пришвидшують політичні,

економічні, соціальні, технологічні та екологічні зміни в розвитку територій (Бурик, 2020).

Дослідниця Кобець Ю. зазначає, що важливою складовою процесу розробки стратегій розвитку політичних систем, особливо тих, що перебувають у перехідному стані є методика SWOT-аналізу (Кобець, 2020).

К. Пастух розглядає здійснення стратегічного планування розвитку територіальних громад в Україні. Дослідниця визначає напрями його удосконалення, серед яких: оновлення нормативно-правової бази для стратегічного планування розвитку територіальних громад; організація чіткої системи взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо цього процесу; залучення до розробки та реалізації стратегій підготовлених фахівців, які повинні володіти знаннями про функції, процеси, принципи та методи стратегічного планування розвитку територіальних громад та мати вміння вирішувати сучасні проблеми їх розвитку в Україні (Пастух, 2021).

Орел М. досліджує сутність та особливості стратегічного планування, спрямованого на забезпечення політичної безпеки (Орел, 2018).

У статті дослідниці М. Морозової розглянуто сутність та важливість стратегічного планування для підприємств, що функціонують в умовах невизначеності зовнішнього середовища. Окрему увагу приділено основним етапам процесу стратегічного планування. Завдяки плануванню підприємства мають можливість своєчасно враховувати фактори, що сприяють створенню сприятливих умов для ефективної внутрішньої політики (Морозова, 2019).

Чикаренко І., Чикаренко О., Ушакова А. дослідили роль та специфічні особливості управління стратегічним розвитком об'єднаних територіальних громад Дніпропетровської області (Чикаренко, Чикаренко, & Ушакова, 2018).

Результати дослідження.

Європейська інтеграція є процесом поступового зближення та приєднання держави до Європейського Союзу, що передбачає адаптацію національних політик, економічних систем, законодавства та інститутів до стандартів і норм ЄС. Для України цей процес має стратегічне значення, оскільки він сприяє зміцненню економічної стабільності, покращенню рівня життя громадян, розвитку демократичних стандартів і прав людини, а також створенню нових можливостей для прогресу на всіх рівнях - від місцевого до національного.

Це дає нові можливості для територіальних громад, зокрема у сфері розвитку інфраструктури, підвищення якості життя, залучення інвестицій та зміцнення місцевої економіки.

Ключовим інструментом у процесі розвитку громад є моделювання, яке передбачає створення

стратегічних планів, впровадження ефективних управлінських механізмів та залучення інноваційних підходів до розвитку інфраструктури і соціальних послуг.

Стратегічне планування полягає у свідомому виборі цілей, засобів вирішення проблем (або реалізації можливостей) і бажаного сценарію подій, що включає в себе можливість активного впливу на цей сценарій протягом його реалізації (Методичні рекомендації, 2021).

Застосування інструментів стратегічного планування дозволяє громадам визначити, які сектори потребують першочергових інвестицій, як, наприклад, освіта, охорона здоров'я, транспорт або житлово-комунальні послуги.

Серед ключових особливостей стратегічного планування можна виокремити наступні: орієнтація на середньо- та довгострокову перспективу; досягнення цілей, що визначають розвиток відповідного регіону, громади чи організації; взаємозв'язок стратегічних цілей з обсягом і структурою ресурсів, необхідних для їх реалізації; а також врахування впливу різноманітних факторів при розробці плану як результату стратегічного планування (Савчук, 2016).

Важливою складовою в цьому контексті є оцінка потенціалу громади для розвитку підприємництва та створення робочих місць.

Для прикладу, Берегометська громада є однією з найбільших в Чернівецькій області та займає 4 місце за площею серед інших громад. Її важливим ресурсом є природно-заповідний фонд, розташований на території громади. Крім того, громада має значний потенціал для розвитку туризму завдяки своїм привабливим природним ландшафтам та культурним пам'яткам. Це створює можливості для розвитку готельного бізнесу, ресторанів та інших туристичних послуг. Політика місцевої влади спрямована на формування сприятливого інвестиційного клімату для залучення інвесторів (Інвестиційний паспорт, 2024).

Матеївецька об'єднана територіальна громада Івано-Франківської області знаходиться на однаковій відстані (приблизно 70 км) від обласних адміністративних центрів Івано-Франківська та Чернівців. Таке стратегічне розташування має значні переваги, адже воно дозволяє активно орієнтуватися на вітчизняного споживача і залучати потенційних інвесторів, які зацікавлені у розвитку внутрішнього ринку (Стратегія розвитку Матеївецької, 2018).

Сьогодні, коли сотні територіальних громад вже ухвалили власні стратегії, розроблені за підтримки різних програм міжнародної технічної допомоги, є можливість ознайомитися з різноманітними формулюваннями стратегічних та оперативних цілей. Поінформованість і громадська активність мешканців об'єднаної громади свідчить про їхній інтерес до місцевих справ.

Наприклад, у Матеївецькій територіальній громаді кожна стратегічна ціль ґрунтується на результатах опитування жителів, яке було проведено в громаді. За його результатами: понад 54% респондентів підтвердили свою зацікавленість, тоді як 34,2% оцінили свій інтерес як середній. Це вказує на те, що місцева влада має значний потенціал для формування активної громадськості, яка прагне брати участь у вирішенні місцевих проблем (Стратегія розвитку Матеївецької, 2018).

Як бачимо, ще однією важливою перевагою стратегічного планування в контексті моделювання є те, що воно сприяє залученню громадян до процесу прийняття рішень. Впровадження інтерактивних моделей участі, таких як громадські слухання, опитування та ініціативи бюджету участі, дозволяє громадам краще розуміти потреби своїх мешканців і створювати сприятливі умови для розвитку.

Ефективне моделювання також допомагає оптимізувати використання обмежених фінансових та матеріальних ресурсів громад, оскільки дозволяє визначати пріоритетні напрямки розвитку, такі як дороги, освітні чи медичні установи, що потребують першочергової уваги. Завдяки цьому можна скоротити витрати, підвищити ефективність вкладень та забезпечити максимальну користь для мешканців.

Так, зокрема, в Стратегії розвитку Старобогородчанської об'єднаної територіальної громади Івано-Франківської області не лише окреслено головні проблеми громади, а й запропоновано такі шляхи їх вирішення: розробка плану обслуговування доріг; широке залучення громади до питань дорожньої інфраструктури, зокрема погодження пріоритетності та рівня обслуговування доріг; пошук додаткових джерел фінансування для підтримки та покращення дорожньої інфраструктури громади; передачі місцевих доріг на баланс громади разом із фінансуванням; залучення місцевого бізнесу до вирішення питань дорожньої інфраструктури; розробка стратегії благоустрою для головних вулиць, включаючи озеленення, облаштування тротуарів, встановлення церков та інших архітектурних об'єктів у вечірній час (Стратегія розвитку Старобогородчанської, 2017).

Пріоритетами розвитку Матеївецької об'єднаної громади є територія розвинутого підприємництва, що передбачає реалізацію системи цілепокладання, яка включає дві операційні цілі. Ще одним важливим аспектом є створення комфортного середовища для проживання, для чого визначено три операційні цілі, що вимірюють досягнення у цьому стратегічному напрямку. Крім того, Матеївецька об'єднана громада прагне стати простором для інтеграції та дозвілля, що передбачає комплекс завдань та проєктів (Стратегія розвитку Матеївецької, 2018).

Стратегічне бачення розвитку Дзвиняцької об'єднаної територіальної громади Івано-Франківської

області полягає в тому, що громада має стати визнаним економічним центром, який використовує місцеві ресурси та підприємницький потенціал мешканців, а також залучає зовнішніх інвесторів. Економіка громади характеризуватиметься зростаючою конкурентоспроможністю та диверсифікацією, що включає розвиток видобутку природних ресурсів, виробництва, торгівлі, сфери послуг, відновлювальної енергетики, а також сільського господарства та переробки сільськогосподарської продукції. Збільшиться пропозиція активного відпочинку, що базується на місцевій культурі та природних ландшафтах, які не лише експлуатуються, але й відновлюються (Програма місцевого, 2019).

Ключовою методологічною основою для стратегічного вибору є сценарне моделювання. Розробляються кілька варіантів сценаріїв розвитку: базовий (інерційний) та альтернативні (оптимістичний і песимістичний).

Базовий (інерційний) сценарій формується на основі припущення, що вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на стан територіальної громади залишиться незмінним протягом тривалого часу. Оптимістичний сценарій ґрунтується на припущеннях, що будуть сформовані найсприятливіші зовнішні (глобальні та національні) та внутрішні (ті, які територіальна громада може створити самостійно) фактори впливу. Песимістичний сценарій виходить з критичної оцінки, що враховує негативний вплив зовнішніх і внутрішніх факторів (Методичні рекомендації, 2021).

Сценарне планування особливо важливе в умовах високої невизначеності. Для прикладу, в «Стратегії розвитку Берегометської територіальної громади до 2027 року» констатовано: «Зважаючи на те, що для новоствореної ОТГ дуже мало даних для відстеження попередньої динаміки соціально-економічних процесів, повноцінне формулювання сценаріїв у 2021 році неможливе (стане можливим під час наступних періодів стратегічного планування – через 3-5 років). Таким чином, наведені нижче елементи сценарного моделювання відображають, передусім вплив на громаду зовнішніх факторів» (Стратегія розвитку Берегометської, 2022).

Саме тому тут пропонується розгляд двох сценаріїв: інерційний (песимістичний) та модернізаційний (реалістичний). Інерційний (песимістичний) сценарій розвитку громади формується на основі припущень, що стабільний баланс зовнішніх і внутрішніх факторів впливу на соціально-економічний стан громади залишатиметься незмінним упродовж тривалого часу, тобто система буде розвиватися за інерцією: громада рухатиметься без значних змін, а суспільно-економічний стан країни не сприятиме розвитку. Відповідно до цього сценарію, доходи бюджету територіальної громади будуть недостатні для значного покращення інфраструктури громади – поліпшення благоустрою

спостерігатиметься, відповідно, лише для соціально важливих об'єктів, що не має суттєвого впливу на загальний вигляд громади. Розвиток території відбувається повільно, а фінансування здійснюється за залишковим принципом (Стратегія розвитку Берегометської, 2022).

Модернізаційний (реалістичний) сценарій розвитку громади базується на припущеннях, що формуються найсприятливіші зовнішні (глобальні та національні) та внутрішні (ті, що громада може створити самостійно) фактори впливу, при яких громада активно використовує можливості в умовах швидкого суспільно-економічного розвитку країни.

На місцевому рівні базові припущення включають:

1) сформовані базові планувальні документи громади, такі як стратегія, зонування земель, схема планування, інвестиційний паспорт громади;

2) громада є активним реципієнтом державних та донорських фондів;

3) створюються привабливі інвестиційні пропозиції, зокрема в сфері рекреації, туризму та аграрного сектору;

4) покращується підприємницький та інвестиційний клімат, що робить громаду привабливою для інвесторів і сприяє розвитку місцевої економіки;

5) інфраструктура громади покращується завдяки додатковим коштам від фінансової децентралізації та раціональному використанню ресурсів;

6) зростають доходи населення, зупиняється еміграція та збільшується кількість людей, які переїжджають до громади.

Громада позиціонує себе як комфортне селище, де основою економіки є розвиток малого та середнього бізнесу, легкої промисловості, туристичних послуг та ефективного сільського господарства. Завдяки злагодженій політиці регіону та громади формуються і просуваються привабливі інвестиційні пропозиції на інвестиційних ринках.

Залучення стратегічних інвесторів дозволяє значно покращити привабливість Берегометської громади для туристів, у тому числі для чернівчан (тури на вихідні). Зростає кількість робочих місць та рівень доходів населення. Розвиток сільських територій громади забезпечується інвестиціями в аграрний сектор, підтримкою сільських обслуговуючих кооперативів та неаграрними видами бізнесу. Аграрний сектор повністю забезпечує продуктами харчування курортну сферу та експортує їх за межі громади (Стратегія розвитку Берегометської, 2022).

В «Стратегії розвитку Рожнятівської територіальної громади на 2022-2027 роки» прописано кілька сценаріїв розвитку громади, залежно від критеріїв:

1. За сприйняттям (оптимістичний сценарій - громада буде сприйматися на центральному рівні (серед народних депутатів, міністрів, представників

адміністрацій та експертних кіл) як партнер у розвитку, з думкою якого варто рахуватися, її залучатимуть до важливих рішень на державному рівні; песимістичний сценарій – громада перетвориться на простого розпорядника коштів, отримуючи додаткові повноваження без належної підтримки);

2. За ресурсами та повноваженнями (оптимістичний сценарій – громада матиме достатній бюджет на реалізацію розвитку проектів, програм і ініціатив, делеговані повноваження супроводжуватимуться відповідними ресурсами, а також доступом до різних фондів для залучення додаткового фінансування через відкриті конкурси; песимістичний сценарій - громада отримуватиме більше повноважень без підвищення фінансового забезпечення, що може призвести до проблем із виконанням цих функцій).

Однак, основними, на думку представників Робочої групи, інерційний та модернізаційний сценарії.

При стратегічному плануванні варто зупинитися також на понятті «інвестиційний потенціал територіальної громади». Ефективність використання потенціалу залежить від управління місцевою владою. Крім того, його формують об'єктивні фактори, зумовлені природними, соціально-економічними та політичними умовами громади.

В «Стратегії розвитку Рожнятівської територіальної громади на 2022-2027 роки» наголошується на тому, що інвестиційний потенціал громади не використовується повною мірою, а кошти йдуть на соціальні програми та поточні ремонти інфраструктури. Туристичний потенціал і міжмуніципальне співробітництво залишаються нерозвиненими. У результаті цього сценарію демографічні зміни ведуть до занепаду економіки громади, зниження чисельності учнів та зростання витрат на їх утримання. Реальний сектор економіки практично відсутній, а якість життя на сільських територіях погіршується через руйнування інфраструктури та відсутність доступу до якісних послуг. Рівень доходів знижується, а розвиток малого і середнього бізнесу не відбувається, що не дозволяє модернізувати інфраструктуру та покращити соціальні умови (Сценарії розвитку, 2022).

Другий сценарій розвитку базується на припущеннях, які враховують найсприятливіші, але водночас реалістичні зовнішні (національні та регіональні) та внутрішні фактори, що можуть бути сформовані безпосередньо самою громадою. Збільшиться фінансування регіональних проектів, зокрема для модернізації інфраструктури. На місцевому рівні завдяки ефективній маркетинговій та інвестиційній політиці залучатиметься бізнес, відкриватиметься нове виробництво, а громада стане помітною на регіональній карті. Туристичний потенціал розвиватиметься, реалізуються інфраструктурні проекти за підтримки регіональної влади.

Людський потенціал громади ростиме, мешканці успішно реалізовуватимуть проекти, що отримують фінансування. Рожнятівська громада стане більш промисловою, залучаючи інвесторів і створюючи нові робочі місця. Покращиться благоустрій, з'являться нові туристичні маршрути, зелений туризм та сфера послуг. Розвивається переробка продукції, а рівень доходів зростає. Молодь повертатиметься додому, інвестуючи у власний бізнес (Сценарій розвитку, 2022).

Розвиток Матеївецької об'єднаної громади значною мірою визначається чинниками зовнішнього середовища. Однак правильне розуміння їхнього впливу, а також потенційних можливостей і загроз дозволяє сформувати проактивну позицію громади, перетворюючи її з об'єкта на суб'єкта управління процесами, що відбуваються. В умовах наявності цих альтернатив можна виділити два сценарії розвитку об'єднаної громади: інерційний сценарій і сценарій стійкого зростання.

Інерційний сценарій передбачає хаотичний економічний розвиток громади, на який місцева влада та мешканці мають обмежений вплив. Підприємницька активність зосереджена на обслуговуванні внутрішнього споживача, а ситуація ускладнюється погіршенням комунікацій та деградацією інфраструктури, що веде до зростання соціальної напруги і негативних демографічних тенденцій. Такий сценарій можливий за умови збереження сільськогосподарської орієнтації місцевої економіки, залежності від внутрішнього споживання, обмеженої громадської активності та комунікаційних проблем між населеними пунктами. Складна політична і економічна ситуація в країні, разом з відсутністю перспектив для молоді, може призвести до збільшення міграції (Стратегія розвитку Матеївецької, 2018).

Сценарій стійкого зростання передбачає активну участь мешканців громади в її розвитку за підтримки місцевої влади. Це веде до розширення економічної бази, зростання бюджету та зміцнення соціально-економічної стабільності громади. Покращення інфраструктури сприяє позитивним демографічним змінам у середньостроковій перспективі. Сценарій можливий за умови відкритої діяльності влади, орієнтованої на підвищення економічної активності та залучення інвестицій. Це привертає увагу інвесторів і споживачів, а розвиток територій забезпечує покращення у всіх сферах життя, від економіки до соціальних послуг. Витрати на інфраструктуру сприяють її сталому розвитку.

Покращення соціально-економічного становища в країні та стабілізація політичної ситуації створюють вагомий підстави для швидкого зростання всіх регіонів, особливо тих, що розташовані в безпосередній близькості до країн Європейського Союзу, таких як Польща, Угорщина та Румунія. Поліпшується імідж

об'єднаної громади серед внутрішньої та зовнішньої аудиторії, а населення сіл громади поступово зростає завдяки природному приросту та позитивному сальду міграції (Стратегія розвитку Матеївецької, 2018).

В Стратегії розвитку Ворохтянської територіальної громади передбачено песимістичний та оптимістичний сценарії.

Песимістичний сценарій прогнозує скорочення населення громади, відсутність подальшого розвитку малого і середнього бізнесу. Бюджет територіальної громади не забезпечує достатніх коштів для покращення інфраструктури та якості послуг. Сільські території втрачають життєздатність, а фінансування здійснюється за залишковим принципом. У місцевих мешканців зростає соціальна напруга та невдоволення соціально-економічною ситуацією в громаді.

Оптимістичний сценарій – громада розвивається як спортивно-рекреаційний центр завдяки злагоженій політиці регіону та громади, яка формує і просуває територію в цьому напрямку. Екофермерство та туризм стають супутніми послугами, що сприяє зростанню кількості робочих місць і підвищенню рівня доходів населення. Малий і середній бізнес активно розвивається в умовах кластерної організації. Основу економіки громади складають туризм, рекреація та високоефективна деревообробка. Активна діяльність громади щодо залучення коштів, зокрема з Державного фонду регіонального розвитку та місцевих територіальних громад, поступово поліпшить взаємоз'язки всередині громади та її інфраструктуру (Стратегія розвитку Ворохтянської, 2022).

Під час засідань Робочої групи Верховинської територіальної громади були обговорені основні напрямки та сценарії розвитку громади, в результаті чого було обрано оптимістичний сценарій. Цей сценарій базується на припущеннях, що будуть сформовані найсприятливіші зовнішні (національні та регіональні) і внутрішні (які громада може створити самостійно) фактори впливу. Громада активно використовуватиме можливості, що виникають у контексті швидкого суспільно-економічного розвитку (Стратегія розвитку Верховинської, 2024).

Висновки.

Стратегічне планування – це процес визначення довгострокових цілей і шляхів їх досягнення з урахуванням доступних ресурсів і потенційних викликів. Цей процес допомагає створити системний підхід до управління для державних та регіональних структур. Стратегічне планування – це не просто набір інструментів, а важливий процес, який вимагає інтеграції різних методів для забезпечення ефективного розвитку. Вибір підходу залежить від специфіки громади, зовнішніх умов та доступних ресурсів. Ефективне стратегічне планування враховує потреби різних груп суспільства, визначає пріоритети соціально-економічного розвитку і дає змогу

адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі. Успішна реалізація стратегічного плану можлива лише за умов глибокого аналізу, ефективного впровадження і постійного моніторингу.

В українських реаліях стратегічне планування має велике значення для сталого розвитку, особливо в умовах сучасних викликів та інтеграції до глобальних ринків. Розробка стратегічних планів розвитку територіальних громад гірських населених пунктів Карпатського регіону в умовах європейської інтеграції України є надзвичайно важливим процесом для забезпечення сталого розвитку цих територій. Дослідження показало, що для ефективного стратегічного планування розвитку

територіальних громад гірських населених пунктів Карпатського регіону необхідно враховувати такі аспекти, як унікальні природні ресурси, демографічні тенденції, екологічні обмеження, а також потреби місцевих жителів у покращенні інфраструктури та соціальних послуг. У результаті аналізу виявлено, що ефективна інтеграція в європейські економічні та соціальні процеси потребує запровадження європейських стандартів управління, збереження природної спадщини та розвитку зеленої економіки. Рекомендовано використовувати комплексний підхід, який поєднує місцеві ініціативи з державними та міжнародними програмами для забезпечення сталого розвитку громад.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Баймуратов, М., & Кравець, О. (2018). *Роль юридичної служби органу місцевого самоврядування в формуванні та функціонуванні правового простору локальної демократії*. Одеса: Фенікс.
- Бурик, З. (2020). Стратегічне планування розвитку територій, як інструмент управління. *Публічне урядування*, 5(25), 53-62. Відновлено з <https://journals.maup.com.ua/index.php/publicmanagement/article/view/151/13>
- Інвестиційний паспорт Берегометської територіальної громади*. (2024). Відновлено з https://rada.info/upload/users_files/04416996/f3ca7723d7eb1235bd4adb4677f79215.pdf
- Клевцевич, Н. А. (2024). Територіальна громада: наукові підходи до визначення сутності та перспективи розвитку. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*, 9. Відновлено з <https://econp.com.ua/index.php/journal/article/view/113/90>
- Кобець, Ю. (2020). Використання матриці SWOT в аналізі політичних систем. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*, 1 (59), 37-42.
- Методичні рекомендації щодо стратегічного планування в громадах*. (2018). Відновлено з <https://www.hromady.org/wp-content/uploads/2021/02/Методика-СП-ОТГ-скорочено-2018-5.pdf>
- Морозова, М. Е. (2019). *Стратегічне планування. Поняття і етапи стратегічного планування*. Відновлено з https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718325/1/Морозова_стаття_.pdf
- Орел, М. (2018). Сутність та особливості стратегічного планування в інтересах забезпечення політичної безпеки. *Аспекти публічного управління*, 5(11), 44-52. <https://doi.org/10.15421/15201738>
- Пастух, К. (2021). Стратегічне планування розвитку територіальних громад. *Науковий вісник: Державне управління*, 1(7), 195-215. Відновлено з <https://nvdu.undicz.org.ua/index.php/nvdu/article/view/150>
- Побочий, І. (2020). Соціально-політичне представництво на рівні територіальних громад: відображення у сучасному політичному дискурсі. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 23(12), 20-28. <https://doi.org/10.15421/1720108>
- Примуш, М., & Окуньовська, Ю. (2022). Громада як основний елемент місцевого самоврядування. *Політичне життя*, 3, 33-37. Відновлено з <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/12629>
- Програма місцевого економічного розвитку Дзвиняцької об'єднаної територіальної громади*. (2019). Відновлено з <https://dzvynyacka-gromada.gov.ua/programi-dzvinyackoi-otg-15-40-20-07-05-2019/>
- Спасів, Н. (2019). Об'єднана територіальна громада як новітній суб'єкт місцевого самоврядування: наукове пізнання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки*, 33, 209-211. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2019_33_43.
- Стратегія розвитку Берегометської територіальної громади до 2027 року*. (2022). Відновлено з https://rada.info/upload/users_files/04416996/7f8235d5fc80b290f5f45c9f8578fcf9.pdf
- Стратегія розвитку Верховинської селищної територіальної громади на 2024 – 2028 роки*. (2024). Відновлено з <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fverrada.gov.ua>
- Стратегія розвитку Ворохтянської територіальної громади Івано-Франківської області на 2022-2027 роки*. (2022). Відновлено з <https://vorokhtianska-rada.gov.ua/wp-content/uploads/2022/01/projekt-strategiyi-rozvytku.pdf>
- Стратегія розвитку Матейвецької об'єднаної територіальної громади Івано-Франківської області на 2018-2026 роки*. (2018). Відновлено з https://rada.info/upload/users_files/04354048/6186a27fe36b04d3dd953c553abbf982.pdf
- Стратегія розвитку Старобогородчанської об'єднаної територіальної громади на період з 2017 по 2026 рік*. (2017). Відновлено з https://rada.info/upload/users_files/04357265/681f2357dca3d4141819882a427868cd.pdf
- Сценарії розвитку Рожнятівської територіальної громади*. (2022). Відновлено з <https://rozhnrada.gov.ua/wp-content/uploads/2022/01/strategia.pdf>
- Чикаренко, І., Чикаренко, О., & Ушакова, А. (2018). Досвід стратегічного управління розвитком об'єднаних територіальних громад. *Аспекти публічного управління*, 6(10), 54-61. <https://doi.org/10.15421/151865>

REFERENCES

- Baimuratov, M., & Kravets, O. (2018). *The Role of the Legal Service of Local Government Bodies in the Formation and Functioning of the Legal Space of Local Democracy*. Odesa: Feniks.
- Buryk, Z. (2020). Strategic planning of territorial development as a management tool. *Public Administration*, 5(25), 53-62. Retrieved from <https://journals.maup.com.ua/index.php/publicmanagement/article/view/151/13>
- Chykarenko, I. A., Chykarenko, O. O., & Ushakova, A. S. (2018). Experience of development of strategic management by amalgamated territorial communities. *Public Administration Aspects*, 6(10), 54-61. <https://doi.org/10.15421/151865>
- Development scenarios of the Rozhnativ territorial community*. (2022). Retrieved from <https://rozhrada.gov.ua/wp-content/uploads/2022/01/strategia.pdf>
- Investment passport of the Berehomet territorial community*. (2024). Retrieved from https://rada.info/upload/users_files/04416996/f3ca7723d7eb1235bd4adb4677f79215.pdf
- Klievtsievych, N. A. (2024). Territorial community: scientific approaches to determining the essence and prospects of development. *Achievements of Economics: Prospects and Innovations*, 9. Retrieved from <https://econp.com.ua/index.php/journal/article/view/113/90>
- Kobets, Yu. (2020). Using the SWOT Matrix in the Analysis of Political Systems. Scientific Works of the Interregional Academy of Personnel Management. *Political Science and Public Administration*, 1(59), 37-42.
- Methodical recommendations on strategic planning in communities*. (2018). Retrieved from <https://www.hromady.org/wp-content/uploads/2021/02/Методика-СП-ОТГ-скорочено-2018-5.pdf>
- Morozova, M. (2019). *Strategic planning: The concept and stages of strategic planning*. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718325/1/Морозова_стаття_.pdf
- Orel, M. G. (2018). The essence and features of strategic planning in the interests of political security. *Public Administration Aspects*, 5(11), 44-52. <https://doi.org/10.15421/15201738>
- Pastukh, K. (2021). Strategic planning of territorial community development. *Scientific Bulletin: Public Administration*, 1(7), 195-215. Retrieved from <https://nvdu.undicz.org.ua/index.php/nvdu/article/view/150>
- Pobochyj, I. (2020). Socio-political representation at the level of territorial communities: reflection in the modern political discourse. *Scientific and Theoretical Almanac Grani*, 23(12), 20-28. <https://doi.org/10.15421/1720108>
- Program of local economic development of the Dzvynyatska united territorial community*. (2019). Retrieved from <https://dzvynyacka-gromada.gov.ua/programi-dzvinyackoi-otg-15-40-20-07-05-2019/>
- Prymush, M., & Okunovska, Yu. (2022). The community as the main element of local self-government. *Political Life*, 3, 33-37. Retrieved from <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/12629>
- Spasiv, N. (2019). The united territorial community as a new subject of local self-government: scientific cognition. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economic Sciences*, 33, 209-211. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2019_33_43
- Strategy for the development of the Berehomet Village Territorial Community until 2027*. (2022). Retrieved from https://rada.info/upload/users_files/04416996/7f8235d5fc80b290f5f45c9f8578fcf9.pdf
- Strategy for the development of the Mateivetska united territorial community in Ivano-Frankivsk region for 2018-2026*. (2018). Retrieved from https://rada.info/upload/users_files/04354048/6186a27fe36b04d3dd953c553abbf982.pdf
- Strategy for the development of the Starobohorodchanska united territorial community for the period 2017-2026*. (2017). Retrieved from https://rada.info/upload/users_files/04357265/681f2357dca3d4141819882a427868cd.pdf
- Strategy for the development of the Verkhovynska Village Territorial Community for 2024-2028*. (2024). Retrieved from <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fverrada.gov.ua>
- Strategy for the development of the Vorokhtianska Village Territorial Community in Ivano-Frankivsk region for 2022-2027*. (2022). Retrieved from <https://vorokhtianska-rada.gov.ua/wp-content/uploads/2022/01/proyekt-strategiyi-rozvytku.pdf>

National Elite as a Subject of Strategic Goal-Setting and Value Consolidation of Society

UDC: 323.39(045)

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724107>**Verbytskyi Andrii**Ph.D. Student, <https://orcid.org/0009-0007-8447-1385>, verbytskyiandrii379@gmail.com*H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine)*

Abstract

Relevance. The article investigates the role of the national elite as a subject of strategic goal-setting and value consolidation of society under systemic transformations in Ukraine. Given the challenges of democratization, European integration, and Russian armed aggression, the issue of the functional capacity of the ruling stratum is crucial. The prospects for state and political development largely depend on its ability to generate attractive visions of the future and mobilize society for their implementation.

The purpose is to identify the key factors determining the ability of the national elite to produce a holistic strategy of progress, achieve value consensus, and maintain its legitimacy.

Results. Based on the analysis of scientific sources and empirical data on the formation of Ukraine's political and managerial elite after 1991, the author identifies a number of structural challenges and institutional deformations that hinder the establishment of the national elite as a responsible subject of strategic designing of the future. Among them are the closed recruitment channels, the dominance of big business over public interests, deep ideological and value splits, the lack of ethical standards of public behavior, the weakness of civil control institutions, etc. At the same time, the need for purposeful formation of a new culture of responsible leadership based on professionalism, innovation, and integrity is emphasized. The thesis about the critical importance of the synergy of the national elite and the self-governing political nation for the success of Ukraine's modernization is substantiated.

Conclusions. To strengthen the strategic subjectivity of the national elite as a driver of modernization, systemic reforms are needed to democratize elite formation mechanisms, de-oligarchize politics, expand social "elevators", nationalize elites, and activate civil society structures. Equally important is the purposeful formation of a new culture of responsible leadership based on professionalism, integrity, innovation, intolerance to corruption, and focus on the public good.

Keywords: national elite, strategic subjectivity, value consensus, civil society, political culture

Національна еліта як суб'єкт стратегічного цілепокладання і ціннісної консолідації суспільства

Вербицький Андрій*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)*

Анотація

Актуальність. Стаття присвячена дослідженню ролі національної еліти як суб'єкта стратегічного цілепокладання та ціннісної консолідації суспільства в умовах системних трансформацій в Україні. Зважаючи на виклики демократизації, євроінтеграції та збройної агресії РФ, проблема функціональної спроможності керівної верстви набуває виняткової ваги. Адже саме від її здатності генерувати привабливі смисли майбутнього та мобілізувати суспільство на їхню реалізацію значною мірою залежать перспективи державно-політичного розвитку.

Мета статті полягає у виявленні ключових факторів, що визначають здатність національної еліти продукувати цілісну стратегію поступу, досягати ціннісного консенсусу та підтримувати свою легітимність.

Результати. На основі аналізу наукових джерел та емпіричних даних щодо становлення політико-управлінської еліти України після 1991 р. автор виокремлює низку структурних викликів та інституційних деформацій, які перешкоджають утвердженню національної еліти як відповідального суб'єкта стратегічного проектування майбутнього. Серед них: закритість каналів рекрутування, домінування великого бізнесу над суспільними інтересами, глибокі ідейно-ціннісні розколи, брак етичних стандартів публічної поведінки, слабкість інститутів громадянського контролю тощо. Водночас наголошується на потребі цілеспрямованого формування нової культури відповідального лідерства на засадах професіоналізму, інноваційності, доброчесності. Обґрунтовується теза про критичне значення синергії національної еліти та самоврядної політичної нації для успіху модернізації України.

Висновки. Для посилення стратегічної суб'єктності національної еліти як драйвера модернізації необхідні системні реформи демократизації механізмів елітотворення, деолігархізації політики, розширення соціальних «ліфтів», націоналізації еліт, активізації структур громадянського суспільства. Не менш важливим є цілеспрямоване формування нової культури відповідального лідерства на засадах професіоналізму, доброчесності, інноваційності, безкомпромісності до корупції, орієнтації на суспільне благо.

Ключові слова: національна еліта, стратегічна суб'єктність, ціннісний консенсус, громадянське суспільство, політична культура

Стаття надійшла / Article arrived: 18.10.2024

Схвалено до друку / Accepted: 24.12.2024

Вступ.

Проблема національної еліти як організованої меншості, що визначає напрями розвитку суспільства, традиційно перебуває в центрі уваги суспільних наук. В умовах глобальних змін і невизначеності роль відповідального лідерства набуває нової ваги й змісту. На перший план виходить здатність керівної верстви не лише відображати та легітимізувати status quo, а й пропонувати привабливі смисли майбутнього, досягати суспільного порозуміння щодо фундаментальних цілей і цінностей.

Особливої гостроти це завдання набуває для суспільств, що переживають одночасно кілька системних трансформацій – політичну демократизацію, ринкові реформи, пошук цивілізаційної ідентичності, гібридні війни. Саме таким «лімінальним» соціумом є й сучасна Україна, яка постала перед екзистенційними викликами збереження власної державності та європейського вибору (Рябчук, 2003).

У цьому контексті україн важливо з'ясувати, наскільки вітчизняна еліта виявилася спроможною виробляти адекватні відповіді на доленосні питання суспільного розвитку, запропонувати привабливий «проект майбутнього», консолідувати навколо нього активну частину нації. На жаль, як засвідчують численні дослідження, після трьох десятиліть незалежності Україна так і не спромоглася сформувати зрілу, відповідальну національну еліту, яка б керувалася логікою суспільних інтересів, а не партикулярних вигод (Крюков, 2006). Тож наукова рефлексія щодо причин такого стану і способів оздоровлення керівної верстви лишається вкрай актуальною.

Мета статті полягає у виявленні ключових факторів, що визначають здатність національної еліти продукувати цілісну стратегію поступу, досягати ціннісного консенсусу та підтримувати свою легітимність.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблематика національної еліти як суб'єкта цілепокладання і ціннісної консолідації суспільства має комплексний, міждисциплінарний характер і висвітлюється у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних авторів – від політологів і соціологів до філософів та істориків.

Потужна ревізія класичного елітизму відбулася у межах теорій демократичного плюралізму еліт (Дзоло, 2010; Даль, 2021). Їхні прибічники підкреслювали важливість інституційних механізмів конкуренції між елітами за підтримку виборців як запоруки суспільної рівноваги. Критичну інтерпретацію елітизму запропонували неомарксистичні і ліворадикали (Мілліс, 2001), які тлумачили еліту як консолідовану групу, що монополізує ресурси суспільства у власних інтересах. Оригінальне макросоціологічне бачення

еліт крізь призму культурного, соціального й економічного капіталів розвивали послідовники П. Бурдьє (Вакан, 2015).

В Україні до проблематики національної еліти зверталися провідні суспільствознавці, які з різних методологічних позицій висвітлювали особливості її формування, ціннісні орієнтації та поведінкові стратегії, функціональну роль у державотворенні (Кельман, 2020; Кристиняк, 2020; Крюков, 2006; Михальченко, 2010; Рудич, 2014; Сенченко, 2020; Фесенко, 2010), досліджували історичні аспекти формування української національної еліти (Левченко, 2020; Сініцький, 2020), визначали роль елітарних груп у консолідації суспільства (Сергієнко, 2022; Сидоренко, 2021). При цьому найбільш плідним видається поєднання інституціонального, соціокультурного та аксіологічного підходів до вивчення процесу елітотворення. Адже ефективність еліти як суб'єкта цілепокладання залежить не лише від формальних «правил гри», а й від ціннісних установок, поведінкових патернів її представників.

На особливу увагу заслуговує проблема якості й суспільної відповідальності еліти в контексті потреби системної модернізації України. Як показують розвідки науковців (Білозерова, 2021; Головаха, 2014; Рябчук, 2003; Степаненко, 2020), саме домінування архаїчних, кланово-олігархічних практик в середовищі еліти, брак стратегічного бачення національних інтересів є головною перешкодою на шляху вкорінення демократії, верховенства права і доброго врядування. Відтак першочерговим завданням постає оновлення правлячої верстви на засадах професіоналізму, патріотизму, доброчесності.

Результати дослідження.

Аналіз наукових джерел і емпіричних даних щодо становлення національної еліти в Україні після відновлення державної незалежності дозволяє виокремити низку структурних викликів і інституційних пасток, які суттєво визначають її функціональний потенціал та спосіб взаємодії із суспільством.

Першим таким викликом є незавершеність процесів формування модерної нації та виокремлення власне національної еліти з-поміж інших сегментів правлячого класу (бізнес-еліти, регіональних еліт, релігійної еліти тощо). Як показують дослідження (Крюков, 2006; Рудич, 2014), в Україні досі не завершена націоналізація еліт, тобто їхнє самоусвідомлення себе як провідної верстви саме української політичної нації, відповідальної за її розвиток і добробут. Натомість маємо конгломерат різних елітних угруповань, які обстоюють партикулярні, а то й антидержавницькі інтереси. Особливо гострою ця проблема лишається для Сходу і Півдня, де певна частина номенклатури й великого бізнесу досі ментально дистанціюється від української ідентичності.

Така ціннісна неоднорідність національної еліти, її нездатність чітко самовизначитись у категоріях громадянської (політичної), а не етнічної ідентичності, є серйозною перешкодою для розроблення консенсусної стратегії розвитку держави. Адже перманентні коливання й хитання владної верхівки між європейським і євразійським векторами, цивілізаційні розколи всередині еліти посилюють суперечливі сигнали суспільству. Без подолання цієї аксіологічної амбівалентності, плекання справді державницької ідеології національного розвитку, важко розраховувати на підтримку мас у здійсненні системних реформ.

Друга фундаментальна вада вітчизняного елітотворення – це відсутність прозорих і конкурентних механізмів рекрутування еліти на засадах професіоналізму, порядності, суспільної репутації. За невтішною оцінкою директора Інституту соціології НАНУ Є. Головахи (2014), потрапляння до керівної верстви досі відбувається переважно через неформальні зв'язки, кумівство, тіньовий торг посадами та преференціями. Як наслідок, соціальні «ліфти» для представників активного середнього класу, професіоналів, освітян, громадянського сектору лишаються заблокованими, а «свіжа кров» не надходить в артерії влади.

Натомість роль основних «ліфтів» відіграють бізнес-структури (фінансово-промислові групи), регіональні клани та мережі патронажу, які розглядають входження до владних інституцій як інструмент максимізації власної ренти. За таких умов формується своєрідна «каста недоторканих» – вузьке коло можновладців, пов'язаних круговою порукою й витягом тіньових оборудок (Фесенко, 2010). Закономірно, що ця псевдоеліта не відчуває реальної політичної відповідальності перед суспільством, не зацікавлена у справжньому оновленні держави і дотриманні правил чесної конкуренції.

Третій критичний виклик – глибока ціннісна фрагментація еліти, розколотої за лініями світоглядно-ідеологічних розбіжностей, етнокультурних ідентичностей та геополітичних орієнтацій. Попри гучні декларації відданості національним пріоритетам, насправді більшість елітних груп керується логікою «війни за ренту», нехтуючи потребою стратегічного порозуміння щодо фундаментальних засад державної політики. Боротьба між прихильниками європейської та євразійської інтеграції, ринкового та патерналістського курсу, унітарної чи федеративної моделі устрою дезорієнтує суспільство, позбавляє його чітких моделей майбутнього (Рябчук, 2003).

У підсумку відсутність спільного ціннісного фундаменту, єдності довкола базових «правил гри», робить національну еліту надзвичайно вразливою як до внутрішньої фрагментації, так і зовнішніх деструктивних впливів. Досвід посткомуністичних трансформацій переконливо доводить, що без

досягнення ціннісного консенсусу еліт щодо стрижневих пріоритетів державної політики (демократія, ринок, національні інтереси тощо) годі сподіватись на системність і послідовність реформ. Адже кожна зміна правлячої команди в умовах «недопактової» демократії супроводжується кардинальним переглядом курсу країни, перерозподілом владних повноважень і ресурсів на користь нових клієнтел.

Четверта проблемна ланка національного елітогенезу – домінування неформальних, тіньових практик кулуарних угод і клієнтарно-патронажних зв'язків у відносинах еліт. В Україні владні мережі досі будуються за принципом особистої відданості патрону, спільності бізнес-інтересів, а не публічної відповідальності та відповідальності перед виборцями. Закономірним наслідком такого стану речей є віртуалізація демократичних процедур, коли за лаштунками політичного театру приховуються справжні владні важелі – представники великого капіталу, тіньові брокери, медіа-магнати.

У результаті відбувається зрощення політичного класу з олігархатом, який *de facto* «приватизує» державні інститути, використовуючи їх для обслуговування приватних інтересів фінансово-промислових груп. За таких умов політична конкуренція редукується до боротьби за монополний контроль над «полем влади», яке забезпечує максимізацію ренти. А електоральний процес перетворюється на квазіринок, де політики торгують обіцянками й маніпуляціями в обмін на голоси виборців (Михальченко, 2010).

П'ята фундаментальна суперечність процесу формування національної еліти – разючий дефіцит реальних механізмів громадського контролю та підзвітності. Попри конституційне закріплення принципу народного суверенітету, в Україні так і не склалася система дієвої комунікації еліти з широкими верствами суспільства. Натомість відбувається дедалі більше відчуження керівної меншості від пересічних громадян, посилюється синдром «закритості» і безвідповідальності влади.

Доволі промовистим індикатором цієї тенденції є хронічно низькі рівні суспільної довіри до всіх без винятку інститутів влади (парламенту, уряду, судів, партій тощо), які з року в рік фіксують соціологи. Так, за даними моніторингу Інституту соціології НАНУ, впродовж усіх років незалежності недовіра до політичної еліти істотно переважала кредит довіри з боку населення. І навіть на тлі революційних зрушень 2004 чи 2014 років ці показники демонстрували хіба що тимчасове поліпшення, яке невдовзі змінювалося ще глибшим розчаруванням (Головаха, 2014).

Своєю чергою, правляча верхівка, відчуваючи свою безкарність і неконтрольованість з боку громадян, охоче вдається до популізму, роздає нездійсненні обіцянки, маніпулює суспільними настроями. Замість вироблення раціональної

політики, заснованої на прозорих «правилах гри», пануючою стає логіка політичного шоу, емоційні ток-шоу та «війни компроматів». А численні структури «громадянського суспільства» (партії, медіа, експертні центри) нерідко використовуються як підставні фірми для обслуговування тих чи інших фінансово-промислових груп (Фесенко, 2010).

Зрештою, окремої уваги заслуговує і проблема своєрідної «ціннісної роздвоєності» самої національної еліти, що демонструє суттєву невідповідність між публічно декларованими ідеями та реальними поведінковими патернами. За лаштунками гучних європейських гасел часто стоять глибоко вкорінені, архаїчні практики непотизму, клієнтелізму, тіньових оборудок. Подвійні стандарти, культивовані значною частиною політичного класу – «праведні» промови для зовнішнього вжитку і відверто цинічні мотиви у «внутрішньому колі», – є живильним середовищем для поширення суспільної аномії і нігілізму (Головаха, 2014).

Такий ціннісно-нормативний розрив між офіційним і реальним «обличчям» національної еліти істотно підважує її моральний авторитет, здатність бути взірцем громадянських чеснот, «аристократією духу» (за Ортегою-і-Гасетом). Тривіалізація політики, її редукція до циркових шоу й запеклої боротьби за владу як джерело ренти живить масовий цинізм та недовіру до інститутів представницької демократії як такої. А це, своєю чергою, створює сприятливий ґрунт для посилення авторитарних настроїв, тяжіння до «сильної руки», готової навести лад за допомогою недемократичних методів (Рябчук, 2003).

Подолання цього ціннісно-нормативного розриву і ствердження доброчесності як неодмінної передумови суспільної довіри до еліт – напрощуд складне завдання, що вимагає кардинального «перезавантаження» моральних регуляторів в українському соціумі. І розпочинати цей процес оздоровлення варто саме з провідної верстви, з утвердження нових критеріїв і стандартів елітарності. Адже саме правляча меншість покликана бути моральним авангардом нації, прикладом самовідданого служіння суспільному благу.

На основі аналізу ключових проблем та викликів розвитку національної еліти як суб'єкта цілепокладання і ціннісної консолідації, можна запропонувати низку стратегічних напрямів державної політики у цій сфері:

Першочерговим завданням є запровадження прозорих та інклюзивних механізмів рекрутації еліти на основі професійних компетенцій, доброчесності і патріотизму. Це вимагає поступового демонтажу нинішньої системи квазіаристократичного відбору еліт за критеріями особистої відданості, земляцтва, партійної належності. Натомість мають запрацювати повноцінні «соціальні ліфти» для найбільш обдарованих і морально стійких представників усіх верств суспільства.

Для цього необхідно, з одного боку, вдосконалити виборчу систему у напрямку запровадження відкритих партійних списків, підвищення внутрішньопартійної демократії та конкуренції. А з іншого боку – розширити використання публічних конкурсів при призначенні на державні посади, посилити роль професійних і репутаційних критеріїв при доборі управлінських кадрів. Важливу роль тут мають відіграти і незалежні громадські структури (наглядові ради, експертні комісії тощо), покликані здійснювати відбір кандидатів і контроль якості їх роботи.

Не менш важливим є забезпечення системного оновлення складу національної еліти через цілеспрямовану кадрову політику держави. В її основі має лежати ставка на «нову хвилю» професійних управлінців і громадсько-політичних лідерів, рекрутованих з різних сегментів суспільства – бізнесу, науки, місцевого самоврядування, «третього сектору», волонтерських спільнот тощо. Саме ці активні середовища є джерелом формування альтернативних контреліт, носіями інноваційного мислення та нових суспільних практик (Фесенко, 2010).

Водночас критично важливою є підтримка становлення молодих лідерів та їх послідовна інтеграція до керівної верстви на національному і місцевому рівнях. Йдеться про цільові навчальні програми, менторство, стажування, грантові проекти, покликані залучити найперспективніших випускників вишів, молодих фахівців до державного управління, політики, соціального підприємництва. Культивування «інкубаторів еліти» на кшталт Національної академії державного управління, Асоціації випускників «Києво-Могилянської академії», Української академії лідерства тощо дозволить поступово сформувати нову генерацію національно свідомих і відповідальних управлінців.

Окремої уваги заслуговує проблема зміцнення ціннісної єдності національної еліти, подолання її ідейно-політичної фрагментації. В основі цього процесу має лежати вироблення базового консенсусу щодо фундаментальних засад державної політики: європейський вектор, унітарність, парламентсько-президентська форма правління, непорушність кордонів, верховенство права, ринкова економіка тощо. Досягнення такого «національного пакту» можливе лише в результаті кропіткого міжфракційного діалогу, публічних дискусій за участю моральних авторитетів, інтелектуалів, церкви, з опертям на активну проукраїнську частину суспільства.

Разом з тим, не менш важливим є закріплення цієї ціннісної платформи на інституційному рівні – через внесення відповідних положень до Основного Закону, профільного законодавства, урядових і партійних програм. Адже лише нормативно зафіксовані «правила гри» здатні забезпечити державну політику від різких зигзагів і коливань при

зміні правлячих команд. Своєю чергою, дотримання усіма провідними політичними гравцями засадничих принципів підвищуватиме легітимність еліти, довіру до неї з боку суспільства.

Вкрай актуальним завданням лишається й деолігархізація політичної та економічної систем України, обмеження монополізації ключових ресурсів розвитку вузьким колом фінансово-промислових груп. Без розв'язання цього вузла проблем годі розраховувати на утвердження справді національної еліти, підпорядкованої суспільним, а не приватно-клановим інтересам (Рудич, 2014). Цьому мають слугувати системні заходи з демонополізації і підвищення прозорості ринків (енергетики, телекомунікацій, надкористування тощо), деофшоризації власності, унеможливлення конфлікту інтересів держслужбовців.

Принципово важливою є деконцентрація медіа-ресурсів, виведення їх з-під контролю олігархату. Йдеться про сприяння розвитку незалежної журналістики, суспільного мовлення, розкриття реальних власників ЗМІ. Лише потужні і вільні медіа здатні забезпечити публічний контроль за діяльністю влади, розвінчувати корупційні схеми, поширювати об'єктивну інформацію. Без цього важко розраховувати на позбавлення еліти від тінювих, клієнтелістських джерел впливу та її переорієнтацію на відкриту конкуренцію ідей і програм.

Нарешті, вкрай важливим пріоритетом є впровадження реальних механізмів громадянського контролю за діяльністю еліти на всіх рівнях. Попри формальну наявність цілої низки консультативно-дорадчих органів, комітетів, громадських рад при владних інституціях, їхня роль у виробленні політичних рішень лишається маргіальною. Тож на порядку денному – підвищення дієвості цих партисипаторних майданчиків, перетворення їх на повноцінні канали зворотного зв'язку між елітою і громадянами.

Не менш затребуваним є розвиток структур деліберативної демократії – відкритих громадських обговорень, консультацій, експертиз щодо суспільно значущих проблем. Залучення до їх роботи якомога ширшого кола стейкхолдерів – від профспілок, бізнес-асоціацій до екологів, правозахисників, місцевих громад – дозволить зміцнити соціальну базу реформ, мінімізувати ризики протестних виступів. Інституціоналізація цих форматів міжсекторальної співпраці (круглі столи, громадські слухання тощо) слугуватиме запобіжником монополізації порядку денного вузькими елітними колами.

Однак усі ці інституційні трансформації навряд чи будуть успішними без цілеспрямованого формування нової управлінської культури національної еліти на засадах доброчесності, професіоналізму, інноваційності, патріотизму. Адже саме ці морально-ділові якості мають стати альфою

і омегою елітарності, маркерами приналежності до провідної суспільної верстви. Їх культивування вимагає комплексної «ресоціалізації» еліти через систему етичних кодексів, тренінгів доброчесності, антикорупційних фільтрів (Михальченко, 2010).

Особливе значення має законодавче закріплення й контроль за дотриманням високих стандартів етики публічної поведінки держслужбовцями, депутатами, суддями. Практика регулярного декларування доходів і видатків, запобігання конфлікту інтересів, обмеження на суміщення посад і бізнес-активів має стати не лише формальною вимогою, а й усвідомленим імперативом для можновладців. Своєю чергою, будь-які прояви аморальності, корупції в середовищі еліти мають отримувати широкий суспільний розголос і невідворотне покарання.

Реалізація цих стратегічних напрямів, безумовно, можлива лише за умови тісної взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства, зацікавлених в утвердженні цінностей і практик відповідального врядування. При цьому вкрай важливо подолати не лише інституційні бар'єри й деформації, а й змінити ментальні установки самої еліти та широкого загалу щодо сутності політичного лідерства. А це вимагає наполегливої просвітницької роботи, громадянської освіти, поширення критичного мислення.

Не менш затребуваними є цільові програми з підготовки нової генерації публічних діячів, як через спеціалізовані освітні інституції, так і шляхом неформальних тренінгів, менторства, обміну досвідом. Лише потужний «десант» молодих професіоналів-державників у провідні сфери життя країни – від політики й бізнесу до освіти й науки – здатен переламати інерцію пострадянської політичної культури і забезпечити незворотність демократичних перетворень.

Висновки.

Підсумовуючи, можна виокремити такі ключові висновки щодо національної еліти як суб'єкта стратегічного цілепокладання і ціннісної консолідації суспільства. Оптимальне виконання національною елітою своїх функцій з розроблення цілісного «проекту майбутнього» нації та згуртування суспільства навколо його втілення є вирішальною передумовою успішної демократичної модернізації України. Водночас системний аналіз вітчизняного елітотворення виявляє низку структурних викликів, що підривають потенціал еліти як відповідального лідера: незавершеність націоналізації еліт, непрозорість механізмів рекрутування, ціннісну фрагментацію, домінування неформальних угод, брак громадського контролю.

Особливо гостро проблема якості національної еліти постає в контексті сучасних геополітичних викликів, зокрема російської агресії та необхідності прискореної євроінтеграції. Здатність керівної верстви генерувати адекватні відповіді на екзистенційні

загрози, мобілізувати суспільство на захист національних інтересів, забезпечити ефективне проведення реформ відповідно до європейських стандартів стає визначальним чинником державного розвитку. При цьому критично важливим є подолання історичної спадщини постколоніальної залежності, виховання нової генерації національно свідомої еліти, орієнтованої на цінності демократії, верховенства права та доброго врядування.

Для подолання цих інституційних деформацій необхідний комплекс цілеспрямованих реформ, які включають: демократизацію каналів оновлення еліти, розширення соціальних «ліфтів», деолігархізацію політики, зміцнення механізмів підзвітності еліти суспільству, культивування доброчесності. Успіх цих перетворень залежить від зрілості й активності самого громадянського суспільства, його здатності до генерування контролі та громадського тиску на владу з метою прискорення реформ.

Важливо підкреслити, що процес формування відповідальної національної еліти має відбува-

тися паралельно з розбудовою ефективних демократичних інститутів та зміцненням правової держави. Адже саме інституційне середовище визначає стимули та обмеження для поведінки елітних груп, формує «правила гри» у політичній та економічній сферах. Відтак, пріоритетного значення набуває впровадження дієвих механізмів стримувань і противаг, розвиток незалежної судової системи, забезпечення свободи ЗМІ, посилення антикорупційних запобіжників.

Не менш важливим є формування нової політичної культури, заснованої на цінностях патріотизму, професіоналізму та доброчесності. Це передбачає цілеспрямовану роботу з підготовки управлінських кадрів, розвиток системи громадянської освіти, популяризацію кращих практик відповідального лідерства. Особливу роль у цьому процесі мають відігравати заклади вищої освіти, аналітичні центри, громадські організації, здатні забезпечити якісне навчання та соціалізацію майбутніх представників національної еліти.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Білозерова, Я. В. (2021). Роль інтелектуальної еліти в модернізації українського суспільства. *Політичне життя*, 4. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2021.4.2>.
- Вакан, Л. (2015). *Соціологія після Бурдьє*. Львів: Видавництво Анетти Антоненко.
- Головаха, Є. (2014). Українське суспільство: шляхи трансформації. *Український соціологічний журнал*, 1-2, 26-30.
- Даль, Р. (2021). *Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція*. (Переклад з англійської О. Д. Білогорського). Харків: Видавництво «Віват».
- Дзоло, Д. (2010). *Демократія і складність: реалістичний підхід*. Київ: Вид-во КНЕУ.
- Кельман, М., & Кристиняк, М. (2020). Проблеми розвитку та якісного формування української еліти. *Теорія держави і права*, 5. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.5.35>.
- Кристиняк, М. (2020). Особливості формування еліти в Україні та засади щодо вдосконалення процесу її створення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки», 3(27). <http://doi.org/10.23939/law2020.27.078>.
- Крюков, О. І. (2006). *Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення*. Київ: Видавництво НАДУ.
- Левченко, А. В. (2020). Козацька еліта як структуроутворюючий елемент українського державотворення. *Гілея: науковий вісник*, 159(3), 51-58. http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2020_159%283%29_11.
- Михальченко, М. (2010). Пошук лідерів: чесних, талановитих, справедливих. *Політичний менеджмент*, 1, 15-22.
- Мілс, Ч. Р. (2001). *Владна еліта*. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи».
- Рудич, Ф. (2014). *Політичний клас у сучасній Україні: специфіка формування, тенденції розвитку*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Рябчук, М. (2003). *Дві України: реальні межі, віртуальні війни*. Київ: Критика.
- Сенченко, М. (2020). Нова світова еліта на авансцені історії. *Вісник Книжкової палати*, 1, 3-4. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2020_1_3.
- Сергієнко, Т. І. (2022). Консолідація українського суспільства в умовах військової агресії Російської Федерації проти України. *Humanities studies*, 11, 79-86. <https://doi.org/10.26661/hst-2022-11-88-08>.
- Сидоренко, Т. (2021). Консолідація інформації як основа розвитку інформаційного суспільства XXI століття. *Соціум. Документ. Комунікація*, 12, 270-293. <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-12-270-293>.
- Сініцький, А. Ц. (2020). Західноукраїнська науково-освітня еліта і національна ідея в 20-30х рр. XX ст. *Гілея: науковий вісник*, 156, 103-110. http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2020_156_18.
- Степаненко, О. Г. (2020). Політична еліта в Україні в добу трансформаційних змін: кризові явища та перспективи їх подолання. *Гілея: науковий вісник*, 156, 359-362. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2020_156_64.
- Фесенко, В. (2010). Політична еліта України: проблема моральної легітиматії. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*, 6, 86-97.

REFERENCES

- Bilozeroва, Ya. V. (2021). The role of the intellectual elite in the modernization of Ukrainian society. *Political Life*, 4. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2021.4.2>.
- Dal, R. (2021). *Polyarchy. Participation in political life and opposition*. Kharkiv: Vivat Publishing House.
- Dzolo, D. (2010). *Democracy and Complexity: A Realist Approach*. Kyiv: Publishing House of KNEU.
- Fesenko, V. (2010). Political elite of Ukraine: the problem of moral legitimacy. *Scientific notes of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies*, 6, 86-97.
- Golovakha, Ye. (2014). Ukrainian society: ways of transformation. *Ukrainian Sociological Journal*, 1-2, 26-30.
- Kelman, M., & Krystyniak, M. (2020). Problems of development and qualitative formation of the Ukrainian elite. *Theory of State and Law*, 5. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.5.35>.
- Krystyniak, M. (2020). Peculiarities of the formation of the elite in Ukraine and principles for improving the process of its creation. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: "Legal Sciences"*, 3(27). <http://doi.org/10.23939/law2020.27.078>.
- Kryukov, O. I. (2006). *Political and managerial elite of Ukraine as a factor in state formation*. Kyiv: NAPA Publishing House.
- Levchenko, A. V. (2020). The Cossack elite as a structural element of Ukrainian state formation. *Gilea: Scientific Bulletin*, 159(3), 51-58. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2020_159%283%29__11.
- Mills, C. W. (2001). *The Power Elite*. Kyiv: Solomiia Pavlychko Publishing House "Osnovy".
- Myhalchenko, M. (2010). *The search for leaders: honest, talented, just*. *Political Management*, 1, 15-22.
- Riabchuk, M. (2003). *Two Ukraines: real boundaries, virtual wars*. Kyiv: Krytyka.
- Rudych, F. (2014). *Political class in modern Ukraine: specifics of formation, development trends*. Kyiv: I.F. Kuras Institute of Political and Ethnonational Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.
- Senchenko, M. (2020). The new world elite is at the forefront of history. *Bulletin of the Book Chamber*, 1, 3-4. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2020_1_3.
- Sergiyenko, T. I. (2022). Consolidation of Ukrainian society in the conditions of military aggression of the Russian Federation against Ukraine. *Humanities studies*, 11, 79-86. <https://doi.org/10.26661/hst-2022-11-88-08>.
- Sinitskyi, A. Ts. (2020). The Western Ukrainian scientific and educational elite and the national idea in the 1920s and 1930s. 20th century. *Gilea: scientific bulletin*, 156, 103-110. http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2020_156_18.
- Stepanenko, O. G. (2020). The political elite in Ukraine in the era of transformational changes: crisis phenomena and prospects for overcoming them. *Gilea: scientific bulletin*, 156, 359-362. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2020_156_64.
- Sydorenko, T. (2021). Consolidation of information as a basis for the development of the information society of the 21st century. *Society. Document. Communication*, 12, 270-293. <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-12-270-293>.
- Wacquant, L. (2015). *Sociology after Bourdieu*. Lviv: Anetta Antonenko Publishing House.

Ramstein Results for the Outlines of a New International Security Architecture

UDC: 355.45

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724108>**Buzarov Andrii**Ph.D., Doctoral Student, Researcher, <https://orcid.org/0009-0009-5085-8340>, buzarov.andrey@gmail.com*Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)**Faculty of Social Sciences and Humanities, Klaipeda University (Klaipeda, Lithuania)*

Abstract

The **relevance** of the study of the Ramstein results for the contours of the new international security architecture is to examine the Russian-Ukrainian war and its impact on the system of international relations. From the point of view of international relations theory, this war is an international conflict. Russia's full-scale war against Ukraine, unleashed by the Russians in February 2022, has changed the geopolitical map of the world. It has been found that since it is of global significance for all humanity, it has become a powerful impetus for changing the global balance in one direction or another.

It is established that certain factors determine the need to take a fresh look at the current world political development, identify problems, find ways to solve them, and trace the patterns and trends of the world political process, including in the field of international security, taking into account the new role played by Ukraine and its allies.

The study **aims** to identify and investigate the behavior (policies and views) of the Ramstein format participants as subjects of international relations and to substantiate the trend toward forming a qualitatively new partnership between Ukraine and the West. Achieving this goal involves studying the complex interdependence in the security sphere, which, in turn, can become the basis for the future new international security architecture.

Conclusions. The study found that one of the drawbacks and possibly risks of the Ramstein format is its dependence on the positions of the political leadership of individual countries and insufficient formalization (design) of the format and modeled possible scenarios for transforming the experience of complex interaction within the Ramstein framework into strategic alliances beneficial for Ukraine, taking into account the current situation in world politics. It is worth noting that transforming this format into a more serious international organization requires the political will of many actors in international relations and, above all, the United States.

Keywords: Western countries, international security architecture, political influence, Ramstein results, Russian-Ukrainian war, Russia, Ukraine

Результати «Рамштайна» для контурів нової архітектури міжнародної безпеки

Бузаров Андрій*Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (Київ, Україна)**Факультет соціальних і гуманітарних наук Клайпедського університету (Клайпеда, Литва)*

Анотація

Актуальність. Результати «Рамштайна» для контурів нової архітектури міжнародної безпеки полягає у дослідженні російсько-української війни та її впливу на систему міжнародних відносин. Ця війна з точки зору теорії міжнародних відносин є міжнародним конфліктом. Повномасштабна війна РФ проти України, розв'язана росіянами у лютому 2022 р., змінила геополітичну карту світу. З'ясовано, що оскільки вона має глобальне значення для всього людства, то вона стає потужним імпульсом зміни глобального балансу в той чи інший бік. Встановлено, що певні фактори детермінують необхідність по-новому подивитися на сучасний світовий політичний розвиток, виявити проблеми, знайти шляхи їх вирішення та простежити закономірності, тенденції світового політичного процесу, у тому числі у сфері міжнародної безпеки з урахуванням тієї нової ролі, яку відіграє Україна та її союзники.

Мета дослідження – з'ясувати та дослідити на основі поведінки (політики та поглядів) учасників формату «Рамштайн», як суб'єктів міжнародних відносин, і обґрунтувати тенденцію до формування якісно нового партнерства між Україною та країнами Заходу. Досягнення мети передбачає вивчити комплексну взаємозалежність у сфері безпеки, що, зі свого боку, може стати основою майбутньої нової міжнародної архітектури безпеки.

Висновки. У дослідженні з'ясовано, що одним із недоліків і, можливо, ризиків формату «Рамштайн» є його залежність від позицій політичного керівництва окремих країн та недостатня формалізація (оформлення) формату, а також змодельовано можливі сценарії трансформації досвіду комплексної взаємодії в рамках «Рамштайну» у вигідні для України стратегічні спілки з урахуванням поточної ситуації у світовій політиці. Варто зазначити, що оформлення цього формату в більш серйозну міжнародну організацію потребує політичної волі багатьох суб'єктів міжнародних відносин і насамперед США.

Ключові слова: країни Заходу, міжнародна архітектура безпеки, політичний вплив, результати «Рамштайна», російсько-українська війна, росія, Україна

Стаття надійшла / Article arrived: 15.11.2024

Схвалено до друку / Accepted: 26.12.2024

Вступ.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Повномасштабна війна РФ проти України, розв'язана росіянами у лютому 2022 р., змінила геополітичну карту світу. За останні роки акцент геополітичного протистояння повільно змістився з Сирії та арабського світу до Східної Європи. «Сирійська криза», як відомо, починалася в період так званої «арабської весни», коли в низці держав арабського світу відбулася насильницька (у Лівії) чи добровільна (у Тунісі та Єгипті) зміна влади, і, по суті, зміна системи державного устрою та політичного режиму» (Бузаров, 2018). Російсько-українська ж війна почалася зі спроб РФ використовувати дестабілізуючий фактор у вигляді «рускої весни» й анексії Криму у 2014 р.

Російсько-українська війна з точки зору теорії міжнародних відносин є міжнародним конфліктом.

Міжнародний конфлікт, як правило, розглядається як відносно самостійне явище у загальній системі міжнародних відносин, які характерні лише для сфери взаємодії між державами-учасницями та іншими міжнародними акторами; він може локально і в той же час глобально впливати на міжнародну політику. (Требін, Герасіна, & Панфілов, 2022, с. 247)

Для України ця війна носить екзистенційний та цивілізаційний характер. Аналіз хроніки російсько-української війни дає підстави для таких висновків. По-перше, ця війна стала для України загальнонародною. По-друге, ЗСУ змогли не тільки зупинити «другу армію світу», а й перейти в контрнаступ. По-третє, ворог змінив тактику агресії з бліцкригу на затяжну війну на виснаження України та її партнерів (Рафальський, 2024, с. 358-359).

О. Литвиненко, колишній голова Служби зовнішньої розвідки України та нинішній секретар Ради національної безпеки України у цьому контексті наголосив на такому: "Протиборство Росії та Заходу має фундаментальний, не лише геополітичний та геоелектронічний, а й ціннісний характер. Вихід війни Росії проти України має глобальне значення і стане потужним імпульсом зміни глобального балансу в той чи інший бік" (Литвиненко, 2023).

Відтак більшість найбільш розвинених в економічному плані країн стали на бік України. Однією з ключових подій у рамках міжнародної взаємодії у сфері підтримки української держави стало створення Контактної групи з оборони України (Ukraine Defense Contact Group), яка також відома як формат «Рамштайн». Агресія РФ проти України стала окремим феноменом у світовій політиці та суттєво змінила поведінку акторів у міжнародній політиці. Ставлення до цієї війни почало займати особливу роль у зовнішній політиці ряду країн, при формуванні їх зовнішньополітичної стратегії та доктрини. Ці та інші фактори детермінують

необхідність по-новому подивитися на сучасний світовий політичний розвиток, виявити проблеми, шляхи їх вирішення та простежити закономірності, тенденції світового політичного процесу, у тому числі у сфері міжнародної безпеки з урахуванням тієї нової ролі, яку відіграє Україна та її союзники.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Теоретичні, міжнародні та історичні аспекти поведінки України на міжнародній арені в умовах відображення російської агресії трактують у своїх працях такі вітчизняні вчені, як О. Рафальський (2023), В. Горбулін (2017), А. Майборода (2022), Г. Перепелиця (2015), С. Троян (2014), С. Шергін (2012), А. Кудряченко (2006), П. Гай-Нижник (2022), С. Віднянський (2022), М. Капітоненко (2009), Б. Бернадський (2012), Р. Вовк (2012), М. Мальський (2011), О. Литвиненко (2023), А. Богомолов (2023). Дослідники російської агресії М. Требін (2023), О. Івасечко (2023), П. Лопушанський (2023), А. Мартинов (2023) наголошують на формуванні якісно нового партнерства між Україною та країнами Заходу, щоб протистояти у війні з росією. Низка вчених С. Пирожков (2022), Н. Хамітов (2022), Є. Головаха (2022), Г. Зеленько (2022), Я. Любимий (2022), В. Жулай (2022), О. Майборода (2022) розглядають поняття національної стійкості, зовнішні та внутрішні виміри стратегії, а також етапи та пріоритети її реалізації, проблему ідентичності та консолідації суспільства. Зарубіжні вчені Ф. Фукуяма (2023), Д. Най (2023), Маргарет Макміллан (2023), Р. Кеохейн (2023) звертають увагу на те, що росія неодноразово порушувала міжнародні закони та норми на території України, а також вказують на ризики ядерної ескалації в умовах російсько-української війни.

Представники основних наукових напрямів у теорії міжнародних відносин (реалізму-неореалізму та лібералізму-неолібералізму) по-різному сприймають російсько-українську війну з позиції формування тих чи інших коаліцій чи об'єднань для протидії агресору. Так, наприклад, академік В. Горбулін, проаналізувавши різні теорії в рамках реалізму, дійшов висновку, що нинішнє протистояння України та Росії є протистоянням середньої та великої держави, і саме ця владно-силова (ресурсна) асиметрія робить міжнародну підтримку української сторони Сполученими Штатами та іншими країнами Північноатлантичного альянсу необхідною. Водночас чимало залежить від ступеня внутрішньої мобілізованості самої України та її можливості максимально ефективно використати свій обмежений ресурс для досягнення стратегічних цілей. (Горбулін, Власюк, & Кононенко, 2016, с. 75)

Ф. Фукуяма, сучасний класик неолібералізму, в перші дні війни охарактеризував її як «Війну Путіна проти ліберального порядку» (Francis Fukuyama, 2022). Інші відомі представники неолібералізму, що

спеціалізуються саме на вивченні теорії міжнародних відносин, політики, такі як Р. Кеохейн (2023) та Д. Най (2024) звернули увагу на ризики ядерної ескалації в умовах російсько-української війни. Оскільки саме ядерна загроза залишатиметься тією «червоною лінією», яку більшість країн ліберального Заходу не захочуть переходити у протистоянні з РФ та її союзниками. Як зазначає канадська історикня Маргарет Макміллан, "Росія вже неодноразово порушувала міжнародні закони та норми на території України, а невелике містечко Буча на околиці Києва стало синонімом військових злочинів. Викликає занепокоєння той факт, що Росія також загрожує порушити табу на перше застосування ядерної зброї та має потенціал для ведення хімічної та біологічної війни. Але якщо Путін застосує його і це зійде йому з рук, то інші країни, де правлять авторитарні лідери, будуть схильні наслідувати його приклад." (MacMillan, 2023, p. 63)

Певний науковий інтерес також представляють погляди на війну критичних теорій міжнародних відносин (конструктивізму, фемінізму, неограмшанства та постколоніалізму), оскільки його ідентичність, як і російська, проявляється у єдиній правді. Натомість неограмшанство не визнає Україну стороною війни з Росією, відмовляючи першій у суб'єктності, та вважає опонентом Росії колективний Захід в особі членів ЄС та НАТО. Однак критичних теорій не дає, наголошуючи винятково на тому, що «вона має бути більш тривалою та інтенсивнішою, ніж інші пострадянські конфлікти, враховуючи її значення і для Росії, і для Заходу» (Тишкун, & Троцько, 2022, с. 53).

Проте, незважаючи на різні підходи та можливості вивчення війни РФ проти України, одним із загально визнаних фактів та наслідків російсько-української війни для всієї світової політики є: «Переорієнтація – зміна альянсів. Поява трьох груп держав, які підтримали Україну; перших двох груп у спробі мінімізувати ризики» (Як війна Росії проти України, 2023).

Мета статті – з'ясувати та дослідити поведінку (на основі політики та поглядів) учасників формату «Рамштайн», як суб'єктів міжнародних відносин, а також обґрунтувати тенденцію до формування якісно нового партнерства між Україною та країнами Заходу – комплексної взаємозалежності у сфері безпеки, що, зі свого боку, може стати основою майбутньої нової міжнародної архітектури безпеки.

Результати дослідження.

Російсько-українська війна з точки зору теорії міжнародних відносин є міжнародним конфліктом.

Міжнародний конфлікт, як правило, розглядається як відносно самостійне явище у загальній системі міжнародних відносин, що характерні лише для сфери взаємодії між державами-учасницями та іншими міжнародними акторами; він може локально

і в той же час глобально впливати на міжнародну політику. (Требін, 2022, с. 247)

Вочевидь, подальше формування континентальної та європейської системи безпеки відбуватиметься з урахуванням тих геополітичних трансформацій, які спостерігаються нині. Роль України, як основного захисника Східного флангу Європи, лише зростатиме, а ЄС, так само, стає форпостом оборони європейського флангу НАТО. У зв'язку з цим той колосальний досвід міжнародного співробітництва, накопичений у рамках роботи у форматі «Рамштайн», може стати хорошим фундаментом для формування нової архітектури європейської безпеки та стримування РФ. І про це вже заговорили активно й у самому ЄС.

Після перемоги на президентських виборах у Франції у травні 2022 року Е. Макрон активізував роботу міжурядової конференції з реформи Європейського Союзу. Серед запропонованих пропозицій – створення Об'єднаних «збройних сил» ЄС та зміцнення транснаціональних підрозділів. Наразі Європейський Союз не має стратегічної мети повністю замінити НАТО як головного гаранта європейської безпеки. Водночас, Росія має стратегічну мету розколоти ЄС і НАТО зсередини та послабити Євроатлантичну оборону. Тому Європейський Союз у євроатлантичній системі безпеки виконує функцію європейського флангу НАТО. Символом цього можна вважати зустріч міністрів оборони НАТО та ЄС 27 квітня 2022 року на німецькій військовій базі «Рамштайн», де було прийнято історичне рішення про перехід Збройних сил України на стандарти НАТО. (Віднянський, & Мартинов, 2023, с. 215).

Події в Україні, по суті, прискорили стратегічне утвердження двох цивілізаційних груп – демократичної та авторитарної. Якщо до війни змагання між демократичними та авторитарними країнами забарвлювалося значною мірою філософською чи психологічною аргументацією (не виходячи у глобальні жорсткі протистояння), то сьогодні кожна країна вже чітко самовизначилася з вибором стратегічного партнера та цінностей, які цей партнер пропонує світові. І, водночас, визначається з допустимим рівнем компромісів між цінностями, що проголошуються, та економічними вигодами. У короткостроковому вимірі світ розділиться також на дві великі групи, і основою цього поділу є те, як країна ставиться до російської агресії по суті, наскільки підтримує, зокрема, власною участю, санкції проти росії, наскільки згодна з виключенням росії з міжнародних інститутів, або, інакше, наскільки країна байдужа до агресії, наскільки готова до неї (агресії) виправдання, наскільки не готова (або не бажає) протидіяти агресору (Юрчишин, 2022).

Отже, актуалізація вибудовування нових контурів міцних союзницьких відносин з тими країнами та суб'єктами міжнародних відносин, які зарекомендували себе з позитивного боку за останні

кілька років, набуває особливої цінності. Водночас, потрібно якісно покращити відносини з партнерами і тому «доцільно здійснити чітке правове викладення принципів, цілей і міждержавних стратегічних механізмів, а також правове нормування процедури визначення та впровадження стратегічного формату партнерства» (Стратегічні партнери України, 2023).

Прикладом позитивної тенденції щодо створення правової бази для нової архітектури міжнародної безпеки може бути розробка та укладання двосторонніх угод з довгостроковими зобов'язаннями у сфері безпеки. Непрямим наслідком поглибленої співпраці України з союзниками та партнерами за форматом «Рамштайн», без сумніву, стало підписання низки міжнародних угод у вищевказаній сфері. Станом на листопад 2024 р. Україна уклала вже 27 двосторонніх угод: із Великобританією, Німеччиною, Францією, Данією, Канадою, Італією, Нідерландами, Фінляндією, Латвією, Іспанією, Бельгією, Португалією, Швецією, Ісландією, Норвегією, Японією, США, ЄС, Естонією, Литвою, Польщею, Люксембургом, Румунією, Чехією, Словенією, Ірландією та Грецією. Слід зазначити, що понад 20 держав-членів і партнерів НАТО підписали з Україною двосторонні безпекові угоди, надавши Україні довгострокові зобов'язання у сфері безпеки.

Символічно, що саме Великобританія стала першою країною, яка у січні 2024 р. підписала відповідну угоду з Україною. Політико-правовою основою укладання вищевказаних угод стали декларації країн «Групи Семи», ухвалені у липні 2023 року у Вільносі. Головна теза декларації – безпека України є складовою безпеки Євроатлантичного регіону. За словами О. Єрмака глави Офісу Президента України: «Цей документ відкритий і дозволяє іншим країнам не з числа G7 долучитися до гарантій безпеки. Декларація – перший документ, що символізує наявність парасольки у вигляді гарантій безпеки» (Декларація про підтримку України, 2023).

Варто зазначити, що за таких умов для України стає актуальним пошук оптимального формату союзницьких відносин у рамках існуючих військово-політичних альянсів або формування нових структур.

Україна зацікавлена у формуванні більш дієвих механізмів безпеки та стабільності в Європі та світі. Розвиток міжнародної солідарності з Україною щодо відсічі російської агресії («дух Рамштайна») створює можливості для доведення військово-технічного співробітництва до інституційного рівня. Як реакція на зростання небезпеки відбувається поступове об'єднання країн світу до антипутінської коаліції. Україна сподівається на поглиблений розвиток стратегічного партнерства зі США, Канадою, Великою Британією та країнами Балто-Чорноморської спільноти до рівня союзницьких відносин. Допоміжний формат оборонної співпраці

може закріпити реалії безпекової та геополітичної ситуації в Європі, яка складеться після завершення війни з РФ, та надати свої гарантії суверенітету та територіальної цілісності країнам регіону (Парахонський, & Яворська, 2024).

Для адміністрації президента Дж. Байдена надання військової допомоги Україні було одним із пріоритетів «Стратегії національної безпеки США», яку президент представив 12 жовтня 2022 року (US National Security Strategy). На думку українських експертів:

Стратегія окреслює такі основні форми відповіді на війну Росії проти України та загрози з боку Російської Федерації в цілому: США продовжуватимуть підтримувати Україну в її боротьбі; продовжуватимуть будувати та поглиблювати коаліцію з союзниками та партнерами, не дозволивши Росії завдати подальшої шкоди європейській безпеці, демократії та інститутам; США не дозволять Росії чи будь-якій іншій державі досягти своєї мети шляхом використання або загрози застосування ядерної зброї; США зацікавлені у відновленні європейських механізмів безпеки, які постраждали внаслідок дій Росії (Толстов, & Фесенко, 2022).

Перетворення військової допомоги США Україні після великомасштабного вторгнення росії в Україну має забезпечити потужніші військові кошти, зокрема проти російської агресії, а також надати фінансові ресурси для його придбання. Протягом цього часу порівняно з попереднім періодом відбулася зміна підходу до військової підтримки, відмінною рисою якого є надання Україні необхідної військової допомоги як для оборони, так і для контрнаступальних дій. Значно збільшився обсяг військової допомоги. Після вторгнення Україна у 2022 році стала найбільшим отримувачем іноземної допомоги США (Івасечко, & Лопушанський, 2023).

Отже, для американської зовнішньополітичної доктрини підтримка України є найважливішим чинником не лише збереження геополітичного впливу США в Європі, а й попередження хаосу, який може спровокувати подальшу агресивну політику РФ та її союзників на європейському континенті. Подібна геополітична розстановка сил збільшує геополітичну цінність України як міжнародного актора.

Для США внаслідок надання військової допомоги Україні відкриваються такі перспективи:

– росія набагато бідніша за США та їхніх союзників, і вона вже платить набагато більше свого валового національного продукту та економіки для ведення війни в Україні, ніж Сполучені Штати та їхні партнери. Крім того, Росія зазнала величезних втрат зброєю, військовими запасами та військовим складом (тобто, глобальний конкурент виснажується);

– американська військова допомога дозволила Україні заподіяти величезні збитки спроможності Росії загрозувати Європі в цілому;

– надання військової допомоги Україні свідчить про можливість та рішучість Сполучених Штатів, обмежуючи амбіції путіна щодо відновлення великої росії, та показує іншим державам, що вони можуть довіряти США у конкуренції з Китаєм;

– сприяє відновленню Сполучених Штатів та зміцненню їхньої ролі як де-факто лідера Заходу, а також інших демократичних держав;

– активізація стратегій оборони НАТО та Європи. (Cordesman, 2022)

Активна міжнародна підтримка України, мобілізація ліберальної частини світової та євроатлантичної спільноти змінює і стратегію країн НАТО. Наприклад, на початку 2024 р. сталася подія, яка пройшла практично непоміченою на тлі військових дій, російських атак та нескінченних повітряних тривог – військової реальності, в якій сьогодні живе Україна. Тим часом, цей захід є важливим для того, щоб зрозуміти, як і чому змінюється стратегія Альянсу щодо України та реакція союзників на російську агресію проти нашої країни. Представниками постійних членів НАТО та країн-партнерів Альянсу представлена аналітична доповідь «Куди йде стратегія НАТО-Україна», підготовлену аналітичною організацією «The Potomac Foundation» (НАТО та «російські несподіванки»). На думку авторів, складовими такої нової стратегії мають бути розвиток «передової оборони» зі створенням як мінімум трьох «центрів сили» на східному фланзі Альянсу, з посиленням передової присутності військ, внесення ясності до «політики стримування» НАТО, щоб протистояти російському ядерному шантажу (Where Goest Ukraine, 2023).

Станом на вересень 2024 року у період із лютого 2022 р. в рамках формату «Рамштайн» Україні було виділено допомоги на 106 мільярдів доларів, з них близько 56 мільярдів – це допомога США (Austin gives remarks on Ukraine, 2024). Про це було офіційно повідомлено на 24 зустрічі країн-учасниць формату: Країни формату «Рамштайн» вже надали Україні військову допомогу на понад \$106 мільярдів (Austin, 2024). 25-та зустріч формату «Рамштайн» мала відбутися у жовтні 2024 р. На ній вперше могли б зібратися всі лідери країн, що входять до Контактної групи з оборони України. Окрім того, на ній Президент України В. Зеленський планував подати План перемоги України. Одним із основних пунктів цього Плану є запрошення України до НАТО. Це і є та сама визначеність, як партнери бачать місце України в архітектурі безпеки (План перемоги, 2024).

Висновки.

Одним із недоліків і, можливо, ризиків формату «Рамштайн» є його залежність від позицій політичного керівництва окремих країн та недостатня формалізація (оформлення) формату. Комплексна та галузева інституалізація «Рамштайну» де-факто вже відбулася, проте оформлення цього формату в

більш серйозну міжнародну організацію потребує політичної волі багатьох суб'єктів міжнародних відносин і насамперед США.

«Рамштайн» є гарною базою для формування нової конфігурації міжнародної безпеки, де Україна гратиме одну з провідних ролей. Цей формат не є коаліцією в класичному розумінні цього терміну, проте вже зараз можна змоделювати можливі сценарії трансформації досвіду комплексної взаємодії в рамках «Рамштайну» у вигідні для України стратегічні спілки з урахуванням поточної ситуації у світовій політиці.

А. Збереження нинішнього формату «Рамштайн» за участю США. Саме американська військово-політична, фінансова та дипломатична участь є визначальною в ефективності роботи «Рамштайн». Як зазначено вище, більше ніж половина всіх фінансових витрат, які були за більш ніж два з половиною роки роботи формату, були забезпечені з боку США. Однак у такій ситуації важко спрогнозувати відносини нової адміністрації президента США до формату «Рамштайн».

Б. Збереження цього формату «Рамштайн» без активної участі США. У такому разі Великобританія, інші країни ЄС-НАТО (Німеччина, Франція тощо), а також Японія та Південна Корея візьмуть на себе всю відповідальність щодо збереження майданчика як важливої координуючої структури міжнародної допомоги Україні. У такій ситуації всі вищевказані країни мають бути готові на серйознішу матеріальну та військову залученість на підтримку України.

В. Злиття формату «Рамштайн» зі структурами НАТО. Найвище військово-політичне керівництво України регулярно заявляє, а часом і вимагає від наших західних партнерів ясності та чіткості у членстві України в НАТО. Однак деякі країни-учасниці НАТО, наприклад Угорщина та Туреччина, активно цьому протидіють. Немає також однозначності з цього питання і серед американського зовнішньополітичного істеблшменту.

Г. Створення нового формату (альянсу), де Україна грала б одну з провідних ролей. З урахуванням того досвіду, який вже має Україна в рамках взаємодії зі своїми союзниками за форматом «Рамштайн», ЄС, НАТО, а також використовуючи нормативну базу десятків угод у сфері безпеки, яку Україна підписала останнім часом, можна сконструювати новий, регіональний, геостратегічний союз, де Україна була б стрижнем європейської (євроатлантичної) безпеки. Наприклад, посилити військово-політичну інтеграцію у рамках «Ініціатива трьох морів («Балто-Адріато-Чорноморської ініціативи»).

Однак для всіх вищезгаданих варіантів визначальними факторами буде позиція нової адміністрації Білого дому, готовність інших країн на більш серйозну залученість (у тому числі й пряму військову) на стороні України протидії російській агресії, а також вироблення імунітету до

ядерного шантажу з боку РФ. Не можна виключати й інші варіанти розвитку подій, крім описаних вище, оскільки минулі президентські вибори у США у листопаді 2024 р. та перемога на них Д. Трампа внесли свої корективи у подальше прогнозування світових політичних процесів, у тому числі й війни РФ проти України. Головною проблемою останніх десяти років залишається нескінченна політизація теми України як усередині США, так і на Заході загалом. Неоднозначність і часом непослідовність

позицій західних еліт заважає багатьом західним політикам тверезо оцінювати ситуацію, а це використовується росіянами в їхній інформаційній війні проти України. Двопартійні розбіжності щодо підтримки України при Байдені та Трампі особливо в період передвиборчої кампанії набували загрозливого характеру. Через невизначеність, викликану президентськими виборами США і перемогою Д. Трампа, подальша істотна допомога Україні знову може стати заручником політичної кон'юнктури.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Бернадський, Б. В. (2012). *Міжнародні конфлікти: курс лекцій*. Київ: Персонал.
- Бузаров, А. І. (2018). *Діалектика демократизації арабського світу*. Київ: Саміт-Книга.
- Віднянський, С. В. (2022). Україна – Європейський Союз: новий етап взаємовідносин в умовах російсько-української війни 2014–2022 рр. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, 31.
- Віднянський, С., & Мартинов, А. (2023). *Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство*. (Монографія). Київ: Інститут історії України НАН України.
- Вовк, Р. В. (2012). *Моделювання міжнародних відносин*. Київ: Знання.
- Гай-Нижник, П. (2022). Російсько-українська війна – Війна за Життя (2014–2022 рр.): Періодизація. *Українознавство*, 1.
- Горбулін, В. П. (Ред.). (2017). *Світова гібридна війна: український фронт*. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень.
- Горбулін, В. П., Власюк, О. С. & Кононенко, С. В. (2016). Російсько-українська війна в термінах теорії реалізму. *Суспільно-політичні процеси*, 2.
- Декларація про підтримку України і гарантії безпеки. Подробити рамкового документа G7*. (2023). Відновлено з <https://forbes.ua/ru/news/deklaratsiya-pro-pidtrimku-ukraini-ta-garantii-bezpeki-podrobitsi-ramkovogo-dokumenta-g7-12072023-14756>
- Івасечко, О., & Лопушанський, П. (2023). Військова допомога США Україні у протидії збройній агресії росії у 2014–2023 рр. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*, 49.
- Капітоненко, М. Г. (2009). *Міжнародні конфлікти*. (Посібник). Київ: Либідь.
- Кудряченко, А. (2006). Геополітичні дилеми сучасної України. *Україна дипломатична. Науковий щорічник*, 7.
- Литвиненко, О. (2023, Листопад 22). *Кілька тез щодо політики путіна. Як мислять і провадять війну у кремлі*. Відновлено з <https://interfax.com.ua/news/blog/949321.html?fbclid=iwar3w4rq8th4ntt8ozbxfwlccv84rq68avuieflhcbzvy3xmfe5a6g9llrk>
- Мальський, М. З., & Мацяк, М. М. (2011). *Теорія міжнародних відносин*. (Підручник). 4-те видання. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка.
- НАТО та «російські несподіванки»: як війна в Україні змінює стратегію Альянсу*. (2024). Відновлено з <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3817085-nato-ta-rosijski-nespodivanki-ak-vijna-v-ukraini-zminue-strategiu-alansu.html>
- Парахонський, Б. О., & Яворська, Г. М. (2024). *Російська війна проти України як тригер змін міжнародної безпеки: базові наративи*. Київ: НІСД. Серія «Міжнародні відносини». <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.02>
- Перепелиця, Г. М. (2015). *Україна – Росія: війна в умовах співіснування*. (Монографія). Київ: Стилос.
- Пирожков, С. І., Майборода, О. М., Хамітов, Н. В., Головаха, Є. І., Дембіцький, В. А., Смолій, В. А., Скрипнюк, О. В., & Стоєцький, С. В. (Eds.). (2022). *Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь*. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ: НАН України.
- План перемоги складається з п'яти пунктів і трьох таємних додатків*. (2024, жовтень). Відновлено з <https://www.president.gov.ua/news/plan-peremogi-skladayetsya-z-pyati-punktiv-i-troh-tayemnih-d-93857>
- Рафальський, О. (2024). *Українська держава. Витоки. Історична еволюція. Сучасність*. (Монографія). К.: АДЕФ-Україна.
- Рафальський, О. (2023). Загрози Україні в нових геополітичних умовах: ризики та шляхи подолання. *Вісник НАН України*, 8. <https://doi.org/10.15407/visn2023.08.036>
- Стратегічні партнери України (реалії та пріоритети в умовах війни)*. (2023). Відновлено з https://razumkov.org.ua/images/2023/10/11/NSD193-194_2023_ukr_all.pdf
- Тишкун, Ю. Я., & Троцько Д. А. (2022). Російсько-українська війна в призмі сучасних критичних теорій міжнародних відносин. *Політичне життя*, 2. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.2.8>
- Толстов, С. В., & Фесенко, М. В. (2022). *Цілі та пріоритети зовнішньополітичної стратегії адміністрації Дж. Байдена – аналітична записка*. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Відновлено з <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-protu-ukrainy/tsili-ta-priorytetyzovnishnopolitychnoi-stratehii-administratsii-dzh-baidena.html>
- Требін, М. П. (Ред.), Герасіна, Л. М. & Панфілов О. Ю. (2022). *Теорія міжнародних відносин*. (Підручник). Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.
- Троян, С. (2014). *Українсько-російські відносини: інтеграційний вимір. Україна в сучасній системі дво- і багатосторонніх відносин (1991–2013 рр.)*. (Монографія). Київ.

- Шергін, С. О. (2012). Геополітичні пріоритети України і Росії в контексті неоевразійської парадигми розвитку. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*, 18.
- Юрчишин, В. (Ред.). (2022). *Геополітичні та гео економічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі*. Київ: Центр Разумкова. Відновлено з https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_transformans_ukr.pdf
- Як війна Росії проти України змінила світ*. (2023). Відновлено з <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/yak-viynarosiyyi-proty-ukrayiny-zminyly-svit>
- Austin gives remarks on Ukraine military aid at meeting of allies in Germany*. (2024, September 6). Retrieved from <https://www.pbs.org/newshour/world/watch-austin-gives-remarks-on-ukraine-military-aid-at-meeting-of-allies-in-germany>
- Austin, L. (2024). *Ramstein countries have already provided Ukraine with military aid worth more than \$106 billion*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3902984-kraini-formatu-ramstajn-vze-nadali-ukraini-vijskovu-dopomogu-napomad-106-milardiv-ostin.html>
- Bogomolov A., & Lytvynenko O. (2012, January). *A Ghost in the Mirror: Russian Soft Power in Ukraine*. Retrieved from https://niss.gov.ua/oleksandrbogomolov_0112bp_bogomolov_lytvynenko.pdf
- Cordesman, A. (2022, November 21). *United States Aid to Ukraine: An Investment Whose Benefits Greatly Exceed its Cost*. Retrieved from <https://www.csis.org/analysis/united-states-aid-ukraine-investment-whosebenefits-greatly-exceed-its-cost>
- Francis Fukuyama: Putin's war on the liberal order*. (2022). Retrieved from https://www.ft.com/content/d0331b51-5d0e-4132-9f97-c3f41c7d75b3?fbclid=IwAR2e0xgw12qsnypgn3ly1iw4fyntmvzmr2n5oa-twu9ckkb_yism385c4m
- MacMillan, M. (2023, June). *How Wars Don't End: Ukraine, Russia, and the Lessons of World War I*.
- Opinion: 8 lessons from Russia's war in Ukraine*. (2024, June). Retrieved from <https://kyivindependent.com/opinion-old-and-new-lessons-from-russias-war/>
- Russia is dangerous because it is weak*. (2023, June). Retrieved from <https://www.ekathimerini.com/opinion/interviews/1212444/russia-is-dangerous-because-it-is-weak/>
- US National Security Strategy*. (2022). Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>
- Where Goest Ukraine & NATO Strategy?* (2023). Retrieved from <https://strategyandfuture.org/en/where-goest-ukraine-nato-strategy-raport/>

REFERENCES

- Austin gives remarks on Ukraine military aid at meeting of allies in Germany*. (2024, September 6). Retrieved from <https://www.pbs.org/newshour/world/watch-austin-gives-remarks-on-ukraine-military-aid-at-meeting-of-allies-in-germany>
- Bernadsky, B. V. (2012). *International conflicts: a course of lectures*. Kyiv: Personnel.
- Bogomolov, A., & Lytvynenko O. (2012, January). *A Ghost in the Mirror: Russian Soft Power in Ukraine*. Retrieved from https://niss.gov.ua/oleksandrbogomolov_0112bp_bogomolov_lytvynenko.pdf
- Buzarov, A. I. (2018). *The dialectic of democratization of the Arab world*. Kyiv: Summit-Kniga.
- Cordesman, A. (2022, November 21). *United States Aid to Ukraine: An Investment Whose Benefits Greatly Exceed its Cost*. Retrieved from <https://www.csis.org/analysis/united-states-aid-ukraine-investment-whosebenefits-greatly-exceed-its-cost>
- Declaration of support for Ukraine and security guarantees. Details of the G7 framework document*. (2023). Retrieved from <https://forbes.ua/ru/news/deklaratsiya-pro-pidtrimku-ukraini-ta-garantii-bezpeki-podrobitsi-ramkovogodokumenta-g7-12072023-14756>
- Francis Fukuyama: Putin's war on the liberal order*. (2022). Retrieved from https://www.ft.com/content/d0331b51-5d0e-4132-9f97-c3f41c7d75b3?fbclid=iwar2e0xgw12qsnypgn3ly1iw4fyntmvzmr2n5oatwu9ckkb_yism385cm
- Gorbulin, V. P. (Ed.). (2017). *World Hybrid War: Ukrainian Front*. National Institute for Strategic Studies. Kyiv: NISD.
- Gorbulin, V. P., Vlasyuk, O. S. & Kononenko, S. V. (2016). The Russian-Ukrainian war in terms of the theory of realism. *Socio-political processes*, 2.
- How Russia's war against Ukraine changed the world*. (2023). Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/yak-viyna-rosiyyi-proty-ukrayiny-zminyly-svit>
- Ivasechko, O., & Lopushansky, P. (2023). U.S. military assistance to Ukraine in countering Russia's armed aggression in 2014–2023 Bulletin of Lviv University. *A series of philosophical-political scientists*. Studio, 49.
- Kapitonenko, M. G. (2009). *International Conflicts: Teaching*. (Manual. for students. Higher education. Conclusion). Kyiv: Lybid.
- Kudryachenko, A. (2006). Geopolitical dilemmas of modern Ukraine. *Ukraine is diplomatic. Scientific Yearbook*, 7.
- Litvinenko, O. (2023, November 22). *Several theses on Putin's policy. How the Kremlin thinks and conducts war*. Retrieved from <https://interfax.com.ua/news/blog/949321.html?fbclid=IwAR3w4Rq8th4ntt8ozbxfwlcwv84rq68avuieflhcbzvy3xmfe5a6g9llrk>
- MacMillan, M. (2023, June). *How Wars Don't End: Ukraine, Russia, and the Lessons of World War I*.
- Malsky, M. Z., & Matsyuh, M. M. (2011). *Theory of International Relations*. (Textbook). 4th edition. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv.
- NATO and "Russian surprises": how the war in Ukraine is changing the Alliance's strategy*. (2024). Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3817085-nato-ta-rosijski-nespodivanki-ak-vijna-v-ukraini-zminue-strategiu-alansu.html>
- Opinion: 8 lessons from Russia's war in Ukraine*. (2024, June). Retrieved from <https://kyivindependent.com/opinion-old-and-new-lessons-from-russias-war/>

- Parakhonsky, B. O., & Yavorska, G. M. (2024). *The Russian War Against Ukraine as a Trigger for Changes in International Security: Basic Narratives: An Analysis. additional*. Kyiv: NISD. International Relations Series. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.02>
- Perepelitsa, G. M. (2015). *Ukraine – Russia: War in the Conditions of Coexistence*. (Monograph). Kyiv: Stylos.
- Pirozhkov, S.I., Mayboroda, O.M., Khamitov, N.V., Holovakha, E.I., Dembitsky, V.A., Smoliiy, V.A., Skrypnyuk, O. V. & Stoyetsky, S. V. (Eds.). (2022). *Ukraine's National Resilience: A Strategy for Responding to Challenges and Anticipating Hybrid Threats: A National Report*. Institute of Political and Ethnonational Studies. I. F. Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: NAS of Ukraine.
- Rafalsky, O. (2023). Threats to Ukraine in the New Geopolitical Conditions: Risks and Ways to Overcome. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 8. <https://doi.org/10.15407/vsn2023.08.036>
- Rafalsky, O. (2024). *Ukrainian state. Origins. Historical evolution. Modernity*. (Monograph). Kyiv: ADEF-Ukraine Publishing House.
- Russia is dangerous because it is weak*. (2023, June). Retrieved from <https://www.ekathimerini.com/opinion/interviews/1212444/russia-is-dangerous-because-it-is-weak/>
- Shergin, S. O. (2012). Geopolitical Priorities of Ukraine and Russia in the Context of the Neo-Eurasian Development Paradigm. *Scientific Bulletin of the Diplomatic Academy of Ukraine*, 18.
- Strategic partners of Ukraine (realities and priorities in wartime)*. (2023). Retrieved from https://razumkov.org.ua/images/2023/10/11/NSD193-194_2023_ukr_all.pdf
- Tolstov, S. V., & Fesenko, M. V. (2022). *The goals and priorities of the foreign policy strategy of the administration of J. Biden is an analytical note*. State Institution "Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine". Retrieved from <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-proty-ukrainy/tsili-ta-priorytety-zovnishnopolitychnoi-stratehii-administratsii-dzh-baidena.html>
- Trebin, M. P. (Ed.), Gerasina, L. M. & Panfilov, O. Y. (2022). *Theory of International Relations*. (Textbook). Kharkiv: Yaroslav the Wise National Law University.
- Troyan, S. (2014). *Ukrainian-Russian relations: integration dimension. Ukraine in the Modern System of Bilateral and Multilateral Relations (1991–2013)*. (Monograph). Kiev.
- Tyshkun, Y. Y., & Trotsko, D. A. (2022). The Russian-Ukrainian War in the Prism of Modern Critical Theories of International Relations. *Political Life*, 2. doi: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.2.8>
- US National Security Strategy*. (2022). Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>
- Vidnyansky, S. V. (2022). Ukraine – European Union: a new stage of relations in the context of the Russian-Ukrainian war of 2014–2022. *International Relations of Ukraine: Scientific Searches and Findings*, 31.
- Vidnyansky, S., & Martynov, A. (2023). *The Russian-Ukrainian War and the International Community*. (Monograph). Kyiv: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine.
- Vovk, R. W. (2012). *Modeling of international relations*. Kyiv: Knowledge.
- Where Goest Ukraine & NATO Strategy?* (2023). Retrieved from <https://strategyandfuture.org/en/where-goest-ukraine-nato-strategy-raport/>
- Yurchyshyn, V. (Ed.). (2022). *Geopolitical and geoeconomic changes shaped by Russian aggression and the renewal of Ukraine's place in the world space*. Kyiv: Razumkov Centre. Retrieved from https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_transformans_ukr.pdf

The Body as a Social Construct: from Proto-Sociology to Classical Theories of Social Interaction

UDC: 316.613

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724109>**Stadnik Oksana**Dr.Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0002-6121-7612>, stadnikoks72@gmail.com*National Academy of Culture and Arts Management (Kyiv, Ukraine)*

Abstract

Relevance. The issue of the social construction of the body and corporeality in the modern sociocultural environment is becoming increasingly relevant in the context of scientific research, as society creates and regulates attitudes towards the human body through mechanisms of control, coercion, and regulation, which change depending on historical and cultural conditions. The sociological study of corporeality encompasses various eras and models of disciplinary influence, from religious paradigms to postmodern approaches, making this issue extremely important for understanding the interaction between individuals and society, especially within the framework of contemporary consumer and cultural processes.

The purpose of the article is to carry out a complex systematization and analysis of conceptual models of the body, which consider it as an object of social control, coercion and regulation, with an emphasis on the evolution of these approaches, starting with religious and military paradigms and ending with modern consumerist and cybernetic ideas about the body. Particular attention is given to the mechanisms of social construction of the body, which have changed over different historical periods, reflecting sociocultural dynamics and influencing modern perceptions of corporeality.

Results. The research identified and systematized the main models of social control over the body, including religious, military, sports, and consumerist models. Each of these models offers a unique approach to controlling and utilizing the body in different sociocultural contexts: the religious model emphasizes the subjugation of the body to spiritual norms, while military and sports models focus on discipline and external or internal coercion. The consumerist model views the body as a commodity or capital subject to manipulation to achieve economic and social goals.

Conclusions. It has been found that the processes of control and regulation of corporeality in society are constantly evolving, reflecting changes in the value systems and social practices. The influence of modern consumer culture, which turns the body into an object of manipulation and capitalization, has been assessed, requiring further comprehensive study, considering the impact of digital and biotechnological processes on these transformations.

Keywords: body, bodily practices, simple sociology, classical sociological theories, control, coercion, regulation of the body and corporeality

Тіло як соціальний конструктор: від протосоціології до класичних теорій соціальної взаємодії

Стаднік Оксана*Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв (Київ, Україна)*

Анотація

Актуальність. Питання соціальної конструкції тіла та тілесності в сучасному соціокультурному середовищі стає все більш актуальним у контексті наукових досліджень, оскільки суспільство виробляє та регулює ставлення до людського тіла через механізми контролю, примусу та регулювання, які змінюються залежно від історичних та культурних умов. Соціологічне дослідження тілесності охоплює різні епохи й моделі дисциплінарного впливу, починаючи від релігійних парадигм і завершуючи постмодерністськими підходами, що робить це питання надзвичайно важливим для розуміння взаємодії людини та соціуму, особливо в рамках сучасних споживчих і культурних процесів.

Метою статті є здійснення комплексної систематизації та аналізу концептуальних моделей тіла, які розглядають його як об'єкт соціального контролю, примусу та регулювання, з акцентом на еволюцію цих підходів, починаючи з релігійних та військових парадигм і завершуючи сучасними консьюмеристськими та кібернетичними уявленнями про тіло. Особливу увагу приділено механізмам соціального конструювання тіла, які змінювалися протягом різних історичних періодів, відображаючи соціокультурну динаміку та вплив на сучасні уявлення про тілесність.

Результати. В ході дослідження було виявлено та систематизовано основні моделі соціального контролю над тілом, зокрема релігійна, військова, спортивна та консьюмеристська. Встановлено, що кожна з цих моделей пропонує унікальний підхід до контролю і використання тіла в різних соціокультурних контекстах: релігійна модель підкреслює підпорядкування тіла духовним нормам, військова та спортивна моделі акцентують увагу на дисципліні й зовнішньому або внутрішньому примусі, тоді як консьюмеристська модель розглядає тіло як товар або капітал, що підлягає маніпуляції для досягнення економічних та соціальних цілей.

Висновки. З'ясовано, що процеси контролю та регулювання тілесності в суспільстві постійно еволюціонують, відображаючи зміни в системі цінностей і соціальних практиках. Оцінено вплив сучасної споживчої культури, яка перетворює тіло на об'єкт маніпуляцій та капіталізації, що вимагає подальшого комплексного вивчення з урахуванням впливу цифрових та біотехнологічних процесів на ці трансформації.

Ключові слова: тіло, тілесні практики, простосоціологія, класичні соціологічні теорії, контроль, примус, регулювання тіла та тілесності

Стаття надійшла / Article arrived: 17.10.2024

Схвалено до друку / Accepted: 17.12.2024

Вступ.

В сучасних соціокультурних умовах, де тіло перестає бути виключно біологічним феноменом і набуває значення соціального конструкту, питання тілесності стають важливим об'єктом наукового дослідження, оскільки саме через механізми соціального контролю, примусу та регулювання суспільство формує уявлення про тіло, його функції та місце в соціумі. Історично тілесність завжди перебувала під впливом різноманітних соціальних інститутів, зокрема релігійних, військових, спортивних та економічних, які встановлювали норми та правила ставлення до тіла, контролювали його фізичні прояви та поведінку. У релігійних парадигмах тіло часто розглядалось як об'єкт підпорядкування вищим духовним цінностям, тоді як у військових і спортивних моделях акцент робився на дисципліні, контролі та максимізації його функціональних можливостей для досягнення певних соціальних цілей.

Сучасні наукові підходи до тілесності відходять від традиційного механістичного розуміння тіла як суто біологічного об'єкта і все частіше трактують його як складний соціальний та культурний феномен, що формується через процеси взаємодії з соціумом та піддається постійному впливу з боку цифрових, технологічних та економічних змін. У зв'язку з цим виникають нові форми соціального контролю та маніпуляцій тілом, особливо в контексті глобальної споживчої культури, яка капіталізує тіло як товар і піддає його постійній модифікації через косметичні, медичні та біотехнологічні інтервенції.

Відповідно, аналіз соціального конструювання тіла потребує міждисциплінарного підходу, що охоплює не лише соціологічні та культурологічні аспекти, але й враховує вплив технологічних досягнень на сучасні уявлення про тіло та його місце в соціальному просторі. Вивчення цих процесів є необхідним для розуміння того, як суспільство формує та регулює тілесність, які механізми контролю застосовуються на різних історичних етапах та як ці процеси впливають на сучасне сприйняття тілесності у контексті глобальних соціокультурних змін.

Метою статті є здійснення комплексної систематизації та аналізу концептуальних моделей тіла, яке розглядається як об'єкт соціального контролю, примусу та регулювання в різних історичних і культурних контекстах. Увага приділяється еволюції підходів до тілесності, починаючи з релігійних, військових та спортивних парадигм, які передбачали підкорення тіла вищим духовним чи соціальним цілям, і до сучасних моделей, де тіло розглядається як капіталізований об'єкт у межах споживчого суспільства та підлягає маніпуляціям через технологічні, медичні й косметичні засоби.

Стаття досліджує, як механізми соціального конструювання тіла еволюціонували під впливом змін у суспільних цінностях та соціальних практиках,

і як ці зміни відображаються у сучасних підходах до тілесності, де ключову роль відіграють цифрові та біотехнологічні процеси. Аналізуються нові форми контролю над тілом, які виникають в умовах сучасної споживчої культури, що ставить тіло в центр економічних та соціальних взаємин, відкриваючи нові можливості для його маніпуляції та регуляції.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Теоретико-соціологічний підхід до тілесності ґрунтується на розвитку класичної раціональності, яка характеризувалася кількома ключовими аспектами: континуальне розуміння тілесності, включення тіла в систему культурних артефактів, а також позиціонування тілесності як елементу, залежного від соціальної дійсності, що відображає культурні образи людей та соціальних груп у їхньому ціннісному, інтелектуальному та соціально-практичному контексті.

В класичній грецькій філософії зустрічаються протомодерні елементи, де підкреслюється єдність розумного, доброго та прекрасного у тілі та тілесності. Тіло розглядається як вираз мікрокосму, що відображає розумність архітектури та естетичну досконалість макрокосму і демонструє синтез логічного, етичного та естетичного рівнів розуміння тілесності. У цьому контексті людське тіло та тілесність сприймаються не як самоцінні утворення, а як прояви розумного, доброго та красивого, які акумулюються в концепції калокагатії – єдності мудрості, знання, добра та краси.

У працях Платона простежується поділ людської душі на вищі та нижчі частини. Використовуючи колісничу метафору, Платон представляє ці частини душі як двох коней: чорного та білого, де білий кінь символізує безсмертну душу, що не піддається тлінню, на відміну від тіла (Платон, 2021). Тіло у Платона ототожнюється з множинними людськими пристрастями та потягами, а його найвищою чеснотою вважається підкорення вольовій та розумній частині душі. Тіло постає як втілення нерозумності та безвольності, що обґрунтовує необхідність його контролю, регулювання, структурування та упорядкування.

У християнській антропології тіло розглядалося як плоть – тваринна основа людини, що потребує обоження та спасіння. Біблійне уявлення про створення тіла через вдмухування Духу в земний порох демонструє тіло як божественний прототип, що несе на собі відбиток Бога-Творця і є храмом Його присутності (Стареprav, 2023). Проте паралельно з цим формується антитетична парадигма демонізації тіла, в якій воно розуміється як «гніздовисько демонів» і є джерелом гріховності (Павлишин, 2022).

У середньовічному філософському дискурсі домінує соматофобія – сприйняття тіла як носія гріховних потягів. Тут тіло підпорядковується духовності й душевності, що етично обґрунтовується

через його пристрасну та порочну природу. Ці ідеї продовжували своє існування в етиці аскетизму та дисциплінарній репресії щодо тіла, які посилювалися в період Реформації (Schilling, 2014). В лютеранстві та кальвінізмі наголошувалося на важливості обмеження тілесних потреб в ім'я праці як засобу спокути, що також сприяло формуванню дисциплінарного підходу до контролю тіла (Wolgast, 2011).

У раціоналістичній та емпіричній філософії Ф. Бекон, Р. Декарт, Т. Гоббс (Рассел, 2024) тіло розглядається як механізм або машина, знання про яку формується на основі досліджень у природничих науках, таких як біологія, анатомія та медицина. Подібний натуралістичний підхід також простежується у працях Ж. Ламетрі, І. Канта, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля, П. Прудона та К. Маркса (Рассел, 2024). У класичному дискурсі тілесності тіло відділяється від культури та розглядається як частина природи, що протиставляється культурним смислам та історичним процесам. Це протиставлення породжує раціоналізацію тіла в умовах капіталістичної цивілізації, де тіло перетворюється на додаток до машинної індустрії та системи поділу праці. Відповідно, індустріалізація створює попит на певні спеціалізовані функції тіла та інтелекту.

Реабілітація тілесності почалася з відмови від секулярного натуралізму картезіанського дуалізму тіла і душі. У межах цього процесу виникли дві парадигми: антисциєнтистська (іраціоналістична) та структурно-символічна. Антисциєнтистська парадигма ставить акцент на тілесності як інтегральній частині людського буття, заперечуючи протиставлення природного і надприродного. Структурно-символічна парадигма розглядає тіло як соціальний об'єкт, що підпорядковується культурним і символічним структурам. Ці процеси підпорядкування та приборкання тілесності, характерні для соціального теоретизування, знайшли своє продовження в працях Лютера та Кальвіна, а також у дослідженнях таких соціологів, як М. Вебер (Вебер, 1994).

Окремі аспекти соціального конструювання тіла досліджувалися у феноменологічній соціології та постмарксистському структуралізмі, що використовують поняття «габітуалізація» та «узвичаєння», і відображають тіло як елемент соціального простору (Bourdieu, 1984). Феноменологічні підходи до тілесності, зокрема у працях М. Хайдеггера та М. Мерло-Понті, наголошують на деперсоналізації тіла, яке не належить суб'єкту. Тіло виступає як об'єкт сприйняття, а не контролю, що перетворює його на «логос естетичного світу» (Sigrist, 1995, p.1122-1126). Ці ідеї продовжують розвиватися в антропологічних та психоаналітичних дослідженнях тілесності.

Класичні філософські та соціологічні концепції формували ставлення до тіла через призму контролю,

примусу та регулювання. Сучасні теоретичні підходи зміщують акцент на культурну та символічну конструйованість тілесності. Від механістичного та натуралістичного розуміння тіла здійснюється перехід до його сприйняття як носія соціальних і культурних значень, що формується через взаємодію з іншими та суспільством загалом. Це відображає еволюцію наукового дискурсу щодо тілесності – від об'єкта контролю до складного соціального конструкту, інтегрованого в культурні та комунікативні процеси.

В сучасному українському науковому просторі соціологія тілесності, у поєднанні з соціологією візуальних образів та візуальною аналітикою, представлена працями дослідників Ю. Романенка (2014), І. Святненка (2013), М. Ольховик (2018), А. Возного (2019), О. Голинка (2022). Вони розробляють власні версії соціокультурного розуміння проблематики тілесності, наголошуючи на її інтегрованості в культурне середовище та на проекції культури у всіх проявах тілесності. За їхнім поглядом, ці прояви «прочитуються» у тілесності через відповідні символи, що відповідають певним нормам та закономірностям.

Результати дослідження.

Сучасні науковці розглядають тілесність як рекурсивну ідентичностей, які утворюють ієрархію та виступають у вигляді матриці ідентичностей. Ця матриця рекурсивно відтворюється в релігійній, етнічній, соціальній, професійній, сімейній та гендерній ідентичностях, а також у відповідних їм тілесних сигніфікантах. Відповідно до структуралістського психоаналізу, кожна з ідентичностей проектується на певний сегмент тіла та тілесності у вигляді ізоморфних символів або образів (Evans, 1995). Ці проекції є складно опосередкованими і можуть бути «прочитаними» на основі відповідної мови ідентифікації. Розвиваючи ідею Ж. Лакана про те, що психіка через тіло транслює назовні різноманітні культурні та соціальні сенси, Ю. Романенко стверджує, що тіло та тілесність утворюють взаємопов'язані тексти. Ці тексти створюються суб'єктами як свідомо, так і несвідомо, з різними мотивами. Несвідоме "прописування" тексту тіла виявляється більш правдивим порівняно з текстами, створеними свідомо (Романенко, 2014).

У структуралістській візуальній аналітиці підтверджується лаканівська ідея тіла та тілесності як мови та мовлення (Brown, 1966). «Мову» тіла утворюють культура та суспільство, а «мовлення» – психіка і власне тілесність. Суб'єкт може виражати себе тілесно на трьох рівнях: індикативному (несвідоме повідомлення), інтерактивному (свідоме транслювання та управління меседжами) та програмуючому (орієнтація на "бажання Іншого" за логікою Ж. Лакана) Структурний психоаналіз Ж. Лакана дає змогу концептуалізувати тіло через теорію «стадії дзеркала» (Lacan, 1992). Тіло розглядається

як «монітор бажань», на якому відображаються базові соціокультурні значення. Несвідомі тілесні бажання є сутністю людського життя і основною проблемою психоаналізу. За Лаканом, бажання не пов'язане з конкретним об'єктом, а спрямоване на бажання іншого. «Кожна людина бажає бажати, бажає бути бажаною і прагне, щоб її бажання було бажаним. Сутність бажання дорівнює «бажанню Іншого»» (Ласан, 2002). У тілесності закладена воля до оволодіння відчуженим, прагнення увійти в об'єкт бажання, здійснюючи акт трансгресії та трансценденції. Це корелює з гегелівськими поняттями «опредметнення» та «розпредметнення».

Неомарксистська школа соціології підходить до питання людських бажань через призму соціальних взаємодій та колективної свідомості, зосереджуючись не стільки на фізіологічних потребах, скільки на бажаннях, що формуються в контексті стосунків з іншими людьми. В основі цієї ідеї лежить поняття, що людина прагне не лише задоволення своїх потреб, але і визнання з боку інших. Тобто, бажання спрямоване не просто на якийсь об'єкт, але й на визнання цього бажання іншою людиною або соціальною групою (Scott & Morgan, 1993).

Цей підхід можна легко проілюструвати на прикладі повсякденних соціальних взаємодій. Жінка, яка наносить макіяж, може робити це не лише для себе, але й для того, щоб створити певний образ, який буде привабливим для інших, отримати схвалення чи викликати захоплення. Чоловік, який купує дорогий автомобіль, часто прагне не просто володіти автомобілем заради комфорту або швидкості, але також для того, щоб справити враження на інших, демонструючи успіх або статус. Центральною ідеєю є «транспозиція суб'єкта», тобто процес, коли людина починає дивитися на себе очима інших. Це явище пов'язане з соціальною ідентичністю, оскільки наше уявлення про себе формується значною мірою через те, як нас сприймають інші. Ми постійно прагнемо віддзеркалювати бажання інших і змінювати свої дії, щоб відповідати очікуванням оточуючих. Через цей механізм ми починаємо усвідомлювати своє тіло як завершене ціле, яке знаходиться в постійному діалозі з соціальним середовищем.

Теоретично це можна описати через метафору тіла як «тексту», який існує в трьох вимірах: фізичному, семіотичному та уявному. Фізичний вимір – це те, що можна побачити і відчути: реальні параметри тіла, його форма, рухи. Семіотичний вимір – це спосіб, у який тіло представляється за допомогою мови та символів, як воно описується в суспільстві. Уявний вимір – це наша уява про тіло та те, як інші уявляють і сприймають його. Цей уявний образ може або збігатися з реальним тілом, або відрізнятись від нього, залежно від того, наскільки наші бажання співпадають з бажаннями Іншого – людини або соціальної групи, з якими ми взаємодіємо (Berger & Luckmann, 1966).

Наприклад, якщо людина прагне відповідати якимось ідеалам краси, нав'язаним суспільством, і її реальне тіло не відповідає цим стандартам, може виникнути дезінтеграція між тим, як вона бачить себе, і тим, як її бачать інші. У таких випадках тілесний образ не інтегрується з самосвідомістю, що може викликати психологічні конфлікти або відчуття відчуження від власного тіла. В рамках цієї теорії тілесність не є чимось статичним і незмінним, а постійно перебуває в процесі соціальної реконструкції. Вона формується не тільки на основі біологічних або фізичних характеристик, але також у результаті взаємодії з соціальним середовищем і віддзеркаленням бажань інших людей.

Формування «дзеркального тіла» передбачає наявність певного імагінального або віртуального прототипу, який є важливим для створення власного образу тіла. Відсутність такого прототипу може призводити до труднощів у формуванні самосвідомості, як це спостерігається, наприклад, при аутизмі. У таких випадках індивід не здатен сприймати себе через погляд іншого, що ускладнює розвиток уявного «Я». За концепцією Жака Лакана, перший образ тіла формується у дитини через взаємодію з батьками. Дитина, сприймаючи батьківські бажання, створює свій уявний образ через їх віддзеркалення. Важливим чинником тут є тілесні практики, які батьки застосовують під час догляду за дитиною.

Наприклад, уважний догляд, врахування комфорту та задоволення гедоністичних потреб дитини (як-от приємні дотики, турбота про фізичний стан) сприяють формуванню позитивного образу тіла і здорового самосприйняття. Натомість, насильство, аб'юз або інші негативні дії з боку вихователів здатні викликати протилежний ефект. У такій ситуації дитина сприймає своє тіло негативно, що блокує можливість інвестувати емоційну енергію у формування позитивного образу. Валентність емоційних інвестицій відіграє ключову роль у тому, чи буде тіло сприйматися позитивно чи негативно. Якщо дитина отримує позитивний досвід догляду, адекватне харчування та комфортні умови, це сприяє формуванню позитивного тілесного образу.

Навпаки, недбалий догляд, депривації або насильство призводять до негативного самосприйняття і можуть стати причиною розвитку аутизму чи «відключення» образу тіла від мови та уявного рівня. Лакан також вводить поняття «нарцисичного депозиту», який можна розглядати як своєрідний психічний ресурс або капітал (Ласан, 1992). Величина цього депозиту і його якісне наповнення визначають, наскільки позитивно або негативно людина сприймає своє тіло. Цей «депозит» виконує функцію психічного капіталу, який індивід може використовувати для інвестування в різні життєві проекти.

Ю. Романенко розвиває цю ідею, вводячи поняття «нарцисичної заможності», «нарцисичного банкрутства» та «дефіцитарності», що дозволяє аналізувати різні суспільства через їх модальні соціотипи (Романенко, 2014). В його концепції суспільство через свої інститути впливає на те, як соціальні групи накопичують позитивні або негативні лібідинальні інвестиції. Ці інвестиції, своєю чергою, формують модальні соціотипи, тобто типові соціальні характеристики, які відповідають певним ролям і очікуванням у суспільстві. Модальні соціотипи також впливають на траєкторії соціальної мобільності – тобто на те, як індивіди переміщуються у соціальних ієрархіях.

Концепт «нарцисичного депозиту» Ю. Романенка визначає як соціально детерміновану величину, яка базується на віддзеркаленнях, збережених у пам'яті індивіда. Від розміру цього депозиту залежить, чи буде людина відноситися до «нарцисичних багатіїв» або «нарцисичних банкрутів». Ті, хто мають високий нарцисичний депозит, зберігають автономність у своєму поведженні з тілом і демонструють більшу автентичність у сприйнятті себе, навіть у важких умовах депривації. Їхня нарцисична заможність дозволяє їм краще впоратися з викликами життя та виживання. Навпаки, «нарцисичні банкрути» виявляються більш залежними від зовнішніх чинників і часто схильні до тілесного самовідчуження. Це може призводити до психологічних труднощів, таких як шизоїдні або дисоціативні розлади, що пов'язуються з відчуттям відчуженості від власного тіла. Водночас, нарцисична заможність, за словами Романенка, більше притаманна істеричним та психопатичним типам характеру, які здатні краще адаптуватися до суспільних ролей і вимог. Тривога виступає важливим індикатором рівня нарцисичного депозиту. Чим вищий рівень нарцисичного банкрутства, тим більший рівень тривожності відчуває індивід, оскільки йому бракує впевненості в собі і він більше залежить від зовнішнього визнання та схвалення.

Висновки.

У соціологічному теоретизуванні різних епох, починаючи від протомодерну до постмодерну, тіло завжди було об'єктом дисциплінарних практик та

етичної репресії. З часом у соціології сформувалися чотири основні моделі дисциплінарного конструювання та контролю тіла: релігійна, військова, спортивна та консьюмеристська. Релігійна модель базується на підпорядкуванні тіла релігійно-етичним нормам, де тіло розглядається як щось нижче порівняно з душею та духом. Через аскетичні практики та релігійні обмеження тіло зазнає репресії, що часто супроводжується соматофобією – страхом перед тілесністю – та в деяких релігійних системах навіть демонізацією тіла. Військова модель дисциплінування тіла вирізняється механістичним підходом, де тілесність піддається примушенню до виконання певних дисциплінарних практик. Основний акцент робиться на формуванні командної гнучкості та підпорядкованості тіла дисциплінарній владі. Тіло в цій моделі розглядається як інструмент, що має бути максимально пластичним для досягнення військових цілей. Спортивна модель близька до військової, але замість зовнішнього примушення, характерного для військової дисципліни, акцентується на внутрішньому (само)примушенні. В обох моделях основою репресії тіла є маскуліність, що стає ключовим елементом у процесі тілесного конструювання. Консьюмеристська модель виникає в умовах ринкової економіки та ліберального суспільства, де тіло сприймається як товар і капітал. Ця модель передбачає капіталізацію тілесності через контроль над різними параметрами тіла – вагою, м'язовою рельєфністю, розвитком окремих частин тіла, контролем сексуальних потреб, а також медикаментозне управління тілесними процесами. У цій моделі тіло перетворюється на об'єкт, яким можна маніпулювати і використовувати для досягнення економічних цілей, що відображає потреби ринкових відносин і прагнення до самореалізації через зовнішній вигляд.

Таким чином, кожна з цих моделей репрезентує різні способи приборкання та конструювання тіла в залежності від соціальних, економічних та культурних контекстів. Кожна модель передбачає свій підхід до того, як тіло сприймається та використовується індивідами і суспільством в цілому, що підкреслює важливість тілесності як соціального і культурного об'єкта.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Вебер, М. (1994). *Протестантська етика і дух капіталізму*. Київ: Основи.
- Возний, А. П. (2019). Тілесність людини як феномен її фізичного вдосконалення. Інноваційні технології в системі підвищення кваліфікації фахівців фізичного виховання і спорту. *VI Міжнародна науково-методична конференція*, м.Суми, (с. 83-86).
- Голинко, О. В. (2022). Пластичність ідентичності та тілесність у постмодерній культурі. *Науковий вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*, (176), 128-135. Відновлено з <https://pub.chnpu.edu.ua>
- Ольховик, М. В. (2018). Тілесність як медійний інструмент у реалізації постмодерних цінностей. *Науковий вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*, 164, 96-98.
- Павлишин, Н. (2022). *Людина на образ і подобу Бога та питання еволюції*. Відновлено з <https://dyvensvit.org/stati/1033227/>
- Платон. (2021). *Держава. Бібліотека античної літератури*. Київ: Апріорі.

- Рассел, Б. (2024). *Історія західної філософії*. Київ: Фоліо.
- Романенко, Ю. В., Святненко, І. О., & Зінченко, А. А. (2014). *Візуалізації в медійно-комунікаційному просторі: соціо-системологічний підхід*. (Монографія). Київ: Видавничо-поліграфічний центр Інституту міжнародних відносин.
- Святненко, І. О. (2013). Тілесність як об'єкт соціального програмування: до постановки проблеми. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 4(96), 89-92. Відновлено з <https://grani.org.ua/index.php/journal/issue/view/76>
- Стареправ, Н. (2023). Святість людського тіла у трьох релігіях. Український католицький університет. *V Міжрелігійний симпозіум «Святість людського тіла»*. Відновлено з <https://ucu.edu.ua/news/svyatist-lyudskogo-tila-u-troh-religiyah/>
- Berger, P., & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Anchor Books, Random House.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Brown, N. O. (1966). *Love's Body*. New York: Random House.
- Evans, D. (1995). *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*. London and New York: Routledge.
- Lacan, J. (1992). *Seminar of Jacques Lacan: The Ethics of Psychoanalysis, 1959–1960*. New York, NY: W.W. Norton. Retrieved from <https://archive.org/details/seminarofjacques0000lacan>
- Lacan, J. (2002). *Écrits: A Selection*. New York, NY: W.W. Norton. Retrieved from https://archive.org/details/lacan-ecrits_202002
- Schilling, H. (2014). *Martin Luther: Rebel in a Time of Upheaval*. München: C.H. Beck.
- Scott, S., & Morgan, D. (1993). *Body Matters: Essays on the Sociology of the Body*. London: Falmer Press.
- Sigrist, C. (1995). Sozialanthropologie. In J. Ritter & K. Gründer (Eds.), *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Band IX, pp. 1122-1126.
- Wolgast, E. (2011). Calvinismus und Reformiertentum im Heiligen Römischen Reich. In I. Dingel & H. J. Selderhuis (Eds.), *Calvin und Calvinismus: Europäische Perspektiven*, (pp. 23-45). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

REFERENCES

- Berger, P., & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Anchor Books, Random House.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Brown, N. O. (1966). *Love's Body*. New York: Random House.
- Evans, D. (1995). *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*. London and New York: Routledge.
- Golinko, O. V. (2022). Plasticity of Identity and Corporeality in Postmodern Culture. *Scientific Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University named after T. G. Shevchenko*, (176), 128-135. Retrieved from <https://epub.chnpu.edu.ua>
- Lacan, J. (1992). *Seminar of Jacques Lacan: The Ethics of Psychoanalysis, 1959–1960*. New York, NY: W.W. Norton. Retrieved from <https://archive.org/details/seminarofjacques0000lacan>
- Lacan, J. (2002). *Écrits: A Selection*. New York, NY: W.W. Norton. Retrieved from https://archive.org/details/lacan-ecrits_202002
- Olkhovik, M. V. (2018). Corporeality as a Media Tool for Realizing Postmodern Values. *Scientific Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University named after T. G. Shevchenko*, (164), 96-98.
- Pavlyshyn, N. (2022). *Man in the Image and Likeness of God and the Question of Evolution*. Retrieved from <https://dyvensvit.org/statti/1033227/>
- Plato. (2021). *The Republic. Library of Ancient Literature*. Kyiv: Apriori.
- Rassel, B. (2024). *History of Western Philosophy*. Kyiv: Folio.
- Romanenko, Yu. V., Svyatnenko, I. O., & Zinchenko, A. A. (2014). *Visualizations in the Media-Communication Space: Socio-Systemological Approach*. (Monograph). Kyiv: Publishing and Printing Center of the Institute of International Relations.
- Schilling, H. (2014). *Martin Luther: Rebel in a Time of Upheaval*. Munich.
- Scott, S., & Morgan, D. (1993). *Body Matters: Essays on the Sociology of the Body*. London: Falmer Press.
- Sigrist, C. (1995). Social Anthropology. In J. Ritter & K. Gründer (Eds.), *Historical Dictionary of Philosophy*, (Vol. IX, pp. 1122-1126).
- Starapraw, N. (2023). The Holiness of the Human Body in Three Religions. *V Interreligious Symposium «The Holiness of the Human Body»*. Ukrainian Catholic University. Retrieved from <https://ucu.edu.ua/news/svyatist-lyudskogo-tila-u-troh-religiyah/>
- Svyatnenko, I. O. (2013). Corporeality as an Object of Social Programming: On the Problem Statement. *Scientific and Theoretical Almanac Grani*, 4(96), 89-92. <https://grani.org.ua/index.php/journal/issue/view/76>
- Voznyi, A. P. (2019). Human Corporeality as a Phenomenon of Its Physical Perfection. Innovative Technologies in the System of Professional Development of Physical Education and Sports Specialists. *VI International Scientific-Methodical Conference, Sumy*, (pp. 83-86).
- Weber, M. (1994). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Kyiv: Osnovy.
- Wolgast, E. (2011). Calvinism and Reformed Tradition in the Holy Roman Empire. In I. Dingel & H. J. Selderhuis (Eds.), *Calvin and Calvinism: European Perspectives*, (pp. 23-45). Göttingen.

Interaction Between Real and Virtual: Digitalization of the Phenomenon of Social Communications in Computer Games

UDC: 316.772.5:004.946

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724110>**Ismailov Samir**Ph.D. Student, <https://orcid.org/0009-0003-4317-6049>, samstyle097@gmail.com*Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)*

Abstract

Relevance of the topic lies in the significant role of digitalization in modern social communications globally and in Ukraine. The information society presupposes the interaction of the real and virtual within modern social communications, where computer games serve as one of the primary tools for digitalization and involve a considerable engagement of representatives from various age groups.

Purpose is to study the interaction between the real and the virtual in the process of digitalizing social communications in computer games.

As the **result** of the research, the main concepts of the topic were outlined, social actors of social communication in the context of computer games were identified. The components of social communication were analyzed using classical sociological approaches, including the communicative and dramaturgical approaches, the concept of hyperreality and symbolic interactionism. This allowed us to identify the specific features of social communications in computer games. Additionally, the primary attributes and characteristics of the virtual and real as forms of existence were defined including the examples of their intersections. Based on these, the specificity of the digitalization stage of social communications in computer games was revealed. This specificity consists of the transformation of social communications through digitalization and the transfer of interactions into the virtual environment. Furthermore, the main types of interactions between the real and virtual, represented in the interactions between social actors in the process of social communication in computer games, were determined. These include: identificational interaction, economic interaction, cultural interaction, social interaction, and professional interaction.

The conclusions summarize the key findings of the study on the interaction between the real and virtual in the context of the digitalization of the phenomenon of social communications in computer games.

Keywords: real, virtual, social communication, social actors, digitalization, computer game, cross-reality, media

Взаємодія між реальним та віртуальним: диджиталізація феномену соціальних комунікацій в комп'ютерних іграх

Ісмаїлов Самір*Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)*

Анотація

Актуальність теми полягає в важливості ролі диджиталізації сучасних соціальних комунікацій в світі та Україні. Інформаційне суспільство передбачає взаємодію реального та віртуального у сучасних соціальних комунікаціях, а комп'ютерні ігри виступають одним з основних інструментів їх диджиталізації і передбачають значну залученість представників різних вікових груп до них.

Метою статті є дослідження взаємодії між реальним та віртуальним у процесі диджиталізації соціальних комунікацій в комп'ютерних іграх.

В **результаті** дослідження були окреслені основні поняття теми, визначені соціальні актори соціальної комунікації у розрізі комп'ютерних ігор, здійснений аналіз складових соціальної комунікації за допомогою класичних соціологічних підходів, включаючи комунікативний підхід, концепцію гіперреальності, символічний інтеракціонізм та драматургічний підхід. Це дозволило нам визначити особливості соціальних комунікацій в комп'ютерних іграх. Крім того було визначено основні ознаки та атрибуції віртуального та реального як форм існування сутностей, надані приклади їх пересічення, а також на їх основі було виявлено специфіку етапу диджиталізації феномену соціальних комунікацій в комп'ютерних іграх, яка полягає в трансформації соціальних комунікацій через оцифрування і перенесення взаємодії у віртуальне середовище. Також в рамках дослідження було визначено основні типи взаємодій між реальним та віртуальним, що втілені у взаємодії між соціальними акторами в процесі соціальної комунікації в комп'ютерних іграх, серед них: ідентифікаційна взаємодія, економічна взаємодія, культурна взаємодія, соціальна взаємодія, професійна взаємодія.

У **висновках** наведені основні підсумки дослідження взаємодії між реальним та віртуальним в контексті диджиталізації феномену соціальних комунікацій в комп'ютерних іграх.

Ключові слова: реальне, віртуальне, соціальна комунікація, соціальні актори, диджиталізація, комп'ютерна гра, кросреальність, медіа

Стаття надійшла / Article arrived: 17.10.2024

Схвалено до друку / Accepted: 18.12.2024

Вступ.

У сучасному світі комп'ютерні ігри відіграють важливу роль у трансформації соціальних комунікацій, виступаючи полем взаємодії і злиття реального та віртуального. Диджиталізація комунікативних процесів у рамках ігрових середовищ створює нові форми соціальної взаємодії, впливає на міжособистісні зв'язки, формування ідентичності та соціальні норми. Це актуалізує необхідність вивчення таких процесів, оскільки вони змінюють способи комунікації, культурні практики та формують нові виклики для соціологічного знання, зокрема в аспекті аналізу інтеграції диджиталізації в повсякденне життя.

Диджиталізація зміщує кордони між реальними та віртуальними соціальними комунікаціями, створюючи новий тип інтерактивного середовища в комп'ютерних іграх, що здатен впливати на соціальні норми, патерни поведінки та способи взаємодії між людьми. Сучасні комп'ютерні ігри виходять за межі розваг, стаючи простором для формування спільнот, обміну досвідом та реалізації соціальних потреб. Взаємодія в ігровому просторі інтегрується у реальне життя гравців, що створює принципово нові можливості для суспільства, але так само й викликають нові проблеми.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження взаємодії між реальними та віртуальними крізь призму соціальних комунікацій набувають все більшого значення у контексті диджиталізації. Аналізуючи диджиталізацію феномену соціальних комунікацій в комп'ютерних іграх спираємося на надбання таких науковців як Ж. Бодрійяр, що у своїх роботах підкреслює концепцію гіперреальності, симулякрів та симуляцій, яка тісно пов'язана з віртуальним світом і впливом симуляцій на сприйняття реальності (Baudrillard, 1993). Ю. Габермас визначив важливість соціальних комунікацій для досягнення взаєморозуміння між учасниками соціальних процесів. Хоча він розглядав комунікації в контексті реальних соціальних взаємодій, його концепція взаємодії та діалогу є корисною для аналізу того, як гравці в комп'ютерні ігри створюють комунікативні стратегії для досягнення спільних цілей (Habermas, 1981).

У соціології особливу роль у дослідженні символічного та реального світу, значень та проявів соціальної взаємодії у різних формах комунікації зіграли праці Дж. Міда і під його впливом інших соціологів чиказької школи соціології (Mead, 1934). Він обґрунтував теорію символічного інтеракціонізму, яка на практиці широко використовувалася соціологами, перш за все, Чиказького університету. На основі символічного інтеракціонізму представник третього покоління чиказької школи І. Гофман в роботі «The Presentation of Self in Everyday Life» розвинув цю теорію і став відомий своєю теорією драматургічного підходу та концепцією «керування враженнями», яка

надає цінний інструментарій для аналізу взаємодії між індивідами в різних соціальних контекстах. Його підхід є потужним інструментом для дослідження диджиталізації феномену соціальних комунікацій у комп'ютерних іграх, оскільки він дозволяє вивчити, як гравці керують своїми образами, взаємодіють у різних контекстах та підтримують соціальний порядок, використовуючи театральні принципи самопрезентації, а також як віртуальні соціальні ролі та статуси можуть впливати на реальну соціальну взаємодію (Goffman, 1956). Класичні концепції зазначених дослідників можемо екстраполювати на дослідження особливостей соціальної комунікації у віртуальному просторі.

Також, розглядаючи саме соціальні аспекти комп'ютерних ігор, механізми взаємодії і формування соціальних зв'язків та відносин між гравцями у віртуальному просторі керуємося роботами Е. Кастронови, що був одним із перших у дослідженні віртуальних світів. Він вивчав масові багатокористувацькі онлайн-ігри, як унікальні простори для соціальної та економічної взаємодії. Він наголошував на тому, що ці світи функціонують як повноцінні суспільства з власними соціальними правилами, і що ігри стають платформою для розвитку нових типів комунікативних практик. Ігри створюють умови для того, щоб гравці взаємодіяли в реальному часі, формували спільноти і навіть встановлювали певні соціальні ієрархії (Castronova, 2005).

Ш. Теркл, займалася дослідженням соціальної динаміки в ігрових середовищах, її праці про вплив цифрових технологій на взаємини, підтверджують зміну комунікативних моделей через диджиталізацію (Turkle, 2011). Сучасні дослідження, такі як роботи Т. Тейлора та М. Консалво (Taylor, 2006; Consalvo, 2015), присвячені соціальному впливу геймінгу на формування субкультур, взаємодії в ігрових спільнотах та новим формам ідентичності.

У своїй етнографічній роботі Т. Бьоллсторфф використовував класичні антропологічні методи для вивчення взаємодії людей у віртуальному світі гри Second Life. Його дослідження розкривало, як віртуальні простори можуть служити платформою для соціальної взаємодії, комунікацій і формуванню нових культурних практик (Boellstorff, 2008).

Чопра Дж. досліджує феномен комп'ютерних ігор, як зростаюче явище, що проникає в сучасне суспільство і стає призмою для аналізу ширших соціологічних питань (Чопра, 2022). Комп'ютерні ігри як соціальний інститут розглядав у своїх роботах Д. Обрея (2023). Також нас цікавить дослідження впливу комп'ютерних ігор на поведінку гравців, яким займалися М. Квадір, А. Алабед та Р. Дюварі (2020).

У розумінні диференціації світів методологічно значущою є робота К. Поппера і сучасна критика та концептуалізація світів М. Лепського (Popper, 1984; Лепський, 2017).

Певний внесок у дослідженні диджиталізації феномену соціальних комунікацій в комп'ютерних іграх зробили й українські вчені. Соціальні комунікації як фактор формування комунікативного диджитал-середовища можемо знайти у працях Н. Білана (2016).

Дослідження соціальної взаємодії в онлайн-комунікації було проведено Г. Остапенко (2015) та В. Чорнобай (2023). М. Сидоров розглядав цифрові технології як засіб соціальної комунікації та соціального впливу (Сидоров, 2018). М. Дубина та О. Козляченко здійснили структурування та згуртування підходів до визначення поняття диджиталізації (Дубина, & Козляченко, 2019).

О. Холод систематизував концептуальні підходи до визначення поняття соціальної комунікації (Холод, 2015). Специфіка кіберспорту з точки зору соціального та фізіологічного підходу була досліджена Є. Імасом (2020a; 2020b) та С. Бекаром (2023). Спираючись на дослідження Лі. Дж (2021) та Ву М. (2021), психоемоційні аспекти діяльності у віртуальному середовищі та їх переніс у реальне життя вивчав А. Скалозуб (2023).

Особливості сучасної теорії комунікаційних технологій були розглянуті у працях Т. Коміної (2015). О. Безрукова, вивчаючи проблему гейміфікації та віртуалізації суспільної свідомості на прикладі геолокаційної гри доповненої реальності Pokemon GO, дійшла висновку, що вплив віртуалізації свідомості на поведінку та соціальні взаємодії індивідів може призвести до формування певної квазіреальності, навіть до втрати здатності розрізняти ілюзію і життя. Це може набувати особливого значення у військовий період, адже віртуальний світ чужою можливістю втекти від травматичної реальності (Безрукова, 2017). Саме про цю квазіреальність йшлося у Ж. Бодрійяра, який позначив її терміном «гіперреальність». Також особливості сучасних соціальних комунікацій в умовах війни були досліджені О. Семенець (2020).

Однак, хоча є дослідження про соціальні аспекти кіберспорту, багато аспектів повсякденної взаємодії у віртуальних світах залишається не до кінця зрозумілими. Сучасні ігрові платформи розвиваються швидкими темпами, але їхній вплив на реальні соціальні структури потребує подальшого аналізу, що створює можливість для соціологічного опрацювання даної теми.

Мета статті – дослідження взаємодії між реальним та віртуальним у процесі диджиталізації соціальних комунікацій в комп'ютерних іграх.

Результати дослідження.

Під соціальними комунікаціями в комп'ютерних іграх розуміємо процес соціальної інтеракції, обміну, передачі, вироблення та відтворення смислів, за допомогою когнітивних, конативних та емотивних символів у віртуальному середовищі між соціальними акторами.

Соціальні актори – це індивіди, групи або організації, які взаємодіють між собою, виконують певні ролі та впливають на формування соціальних процесів і структур. Соціальні актори є основними діючими суб'єктами у суспільстві, через їх дії проявляються та змінюються соціальні норми, відносини й інституції. В рамках контексту комп'ютерних ігор соціальними акторами є: гравці (аматори та професіонали), стрімери, гільдії та кланові об'єднання (групи індивідів у ігровому середовищі), онлайн-спільноти, розробники та видавці ігор, ігрові платформи які забезпечують цифрову дистрибуцію ігор, а також є майданчиком для соціальної взаємодії гравців (такі як Steam, Epic Games Store та інші), кіберспортивні організації, фанатські об'єднання.

Це є унікальним типом взаємодії, де гравці встановлюють зв'язки, розвивають соціальні навички й формують нові типи соціальних ролей всередині гри та ззовні в реальному світі. Такі ігрові платформи можуть функціонувати як соціальні медіа (TikTok, Facebook, Youtube та інші) або як соціальні мережі (об'єднання людей, задля задоволення своїх потреб та інтересів, у нашому випадку – комп'ютерних ігор), де користувачі не лише грають, а й створюють спільноти, підтримують відносини, співпрацюють для досягнення певних цілей або конфліктують та змагаються між собою як на індивідуальному, так і на груповому рівнях. Важливим аспектом є перетинання цих комунікацій з реальним світом, що може змінювати соціальну взаємодію та поведінкові патерни гравців.

Диджиталізація поняття досить широке й охоплює декілька підходів до його визначення. В інформаційному підході диджиталізація розглядається як сукупність інформаційних та людських ресурсів, які виникають завдяки впровадженню інформаційно-комунікаційних технологій. У процесному підході – як спосіб використання нових технологій для здійснення господарських операцій, нові потоки інформації та даних, які створені за допомогою інформаційно-комп'ютерних технологій. У структурному – як спосіб трансформаційних перетворень соціальних структур: процес з оцифрування, перетворення аналогових даних у цифрову форму. Трохи інтегруючи ці підходи в рамках соціально-комунікативного напрямку визначаємо диджиталізацію соціальних комунікацій як процес оцифрування процесу соціальної інтеракції, обміну, передачі, вироблення та відтворення змістів за допомогою конативних, емотивних та когнітивних символів між соціальними акторами.

Розглядаючи особливості комунікативної складової в комп'ютерних іграх, наголошуємо на важливості комунікацій для взаєморозуміння між соціальними суб'єктами. У контексті комп'ютерних ігор, гравці часто створюють стратегії взаємодії, щоб досягти колективних цілей. Наприклад, у

багатокористувацьких онлайн-іграх гравці формують гільдії, де комунікація відіграє ключову роль у досягненні успіху. Ці комунікаційні процеси стають моделлю для аналізу того, як гравці домовляються, приймають рішення та досягають спільних цілей. Так само із однокористувацькими іграми, де основними суб'єктами комунікації є гравець і NPC (англ. non-player character, неігровий персонаж) гравці можуть обирати ту, чи іншу комунікативну стратегію і використовувати віртуальні взаємодії як шаблон реальної соціальної комунікації при побудові власних комунікативних стратегій.

Окрім того, підтримуючи ідею комунікативної дії вже безпосередньо у розрізі комп'ютерних ігор ближче до сучасності, підкреслюємо важливість комунікації у командних іграх, таких як League of Legends або Counter-Strike: Global Offensive, що є кіберспортивними дисциплінами. Тут здатність гравців до ефективної комунікації приводить до кращої взаємодії та результатів, які у наслідку впливають на результат змагань. Це дає змогу проаналізувати, як створюються комунікативні стратегії, що дозволяють командам досягати успіху. Зокрема, важливу роль відіграє негайна реакція, тактичне обговорення та адаптація до дій супротивника.

Аналізуючи особливості формування ідентичності гравця, використовуємо концепцію керування враженнями. Вона є особливо корисною для аналізу поведінки гравців у віртуальному середовищі. У багатокористувацьких іграх, наприклад, гравці можуть контролювати свій образ, взаємодіючи з іншими гравцями за допомогою аватарів. Вони грають ролі у різних ігрових ситуаціях, демонструючи певні риси характеру чи здібності, що можуть бути або повністю вигаданими, або відображати реальні особисті якості. Це дозволяє зрозуміти, як гравці конструюють і підтримують свої ігрові образи, адаптуючи їх залежно від контексту.

Комп'ютерні ігри так само здатні й провокувати стигматизацію гравців через певні дії у віртуальному просторі, досягнення чи помилки, або невдачі, особливо це стосується онлайн-ігор, де соціальна взаємодія відбувається безпосередньо між гравцями (Goffman, 1963). Навішування ярликів у грі може бути перенесене у реальне життя, як у позитивному, так і негативному ключі. Наприклад, якщо гравець має гарні навички, часто допомагає своїй команді, його хвалять і підносять, він може бути впевненим у собі й в реальному житті, але якщо гравець помиляється, і його окреслюють невдахою, то це може призвести до падіння самооцінки та певної соціальної депривації.

Цікавим у нашому дослідженні є і диджиталізація формування соціальних структур і відносин у процесі ігрової соціальної комунікації. Е. Кастронова підкреслював, що віртуальні світи, такі як EVE Online або Second Life, функціонують як самостійні

соціальні системи з власними законами, правилами, економіками та соціальними нормами (Castronova, 2005). Це дає можливість дослідити, як гравці адаптуються до віртуальних правил, взаємодіють і навіть створюють нові форми соціальних відносин. Наприклад, створення ринків у віртуальних світах дає змогу вивчити економічні взаємовідносини, які можуть мати реальний вплив на поведінку гравців поза межами гри. Більш того, оскільки в таких іграх більшість ресурсів здобувається в тому числі і завдяки внутрішньоігровим покупкам, гравці здатні продавати, або купувати ті чи інші речі один у одного, тим самим формуючи реальні соціально-економічні відносини між собою.

Дослідження взаємодії вказують на те, що комп'ютерні ігри можуть розширювати межі реальних соціальних комунікацій, дозволяючи гравцям з різних країн, культур і соціальних груп будувати кроскультурні зв'язки. Це створює умови для формування нових типів соціальних відносин та ідентичностей. Віртуальні комунікації впливають на реальні практики взаємодії через перенесення ігрових норм і культур у реальний світ, що підтверджується роботами Ж. Бодрійяра. Зокрема, використання таких ігрових концептів, як кросреальність та диджиталізація, демонструє глибокий взаємозв'язок віртуальних комунікацій з реальними соціальними практиками. У своїй роботі «Simulacra and Simulation» Ж. Бодрійяр досліджує і доводить здатність знаків реального заміщувати саму реальність (Baudrillard, 1981).

Проводячи диференціацію реального та віртуального, акцентуємо увагу на визначенні цих понять, а також характерних ознаках та атрибутів.

Під реальним ми розуміємо все, що існує фізично і може бути сприйняте за допомогою органів чуття, мати об'єктивні засоби вимірювання або мати об'єктивне існування у вигляді норм, цінностей, відносин та інститутів, які впливають на поведінку людей та структурування суспільства (соціальна реальність).

Під віртуальним ми розуміємо форму існування об'єктів і явищ, які не мають матеріальної основи в реальному світі, але існують у цифровій, симулятивній або уявній формі. Віртуальне середовище створюється за допомогою технологій. Віртуальне не є фіктивним, воно має реальні наслідки в людській свідомості та соціальних практиках.

До основних ознак та атрибутів віртуального відносимо: нематеріальність (віртуальні об'єкти не мають форми фізичного існування); інтерактивність (користувачі взаємодіють із віртуальними об'єктами та середовищами в реальному часі); симулятивність (віртуальні середовища, зазвичай, моделюють реальні або уявні ситуації); залежність від технологій (існування віртуального можливе лише через використання апаратного забезпечення і програмних

платформ); гнучкість та динамічність (віртуальне середовище може бути швидко змінене або адаптоване до потреб користувача).

Реальне відрізняється від віртуального: матеріальністю (реальні об'єкти мають фізичну структуру та існують незалежно від свідомості людини); об'єктивністю та об'єктивованістю (реальність може бути зафіксована за допомогою вимірювальних приладів, підтверджена науковими дослідженнями та існує незалежно від волі та бажання суб'єкта); постійністю (реальність існує у просторі й часі, її не можна вимкнути чи перезавантажити); чуттєве сприйняття; залежність від законів природи (реальність регулюється фізичними та природними законами).

Реальне і віртуальне існують у діалектичній взаємодії у сучасному світі. Наприклад, у віртуальних середовищах (ігри, соціальні мережі) люди переживають реальні емоції, формують реальні зв'язки. Ця взаємодія створює певну кросреальність, коли межі між віртуальним і реальним стають умовними. Однак, все ж таки, і реальне, і віртуальне мають певні ознаки та атрибуції, за якими вони відрізняються одне від одного.

Отже, комп'ютерна гра це повністю симульований простір, що складається чисто з симулякрів, які утворюють гіперреальність. Попри це, процес соціальної комунікації у цьому просторі є цілком реальним за своїми наслідками. Як зазначалося раніше, ці наслідки можуть бути як позитивними, так і негативними. Наприклад, багатокористувацькі ігри, які передбачають командні дії сприяють зміцненню дружніх стосунків між гравцями. В процесі кооперативних завдань або змагань гравці вчаться співпрацювати, довіряти одне одному і розвивають глибокі соціальні зв'язки, які можуть переноситися в реальне життя. Є багато випадків, коли онлайн-друзі зустрічаються в реальності та продовжують дружбу за межами віртуального світу.

Також, значним прикладом позитивного впливу взаємодії між віртуальним та реальним є поява цілого професійного напрямку як кіберспорт. Звичайні, на перший погляд, комп'ютерні ігри, були здатні дати поштовх утворенню великих спільнот, які об'єднувалися на фоні ігор, створювали мережі соціальних відносин і принесли безліч нових професій у сучасному світі. Вони довели можливість комерціалізації ігрових подій через консолідацію аудиторії на фоні ігор, чим привернули увагу спонсорів і вивели змагання у віртуальному просторі на один рівень з реальними спортивними дисциплінами.

У сучасному світі командні ігри, такі як Dota 2, League of Legends, Counter-Strike 2 стали новою ареною для професійних соціальних взаємодій. У цих іграх комунікація між гравцями стає критично важливою, оскільки від неї залежить успіх команди. Дослідниця підкреслювала, що ці ігри створюють

специфічну форму комунікаційної співпраці, де тактичне обговорення і негайна реакція на дії противника є ключовими елементами ефективної гри. На основі кіберспортивних дисциплін утворюються величезні ком'юніті, які спілкуються однією мовою, використовують різноманітну продукцію із символікою команд, більш того з'являється окремий професійний напрямок, який є принципово новим вектором розвитку сучасної молоді у розрізі кар'єри. Такі ігри як Counter-Strike, Dota 2 та League of Legends, мабуть є найбільш популярними кібердисциплінами, призові фонди турнірів яких складають мільйони долларів. Сучасні кіберспортивні організації, при цьому, за розміром можуть не поступатися великим компаніям, що займаються традиційними сферами професійної діяльності.

Крім того, представники ігрових ком'юніті часто організовують благодійні стріми або збори коштів для підтримки важливих соціальних проєктів. Такі ініціативи сприяють зміцненню зв'язків між учасниками та мобілізації ресурсів на користь суспільства. Це демонструє, як соціальні комунікації в іграх можуть перетворюватися на конкретні реальні дії. Реальних прикладів подібного дуже багато, навіть в Україні, особливо в умовах війни, велика кількість українських відомих людей проводить подібні стріми та турніри, для збору коштів на Збройні Сили України та багато інших благодійних цілей. Серед деяких з них можемо навести турнір з зірками футболу і кіберспорту з Counter-Strike: Global Offensive, організований футболістом Олександром Зінченко, а також турніри серед зірок у футбольному симуляторі EA FC.

Благодійні акції, що організовуються українською професійною кіберспортивною організацією Natus Vincere, яка взагалі виникла на базі професійного освоєння комп'ютерних ігор та багато інших позитивних наслідків для реального світу, які вийшли з віртуального простору. Ці приклади підкреслюють, що соціальні взаємодії у комп'ютерних іграх можуть мати значний позитивний вплив на реальне життя, сприяючи соціалізації, розвитку навичок, бізнесу та побудові реальних соціальних зв'язків та відносин на різних рівнях суспільного життя.

Що стосується прикладів негативного впливу кросреальності взаємодії, то, наприклад, іноді конфлікти між гільдіями або всередині них у великих багатокористувацьких іграх переходять у реальний світ. Гравці можуть розривати дружні стосунки через зраду або незгоду в грі, що спричиняє сильні емоційні реакції і втрату реальних міжособистісних відносин. Загалом, відчуття депривації легко отримати в комп'ютерних іграх, особливо коли ви програєте, або втрачаєте ресурси, друзів тощо.

У кіберспортивних дисциплінах, де утворюються команди, конфлікти між членами команди можуть впливати на професійні взаємини. Наприклад,

конфлікти між відомими гравцями можуть призводити до розпуску команди, втрати спонсорів або навіть втрати професійної репутації. Це впливає на кар'єру і взаємодію гравців у реальному світі, оскільки кіберспорт є для них професійною діяльністю.

Одним із серйозних випадків переходу конфліктів у реальне життя є, так званий «swatting» (англ. SWAT – Special Weapons Attack Team, штурмова група зі спеціальним озброєнням) – коли гравці, в ході суперечок або з помсти, викликають поліцію з хибним повідомленням про загрозу. Бували випадки як подібний інцидент призвів до фатального випадку, коли поліція помилково приїхала за хибною адресою через конфлікт, що почався в онлайн-грі.

Крім того, комп'ютерні ігри це перш за все продукт людської діяльності, тобто їх розробкою та комерціалізацією займаються ігрові компанії та розробники, що додає ще й цю ланку суб'єктів комунікації. Якщо гра не вдалася, або має певні недоліки які негативно позначаються на ігровому досвіді гравців, або навпаки, вони можуть вплинути напряму на реально існуючі компанії, всупереч проблемі віртуального світу побудованого ними. Долю компаній розробників в такому випадку часто вирішують гравці, за допомогою придбання ігор, або створення рецензій, що впливають на продажі, а отже і на успіх компаній. Це також є певним виходом результату віртуальної взаємодії за межі гри та внутрішньоігрових взаємин.

Отже, спираючись на симулятивну природу ігор і зазначені вище приклади можемо стверджувати, що ефект диджиталізації соціальних комунікацій в комп'ютерних іграх має доволі виразні прояви при взаємодії віртуальних ігрових середовищ та реального світу. Вивчення диджиталізації феномену соціальних комунікацій у комп'ютерних іграх дозволяє виявити як позитивні, так і негативні наслідки цього процесу. Серед позитивних аспектів можна виділити зміцнення соціальних зв'язків, розширення міжкультурного обміну, розвиток навичок співпраці, лідерства та креативного мислення. Гравці отримують можливість формувати нові соціальні зв'язки та відносини, брати участь у колективних ігрових проектах та долати культурні бар'єри. Це сприяє створенню і збереженню віртуальних спільнот, які можуть впливати на реальні соціальні процеси.

З іншого боку, існують і негативні аспекти, які варто враховувати. Надмірна диджиталізація комунікацій може призводити до ізоляції окремих гравців, залежності від віртуального середовища, порушення соціальних норм або навіть виникнення конфліктів у реальному житті. Крім того, віртуальні ігри можуть викликати ефект знеособлення та послаблення реальних соціальних зв'язків. Це вимагає подальших досліджень, спрямованих на розробку етичних норм та механізмів регулювання віртуальних комунікацій.

Комп'ютерні ігри змінюють традиційні уявлення про комунікацію, оскільки гравці, які взаємодіють у віртуальних середовищах, часто використовують інструменти диджиталізації для координації дій, співпраці або змагання. Віртуальні платформи забезпечують механізми для миттєвого зв'язку, що створює нові форми соціальних комунікацій, які можуть переноситися й у реальне середовище. Використання віртуальних ігор як соціальних платформ змінює взаємодію на рівні спільнот і культурних практик, сприяючи розвитку геймерських субкультур і цифрових спільнот.

Ігри формують нові соціальні структури, включаючи створення ієрархій, групових норм і культурних традицій у віртуальних спільнотах. Ігровий простір стимулює співпрацю і конкуренцію, які можуть впливати на реальні соціальні навички гравців. Дослідження показують, що такі комунікації сприяють формуванню міцних соціальних зв'язків, що часто продовжуються і в реальному світі. Т. Тейлор, зокрема, досліджував, як ігри створюють можливості для соціальної взаємодії, де гравці формують дружні та професійні зв'язки, розробляють стратегії співпраці або навпаки, вступають у конфліктні взаємодії. Він також підкреслював, що соціальні зв'язки, які формуються в ігровому просторі, можуть продовжувати своє існування за межами гри, переходячи в реальний світ (Taylor, 2006).

У цілому, спираючись на дослідження впливу ігрових середовищ на побудову ідентичності гравців і формування соціальних мереж, акцентуємо увагу на тому, що ігри стали не лише простором для розваг, але й важливим соціальним середовищем, де гравці можуть будувати значущі соціальні відносини. Однак, існують і ризики, пов'язані з ізоляцією гравців або залежністю від віртуального середовища.

Загалом, дослідження соціальних аспектів популярних ігор, таких як World of Warcraft, Dota 2 та інших багатокористувацьких онлайн-ігор, показують, що взаємодія між гравцями відбувається не лише на рівні ігрових задач, а й формує реальні дружні або навіть ділові відносини. Кіберспорт, як професійний напрям, створює новий формат соціальних відносин, який охоплює тренерів, коментаторів, фанатів та бізнес. Взаємодія, що виникає у віртуальних середовищах, не лише розширює межі соціальних комунікацій, а й впливає на економічні та культурні процеси.

Ігрові механіки, що застосовуються у віртуальних середовищах, впливають на створення нових соціальних норм і форм поведінки. Гейміфікація як елемент диджиталізації може виступати каталізатором соціальних змін, зокрема через механізми нагородження, співпраці та конкуренції у віртуальних спільнотах.

Висновки.

Теоретичну основу нашого дослідження складають наступні поняття:

Реальне – це все, що існує фізично і може бути сприйняте за допомогою органів чуття, мати об'єктивні засоби вимірювання або мати об'єктивне існування у вигляді норм, цінностей, відносин та інститутів, які впливають на поведінку людей та структурування суспільства (соціальна реальність);

Віртуальне – це форму існування об'єктів і явищ, які не мають матеріальної основи в реальному світі, але існують у цифровій, симулятивній або уявній формі;

Диджиталізація це – процес з оцифрування, перетворення аналогових даних у цифрову форму;

Соціальна комунікація – процес соціальної інтеракції, обміну, передачі, вироблення та відтворення смислів, за допомогою когнітивних, конативних та емотивних символів у віртуальному середовищі між соціальними акторами;

Соціальні актори – це індивіди, групи або організації, які взаємодіють між собою, виконують певні ролі та впливають на формування соціальних процесів і структур.

Під комп'ютерною грою розуміємо: по-перше, поле гіперреальних соціальних взаємодій та відносин, що відображає реальні соціальні взаємодії та відносини і передбачає виконання певної діяльності суб'єктами цього простору, а також існує завдяки спеціальному обладнанню, необхідному для організації ігрового процесу і виконання певних ігрових дій, що вимагаються від гравця; по-друге – каталізатор кроссреальнісної взаємодії між віртуальними світами та реальністю.

Специфіка етапу диджиталізації у комп'ютерних іграх полягає в трансформації соціальних комунікацій через оцифрування і перенесення взаємодії у віртуальне середовище. Цей процес включає в себе: розширення меж соціальної взаємодії, адже диджиталізація дозволяє гравцям взаємодіяти незалежно від їхнього географічного положення і створювати глобальні ігрові спільноти; нові форми соціальних зв'язків та відносин, тобто ігри стають платформою для формування ідентичності, субкультур та економічних моделей, які існують лише у віртуальних світах; гейміфікація соціального життя, що проявляється у можливості

ігор вводити нові механізми взаємодії, які здатні впливати на соціальну поведінку поза ігровим середовищем.

Соціальні комунікації в комп'ютерних іграх мають певні унікальні особливості: інтерактивність, адже гравці взаємодіють у реальному часі, що сприяє швидкій координації та адаптації; кроскультурність, як здатність ігор об'єднувати людей з різних країн, дозволяючи їм обмінюватися культурними практиками; симулятивність – більшість ігор симулюють соціальні ситуації, які можуть впливати на реальне життя; формування ідентичності, яке має прояв у створенні гравцями аватарів, які можуть відображати реальні або уявні особистісні якості, що впливає на їхній соціальний статус у віртуальному і реальному середовищах; розвиток нових соціальних ролей, які здатні впливати на реальні навички гравців або їх самосприйняття.

Процес диджиталізації соціальних комунікацій в комп'ютерних іграх створює певні типи взаємодій між реальним та віртуальним.

Можемо спостерігати певну ідентифікаційну взаємодію, адже гравці використовують аватари для самовираження, і ці образи можуть впливати на їхню самооцінку, поведінку та соціальні зв'язки у реальному житті.

Економічна взаємодія також присутня у цьому випадку, адже торгівля внутрішньоігровими ресурсами часто переноситься в реальний світ через створення платформ для продажу ігрових предметів.

Культурна взаємодія забезпечується комп'ютерними іграми і має прояв в обміні культурними елементами, що сприяє формуванню нових традицій та субкультур (наприклад, геймерська культура).

Соціальний тип взаємодії передбачає створення ігрових спільнот, які організують благодійні заходи або підтримують одне одного в реальному житті.

Дуже важливим типом також є професійна взаємодія, адже на основі змагань у віртуальному просторі комп'ютерних ігор з'явився такий напрямок професійного розвитку як кіберспорт, що з певної елітарної форми зайнятості та інтересу перетворився на масовий професійний напрямок та феномен, що об'єднав віртуальні ігрові навички з реальними соціальними та економічними відносинами, а також багатьох людей в усьому світі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Безрукова, О. А. (2016). Віртуалізація/геймеризація суспільної свідомості: соціальні особливості сприйняття. *Хмельницький соціологічний форум «Змінність соціальних просторів крізь соціологічну оптику: прояви, контексти, можливості»*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка.
- Бекар, С. (2023). Кіберспорт у сучасному суспільстві. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*, 4. Відновлено з <http://tmfvs-journal.uni-sport.edu.ua/article/view/263500>.
- Білан, Н. І. (2016). *Соціальні комунікації в інформаційному суспільстві: теорія, еволюція, моделі та прикладні аспекти*. (Дис. докт. соц. наук). Київський національний університет, Київ.

- Дубина, М., Козлянченко, О. (2019). Концептуальні аспекти дослідження сутності діджиталізації та її ролі в розвитку сучасного суспільства. *Проблеми і перспективи економіки та управління*, (3), 21–32.
- Імас, Є. (2020а). Кіберспорт в Україні як сучасний культурний феномен. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*, 4. Відновлено з <http://tmfvs-journal.uni-sport.edu.ua/article/view/236424>.
- Імас, Є. (2020b). Кіберспорт як соціально-спортивне явище в умовах сучасного розвитку інформаційного суспільства. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*, 4, 13-17.
- Коміна, Т. О. (2015). Особливості сучасної теорії комунікаційних технологій. *Соціальні комунікації: теорія і практика: наук. журн.*, 1, 42-55.
- Лепський, М. А. (2017). Медійні світи: спроба реконструкції та прогностичних висновків. Березенко, В. В., Лепський, М. А., Семенець О.О (Ред.), *Медіакультура в контексті міждисциплінарних досліджень*. (Монографія). (с. 178-223). Запоріжжя: Кераміст.
- Остапенко, Г. І. (2015). Дослідження обособлення особистості молодого людини в контексті інтернет-комунікації. *Соціальні комунікації: теорія і практика: наук. журн.*, 1, 125-135
- Семенець, О. (2022). *Соціальні комунікації в Україні в умовах повномасштабного російського вторгнення 2022 року*. Відновлено з <https://www.academia.edu/94461339>
- Сидоров, М. В. (2018). Інтернет як засіб соціальної комунікації та соціального впливу. *Політичний менеджмент*, (4), 119-125.
- Скалозуб, А. (2023). Підходи до визначення понять «тильт» та «тильтування» як наукової проблеми в кіберспорті. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*, (2), 70-73.
- Холод, О. М. (2015). Семантика терміна «соціальні комунікації»: концептуальні підходи. *Соціальні комунікації: теорія і практика: наук. журн.*, 1, 9-32.
- Чорнобай, В. (2023). Лексико-семантичний аспект комунікації у соціальних мережах. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Філологія*, 5(10), 44-49.
- Baudrillard, J. (1981). *Simulacres et simulation*. Paris: Éditions Galilée.
- Baudrillard, J. (1993). *Symbolic exchange and death*. (I. H. Grant, Trans.). London: Sage Publications. (Original work published 1976)
- Boellstorff, T. (2008). *Coming of age in Second Life: An anthropologist explores the virtually human*. Princeton University Press.
- Castronova, E. (2005). *Synthetic worlds: The business and culture of online games*. University of Chicago Press.
- Chopra, J. S. (2022). The Sociology of Video Games in Contemporary Society. *Zenodo*. Retrieved from <https://doi.org/10.5281/zenodo.7437767>
- Consalvo, M., & Begy, J. (2015). *Players and their pets: Gaming communities from beta to sunset*. University of Minnesota Press.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Prentice Hall.
- Goffman, E. (1956). *The presentation of self in everyday life*. Edinburgh: University of Edinburgh, Social Sciences Research Centre.
- Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action*. (Volume 1: Reason and the rationalization of society). (T. McCarthy, Trans.). Beacon Press. (Original work published 1981)
- Lee, J. S. (2021). *Exploring stress in esports gaming: Physiological and data-driven approach on tilt*. (Doctoral dissertation). University of California, Irvine.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, Self, and Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Obreja, D. (2023). Video Games as Social Institutions. *Games and Culture*, 19, 831-850.
- Popper, K. R. (1984). Evolutionary Theory: Paths into the Future, In *Evolutionary Epistemology*. Ed. by J. W. Pollard. John Wiley & Sons. Chichester and New York, (ch. 10, pp. 239-255).
- Taylor, T. L. (2006). *Play between worlds: Exploring online game culture*. MIT Press.
- Turkle, S. (2011). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. Basic Books.
- Quwaider, M., Alabed, A., Duwairi, R. (2020). The Impact of Video Games on the Players Behaviors: A Survey. *Procedia Computer Science*, (151), 575-582.
- Wu, M., Lee, J. S., & Steinkuehler, C. (2021). Understanding tilt in esports: A study on young League of Legends players. In *Proceedings of the 2021 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, (321), 1-9.

REFERENCES

- Baudrillard, J. (1981). *Simulacres et simulation*. Paris: Éditions Galilée.
- Baudrillard, J. (1993). *Symbolic exchange and death*. (I. H. Grant, Trans.). London: Sage Publications. (Original work published 1976)
- Bekar, S. (2023). Esports in modern society. *Theory and Methods of Physical Education and Sport*, 4. Retrieved from <http://tmfvs-journal.uni-sport.edu.ua/article/view/263500>.
- Bilan, N. I. (2016). *Social communications in the information society: Theory, evolution, models, and applied aspects*. (Doctoral dissertation). Kyiv National University, Kyiv.
- Boellstorff, T. (2008). *Coming of age in Second Life: An anthropologist explores the virtually human*. Princeton University Press.
- Castronova, E. (2005). *Synthetic worlds: The business and culture of online games*. University of Chicago Press.
- Chopra, J. S. (2022). *The Sociology of Video Games in Contemporary Society*. *Zenodo*. Retrieved from <https://doi.org/10.5281/zenodo.7437767>

- Chornobai, V. (2023). Lexical-semantic aspect of communication in social networks. *Scientific Works of the Interregional Academy of Personnel Management, Philology*, 5(10), 44-49.
- Consalvo, M., & Begy, J. (2015). *Players and their pets: Gaming communities from beta to sunset*. University of Minnesota Press.
- Dubina, M., & Kozlyanchenko, O. (2019). Conceptual aspects of the study of the essence of digitalization and its role in the development of modern society. *Problems and Prospects of Economics and Management*, (3), 21-32.
- Goffman, E. (1956). *The presentation of self in everyday life*. Edinburgh: University of Edinburgh, Social Sciences Research Centre.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Prentice Hall.
- Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action*. (Volume 1: Reason and the rationalization of society). (T. McCarthy, Trans.). Beacon Press. (Original work published 1981)
- Imas, Ye. (2020a). Esports in Ukraine as a modern cultural phenomenon. *Theory and Methods of Physical Education and Sport*, 4. Retrieved from <http://tmfvs-journal.uni-sport.edu.ua/article/view/236424>.
- Imas, Ye. (2020b). Esports as a socio-sport phenomenon in the context of modern development of information society. *Theory and Methods of Physical Education and Sport*, (4), 13-17.
- Komina, T. O. (2015). Features of modern communication technologies theory. *Social Communications: Theory and Practice*, 1, 42-55.
- Kholod, O. M. (2015). Semantics of the term "social communications": *Conceptual approaches*. *Social Communications: Theory and Practice*, 1, 9-32.
- Lee, J. S. (2021). *Exploring stress in esports gaming: Physiological and data-driven approach on tilt*. (Doctoral dissertation). University of California, Irvine.
- Lepskiy, M. A. (2017). Media worlds: Attempt at reconstruction and prognostic conclusions. In V. V. Berezenko, M. A. Lepskiy, & O. O. Semenets (Eds.), *Media Culture in the Context of Interdisciplinary Research*. (Monograph). (pp. 178–223). Zaporizhzhia: Keramist.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, Self, and Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Obreja, D. (2023). Video Games as Social Institutions. *Games and Culture*, 19, 831-850.
- Ostapenko, H. I. (2015). Study of personality isolation of a young individual in the context of internet communication. *Social Communications: Theory and Practice*, 1, 125-135.
- Popper, K. R. (1984). *Evolutionary Theory: Paths into the Future, Evolutionary Epistemology*. Ed. by J. W. Pollard. John Wiley & Sons. Chichester and New York, ch. 10, pp. 239-255.
- Semenets, O. (2022). *Social communications in Ukraine under the conditions of the full-scale Russian invasion in 2022*. Retrieved from <https://www.academia.edu/94461339>
- Skalozub, A. (2024). Approaches to defining the concepts of "tilt" and "tilting" as a scientific problem in esports. *Theory and Methods of Physical Education and Sport*, (2), 70-73.
- Sydorov, M. V. (2018). The Internet as a means of social communication and social influence. *Political Management*, (4), 119-125.
- Taylor, T. L. (2006). *Play between worlds: Exploring online game culture*. MIT Press.
- Turkle, S. (2011). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. Basic Books.
- Quwaider, M., Alabed, A., & Duwairi, R. (2020). The Impact of Video Games on the Players Behaviors: A Survey. *Procedia Computer Science*, (151), 575-582
- Wu, M., Lee, J. S., & Steinkuehler, C. (2021). Understanding tilt in esports: A study on young League of Legends players. In *Proceedings of the 2021 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, (321), 1-9.

Social Mobility as an Indicator of Social Change: Contemporary Scientific Discourse

UDC: 316.444:316.42]:001.891.3

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724111>**Seniura Oksana**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0009-0000-8394-6720>, oksanaseniyra@gmail.com*National Forestry University of Ukraine (Lviv, Ukraine)*

Abstract

Relevance. The study of social mobility is becoming increasingly relevant in the context of dynamic social transformations. Changes in the economic, political and social spheres significantly affect the ability of individuals to change their social status. Globalization, informatization and other modern processes increase both the opportunities for social uplift and the risks of social exclusion. Therefore, a comprehensive analysis of the phenomenon of social mobility is necessary to understand contemporary realities.

The purpose of the article is to provide a comprehensive study of social mobility as an indicator of social change, to review the traditions of its study and the current context. In particular, the task is to analyze various approaches to understanding mobility in different scientific disciplines, to classify its types, and to identify the main factors that affect social mobility in modern Ukrainian society.

Results. The study found that social mobility is a multifaceted and dynamic process that is determined by the interaction of subjective and objective factors. It was found that in the modern scientific discourse there are different approaches to understanding social mobility. In particular, the author analyzes the interdisciplinary nature of the study of social mobility, which is considered not only in sociology, but also in economics, political science, psychology and other scientific disciplines.

It was found that there are different types of social mobility, such as academic, professional, labor, migration, etc. Each of these types has its own characteristics and is determined by specific factors. It is found that the level of social mobility largely depends on such factors as education, income, place of residence, social capital, etc.

Conclusions. Social mobility is an important multifaceted socio-economic phenomenon and an indicator of society's development that affects the dynamics of social structures. The diversity of approaches to the study of social mobility demonstrates the complexity and multidimensionality of this phenomenon, which requires further research.

Keywords: mobility, immobility, social mobility, academic mobility, professional mobility, labor mobility, migration mobility

Соціальна мобільність як індикатор суспільних змін: сучасний науковий дискурс

Сенюра Оксана*Національний лісотехнічний університет України (Львів, Україна)*

Анотація

Актуальність. Дослідження соціальної мобільності набуває все більшої актуальності в контексті динамічних суспільних трансформацій. Зміни в економічних, політичних та соціальних сферах суттєво впливають на можливості індивідів змінювати свій соціальний статус. Глобалізація, інформатизація та інші сучасні процеси посилюють як можливості для соціального підйому, так і ризики соціального випадання. Тому всебічний аналіз феномену соціальної мобільності є необхідним для розуміння сучасних реалій.

Метою статті є комплексне дослідження соціальної мобільності як індикатора суспільних змін, огляд традицій її вивчення та сучасного контексту. Зокрема, ставиться завдання проаналізувати різноманітні підходи до розуміння мобільності у різних наукових дисциплінах, класифікувати її різновиди, а також визначити основні фактори, що впливають на соціальну мобільність в сучасному українському суспільстві.

Результати. Виявлено, що соціальна мобільність є багатограним і динамічним процесом, який визначається взаємодією суб'єктивних і об'єктивних факторів. Було встановлено, що в сучасному науковому дискурсі існують різні підходи до розуміння соціальної мобільності. Зокрема, було проаналізовано міждисциплінарний характер дослідження соціальної мобільності, яка розглядається не лише в соціології, а й в економіці, політології, психології та інших наукових дисциплінах.

З'ясовано, що існують різні види соціальної мобільності, такі як академічна, професійна, трудова, міграційна тощо. Кожен з цих видів має свої особливості та визначається специфічними факторами. Виявлено, що рівень соціальної мобільності значною мірою залежить від таких факторів, як освіта, дохід, місце проживання, соціальний капітал тощо.

Висновки. Соціальна мобільність є важливим багатограним соціально-економічним явищем та індикатором розвитку суспільства, що впливає на динаміку соціальних структур. Різноманітність підходів до вивчення соціальної мобільності свідчить про складність та багатоаспектність цього феномену, що потребує подальших досліджень.

Ключові слова: мобільність, імобільність, соціальна мобільність, академічна мобільність, професійна мобільність, трудова мобільність, міграційна мобільність

Стаття надійшла / Article arrived: 21.10.2024

Схвалено до друку / Accepted: 20.12.2024

Вступ.

Україна переживає період значних змін, які суттєво впливають на можливості людей змінювати своє соціальне становище. Поєднання історичних, політичних, економічних та соціальних чинників створює унікальне поле для аналізу динаміки соціальних структур та можливостей індивідів змінювати своє соціальне становище. Останні трансформаційні події – Революція Гідності, війна на сході України, пандемія COVID-19 та повномасштабне вторгнення росії – призвели до значних зрушень у соціальній структурі суспільства.

Крім того, затяжні воєнні дії впливають на інтенсивність міграційних процесів, велику хвилю масових переселень жителів сходу та півдня у інші регіони країни. Більше того, впродовж останніх десяти років набирає обертів не лише внутрішня, але й зовнішня міграція українців, яка досягла кульмінації після початку повномасштабного вторгнення у 2022 року.

Масштабна міграція призводить до розриву соціальних зв'язків, втрати соціального капіталу та ускладнює соціальну інтеграцію в нових місцях. Відповідно, відбулися зміни в інститутах освіти, політики, економіки, сім'ї, що відіграє важливу роль у забезпеченні соціальної мобільності. Дослідження дозволяють оцінити ефективність цих інститутів та виявити бар'єри, які перешкоджають соціальному підйому.

Відтак, вивчення соціальної мобільності є актуальним і необхідним для розуміння сучасних українських реалій. Тому за метою було поставлено здійснити розгляд поняття соціальної мобільності, огляд традицій її вивчення та сучасного контексту.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Основними напрямками досліджень в сучасному українському суспільстві є вивчення особливостей структурної перспективи в соціології, а також дослідження соціальної мобільності, яка тісно взаємопов'язана з іншими видами мобільності, тому потребує деталізованого аналізу, для кращого розуміння тенденцій та пошуку аналогій.

Мобільність як універсальне поняття розглядається в міждисциплінарних дискурсах. Філософське осмислення поняття мобільність розкривається у працях науковців К. Лобанової (2023), яка аналізує ідею мобільності у філософії 20-го століття, М. Білов та Н. Попадинець досліджують мобільність у контексті людського розвитку та соціально-економічних аспектів (Білов, & Попадинець, 2020).

Мобільність з точки зору педагогіки охоплює різні платформи професійної діяльності педагогів, зокрема О. Ієвлев досліджує професійно-педагогічну мобільність як фактор якості освітнього процесу (Ієвлев, 2020), Е. Яценко та І. Левандовська аналізують вплив переходу від традиційної до

дистанційної освіти на структуру освітнього процесу, підкреслюючи потребу розвитку професійної мобільності викладачів у нових умовах (Яценко, & Левандовська, 2021).

Феномен психологічної мобільності вивчався дослідниками: О. Блинова (розглядає особистісну мобільність як важливий аспект саморозвитку особистості, підкреслюючи її динамічний характер і зв'язок з мотиваційними компонентами) (Блинова, 2018), О. Калішук (аналізує поняття мобільності з філософського та психологічного погляду, звертаючи увагу на її різноманітні аспекти та вплив на особистість) (Калішук, 2018).

Дослідження мобільності в економіці охоплює вивчення «діяльничої мобільності» та її вплив на управління змінами в міжнародній економіці (О. Золоторьова, В. Лебедева, О. Сікорський) (Золоторьова, & Лебедева, 2018), розгляд мобільності як важливого елемента формування та використання людського капіталу (О. Білик) (2009). У цьому контексті слід звернути увагу, що мобільність досліджується з точки зору державного управління, а саме акцент робиться на академічній та соціальній, що є досягненнями для розвитку країни в умовах глобалізації.

В сучасній науковій літературі часто досліджуються різновиди мобільності. Професійну мобільність розглядають (В. Гринько (2011), В. Отенко (Отенко, & Доронін, 2016), Л. Пілецька (2011) як здатність індивіда змінювати свою професію або вид діяльності. Це включає готовність адаптуватися до нових умов праці та володіти новими знаннями і навичками, що є фактором успішності на ринку праці. В. Тернопільська та Н. Чижова аналізує особистісну мобільність, яка змінюється в соціальному статусі особистості, який може бути зумовлений як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Особистісна мобільність включає в себе розвиток особистісних якостей, цінностей і мотивацій, які впливають на соціальні переміщення (Тернопільська, & Чижова, 2016).

О. Козієвська досліджує академічну мобільність, яка дозволяє студентам та викладачам брати участь у міжнародних навчальних програмах, що сприяє підвищенню якості освіти та розвитку міжкультурного обміну, що є важливим аспектом в умовах глобалізації освіти (Козієвська, 2014). Г. Міхненко (2012), О. Білик (2012) у своїх працях розглядають інтелектуальну мобільність, як здатність індивіда до адаптації та використання своїх знань у різних сферах діяльності. Вона включає в себе розвиток критичного мислення та інноваційних підходів до вирішення проблеми тощо.

Актуальним у вивченні соціальної мобільності є дослідження впливу сучасної соціально-економічної ситуації в Україні на переміщення між різними соціальними позиціями; структурна та обмінна

мобільність; вивчення іммобільності; тенденції міжгенераційної мобільності; престиж професій та професійна (вимушена) мобільність; цифрова мобільність, академічна мобільність; аналіз трудової мобільності тощо.

Результати дослідження.

Мобільність є процесом, пильна увага до якого прикута науковою спільнотою у вітчизняній та зарубіжних площинах. Це фундаментальне поняття вирізняється специфікою дослідження у різних галузях знань, для окремих має особливе значення (зокрема для демографії, соціальної економіки, економічної і соціальної географії, інформатики, соціальних комунікацій), проте варто розглянути міждисциплінарний ракурс.

Філософія розглядає мобільність як атрибут соціального буття, спосіб існування відкритої нелінійної системи, утвореної взаємодією соціальних суб'єктів, динамічних і статичних елементів (Сушенцева, 2011). Мобільність з точки зору демографії та антропології є дуже важливою категорією, де розглядається як чинник: соціокультурного розвитку і демовідтворення, формування поліетнічного середовища. У праці американського вченого Дж. С. Бхандарі зазначається, наслідком мобільності є міграція, яка в антропології розглядаються через призму асиміляції, інтеграції та включення (Bhandari, 2012). Вивчення мобільності населення є ключовим для точного прогнозування демографічних змін, особливо з огляду на ризики міграційних втрат, пов'язаних з високим рівнем рухливості населення. Географічний аспект розглядає мобільність як рух без обмежень певною територією та з урахуванням впливу природного середовища.

Педагогіка вивчає мобільність як фундаментальний процес особистісного зростання та розвитку суспільства. Вона досліджує, як організувати безперервну освіту, що дозволить людям адаптуватися до швидко мінливого світу, постійно оновлюючи свої знання та навички. Особлива увага приділяється можливості вибору оптимальних умов для навчання, у тому числі через зміну місця проживання, щоб максимально реалізувати свій потенціал. Дослідження психологічних аспектів мобільності дозволяє глибше зрозуміти формування нової ідентичності, адаптація до нових культурних норм, а також вплив мобільності на психічне здоров'я.

Мобільність крізь призму державного управління є ключовим фактором, що визначає як внутрішні, так і зовнішні процеси суспільного розвитку. Зокрема, актуальними є питання правового забезпечення реалізації права на мобільність, щодо можливостей отримання подвійного громадянства, умов проживання іноземців та соціальних гарантій для мігрантів тощо. Політологічний ракурс обґрунтовує мобільність як одну зі свобод людини, у зв'язку з чим

держава, яка не підтримує автаркічну модель, реалізує політику «вільних» кордонів. Така ідейність суттєво впливає на концепцію міжнародного законодавства, де мобільність інституціоналізується як правова норма, одна з визначальних свобод розвитку людини. Натомість, історичний ракурс розглядає етапи формування і досвід реалізації мобільності. Такі результати дають змогу розуміти передумови і наслідки практики мобільності за фактами, а не припущеннями.

За економічним і соціологічним напрямками найчастіше вчені звертаються у дослідженнях до питань трудової, професійної, освітньої, соціальної мобільності, пропонуючи своє бачення їх сутності. Урахування таких дефініцій важливе для комплексного розуміння просторової мобільності, яка в комбінуванні з різними видами дає змогу оцінювати готовність людини до зміни місця перебування у визначених просторово-часових координатах.

У соціології поняття мобільності зазвичай розглядається у контексті соціальної мобільності, яка привертає увагу соціологів уже понад дев'яносто років, однак суттєвим недоліком вивчення мобільності є односторонній розгляд цієї проблеми: або в економічному, або в соціальному плані. Проте, за цей час була проведена велика кількість досліджень різних типів мобільності, запропонована загальна методологія їх вивчення, проводились порівняльні дослідження у різних країнах тощо. Соціологічний ракурс вивчення мобільності є дуже важливим у міждисциплінарній парадигмі, оскільки розкриває особливості руху, адаптації, зміни відносно індивіда як найвищої цінності та центрального об'єкта наукових досліджень.

Отже, мобільність можна розглядати в кількох аспектах: 1) як бажання, готовність і спроможність (можливості); 2) як рух, переміщення, адаптацію, зміну; 3) як факт, причину, наслідок. Кожен фокус сутнісного розуміння мобільності потребує врахування. Більше того, поєднання різних підходів до розгляду мобільності дозволяє комплексно охопити різні аспекти її формування, реалізації у становому і причинно-наслідковому контекстах (Біль, 2018).

Поняття «соціальна мобільність» було введено П. Сорокіним, який розумів будь-яке явище як переміщення індивідуального або соціального об'єкта чи цінностей – всього, що створене або модифіковане діяльністю людини, – з однієї позиції в іншу (Sorokin, 1959). Науковець виділяє два види соціальної мобільності: горизонтальну (це перехід індивіда чи соціального об'єкта від однієї соціальної позиції до іншої, що знаходиться на тому ж рівні) і вертикальну (сукупність взаємодій, що сприяють переходу індивіда чи соціального об'єкта з одної соціальної страти в іншу, тобто включає підвищення або зниження статусу) (Sorokin, 1959). Дослідження

соціальної мобільності переконують, що важливішими для соціальної структури є вертикальні переміщення, принаймні ними більше цікавляться соціологи, горизонтальні ж розглядаються швидше як другорядні. Передбачається, що горизонтальна мобільність відбувається без змін соціального положення об'єкта у вертикальному вимірі.

У своїй праці П. Сорокін поряд з поняттям мобільності вживає й інше, протилежне йому – іммобільність, яке використовується для протиставлення мобільних та іммобільних суспільств, мобільних та іммобільних людей, мобільних та іммобільних поглядів. Проте науковець не дає визначення іммобільності, відтак воно залишається невизначеним, і як свідчить огляд літератури, яка присвячена проблематиці соціальної мобільності, дає підстави стверджувати, що цей термін досить рідко використовується у повсякденній мові та дослідженнях соціологами.

На відміну від праць із соціології, які перекладаються з англійської мови і в яких «мобільність» не підлягає перекладу, «іммобільність» часто перекладається як нерухомість, відсутність переміщень, що по суті збігається з етимологією цього слова (в англо-українському словнику «іммобільність» перекладається як нерухомість, непорушність, нерухливість) (Словник іншомовних слів, 1975).

Загалом, соціальна іммобільність описує ситуацію, коли індивіди чи групи не можуть змінити соціальний статус через бар'єри, такі як економічні, культурні чи інституційні обмеження. Можна виокремлювати різні види іммобільності, так само як і соціальної мобільності, зокрема можна аналізувати міжпоколінну (інтергенераційну) соціальну мобільність/іммобільність, «коли соціальні характеристики батьків, зокрема рівень освіти і класова належність, дітьми відтворюються, а не відбувається переміщення до вищих чи нижчих соціальних класів» (Оксамитна, 2011), внутрішньопоколінну (інтрагенераційну) – мобільність особистості протягом її життя, або коли соціальний статус є незмінним протягом життєвого шляху. Проте, особистість може бути мобільною в одному вимірі й іммобільною в іншому.

У межах аналізу соціальної мобільності виділяють: обмінну (циркулюючу) та структурну. Обмінна мобільність – зміна соціальної позиції індивіда в соціальній ієрархії через соціальні фактори. Обмінна мобільність є важливим елементом для розуміння динаміки соціальних структур, оскільки вона відображає не лише індивідуальні досягнення, але й загальні тенденції в суспільстві щодо доступу до ресурсів і можливостей. Структурна мобільність відображає переміщення індивідів між соціальними статусами, зумовлене не особистими досягненнями, а загальними змінами в суспільстві, пов'язані з

економічними та технологічними переминами в суспільстві (Біль, 2016).

Види мобільності можна диференціювати залежно від сфери їхнього дослідження. Залежно від просторової вимірності можна виокремити географічну (або територіальну) і просторову мобільність. Основна відмінність між цими видами полягає в тому, що географічна мобільність характеризує готовність до переміщень на певні відстані і час з виникненням при цьому спонтанних та системних зв'язків, у тому числі з приводу організації руху супровідних ресурсів і подальшого їх використання. Просторова мобільність, окрім ознак мобільності географічної, формується і реалізується у прив'язці до середовища. Тобто розгляд просторової мобільності населення – завжди у середовищному фокусі. Також важливим аспектом географічної мобільності є врахування впливу природних чинників (Біль, 2018).

Також варто виділити економічну (відображає спроможність мобілізації у просторі і часі факторів виробництва), соціальну (визначає соціальні переміщення у напрямку суспільних позицій, які характеризуються більш високим або більш низьким рівнем доходів, престижу і ступенем залученості до влади), трудову (соціально-економічний процес, що визначає динамічний стан, готовність і здатність індивідів до зміни соціально-трудової позиції, статусу у системі виробничих умов і кон'юнктури регіонального ринку праці) (Коваліско, & Хоронжий, 2002), освітню/академічну/інтелектуальну (можливість упродовж навчання в університеті здобути освіту в закордонному навчальному або науковому закладі, де готують фахівців за цією самою спеціальністю.) і культурну (переміщення між різними культурними контекстами, а також уміння адаптуватися до нових культурних умов) мобільність. Саме цей класифікаційний підхід важливо враховувати насамперед при комбінуванні до просторової мобільності.

У сучасному науковому дискурсі теорія мобільності значно еволюціонувала у своєму розвитку, розширившись від первинного фокусу на переміщенні між соціальними групами до глибшого аналізу соціального простору і різних аспектів життя індивідів. Соціологи тлумачать мобільність крізь призму внутрішньої свободи індивіда, його здатності швидко реагувати на соціальні зміни та ініціювати різні види діяльності. У мобільності вбачається здатність здійснювати стратифікаційні переміщення між рівнями соціальної ієрархії, що потребує від людини гнучкості, адаптації до мінливих обставин та здатності до самовдосконалення (Сургунд, 2018).

Принагідно слід акцентувати на тому, що нові конфігурації соціально-технічних взаємодій, які стали результатом розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій (у т. ч. мобільних, дистан-

ційних, цифрових технологій), створили різноманітні виміри мобільності, розширивши в такий спосіб її зміст. У зв'язку з нарощуванням цифровізації й глобалізації сучасного світу, з'являється новий вид мобільності, який у різних авторів має назву ІКТ-мобільність або цифрова мобільність.

Видатний британський соціолог Дж. Уррі, засновник «мобільної соціології», що сучасний світ – це динамічна система, де простір формується постійними потоками людей, інформації та товарів. Саме ці рухи, їхня інтенсивність і взаємодія визначають характер сучасного суспільства (Urry, 2007). Як пояснює Дж. Уррі, просторова цифрова мобільність пов'язана з розвитком мережевих структур, які змінюють традиційні способи соціальної взаємодії. Простір Інтернету відіграє ключову роль, оскільки він характеризується відсутністю фізичних кордонів та відстаней. Це створює умови для взаємодії, де відстань та протяжність не впливають на здатність людей спілкуватися чи взаємодіяти. Цифрові території в Інтернеті, як от соціальні мережі, стають платформами, на яких різні види діяльності можуть відбуватися віртуально, без потреби фізичної присутності, що відкриває нові горизонти у вдосконаленні робочого процесу (Urry, 2007).

На думку таких дослідників, як М. Стрюк, С. Семерікова та А. Стрюк, індивід може мати високий ступінь віртуальної мобільності засобами мобільних комунікацій без необхідності фізичного переміщення (віддалена робота з високим рівнем професійної, соціальної та економічної мобільності), проте може й мати високий ступінь географічної (реальної) мобільності без можливості зміни особистого вибору і компетентності (роз'їзна робота з низьким рівнем професійної, соціальної та економічної мобільності) (Стрюк, Семерікова, & Стрюк, 2015).

Цифровий поворот викликав відхід від принципу територіального прив'язування та відкрив перспективи для становлення інтеркультурних індивідів, які не обмежують себе однією культурою, а вільно існують в новій, змінній реальності, що дозволяє їм бути активними учасниками культурного й професійного життя безвідносно місця їх реальної фізичної присутності (Леонов, 2023).

У XXI столітті стрімкі зміни у різних сферах функціонування суспільства прискорюються і розширюються завдяки новим транспортним засобам і засобам комунікацій. Стало можливим передавати інформацію в будь-яке місце земної кулі в режимі реального часу завдяки інформатизації та комп'ютеризації світової спільноти. Сьогодні все більше говориться про «стиснення історичного часу та простору», що призводить до «скорочення» географічних відстаней, появи нових можливостей для їх «подолання».

З. Бауман пропонує оригінальну інтерпретацію сучасності, характеризуючи її як «плинну». На

відміну від «твердої» сучасності минулого, де панували стабільність і чітко визначені соціальні ролі, сучасність є більш рідкою, динамічною і менш передбачуваною. Ця зміна, за З. Бауманом, пов'язана з розвитком технологій і глобалізацією, які прискорюють темпи життя і збільшують рухливість людей. В таких умовах мобільність стає не просто засобом переміщення, а важливим інструментом влади та домінування. Ті, хто можуть легко адаптуватися до змін, володіють більшою свободою вибору і мають більше шансів на успіх (Бауман, 2008). Тому, мобільність залежить не тільки від об'єктивних умов, а й від свідомих зусиль, прагнень, цілей індивіда.

Загалом, компоненти механізму соціальної мобільності складають об'єктивні і суб'єктивні фактори. Об'єктивні – визначають якісні характеристики індивідів (демографічна характеристика, кваліфікаційно-професійні дані, особисті якості), а також соціальні норми поведінки, кадрову політику, яка, завдяки певним принципам і критеріям, значною мірою контролює пересування індивідів (Коваліско, & Хоронжий, 2002).

У суб'єктивному аспекті знаходиться ставлення самої людини до мобільності, яке залежить від таких індивідуальних характеристик, як потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, моральні якості та інші визначальні мотиви. Загалом в схему поведінки індивіда можна вписати мобільність переважно у формі процесу, що визначається такими основними елементами: потреби – інтереси – мотиви.

Отже, у вивченні механізму мобільності відбувається синтез знань, який вперше сформувався в різних їх галузях, у конкретному випадку – в економічних і соціологічних науках та соціальній психології. Базовою галуззю знань, всередині якої почалось формування понятійного апарату досліджень мобільності, були економічні науки. Далі цей апарат збагачувався поняттями соціології і соціальної психології (мотиви мобільної поведінки, наміри щодо зміни місця праці, місця проживання, змісту праці, привабливості певного роду праці, професії, місця праці; потреби, пов'язані з умовами праці і побуту тощо).

У контексті сучасних глобальних змін і викликів українського суспільства, внаслідок російського вторгнення зростає актуальність дослідження зовнішньої еміграції та поглиблюється міграційна мобільність. Вона охоплює різні аспекти переміщення населення, включаючи дослідження та вплив на суспільство. «Міграційна мобільність» має певну специфіку в трактуванні, адже зосереджує увагу на просторово-часових характеристиках міграції в потенційному і реальних станах з врахуванням умов середовища та відображенням впливу на зміні людського потенціалу особи мігранта (Біль, 2022).

Міграційна мобільність зростає як здатність і готовність індивідів або груп змінює своє місце проживання, що може бути викликано економічними, соціальними, політичними чи екологічними факторами. Це поняття включає як внутрішню (міжрегіональну), так і зовнішню (міжнародну) міграцію (Біль, Махонюк, Мульська, Бараняк, & Карп'як, 2022). Міграційна мобільність як складна і комплексна категорія потребує системних досліджень з поєднанням фундаментальних і прикладних цілей.

Висновки.

Мобільність є багатограним процесом і вимагає комплексного дослідження. Вона проявляється в різних сферах життя індивіда і суспільства, від соціальних переміщень до географічної міграції.

У філософії мобільність розглядається як атрибут соціального буття, що відображає динамічність взаємодії соціальних суб'єктів. Педагогіка розглядає мобільність як здатність особистості до розвитку в умовах змінного соціального середовища. Особливо актуальною є тема академічної мобільності, яка впливає на інтеграцію освіти в міжнародний освітній простір.

Демографи аналізують мобільність як важливий чинник соціокультурного розвитку та демовіттворення. Мобільність у цьому контексті включає міграційні процеси та формування поліетнічного середовища. Антропологи досліджують мобільність через призму асиміляції та інтеграції, акцентуючи увагу на її впливі на соціальні структури.

Економісти аналізують трудову і професійну мобільність, акцентуючи увагу на змінах у професійній кваліфікації працівників та їх здатності до адаптації в нових економічних умовах. Вони розглядають мобільність як фактор економічного розвитку і відтворення трудового потенціалу. Тому,

кожна наука пропонує свій погляд на цей процес, що дозволяє створити більшу цілеспрямовану картину його впливу на суспільство та індивіда.

Соціологи вивчають мобільність як індикатор соціальних змін, задоволення потреб та адаптації особистостей у суспільстві. Аналіз соціальної мобільності свідчить про те, що цей процес залежить від комплексу взаємопов'язаних факторів. З одного боку, соціальна мобільність обмежена об'єктивними умовами, такими як економічна ситуація в країні, рівень розвитку інфраструктури, доступність освіти. З іншого боку, вона залежить від суб'єктивних чинників, таких як особисті якості індивіда, його мотивація, готовність до змін.

В умовах розвитку інформаційного суспільства мобільність набуває реальних та віртуальних ознак, оскільки індивід може мати високий ступінь віртуальної мобільності засобами мобільних комунікацій без необхідності фізичного переміщення, проте може й мати високий ступінь географічної мобільності без можливості зміни особистого вибору і компетентності.

Особливої уваги заслуговує міграційна мобільність, яка об'єднує просторові, часові та інші характеристики міграційних потоків. Системний аналіз міграційної мобільності, з урахуванням впливу різних факторів (соціальних, економічних, політичних тощо), впливає на розробку ефективних стратегій управління міграційними процесами та забезпечення позитивними наслідками для суспільства.

Сучасні соціальні трансформації в Україні суттєво вплинули на можливості індивідів змінювати своє соціальне становище. Важливим завданням для подальших досліджень є аналіз довгострокових наслідків цих змін для соціальної структури українського суспільства.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Білик, О. (2009) Основні напрями збереження і розвитку національного людського капіталу за рахунок активізації трудової мобільності. *Україна: аспекти праці*, 1, 43-46.
- Білик, О. (2012). Інтелектуальна мобільність населення України. *Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. Серія: Економіка*, (4), 125-131.
- Білов, М., & Попадинець, Н. (2020). Людський розвиток і мобільність населення. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*, 2 (142), 55-61. Відновлено з [https://ird.gov.ua/sep/sep20202\(142\)/sep20202\(142\)_055_BilM.PopadynetsN.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20202(142)/sep20202(142)_055_BilM.PopadynetsN.pdf)
- Біль, М. (2016). Мобільність населення: теоретична сутність і видова різноманітність. *Економіка і суспільство*, 7, 645-652.
- Біль, М. (2018). *Просторова мобільність населення: теорія, методологія, практика*. (Монографія). Львів: ПАІС.
- Біль, М. (2022). Міграційна мобільність населення в економічних дослідженнях: теоретичні аспекти. *Демографія та соціальна економіка*, 1 (47), 88-102. Відновлено з <https://doi.org/10.15407/dse2022.01.088>
- Біль, М., Махонюк, О., Мульська, О., Бараняк, І., & Карп'як, М. (2022). *Міграційна мобільність молоді: результати соціологічного дослідження та нові виклики в умовах війни: науково-аналітична доповідь*. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України».
- Блинова, О. (2018). Особистісна мобільність в контексті професійного розвитку. В О. Блинова, С. Бабатіна, Т. Дудка, А. Одішова. *Соціокультурні та психологічні вектори становлення особистості*, (с. 6-23). (Колективна монографія). Херсон.
- Бауман, З. (2008). *Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».

- Гринько, В. (2011). Аналіз теоретичних підходів до вивчення феномену «професійна мобільність». *Молодь і ринок*, (5), 127-131.
- Золоторьова, О., & Лебедева, В. (2018). Діяльнісна мобільність та переміна діяльності як чинники управління змінами в міжнародній економіці. *Проблеми економіки та політичної економії*, 2. Відновлено з <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/559217>
- Ієвлєв, О. (2020). *Професійно-педагогічна мобільність викладача як чинник якості освітнього процесу: теоретичне та експериментальне дослідження*. Відновлено з http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/10_2020/40.pdf
- Каліщук, О. (2018). *Теоретичний аналіз поняття мобільність з точки зору різнопланових наукових підходів*. Відновлено з <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/24776/Kalishuk%20O.%20D.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Коваліско, Н., & Хоронжий, А. (2002). *Регіональна трудова мобільність*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка.
- Козівська, О. (2014). Державне регулювання процесів академічної мобільності в країнах Скандинавії (на прикладі Ісландії, Данії, Норвегії, Фінляндії, Швеції). *Вища освіта України*, (4), 94-100.
- Леонов, М. (2023). Мобільність фахівця в цифрову епоху. Теорія і практика професійного становлення фахівця в інноваційному соціокультурному просторі. *Матеріали 1-ї Міжнародної науково-практичної конференції науково-педагогічних, педагогічних працівників і молодих учених* (с. 128-132). Дніпро: Університет ім. Альфреда Нобеля.
- Лобанова, К. (2023). Дослідження розвитку мобільності в філософії ХХ століття: від філософії життя до глобалізації. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 26(3), 39-44. <https://doi.org/10.15421/172346>
- Мельничук, О. (Ред.). (1975). *Словник інішомовних слів*.
- Міхненко, Г. (2012). Генеза поняття «інтелектуальна мобільність фахівця». *Рідна школа*, (10), 17-22.
- Оксамитна, С. (2011). *Міжгенераційна класова та освітня мобільність*. Київ: НАУКМА; Аграр Медіа Груп.
- Отенко, В., & Доронін, С. (2016). Професійна мобільність персоналу підприємства в суспільстві ризику. *Проблеми економіки*, 1, 202-206.
- Пілецька, Л. (2011а). Маргінальність у контексті проблеми соціальної мобільності особистості. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*, 16 (1), 5-15.
- Пілецька, Л. (2011b). Професійна мобільність особистості як одна зі складових соціальної мобільності. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*, 16 (2), 280-287.
- Стрюк, М., Семеріков, С., & Стрюк, А. (2015). *Мобільність: системний підхід. Інформаційні технології і засоби навчання*, 49(5), 37-70.
- Сургунд, Н. (2018). Поліваріантність професійної кар'єри в контексті синергетичної парадигми професійної мобільності в системі професійного розвитку особистості. *Теорія і практика сучасної психології*, 6, 165-170.
- Сушенцева, Л. (2011). *Формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах: теорія і практика*. (Монографія). Кривий Ріг: Видавничий дім.
- Тернопільська, В., & Чижова, Н. (2016). Мобільність особистості як предмет наукового дослідження. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 20(2), 234-243.
- Ященко, Е., & Левандовська, І. (2021). Дистанційна освіта в освітній діяльності вищої школи: виклики часу. *Гуманітарні студії: історія та педагогіка*, 1, 124-134. Відновлено з <http://gsip.wunu.edu.ua/index.php/gsipua/article/view/20/10>
- Bhandari, J. S. (2012). International migration theory: perspectives across the social sciences. *GSTF. International Journal of Law and Social Sciences (JLSS)*, 1 (1), 90-95.
- Sorokin, P. (1959). *Social and Cultural Mobility*. New York: The Free Press.
- Urry, J. (2007). *Mobilities*. Cambridge: Polity Press.

REFERENCES

- Bauman, Z. (2008). *Globalization. Consequences for a person and society*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House.
- Bhandari, J.S. (2012). International migration theory: perspectives across the social sciences. *GSTF. International Journal of Law and Social Sciences (JLSS)*, 1 (1), 90-95.
- Bil, M. (2016). Population mobility: theoretical essence and species diversity. *Economy and Society*, 7, 645-652.
- Bil, M. (2018). *Spatial mobility of the population: theory, methodology, practice*. (Monograph). Lviv: PAIS.
- Bil, M. (2022). Migration mobility of the population in economic research: theoretical aspects. *Demography and Social Economics*, 1 (47), 88-102. <https://doi.org/10.15407/dse2022.01.088>
- Bil, M., Makhoniuk, O., Mulska, O., Baranyak, I., & Karpiak, M. (2022). *Migration mobility of young people: results of a sociological study and new challenges in the context of war: a scientific and analytical report*. Lviv: M.I. Dolishnyi Institute of Regional Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.
- Bilov, M., & Popadynets, N. (2020). Human development and population mobility. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, 2 (142), 55-61. Retrieved from [https://ird.gov.ua/sep/sep20202\(142\)/sep20202\(142\)_055_BilM,PopadynetsN.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20202(142)/sep20202(142)_055_BilM,PopadynetsN.pdf)
- Bilyk, O. (2009). Main directions of preservation and development of national human capital through the activation of labor mobility. *Ukraine: aspects of labor*, 1, 43-46.
- Bilyk, O. (2012). Intellectual mobility of the population of Ukraine. *Scientific Bulletin of Chernihiv State Institute of Economics and Management. Series: Economics*, (4), 125-131.
- Blinova, O. (2018). Personal mobility in the context of professional development. In O. Blinova, S. Babatina, T. Dudka, A. Odintsova, *Sociocultural and psychological vectors of personality formation*, (6-23). (A collective monograph). Kherson.

- Hrynko, V. (2011). Analysis of theoretical approaches to the study of the phenomenon of «professional mobility». *Youth and the Market*, (5), 127-131.
- Ievlev, O. (2020). *Professional and pedagogical mobility of a teacher as a factor of quality of the educational process: theoretical and experimental research*. Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/10_2020/40.pdf
- Kalishchuk, O. (2018). *Theoretical analysis of the concept of mobility from the point of view of various scientific approaches*. Retrieved from <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/24776/Kalishuk%20O.%20D.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Kovalisko, N., & A. Khoronzhy (2002). *Regional labor mobility*. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv.
- Kozievska, O. (2014). State regulation of academic mobility processes in the Scandinavian countries (on the example of Iceland, Denmark, Norway, Finland, Sweden). *Higher Education of Ukraine*, (4), 94-100.
- Leonov, M. (2023). Mobility of a specialist in the digital age. Theory and practice of professional formation of a specialist in an innovative socio-cultural space. *Materials of the 1st International Scientific and Practical Conference of Scientific and Pedagogical, Pedagogical Workers and Young Scientists*, (pp. 128-132). Dnipro: Alfred Nobel University.
- Lobanova, K. (2023). Research on the development of mobility in the philosophy of the twentieth century: from the philosophy of life to globalization. *Scientific and theoretical almanac Grani*, 26(3), 39-44. <https://doi.org/10.15421/172346>
- Melnychuk, O. (Ed.) (1975). *Dictionary of Other Words*.
- Mikhnenko, G. (2012). Genesis of the concept of «intellectual mobility of a specialist». *Ridna shkola*, (10), 17-22.
- Oksamytna, S. (2011). *Intergenerational class and educational mobility*. Kyiv: NaUKMA; Agrarian Media Group.
- Otenko, V., & Doronin, S. (2016). Professional mobility of enterprise personnel in the risk society. *Problems of Economics*, 1, 202-206.
- Piletska, L. (2011). Marginalization in the context of the problem of social mobility of the individual. *Collection of scientific works: philosophy, sociology, psychology*, 16(1), 5-15.
- Piletska, L. (2011). Professional mobility of a personality as one of the components of social mobility. *Collection of scientific works: philosophy, sociology, psychology*, 16(2), 280-287.
- Sorokin, P. (1959). *Social and Cultural Mobility*. New York: The Free Press.
- Stryuk, M., Semerikov, S., & Stryuk, A. (2015). Mobility: a systematic approach. *Information Technologies and Learning Tools*, 49, 5, 43.
- Surgund, N. (2018). Professional career polyvariance in the context of a synergistic paradigm of professional mobility in the system of professional development of a personality. *Theory and practice of modern psychology*, 6, 165-170.
- Sushentseva, L. (2011). Formation of professional mobility of future skilled workers in vocational educational institutions: theory and practice. (Monograph). Kryvyi Rih: Publishing house.
- Ternopil'skaya, V., & Chizhova, N. (2016). Personality mobility as a subject of scientific research. *Theoretical and methodological problems of upbringing of children and student youth*, 20(2), 234-243.
- Urry, J. (2007). *Mobilities*. Cambridge: Polity Press.
- Yashchenko, E., & Levandovska, I. (2021). Distance education in the educational activity of higher education: challenges of the time. *Humanities Studies: History and Pedagogy*, 1, 124-134. Retrieved from <http://gsip.wunu.edu.ua/index.php/gsipua/article/view/20/10>
- Zolotoryova, O., & Lebedeva, V. (2018). Activity mobility and activity change as factors of change management in the international economy. *Problems of Economics and Political Economy*, 2. Retrieved from <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/559217>

Corporate Culture: Theoretical Foundations and Practical Aspects of Formation

UDC: 316.354:316.7

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724112>**Dyyak Rostyslav**Ph.D. Student, <https://orcid.org/0009-0008-7192-7299>, rostyslavdyyak@gmail.com*Ivan Franko Lviv National University (Lviv, Ukraine)*

Abstract

Relevance. Corporate culture is one of the key factors of organisational development, which is of particular importance in the context of globalisation, digitalisation and growing competition. Its multidimensionality, ability to influence the efficiency of organisational processes and the formation of social identity emphasise the relevance of studying this phenomenon. Corporate culture plays a crucial role in shaping the values, norms, symbols and behavioural patterns that determine the success of organisations. In the modern world, a strong corporate culture is becoming not only a competitive advantage, but also a tool for adapting to rapid changes in the social and technological environment.

The purpose. The purpose of the article is a comprehensive theoretical and methodological study of the phenomenon of corporate culture with a focus on its sociological dimension, as well as identification of its essential characteristics, mechanisms of formation and functional features. The study also aims to integrate interdisciplinary approaches to understand the role of corporate culture in the context of modern challenges.

Results. The article analyses the evolution of scientific views on the essence of corporate culture, its main structural elements and forms of manifestation. The features of the latent and explicit nature of corporate culture are investigated and the mechanisms of its spontaneous and purposeful formation are characterised. Particular attention is paid to the analysis of functional and dysfunctional manifestations of corporate culture in organisations of various types.

Conclusions. Based on theoretical analysis and empirical research, the article offers practical recommendations for diagnosing, forming and developing an effective corporate culture. The author substantiates its role as a strategic management tool that helps to increase staff motivation, organisational innovation and sustainability in the face of global challenges.

Keywords: corporate culture, organisational development, social values, organisational behaviour, organisational management, latent culture, explicit culture, sustainable development, organisational efficiency, sociology of organisations

Корпоративна культура: теоретичні засади та практичні аспекти формування

Дияк Ростислав*Львівський національний університет імені Івана Франка (Львів, Україна)*

Анотація

Актуальність. Корпоративна культура є одним з ключових факторів організаційного розвитку, що набуває особливого значення в умовах глобалізації, діджиталізації та зростаючої конкуренції. Її багатовимірність, здатність впливати на ефективність організаційних процесів та формування соціальної ідентичності підкреслюють актуальність вивчення цього феномену. Корпоративна культура відіграє вирішальну роль у формуванні цінностей, норм, символів і моделей поведінки, які визначають успіх організацій. У сучасному світі сильна корпоративна культура стає не лише конкурентною перевагою, але й інструментом адаптації до швидких змін у соціальному та технологічному середовищі.

Мета. Метою статті є всебічне теоретичне та методологічне дослідження феномену корпоративної культури з акцентом на її соціологічному вимірі, а також виявлення сутнісних характеристик, механізмів формування та функціональних особливостей. Дослідження також спрямоване на інтеграцію міждисциплінарних підходів для розуміння ролі корпоративної культури в контексті сучасних викликів.

Результати. У статті проаналізовано еволюцію наукових поглядів на сутність корпоративної культури, її основні структурні елементи та форми прояву, досліджено особливості латентного та експліцитного характеру корпоративної культури, охарактеризовано механізми її стихійного та цілеспрямованого формування, особливу увагу приділено аналізу функціональних та дисфункціональних проявів корпоративної культури в організаціях різних типів.

Висновки. На основі теоретичного аналізу та емпіричного дослідження запропоновано практичні рекомендації щодо діагностики, формування та розвитку ефективної корпоративної культури, обґрунтовано її роль як інструменту стратегічного управління, що сприяє підвищенню мотивації персоналу, організаційній інноваційності та стійкості в умовах глобальних викликів.

Ключові слова: корпоративна культура, організаційний розвиток, соціальні цінності, організаційна поведінка, управління організацією, латентна культура, явна культура, сталий розвиток, організаційна ефективність, соціологія організацій

Стаття надійшла / Article arrived: 22.10.2024

Схвалено до друку / Accepted: 21.12.2024

Вступ.

Глобалізаційні процеси та динамічні зміни у соціальному та економічному середовищі суттєво трансформують підходи до управління організаціями, що підкреслює актуальність дослідження корпоративної культури як соціального феномену. Сучасні ринкові умови створюють подвійний виклик для суб'єктів господарювання: з одного боку, вони відкривають нові можливості для реалізації стратегічних цілей, з іншого – висувають підвищені вимоги до адаптивності та конкурентоспроможності.

У цьому контексті корпоративна культура постає не лише як стратегічний інструмент управління, але й як соціокультурний механізм, що формує спільні цінності, норми та ідентичність організації. Як зазначає український дослідник Литвиненко, сильна корпоративна культура сприяє інноваційному розвитку підприємств, оскільки вона створює середовище, яке підтримує творчість та ініціативу (Литвиненко, 2023, с. 18). Індивідуальні цінності мають важливе значення для формування архетипів організаційної культури та їх впливу на реалізацію управління якістю (Ababneh, 2021, с. 1402).

Корпоративна культура має значний вплив на процеси прийняття рішень в організаціях, оскільки вона формує спільні цінності та норми серед співробітників (Grennan, & Li, 2023, с. 118). Її вплив охоплює як внутрішні аспекти організаційного життя (мотивація, згуртованість колективу), так і зовнішні – здатність до інновацій, адаптації до змін та забезпечення сталого розвитку. Як зазначають індійські автори У. Ассоратгун і С. Кантабутра: «Стійка організаційна культура є критично важливою для досягнення цілей сталого розвитку, оскільки вона формує цінності та поведінку, які підтримують екологічну відповідальність» (Assoratgoon, & Kantabutra, 2023).

Соціологічний аналіз корпоративної культури дозволяє розкрити її багатовимірний характер, враховуючи як явні, так і латентні форми прояву, а також її функціональні й дисфункціональні аспекти. Так, вкрай істотною є національна культура, яка відіграє провідну роль і в культурі корпоративній, адже «наша ділова активність і спілкування не можуть сформуватися поза межами культурно-соціального контексту» (Пестова, & Андреева, 2024, с. 1191). Корпоративна культура є важливим компонентом організації, який викликає численні дослідження для визначення та встановлення її зв'язку з організаційною продуктивністю та стійкістю (Акра, Asikhia, & Nneji, 2021).

Метою статті є всебічне теоретичне та методологічне дослідження феномену корпоративної культури з акцентом на її соціологічному вимірі, а також виявлення сутнісних характеристик, механізмів формування та функціональних особливостей. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення

таких завдань: дослідити еволюцію наукових поглядів на сутність корпоративної культури; проаналізувати її структурні елементи та форми прояву; визначити особливості латентного і явного характеру корпоративної культури; дослідити механізми її стихійного та цілеспрямованого формування; охарактеризувати функціональні та дисфункціональні прояви корпоративної культури; розробити практичні рекомендації щодо діагностики та розвитку ефективної корпоративної культури в сучасних організаціях.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Перед тим як розпочати аналіз сутності поняття корпоративна культура слід зосередити увагу на категоріях, які складають категорійно – понятійне поле дослідження таких як: «культура» та «корпорація». Багатозначність терміну «культура» зумовлена її складною та багатовимірною природою, що охоплює всі аспекти людського буття, що призводить до різноманітних інтерпретацій та визначень у різних наукових дисциплінах. Кожне визначення культури акцентує увагу на окремих аспектах цього феномену залежно від мети дослідження, що робить усі дефініції потенційно корисними в межах конкретного наукового пошуку.

Відповідно до визначення, що міститься у «Великому тлумачному словнику української мови», культура – це: сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; рівень розвитку суспільства у певну епоху; те, що створюється для задоволення духовних потреб людини (Великий тлумачний словник, 2005).

- У науковому дискурсі можна виокремити три фундаментальні підходи до концептуалізації поняття "культура":

- Антропологічний підхід розглядає культуру як цілісну систему матеріальних і нематеріальних артефактів, створених людством у процесі його історичного розвитку. Цей підхід акцентує увагу на культурі як сукупності всіх форм людської діяльності та її результатів.

- Філософський підхід, найбільш комплексний за своєю природою, трактує культуру як динамічний процес історичного розвитку людських творчих сил, здібностей та соціальних відносин, що втілюються в продуктах матеріальної та духовної праці. Цей підхід розглядає культуру як спосіб самореалізації людини в світі.

- Соціологічний підхід інтерпретує культуру як систему цінностей, норм, інститутів та способів діяльності, що регулюють соціальні взаємодії та забезпечують колективне існування і розвиток спільнот. Цей підхід фокусується на культурі як механізмі соціальної інтеграції та регуляції (Годун, 2015);

Одним із перших антропологічних визначення культури можна вважати визначення британського

антрополога Е. Тейлора. Автор визначає культуру, як складну цілісність, що охоплює: знання, віру, мистецтво, закон, мораль, звичаї та будь-які інші можливості та звички, набуті людиною як членом суспільства (Ratnapalan, 2008). Американський антрополог К. Гірц пропонує більш абстрактне визначення культури, стверджуючи, що культура народу – це сукупність текстів, які самі по собі є збірками смислів. На думку Гірца, завдання антрополога полягає в тому, щоб "прочитати" ці тексти, інтерпретуючи їх значення з позиції тих, кому вони належать (Geertz, 1973). Найбільш ґрунтовний, хоча й не повністю завершений опис різноманітних способів визначення культури знаходимо у праці американських антропологів А. Кребера і К. Клакхона "Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions". Автори проаналізували поняття культури, зібрали 168 різних її тлумачень, та поділили їх на 6 різних типів дефініцій:

- описово-нумераційні (номіналістичні) опис культури обмежується переліком її складових частин. До цієї визначень відносяться вище згадане визначення Е. Тейлора;

- історичні акцентуються на чиннику традиції, який формує культуру; використовують для її визначення такі вирази, як спадщина, доробок;

- нормативні зосередженні на підпорядкуванні поведінки людини нормам, зразкам, цінностям та моделям. Зразки, моделі та принципи оцінювання розглядаються як культуру творчі елементи, а підпорядкування цим нормам - як атрибут культурної поведінки;

- психологічні орієнтовані на психічних механізмах формування культури (механізми навчання, формування культурних навичок, інтерналізації та впливу культури на формування особистості). Основний акцент робиться на навчанні та наслідуванні як процесах засвоєння культури;

- структурні намагаються підкреслити структуру конкретної культури та показати взаємозв'язки її елементів. Визначення цього типу говорять про певну культуру або про різні культури, а не про культуру взагалі;

- генетичні зосереджують увагу поясненні походження культури, її протиставленні природі, на її характері як продукту соціального співіснування людей (Kroeber, & Kluckhohn, 1952).

Таким чином, антропологічне розуміння культури еволюціонувало від її трактування як комплексної цілісності матеріальних і духовних елементів через інтерпретативний підхід до когнітивного бачення, що дозволило сформувати розуміння культури як складної системи колективних знань, вірувань та поведінкових патернів, які визначають життя спільноти та передаються між її членами.

У соціологічній традиції культура розглядається як суспільна, а не індивідуальна характеристика,

що формує суспільне життя і надає йому відповідну структуру. Культура постає як загал всього, що засвоюється людиною у процесі соціального життя і що передається між поколіннями. Соціологічний підхід до розуміння культури акцентує увагу на її ролі як регулятора соціальних відносин, механізму соціальної інтеграції та способу організації суспільного життя. У цьому контексті культура розглядається як система колективних значень, цінностей та норм, що забезпечують соціальний порядок та визначають патерни соціальної поведінки.

Наступе поняття що потребує визначення в межах даної розвідки – корпорація. Поняття корпорації має тривалу історію розвитку, починаючи від введення цього терміну А. Смітом у значенні акціонерної форми організації підприємництва (Корпоративне управління в Україні, 2012).

Термін «корпорація» має латинське походження: від "corporatio" (союз, об'єднання), "corpus habere" (правовий статус юридичної особи) та "corporata" (професійні і релігійні союзи) (Сіщук, 2017). Трактування поняття "корпорація" суттєво відрізняється в різних правових системах. Наприклад, у французькому праві використовується термін "торгове товариство", а в британському – корпорація є еквівалентом юридичної особи з поділом на асоційовані та одноосібні (Кібенко, 2005). Така варіативність визначень свідчить про відсутність універсального підходу до розуміння сутності корпорації в сучасній науці та практиці (Господарський кодекс України, 2024).

У сучасному науковому дискурсі можна виокремити чотири фундаментальні підходи до розуміння поняття "корпорація":

Юридичний підхід трактує корпорацію як самостійну організаційну форму, що має статус юридичної особи та характеризується відокремленістю від власників, які мають обмежену відповідальність.

Економічний підхід розглядає корпорацію як колективну форму організації капіталу, що функціонує у вигляді акціонерних товариств та спрямована на максимізацію прибутку через об'єднання ресурсів.

Управлінський підхід визначає корпорацію як форму організації бізнесу з особливою системою управління, що базується на розподілі власності та контролю, професійному менеджменті та корпоративному управлінні.

Соціологічний підхід до розуміння корпорації залишається найменш розробленим у науковій літературі. На відміну від чітко артикульованих юридичних, економічних та управлінських дефініцій, соціологічне трактування корпорації характеризується певною фрагментарністю. Спираючись на наявні теоретичні розробки, можна запропонувати авторське розуміння корпорації як складної соціальної системи, що характеризується специфічною структурою

соціальних відносин, власною інституційною логікою та системою статусно-рольових позицій. У цьому контексті корпорація постає як простір соціальної взаємодії, де формуються особливі патерни поведінки, системи цінностей та норм, механізми соціального контролю та групової ідентичності. Така інтерпретація потребує подальшої теоретичної розробки та емпіричної верифікації.

Кожен з цих підходів акцентує увагу на різних аспектах корпорації як складного соціально-економічного феномену, що дозволяє краще зрозуміти її багатовимірну природу. При цьому саме соціологічний підхід, незважаючи на свою недостатню розробленість, має значний потенціал для поглиблення розуміння корпорації як соціального інституту та простору соціальних взаємодій.

Корпоративна культура тісно пов'язана з організаційною культурою, і ці поняття часто використовуються взаємозамінно. У науковому дискусії існує багато визначень організаційної культури, що відображає тривалі дискусії дослідників. З розвитком великих організаційних форм концепція організаційної культури еволюціонувала, охоплюючи і корпорації.

Термін має різні варіації: організаційна культура, культура організації, корпоративна культура, культура підприємства. Ця різноманітність зумовлена міждисциплінарним характером поняття, яке вивчається антропологією, соціологією, психологією та теорією організацій.

Як зазначається у низці джерел у перше словосполучення «корпоративна культура» використано у XIX ст. німецьким військовим теоретиком, фельдмаршалом Г. фон Мольтке для характеристики взаємин згуртованості у офіцерському середовищі (Авдеева, & Цільмак, 2019). У відношенні до підприємства (організації) термін корпоративна культура вперше запровадив Е. Джекес у своїй праці «Як змінюється культура на фабриці». Автор визначив корпоративну культуру як звичний та традиційний спосіб мислення і дій, поділяється в меншій чи більшій мірі всіма учасниками, і який нові учасники повинні вивчити і принаймні частково прийняти, щоб бути прийнятими в компанії (Вараксіна, & Шульга, 2023). Робота підкреслює важливість розуміння і управління згаданими у визначенні елементами з метою підвищення ефективності організації та рівня задоволеності її працівників.

Засновник школи класичного управління французький теоретик А. Файоль у своїй праці «Промислове та загальне адміністрування» з поміж ключових принципів управління виділив корпоративний дух у розумінні згуртованості працівників та єдності сили (Іванов, 2013).

Т. Ділл та А. Кеннеді у праці "Corporate Cultures" (1982) запропонували концептуалізацію корпоративної культури як ключового чинника

організаційної поведінки та соціального розвитку. Їхній підхід базується на аналізі функціональних особливостей культури у взаємозв'язку з організаційним середовищем та стратегіями. Дослідники емпірично довели, що успішні компанії, окрім ефективного менеджменту та інноваційних стратегій, характеризуються сильною корпоративною культурою.

Автори розробили типологію корпоративних культур, базуючись на двох ринкових факторах: рівні ризику в ключових напрямках діяльності та швидкості зворотного зв'язку щодо результативності організаційних дій. На основі цих критеріїв виділено чотири типи культур:

"Культура мачо": високий ризик і швидкий зворотний зв'язок; домінування індивідуалізму над командною роботою; характерна для індустрії розваг та спорту.

"Культура інтенсивної роботи": низький ризик з швидким зворотним зв'язком; орієнтація на командну продуктивність та внутрішню конкуренцію; типова для сфери продажів та ІТ.

"Культура довгострокових інвестицій": високий ризик з повільним зворотним зв'язком; фокус на стратегічному плануванні та аналізі; притаманна капіталомістким галузям.

"Процесна культура": низький ризик з повільним зворотним зв'язком; акцент на процедурній досконалості та стабільності; характерна для фінансового сектору та державних установ (Deal, & Kennedy, 2008).

Першою важливою теоретичною інтерпретацією проблематики корпоративної культури стала праця американського психолога Е. Шейна «Організаційна культура і лідерство» (Schein, 1985). Е. Шейн запропонував фундаментальну теоретичну інтерпретацію корпоративної культури. На відміну від попередніх підходів, модель Шейна пропонує глибший аналіз цього феномену. Автор визначає корпоративну культуру як систему базових принципів, що формуються та розвиваються членами організації в процесі вирішення проблем зовнішньої адаптації та внутрішньої інтеграції, і які передаються новим учасникам як ефективний спосіб сприйняття та вирішення організаційних завдань.

Шейн виділяє три рівні корпоративної культури: артефакти: видимі прояви культури (мовні, поведінкові, фізичні). Цінності: пріоритетні цілі та етичні норми організації. Базові культурні принципи: неусвідомлені учасниками фундаментальні уявлення, що впливають на сприйняття реальності. Автор виокремлює шість ключових аспектів базових культурних принципів: природа істини, концепція часу, ставлення до оточення, сутність людської природи, характер людської діяльності та природа міжособистісних відносин (Schein, 1985).

Трирівнева модель Шейна демонструє взаємозв'язок між глибинними культурними принципами та їх зовнішніми проявами, а також підкреслює можливість трансформації корпоративної культури через зміну базових цінностей та припущень.

Інтерпретація корпоративної культури варіюється залежно від дослідницького фокусу:

У контексті національних культур вона розглядається як незалежна змінна, що визначає вплив національних особливостей на управлінські процеси.

В організаційному вимірі корпоративна культура постає як керований ресурс, що спрямований на досягнення стратегічних цілей.

З позиції організаційного пізнання та символічного інтеракціонізму культура інтерпретується як динамічна система спільних знань, переконань та символів, що створюється учасниками організації.

У психоаналітичній перспективі культура пов'язується з несвідомими процесами та універсальними структурами людської психіки.

Попри різноманітність підходів, більшість дослідників визначають корпоративну культуру як феномен, що формує організаційну ідентичність через систему спільних цінностей та колективного розуміння реальності (McAuley, Duberley, & Johnson, 2007).

Концептуалізація корпоративної культури розвивалася у двох теоретичних напрямках.

Перший напрямок розглядає корпоративну культуру через призму впливу національних культур на управління організацією. У межах цього підходу виділяють два типи досліджень:

1) Порівняльні дослідження специфіки управління в різних культурних контекстах (японському, американському, європейському), які демонструють залежність управлінських практик від соціокультурних традицій та цінностей суспільства

2) Універсалістські дослідження, що виявляють загальні закономірності впливу національної культури на організаційні процеси (комунікацію, мотивацію, структуру)

Другий напрямок трактує корпоративну культуру як внутрішній чинник організації, що формується через систему норм, етичних кодексів та спільних цінностей. Цей підхід, започаткований Ч. Барнардом, акцентує увагу на ролі керівництва у створенні спільного розуміння організаційних цілей та цінностей (Barnard, 1997). Типологія Л. Смірчіча пропонує дихотомічний підхід до розуміння місця культури в організації. Перший підхід розглядає корпоративну культуру як залежну змінну та внутрішню властивість організації, що проявляється через систему об'єктивно описуваних норм, вимог та цінностей, спільних для всіх членів корпорації. Другий підхід трактує культуру як кореневу метафору, відповідно до якої організація сама по собі є культурним феноменом (Smircich, 1983).

Інструментальний підхід до корпоративної культури знайшов своє відображення у працях Т. Пітерса та Р. Уотермена, які розглядали її як усталений спосіб діяльності та виконання завдань організацією. Згідно з цим підходом, корпоративна культура інтерпретується як інструмент досягнення стратегічних цілей компанії. Дослідження цих авторів зробили значний внесок у розвиток концепції корпоративної культури, продемонструвавши переваги компаній із сильною культурою (Peters, & Waterman, 1982). Досвід успішних компаній є доказом того, що корпоративна культура є одним із вирішальних елементів еволюційного розвитку соціально-трудова відносин, ефективної діяльності підприємств, чинником досягнення соціального добробуту (Петрова, 2015). Дослідження показують, що якщо співробітники віддані справі та мають однакові норми і цінності з організацією, це може підвищити продуктивність у досягненні загальних цілей організації (Akpa et al., 2021).

Метафоричний підхід до розуміння корпоративної культури розглядає її не як набір статичних норм, а як динамічний процес конструювання смислів та інтерпретацій в організації. Така концептуалізація дозволяє краще зрозуміти складні організаційні феномени - опір змінам, конфлікти, групову динаміку - через аналіз символічних аспектів та механізмів формування колективних уявлень. Це створює основу для комплексного дослідження взаємозв'язків між організаційною культурою, ідентичністю та поведінкою членів організації.

Результати дослідження.

За результатами дослідження феномену корпоративної культури можемо зробити наступні висновки:

По-перше, еволюція наукових поглядів на сутність корпоративної культури відображає складний шлях концептуалізації цього явища в соціологічній думці. Від початкового розуміння корпоративної культури як інструменту управління, дослідники перейшли до її трактування як складного соціального конструкту, що формується в результаті взаємодії агентів у полі організації. Корпоративна культура постає як система інкорпорованих схем сприйняття, мислення і дії, що визначає поведінку членів організації. Ця система є результатом тривалого процесу соціалізації та інтеріоризації норм, цінностей та практик, характерних для конкретної організації. Вона не лише відображає існуючі соціальні структури, але й активно їх відтворює та трансформує. У цьому контексті корпоративна культура виступає як медіатор між індивідуальним та колективним, між структурою та агентністю, створюючи унікальний соціальний простір, в якому формуються та реалізуються організаційні практики.

По-друге, аналіз структурних елементів та форм прояву корпоративної культури дозволяє

розглядати її як багаторівневий феномен, що включає як експліцитні, так і імпліцитні компоненти. Можна виокремити ідеальні типи корпоративних культур, що відрізняються за своєю структурою та формами прояву. При цьому важливо розуміти, що реальні корпоративні культури завжди є складним переплетенням різних елементів, які можуть вступати у протиріччя один з одним. Ця внутрішня суперечливість є джерелом динаміки та розвитку корпоративної культури. Експліцитні компоненти, такі як формалізовані правила, місія компанії, корпоративний кодекс, взаємодіють з імпліцитними елементами - неформальними нормами, негласними домовленостями, колективними уявленнями. Ця взаємодія створює унікальну конфігурацію культурного поля організації, яке постійно відтворюється та трансформується у повсякденних практиках її членів.

По-третє, дослідження особливостей латентного і явного характеру корпоративної культури виявляє її дуалістичну природу. Корпоративна культура постає як результат діалектичної взаємодії між об'єктивними структурами організації та суб'єктивними інтерпретаціями її членів. Латентні аспекти культури, такі як неартикульовані припущення та імпліцитні критерії оцінки, часто мають більший вплив на поведінку, ніж явно декларовані цінності. Ця "подвійна герменевтика" корпоративної культури створює складну систему значень, яка одночасно є продуктом колективної діяльності та інструментом її регуляції. Латентні аспекти культури часто виступають як механізми соціального контролю, формуючи неусвідомлені патерни поведінки та сприйняття, які можуть суттєво відрізнитися від офіційно декларованих норм та цінностей.

По-четверте, аналіз механізмів стихійного та цілеспрямованого формування корпоративної культури демонструє складність цього процесу. Формування корпоративної культури відбувається через складну взаємодію між зовнішнім середовищем, внутрішніми процесами організації та зміною поколінь працівників. Стихійні процеси, такі як неформальна комунікація, формування субкультур, адаптація до зовнішніх викликів, переплітаються з цілеспрямованими зусиллями менеджменту щодо формування бажаної культури. Ця взаємодія створює динамічне поле, в якому корпоративна культура постійно відтворюється та трансформується. Важливу роль у цьому процесі відіграють "культурні підприємці" - індивіди або групи, які активно впливають на формування та зміну культурних норм та практик.

По-п'яте, характеристика функціональних та дисфункціональних проявів корпоративної культури дозволяє розглядати її як амбівалентний феномен. З одного боку, сильна корпоративна культура може сприяти згуртованості колективу та підвищенню

ефективності організації. З іншого боку, вона може призводити до групового мислення та опору змінам. Ця амбівалентність відображає складну природу соціальних інститутів, які завжди мають як явні, так і латентні функції. Функціональні прояви корпоративної культури можуть включати підвищення мотивації працівників, формування сильної організаційної ідентичності, покращення комунікації. Дисфункціональні прояви можуть виражатися у формуванні закритих елітарних груп, придушенні інновацій, створенні бар'єрів для міжгрупової взаємодії. Зрештою, реакції співробітників на заплановані зміни в організаційній культурі є більш складними, ніж це зазвичай вважається, що підкреслює цінність конфігураційного підходу в таких зусиллях (Tasoulis et al., 2024, с. 1290).

Нарешті, розробка практичних рекомендацій щодо діагностики та розвитку ефективної корпоративної культури вимагає інтеграції теоретичних знань та емпіричних досліджень. Ефективне управління корпоративною культурою вимагає постійної рефлексії та адаптації до мінливих умов соціального та економічного середовища. Це передбачає розробку комплексних методологій, які б враховували як кількісні, так і якісні аспекти корпоративної культури. Важливим аспектом є розуміння корпоративної культури як динамічного процесу, а не статичного набору характеристик. Це вимагає розробки інструментів постійного моніторингу та оцінки культурних змін, а також механізмів залучення членів організації до процесу формування та трансформації корпоративної культури.

Висновки.

Проведене теоретико-методологічне дослідження феномену корпоративної культури дозволяє зробити наступні висновки:

Сучасне розуміння корпоративної культури пройшло значну еволюцію від інструментального трактування до визнання її як складного соціального конструкту. У процесі цієї трансформації сформувалось розуміння корпоративної культури як системи інкорпорованих схем сприйняття та дії, що визначає поведінку членів організації. Ця система є результатом тривалої соціалізації та інтеріоризації норм, виступаючи медіатором між індивідуальним та колективним рівнями організаційного життя.

Структурна композиція корпоративної культури розкривається через її багаторівневу природу, що охоплює експліцитні та імпліцитні компоненти. Внутрішня діалектика цих елементів створює динамічне поле, де формалізовані правила взаємодіють з неформальними нормами, породжуючи унікальну конфігурацію культурного простору організації.

Особлива увага до дуалістичної природи корпоративної культури виявляє складну взаємодію

між об'єктивними структурами організації та суб'єктивними інтерпретаціями її членів. Ця "подвійна герменевтика" породжує систему значень, що одночасно виступає продуктом колективної діяльності та механізмом соціального контролю.

Механізми формування корпоративної культури розкриваються через призму діалектичної єдності стихійних та цілеспрямованих процесів. У цьому контексті важливу роль відіграють "культурні підприємці" - агенти змін, що активно впливають на трансформацію організаційних норм та практик.

Функціональний вимір корпоративної культури демонструє її амбівалентну природу. Потенціал культури як інструменту згуртування та підвищення

ефективності може одночасно створювати ризики групового мислення та резистентності до змін. Ця подвійність відображає фундаментальну властивість соціальних інститутів мати як конструктивні, так і деструктивні прояви.

Перспективи подальших досліджень охоплюють вивчення впливу цифровізації на трансформацію корпоративної культури, аналіз її взаємодії з глобальними культурними контекстами, дослідження механізмів адаптації до кризових явищ та розробку інноваційних методологічних підходів з використанням Big Data та машинного навчання для глибшого розуміння латентних аспектів організаційної культури.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Авдєєва, А. В., & Цільмак, О. М. (2019). Етапи становлення та розвитку наукових поглядів стосовно феномену «корпоративна культура». *Південноукраїнський правничий часопис*, 3.
- Бусел, В. Т. (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ; Ірпінь: Перун.
- Вараксіна, О., & Шульга, В. (2023). Роль корпоративної культури у сучасному бізнес-середовищі. *Економіка та суспільство*, 49. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-63>
- Годун, Н. Ю. (2015). Правова культура: деференція поняття. *Наше право*, 1, 11-15.
- Господарський кодекс України стаття 63 Види та організаційні форми підприємств*. (n.d.). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43615?find=1&text=%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%BF#w1_1
- Іванов, Є. (2013). Соціально-філософський аналіз управлінської концепції А. Файоля. *Гілея: науковий вісник*, (73), 178-179.
- Кібенко, О. Р. (2005). *Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи: перспективи використання європейського законодавчого досвіду у правовому полі України*. Серія: «Юридичний радник». Харків: Страйд.
- Литвиненко, Н. (2023). Корпоративна культура як елемент глобального тренду соціально-економічного розвитку. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Економіка*, 16(32).
- Петрова, І. Л. (2015). Вплив корпоративної культури на модернізацію соціально-трудова відносин. *Вчені записки*, 40, 139-145.
- Пестова, О. А., & Андрєєва, К. О. (2024). Сутність поняття «корпоративна культура» в сучасному управлінні. In *The 12 th International scientific and practical conference "Modern problems of science, education and society" (February 5-7, 2024) SPC "Sci-conf. com. ua", Kyiv, Ukraine*. (p. 1191).
- Сіщук, Л. В. (2017). Сутність корпорації у корпоративному праві України: теоретичний аспект. *Приватне право і підприємництво, збірник наукових праць*, 17.
- Хрущ, Н. А. (Ред.). (2012). *Корпоративне управління в Україні: процеси формування та розвитку*. Київ: Кафедра.
- Ababneh, O. M. A. (2021). The impact of organizational culture archetypes on quality performance and total quality management: the role of employee engagement and individual values. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 38(6), 1387-1408.
- Акра, V. O., Asikhia, O. U., & Nneji, N. E. (2021). Organizational culture and organizational performance: A review of literature. *International Journal of Advances in Engineering and Management*, 3(1), 361-372.
- Assoratgoon, W., & Kantabutra, S. (2023). Toward a sustainability organizational culture model. *Journal of Cleaner Production*, 400, 136666
- Barnard, C. (1997). *Funkcje kierownicze. Nowoczesność*, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Czytelnik.
- Deal, T. E., & Kennedy, A. A. (2008). *The new corporate cultures: Revitalizing the workplace after downsizing, mergers, and reengineering*. Basic Books.
- Geertz, C. (1973). Deep play: notes on the Balinese cockfight. In *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Grennan, J., & Li, K. (2023). *Corporate culture: A review and directions for future research*. (Handbook of Financial Decision Making), (pp. 112-132).
- Kroeber, A., & Kluckhohn, C. (1952). *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. Cambridge: Papers of Peabody Museum.
- Li, K., Liu, X., Mai, F., & Zhang, T. (2021). The role of corporate culture in bad times: Evidence from the COVID-19 pandemic. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 56(7), 2545-2583.
- McAuley, J., Duberley, J., & Johnson, P. (2007). *Organization theory: Challenges and perspectives*. Harlow-London-New York: Prentice Hall.
- Peters, T., & Waterman, R. (1982). *In Search of Excellence*. New York: Harper & Row.

- Ratnapalan, L. (2008). EB Tylor and the problem of primitive culture. *History and Anthropology*, 19(2), 131-142.
- Schein, E. H. (1985). *Organizational Culture and Leadership: A Dynamic View*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Tasoulis, K., Pappas, I. O., Vlachos, P., & Oruh, E. S. (2024). Employee reactions to planned organizational culture change: A configurational perspective. *human relations*, 77(9), 1272-1305.

REFERENCES

- Ababneh, O. M. A. (2021). The impact of organizational culture archetypes on quality performance and total quality management: the role of employee engagement and individual values. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 38(6), 1387-1408.
- Akpa, V. O., Asikhia, O. U., & Nneji, N. E. (2021). Organizational culture and organizational performance: A review of literature. *International Journal of Advances in Engineering and Management*, 3(1), 361-372.
- Assoratgoon, W., & Kantabutra, S. (2023). Toward a sustainability organizational culture model. *Journal of Cleaner Production*, 400, 136666
- Avdicieva, A. V., & Tsilmak, O. M. (2019). Stages of formation and development of scientific views on the phenomenon of "corporate culture". *South Ukrainian Law Journal*, 3.
- Barnard, C. (1997). *Funkcje kierownicze*. Nowoczesność, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Czytelnik.
- Busel, V. T. (2005). *Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language*. Kyiv; Irpin: Perun.
- Deal, T. E., & Kennedy, A. A. (2008). *The new corporate cultures: Revitalizing the workplace after downsizing, mergers, and reengineering*. Basic Books.
- Economic Code of Ukraine Article 63 Types and organizational forms of enterprises*. (n.d.). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43615?find=1&text=%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%BF#w1_1
- Geertz, C. (1973). Deep play: notes on the Balinese cockfight. In *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Grennan, J., & Li, K. (2023). *Corporate culture: A review and directions for future research*. (Handbook of Financial Decision Making), (pp. 112-132).
- Hodun, N. Yu. (2015). Legal culture: differentiation of the concept. *Our Law*, 1, 11-15.
- Ivanov, Ye. (2013). Socio-philosophical analysis of A. Fayol's management concept. *Gilea: Scientific Bulletin*, (73), 178-179.
- Khrushch, N. A. (Ed.). (2012). *Corporate governance in Ukraine: processes of formation and development*. Kyiv: Kafedra.
- Kibenko, O. R. (2005). *European corporate law at the stage of fundamental reform: prospects for using European legislative experience in the legal field of Ukraine*. Series: "Legal Advisor". Kharkiv: Stride.
- Kroeber, A., & Kluckhohn, C. (1952). *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. Cambridge: Papers of Peabody Museum.
- Li, K., Liu, X., Mai, F., & Zhang, T. (2021). The role of corporate culture in bad times: Evidence from the COVID-19 pandemic. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 56(7), 2545-2583.
- Litvinenko, N. (2023). Corporate culture as an element of the global trend of socio-economic development. *Adaptive management: theory and practice. Series Economics*, 16(32).
- McAuley, J., Duberley, J., & Johnson, P. (2007). *Organization theory: Challenges and perspectives*. Harlow-London-New York: Prentice Hall.
- Pestova, O. A., & Andreeva, K. O. (2024). The essence of the concept of "corporate culture" in modern management. In *The 12th International scientific and practical conference "Modern problems of science, education and society" (February 5-7, 2024) SPC "Sci-conf. com. ua", Kyiv, Ukraine*. (p. 1191).
- Peters, T., & Waterman, R. (1982). *In Search of Excellence*. New York: Harper & Row.
- Petrova, I. L. (2015). The influence of corporate culture on the modernization of social and labor relations. *Scientific Notes*, 40, 139-145.
- Ratnapalan, L. (2008). EB Tylor and the problem of primitive culture. *History and Anthropology*, 19(2), 131-142.
- Schein, E. H. (1985). *Organizational Culture and Leadership: A Dynamic View*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Sishchuk, L. V. (2017). The essence of the corporation in corporate law of Ukraine: theoretical aspect. *Private Law and Entrepreneurship, Collection of Scientific Works*, 17.
- Tasoulis, K., Pappas, I. O., Vlachos, P., & Oruh, E. S. (2024). Employee reactions to planned organizational culture change: A configurational perspective. *human relations*, 77(9), 1272-1305.
- Varaksina, O., & Shulga, V. (2023). The role of corporate culture in the modern business environment. *Economy and society*, 49. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-63>

Crisis Environmental Communications in Wartime (on the Example of Zaporizhzhya Nuclear Power Plant)

UDC: 070:304.9:504:659.3

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724113>**Myroshnychenko Alona**Ph.D. Student, <https://orcid.org/0009-0005-2081-2588>, mirosnicenkoalona@gmail.com**Goroshko Olena**Dr.Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0002-8592-1022>, olenagoroshko1965@gmail.com*National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (Kharkiv, Ukraine)*

Abstract

The relevance of the study is determined by the nuclear threat that has arisen as a result of the occupation and shelling of nuclear facilities, as well as interference in their work by unqualified specialists. The article is devoted to the study of crisis environmental communications in the context of nuclear safety at nuclear facilities, the reaction of communication subjects, the results of these communications and understanding of the factors that affect their effectiveness. The object is crisis environmental communications, and the subject is crisis environmental communications in wartime on the example of Zaporizhzhya Nuclear Power Plant (ZNPP).

The study objective is to study wartime environmental crisis communications on the example of ZNPP in order to understand their impact on the security situation and the results of these communications, and fix factors influencing their effectiveness.

Results: it was found that the agreements, appeals, resolutions, and statements to Russia regarding the return of ZNPP under the control of Ukraine, demilitarization of the plant, and creation of a security zone around the nuclear facility are not effective. Russia ignores the statements and resolutions presented in international organizations and has serious energy and geopolitical influence. Human rights violations against ZNPP employees have been documented, including interrogations, torture, abductions, psychological pressure on Ukrainian employees, and a tendency to deteriorate the security situation at the plant. With each reaction of the Ukrainian and international community to Russia's actions, the security situation at the plant is deteriorating, with militarization, mining of the territory and facilities, and shelling of the plant.

Conclusions. The analysis shows that there are no effective mechanisms to influence Russia through legal aspects and international politics, its geopolitical and economic influence. This has led to Russia using the nuclear power plant as a military base, as an element of nuclear terror, and as a lever of influence on Ukraine and the international community. Nuclear security of Ukraine and the world is still a topical issue, but there is a decrease in attention to ZNPP from the international community, which increases the risk of a nuclear disaster.

Keywords: Zaporizhzhya Nuclear Power Plant, Russian-Ukrainian war, ecology, crisis environmental communications, IAEA, Energoatom, nuclear safety

Кризіві екологічні комунікації у період воєнного часу (на прикладі Запорізької АЕС)

Мирошніченко Альона, Горошко Олена*Харківський національний університет «Харківський політехнічний інститут» (Харків, Україна)*

Анотація

Актуальність дослідження визначена ядерною загрозою, що виникла внаслідок окупації та обстрілів атомних об'єктів, а також втручання в їх роботу некваліфікованих фахівців. Стаття присвячена дослідженням кризових екологічних комунікацій в контексті ядерної безпеки на атомних об'єктах, реакції суб'єктів комунікації, результату цих комунікацій та розуміння факторів, які впливають на їх ефективність. Об'єктом є кризові екологічні комунікації, а предметом – кризові екологічні комунікації у період воєнного часу на прикладі Запорізької АЕС (ЗАЕС).

Мета дослідження – дослідження кризових екологічних комунікацій у період воєнного часу на прикладі ЗАЕС задля розуміння їх впливу на безпекову ситуацію та результату цих комунікацій, та які фактори впливають на їх ефективність.

Результати. З'ясовано, що договори, заклики, резолюції, та заяви до Росії щодо повернення ЗАЕС під контроль України, демілітаризації станції, створення безпекової зони навколо ядерного об'єкта не діють. Росія ігнорує заяви та резолюції, представлені в міжнародних організаціях та має серйозний енергетичний та геополітичний вплив. Зафіксовано порушення прав людини у відношенні працівників ЗАЕС – допити, катування, викрадення, психологічний тиск на українських співробітників, а також тенденцію до погіршення безпекової ситуації на станції. З кожною реакцією української та міжнародної спільноти на дії Росії прослідковується тенденція погіршення безпекової ситуації на станції, мілітаризація, мінування території та об'єктів, обстріли станції.

Висновки. Проведений аналіз вказує на відсутність дієвих механізмів впливу на Росію через юридичні аспекти та міжнародну політику, її геополітичний та економічний вплив. Це призвело до того, що Росія використовує атомну станцію як військову базу, як елемент ядерного шантажу, як важіль впливу на Україну та світову спільноту. Ядерна безпека України та світу все ще є актуальною темою, однак простежується зниження уваги до ЗАЕС з боку міжнародної спільноти, що підвищує рівень небезпеки ядерної катастрофи.

Ключові слова: Запорізька атомна електростанція, російсько-українська війна, екологія, кризові екологічні комунікації, МАГАТЕ, Енергоатом, ядерна безпека

Стаття надійшла / Article arrived: 02.11.2024

Схвалено до друку / Accepted: 23.12.2024

Вступ.

Сьогодення України – постійні обстріли критичної інфраструктури, гідро-, тепло- та атомних електростанцій (АЕС), втручання в роботу режимних об'єктів, тримання України та всього світу в невизначеності щодо наслідків таких дій. Маючи досвід Чорнобильської катастрофи – техногенної екологічно-гуманітарної катастрофи, що сталася 1986 році та призвела до забруднення радіоактивним цезієм 3/4 території Європи, а 8,5 мільйонів жителів отримали значні дози опромінення (Найбільша техногенна катастрофа, 2022). Аварія спричинила ускладнення роботи нервової системи, психічні захворювання, ракові захворювання, вплинула на народжуваність.

Станом на 16.01.2024 рік збитки, нанесені ЗАЕС попередньо сягають щонайменше 30 млрд грн (Шкода, заподіяна російськими, 2024), а за 2 роки контролю Росією ЗАЕС, зафіксовано понад 150 випадків порушення умов її нормальної експлуатації (Гостра загроза однієї, 2024). ЗАЕС знаходиться під контролем Росії і Україна практично немає впливу на роботу станції, тож постає питання ефективності кризових комунікацій задля створення умов для недопущення повторної катастрофи. Ми можемо дослідити кризові екологічні комунікації українських та міжнародних політиків, організацій, ЗМІ та профільних спеціалістів в області атомної енергетики у контексті ситуації на ЗАЕС, що була захоплена росіянами у ході російсько-української війни, та ризиків екологічної катастрофи на ній.

Базовим методом дослідження було обрано контент-аналіз. Об'єктом аналізу цієї роботи стали кризові екологічні комунікації, а її предметом – кризові екологічні комунікації у період воєнного часу на прикладі Запорізької АЕС.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Методологічну основу дослідження складають праці Дайнса, Р. Р. та Кварантіеллі, Е. Л. (Dynes, & Quarantelli, 1976), що стосується організації комунікації та прийняття рішень під час криз,

Літлджона С. В. та Фосса К. А. (Littlejohn, & Foss, 2003), що стосується теорії комунікації, Майснера М. (Meisner, 2015) та Кокса Р. Дж. (Cox, 2010), Гендрі Д. (Hendry, 2010), що стосуються екологічної комунікації, Комбса В. Т. (Coombs, 2007), що стосуються захисту репутації організації під час кризи, розвитку та застосування теорії ситуативних кризових комунікацій, Фінка С. (Fink, 1986), що стосується кризового менеджменту та планування, Янга К. та Стюарт М. (Young, & Stewart, 2018), що стосується застосування моделі STREMI та ін., а також праці Мирошниченко А. (Мирошниченко, 2023; 2024), де досліджено досвід кризових екологічних комунікацій в умовах збройного конфлікту та сформульовано поняття кризових екологічних комунікацій та доповнено в рамках

цього дослідження, а також попередній досвід таких комунікацій на прикладі Каховської ГЕС.

Кризові екологічні комунікації – діяльність, що стосується взаємодії між організаціями та громадськістю щодо екологічних подій та проблем, що забезпечує взаємовплив сторін комунікації та зворотній зв'язок задля попередження, мінімізації та усунення кризової екологічної ситуації.

Досліджено кризові екологічні комунікації навколо окупованої ЗАЕС у період російсько-української війни, дії та рішення, вжиті для забезпечення безпекової ситуації та попередження можливих екологічних катастроф на ядерному об'єкті, які фактори впливали на ефективність цих комунікацій, їх вплив на реакцію та подальші дії Росії по відношенню до об'єкту атомної енергетики.

Базовим методом дослідження було обрано контент-аналіз, який застосовано при дослідженні комунікацій політиків та посадових осіб (Володимир Зеленський, Джо Байден, Рафаель Маріо Гроссі, Петро Котін та ін.), національних організацій та структур (ДП «НАЕК «Енергоатом» (Енергоатом)), Міністерство енергетики України, Державна інспекція ядерного регулювання України (ДІЯРУ), Головне управління розвідки Міністерства оборони України (ГУР МО) та ін.), та міжнародних організацій (Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), Організація об'єднаних націй (ООН), Європейський союз (ЄС) та ін.), громадських та експертних організацій (Інститут вивчення війни (ISW) у соціальних мережах та на офіційних сайтах (Twitter, Telegram, Facebook), а також статей у міжнародних виданнях та сюжетах телеканалів (The Insider, The Reuters та ін.).

Період, за який було обрано матеріали для дослідження – лютий 2022 року – жовтень 2024 року. Джерела інформації обиралися за принципом першоджерела, пізнаванності, впливовості, доступності та повноти інформації. Всього було опрацьовано 61 джерело.

Метою підготовки статті є дослідження кризових екологічних комунікацій у період воєнного часу на прикладі Запорізької АЕС задля розуміння їх впливу на безпекову ситуацію.

Результати дослідження.

В перші дні повномасштабного вторгнення Росії в Україну, атомна енергетика країни стала ціллю для окупаційних військ: вже в перший день – 24 лютого 2022 року російськими військами було захоплено Чорнобильську АЕС, яка використовувалася росіянами як військова база, яку утримували протягом 5 тижнів до 31 березня 2022 року. Захоплення Чорнобильської АЕС російськими військами стало першим випадком захоплення атомної електростанції у світі (Які руйнування принесло, 2022), хоча за міжнародними правилами ведення війни не може бути жодних військових дій на територіях об'єктів ядерної енергетики. ДІЯРУ вже наступного дня повідомила

про перевищення рівня радіації у Чорнобильській зоні (Інформація щодо радіаційної, 2022). Захоплення атомних електростанцій є порушенням Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Україна поінформувала МАГАТЕ, 2022). Найбільша загроза в ядерній безпеці України та світу існує на окупованій Росією ЗАЕС, захоплена російськими військами з 3 на 4 березня 2022 року та досі підконтрольна Росії.

Суб'єктами кризових екологічних комунікацій в контексті ситуації на ЗАЕС виступали: Президент ДП «НАЕК «Енергоатом», Президент України, Міністерство енергетики України, Державна інспекція ядерного регулювання України, Головне управління розвідки Міністерства оборони України (ГУР МО), Офіс Президента України, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів, МАГАТЕ, Інститут вивчення війни (ISW), ЄС, ООН та інші.

Ризик для безпеки станції був з перших днів окупації: під час захоплення Запорізької АЕС вівся безперервний обстріл будівель та блоків станції з танків, через що на електростанції сталася пожежа. Керівник Енергоатому П. Котін зазначив, що було «Порушено вимоги ядерної та радіаційної безпеки. Наслідки важко передбачити. Потрібне негайне втручання МАГАТЕ та країн – членів ядерного клубу» (Керівник Енергоатома Петро Котін: Наслідки, 2022).

У зв'язку з обстрілами станції Президент В. Зеленський звернувся до українців та світової спільноти щодо недопущення ядерної катастрофи (Зеленський, 2022). Стосовно впливу МАГАТЕ на ситуацію Р. Гроссі сказав, що він сподівається, що момент зупинки вогню вже близько і що переговори між Україною та Росією приведуть до миру, а зі свого боку організація буде слідкувати за ситуацією та робити все можливе (Відповідь Генерального директора, 2022). Під час зустрічі Р. Гроссі та Міністра енергетики України Германа Галушенка, міністр зазначив, що Росія продемонструвала ігнорування ключових принципів розвитку ядерної енергетики та заявив, «що найпершою і необхідною умовою для забезпечення ядерної безпеки є повне виведення російських військ із захоплених об'єктів атомної енергетики» (Герман Галушенко зустрівся з керівником, 2022).

Рада керуючих МАГАТЕ винесла першу Резолюцію від 3 березня 2022 року, що стосувалася забезпечення передачі контролю над захопленими ЗАЕС і ЧАЕС Україні, виведенню окупантів з територій станцій та міст-спутників, створення навколо ядерних об'єктів України демілітаризованої зони. 15 вересня 2022 року Рада керуючих МАГАТЕ ухвалила другу щодо України з початку війни Резолюцію, що вимагає від Росії припинити окупацію Запорізької АЕС в Україні та закликає Росію «негайно припинити всі дії проти Запорізької атомної

електростанції та будь-якого іншого ядерного об'єкта в Україні та на них» (Рада МАГАТЕ ухвалила, 2022), а 17 листопада 2022 року ухвалено третю Резолюцію щодо наслідків ситуації в Україні для ядерної безпеки, фізичного захисту та гарантій, закликали створити захисну зону навколо АЕС, та висловили «глибоку стурбованість у зв'язку з неприйнятним тиском і затриманнями українського оперативного персоналу на Запорізькій АЕС» (Наглядова рада ООН, 2022).

Голова ДІЯРУ Олег Коріков зазначив, що «У світу немає досвіду безпечної експлуатації й відновлення ядерних установок в умовах повномасштабної війни» та що «Ніколи не було повномасштабної військової агресії в державах із такою кількістю ядерних об'єктів, як в Україні...» (У світу немає, 2022). Державний секретар США Ентоні Блінкен звинуватив Росію у використанні Запорізької АЕС як «ядерного щита» та що «Москва використовує завод як військову базу та обстрілює українські війська з прилеглих до нього територій» (США звинувачують Росію, 2022), а П. Котін заявив, що у нових реаліях старі системи безпеки є недовірними, що попри численні звернення до МАГАТЕ, атомний регулятор не може зупинити ядерний тероризм та ніяк не впливає на країну-агресорку (Необхідно зупинити ядерний, 2022). Інститут вивчення війни (ISW) зазначив, що «російські війська можуть зберігати важку військову техніку на території ЗАЕС в Енергодарі, щоб захистити її від українських ударів» (Оцінка російської наступальної, 2022).

Гендиректор МАГАТЕ Р. Гроссі заявив, що українська ЗАЕС «повністю вийшла з-під контролю» та що «на станції порушено всі принципи ядерної безпеки». Р. Гроссі зазначив, що український персонал продовжує керувати ядерними операціями станції попри контроль Росії, що «призводить до неминучих моментів тертя і передбачуваного насильства» (Голова ООН, 2022), що підтверджує порушення прав людини та безпекової ситуації на станції, а МАГАТЕ не має можливості забезпечити безпеку АЕС та має мінімальний вплив на поточну ситуацію на об'єкті.

Видання The Insider також повідомило, що росіяни, ймовірно, замінували ЗАЕС та прилеглу територію навколо станції, а також що міни та боєкомплект зберігається у безпосередній близькості до енергоблоків, а частина його знаходиться всередині енергоблока (Російські війська доставили, 2022). Цю інформацію підтвердив представник прес-служби ГУР МО Андрій Юсов і зазначив, що ні ООН, ні МАГАТЕ, ні інші структури не контролюють ситуацію на ЗАЕС (Окупанти замінували Запорізьку, 2022). Той факт, що Запорізька АЕС замінована, підтвердили і самі росіяни: «...тут буде або російська земля, або випалена пустеля». «Як ви знаєте, ми замінували всі важливі об'єкти Запорізької атомної станції. І ми не приховуємо цього від ворога. Ми

їх попередили. Ворог знає, що станція буде або російською, або нічиєю. Ми готові до наслідків цього кроку...» (Ядерний тероризм, 2022).

Незважаючи на заяви росіян про замінування станції та погрози, резолюції, заяви та заклики міжнародної спільноти не змогли жодним чином покращити безпекову ситуацію на станції, а реакція світової спільноти щодо ситуації навколо ЗАЕС була досить млявою, що підтверджується Радником керівника Офісу Президента Михайлом Подоляком, який звернувся до МАГАТЕ, ООН та ЗМІ (Подоляк, 2022), а також першою леді України Оленою Зеленською, яка розповіла французькому каналу LCI, що «Ми в шоці, і ми дуже здивовані тим, що решта світу не реагує, що реакція дуже слабка...» (Зеленська, 2022). Враховуючи можливі ризики виникнення ядерної катастрофи на ЗАЕС, в серпні 2022 року на базі ДП «НАЕК «Енергоатом» українською стороною було створено великий кризовий штаб (Україна готується до, 2022). Генеральний секретар ООН Антоніу Гуттеріш зазначив, що необхідно терміново домовитися про безпечний периметр демілітаризації, щоб забезпечити безпеку території» (США підтримують заклики, 2022).

ЄС та 42 країни зробили спільну заяву щодо порушення Росією по відношенню до України міжнародного права та Статуту ООН, висловили підтримку МАГАТЕ та закликали Росію вивести свої військові сили із ЗАЕС та наголосили, що «Розміщення російського військового персоналу та озброєння на ядерному об'єкті є неприйнятним і порушує принципи безпеки та гарантій, які всі члени МАГАТЕ зобов'язалися поважати» (Спільна заява України, 2022). Закликали Росію повернути Україні контроль над ЗАЕС країни G7 (Країни G7 закликають, 2022) та заявили: «Ми засуджуємо неодноразові викрадення Росією керівництва та персоналу української АЕС і застосування інших форм тиску на український персонал, який залишився на станції... та вимагаємо негайного звільнення затриманих» (Заява G7 NPDG, 2022). «На жаль, замість деескалації за останні кілька днів з'явилися повідомлення про нові інциденти, які викликають глибоке занепокоєння і можуть призвести до катастрофи, якщо вони триватимуть» – зазначив Генсек ООН Антоніу Гуттеріш (Заява Генерального секретаря, 2022). Посилання обстрілів, ймовірно, стали реакцією Росії на заклики до виконання резолюцій, заяв та закликів щодо ЗАЕС.

Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) 13 жовтня 2022 року ухвалила Резолюцію, в якій Росія визнається терористичним режимом (ПАРЄ визнала росію, 2022) та закликає Росію вивести військових з ядерних об'єктів України й утриматися від того, щоб зробити їх ціллю будь-якої військової діяльності.

Наприкінці 2022 року почалися перемовини щодо створення зони ядерної безпеки, виведення важкого озброєння та можливої передачі ЗАЕС під

контроль України. «Ми досягаємо прогресу в наших консультаціях з Україною та Росією, і я сподіваюся, що зону буде погоджено та введено в дію найближчим часом», – зазначається в заяві керівника МАГАТЕ (Оновлення 135 – Заява, 2022). Міністр енергетики України Г. Галущенко зазначив, що «Дійсно, ідуть перемовини. Йдеться про зону нейтральності як на самій станції, так і навколо неї. Перемовини досить складні» (Росіяни мають фізично, 2022).

В 2023 році кількість кризових екологічних комунікацій навколо окупованої ЗАЕС дещо зменшилися, а безпекова ситуація навколо станції загострилася. Поблизу станції продовжували активізуватися бойові дії, а МАГАТЕ зафіксували збільшення кількості військових на території станції (Вступна промова Генерального, 2023). Підтвердили інформацію про збільшення мілітаризації станції та продовження катування українського персоналу станції ГУР МО (Окупанти продовжують мілітаризацію, 2023) та Генеральний штаб ЗСУ (Оперативна інформація станом, 2023). Через чергову загрозу, Євросоюз разом з рядом країн оприлюднили заяву де закликали Росію вивести свою військову техніку та весь персонал, зокрема персонал Росатому, із ЗАЕС та повернути їй повний контроль України (Заява ЄС на Раді, 2023). Заклики щодо накладання санкцій на Росатом не були підтримані, зокрема, через неможливість дійти консенсусу в цьому питанні через різні економічні, політичні та стратегічні інтереси, страх спровокувати додаткове загострення та ускладнити координацію дій з безпеки в умовах конфлікту, а також через забезпечення Росатомом значної частини глобальних поставок ядерного палива та технологій, тож санкції можуть мати серйозні наслідки для світового енергетичного ринку, особливо для країн, які залежать від російського ядерного палива.

22 червня 2023 року з'явилася інформація від В. Зеленського та ГУР МО про можливий теракт на окупованій ЗАЕС (План Росії щодо, 2023), через що було ініційовано скликання Ради Безпеки ООН (Сьогодні Радбез ООН, 2023), а на випадок можливого теракту на ЗАЕС українською стороною було розгорнуто штаби (В Україні розгорнули, 2023). В свою чергу США продовжили «уважно стежити за ситуацією» на ЗАЕС, однак президент США Д. Байден певний час не обговорював із В. Зеленським ситуацію на станції (США продовжують «уважно стежити», 2023). Експерти Американського ядерного товариства (АЯТ) заявили, що проаналізувавши всі можливі сценарії розвитку на ЗАЕС, проте ситуації, яка може призвести до наслідків для здоров'я населення, пов'язаних із радіацією, вони не передбачають (Заява Американського ядерного, 2023). Враховуючи думку експертів та відсутність достатньої уваги від США можна дійти висновку, що окупація та мілітаризація АЕС є «досить безпечною»,

причому США продовжило закликати негайно припинити небезпечні дії на тимчасово окупованій ЗАЕС (Мінування ЗАЕС створює, 2023), (Ризик катастрофи на ЗАЕС, 2023). Р. Гроссі зазначив, що попри перебування на станції експертів МАГАТЕ, ризик для цього ядерного об'єкта залишається (Оновлення 192 – Заява, 2023). Враховуючи те, що ситуація на ЗАЕС залишилася без змін, кризові комунікації не мали результатів, – це вчергове показує суттєвий вплив Росії на безпекову ситуацію не тільки в Україні, а й в світі, а також відсутність дієвих інструментів впливу світової спільноти на Росію.

На початку 2024 року піднімалися питання щодо некомпетентних працівників станції, важливості демілітаризації, повернення станції під контроль України (Петро Котін: недопуск, 2024) та недопущення росіянами фахівців моніторингової місії МАГАТЕ до всіх об'єктів станції (Оновлення 204 – Заява, 2024). На засіданні Радбезу ООН Р. Гроссі зазначив, що безпека великої ядерної аварії залишається цілком реальною, а співробітники МАГАТЕ фіксують ракети поблизу станції, а самозаспокоєння в питанні станції може призвести до ядерної трагедії (Заява Генерального директора, 2024).

7 березня 2024 року Рада керуючих МАГАТЕ ухвалила резолюцію «Ядерна безпека, захищеність і гарантії в Україні», в якій, зокрема, закликала Росію до виведення всього несанкціонованого персоналу, включно з військовими із Запорізької АЕС та її негайне повернення під повний контроль України (Рада керуючих МАГАТЕ, 2024), яка стала найбільш жорсткою з усіх раніше ухвалених (Резолюція про термінове, 2024). В свою чергу Енергетична рада ЄС та США зробили спільну заяву, в якій рішуче закликали Росію прислухатися до резолюцій Ради керуючих і Генеральної конференції МАГАТЕ та виконати всі вимоги Резолюції (Заява ЄС та США, 2024). Однак через складність міжнародної політики, геополітичні інтереси певних країн, ризик ескалації конфлікту та перефокусування на інші міжнародні кризи, зокрема, війни між Ізраїлем та Палестиною, жодних змін не відбулося.

Враховуючи відносну ефективність кризових комунікацій та важливості припинення війни в Україні, яка кожного дня несе тисячі смертей, шкодить екосистемам та ядерній безпеці, було ініційовано Глобальний саміт миру. Одним із головних питань Глобального саміту миру стала ядерна та радіаційна безпека. Перша та основна тема – безпечне функціонування українських АЕС, зокрема піднімалося питання повернення ЗАЕС під контроль України, а також загрозам екології, які виникають через діяльність Росії (Спільне комюніке про, 2024). У спільній заяві, оприлюдненій 23 вересня 2024 року, представники G7 вкотре засудили захоплення Росією ЗАЕС та її мілітаризацію, а також закликали Росію повернути станцію під контроль України (Спільна

заява щодо, 2024). 18 жовтня 2024 року відбулася п'ята конференція у продовження першого Саміту миру та присвячена першому пункту Формули миру – «Радіаційна та ядерна безпека» під час якої учасники вкотре закликали Росію припинити напади на енергетичну інфраструктуру України та підтримали Українську формулу миру, резолюції ООН та МАГАТЕ в питанні ядерної безпеки (Ядерна безпека: у Парижі, 2024). Однак станом на 1.12.2024 жодні заклики не подіяли – Росія продовжує незаконну і небезпечну діяльність на території Запорізької АЕС, що показує геополітичну силу країни-агресора та незахищеність України та світу від можливих наслідків її діяльності.

Враховуючи та аналізуючи кризові екологічні комунікації навколо ЗАЕС, можна зробити висновок, що особливості комунікування України та міжнародної спільноти включала в себе, зокрема, локальну та глобальну комунікацію та співпрацю:

1. Урядові структури та ключові організації оперативно надавали інформацію про ситуацію на ЗАЕС, звітували про дії росіян на станції, рівень радіаційного фону, технічний стан станції та ін. Активно комунікували МАГАТЕ, Міністерство енергетики України, ДІЯРУ, ДП «НАЕК «Енергоатом» та інші пов'язані з атомною енергетикою структури, а також уряди країн (США, Велика Британія та ін.), НАТО, ЄС, ООН та ін.

2. Офіційні представники України (Офіс Президента, МЗС та інші), організації та інші активно комунікували з міжнародною спільнотою для залучення підтримки та координації дій, включаючи запити на моніторинг безпекової ситуації, допомогу в демілітаризації та деокупації станції, накладення санкцій на російську ядерну галузь, повернення викрадених працівників станції тощо.

3. МАГАТЕ, ЄС, ООН та інші міжнародні організації, а також офіційні представники України активно брали участь у моніторингу ситуації та комунікаціях з урядами різних країн, регулярно проводили засідання, прес-конференції та випускали офіційні заяви для ЗМІ, що допомагало забезпечити прозорість і правдивість офіційної інформації. МАГАТЕ, забезпечувало незалежну оцінку ситуації, сприяло координації зусиль з міжнародними партнерами.

4. Для швидкого поширення достовірної інформації серед громадськості широко використовувалися соціальні мережі, офіційні канали та незалежні ЗМІ (включаючи міжнародні).

Аналізуючи кризові комунікації навколо загрози ядерної катастрофи на ЗАЕС, реакція міжнародної спільноти може здаватися слабкою або недостатньо рішучою, незважаючи на серйозність ситуації на станції. Зокрема, вона може бути такою, з декількох причин:

1. Страх ескалації конфлікту через вжиття більш жорстких дій, що є небажаним для багатьох країн та міжнародних організацій.

2. Геополітичні інтереси: через власні політичні інтереси та амбіції, страх погіршення відносин між державами, деякі країни можуть не хотіти діяти більш рішуче.

3. Вплив на політичні рішення, цілком можливо, мають великі промислові корпорації та особи, що зацікавлені у вирішенні питань без шкоди для діяльності, яка може виникнути через певні політичні рішення (накладення санкцій тощо).

4. Міжнародна політика: ядерна безпека потребує координації між багатьма країнами та організаціями, зокрема, ООН та МАГАТЕ, які мають діяти з повагою до суверенітету держав та у межах своїх статутних документів, що може обмежувати їхні дії.

5. Міжнародні та регіональні кризи та конфлікти, зокрема, війна між Ізраїлем та Палестиною, ситуація в Афганістані та Сирії, економічні проблеми та інше відволікають увагу міжнародної спільноти від проблем з ядерною безпекою в Україні.

6. Міжнародні організації можуть мати недостатньо інформації про стан та ситуацію на станції, а також реальні ризики, що ускладнює прийняття рішень.

Враховуючи попередній аналіз кризових екологічних комунікацій довкола ЗАЕС в умовах російсько-української війни, запропоновано наступні рекомендації для покращення кризових екологічних комунікацій:

1. *Розробка стратегій та планів кризових комунікацій та запровадження посткризового аналізу:*

- розробка та впровадження планів та стратегій кризових комунікацій, що включають конкретні кроки для оперативного реагування у разі погіршення ситуації, інструментів забезпечення виконання міжнародних угод та конвенцій;

- ретельний аналіз дій і комунікацій для визначення проблемних моментів, внесення змін до комунікаційних стратегій на основі аналізу отриманого досвіду.

2. *Прозорість та достовірність інформації:*

- надання оновленої об'єктивної та достовірної інформації про радіаційний фон, безпековий стан АЕС та будь-які можливі загрози та виклики, що виникають в процесі діяльності;

- забезпечення доступу до інформації та оцінки ситуації від МАГАТЕ та інших незалежних моніторингових організацій;

- публікація висновків та звітів міжнародних експертів задля підтвердження або спростування наявності загрози.

3. *Публічні кампанії та заходи, активна комунікація:*

- проведення на регулярній основі міжнародних конференцій, брифінгів та прес-конференцій та інших заходів за участі експертів з ядерної безпеки та екології навіть у випадку відсутності нових подій;

- аналіз кризових ситуацій, попередня розробка сценаріїв кризових ситуацій, підготовка комунікаційної стратегії та команди з реалізації;

- використання соціальних мереж та ЗМІ для привернення уваги до екологічних ризиків та наслідків можливої аварії.

4. *Інформування та підготовка населення:*

- організація інформаційних кампаній та навчань задля підвищення обізнаності населення про можливі ризики та дії у разі виникнення надзвичайної ситуації;

- чітке та зрозуміле інструктування щодо евакуації та інших заходів з безпеки;

- інформування населення про потенційні наслідки для людського життя, здоров'я і довкілля з використанням інформації про попередній досвід ядерних аварій для демонстрації можливих наслідків.

5. *Співпраця з міжнародними організаціями та незалежними експертами:*

- співпраця з міжнародними організаціями та незалежними експертами для забезпечення об'єктивної та вичерпної інформації;

- залучення міжнародних спостерігачів для моніторингу ситуації та забезпечення міжнародної підтримки в питанні забезпечення безпеки на об'єктах ядерної енергетики.

6. *Українські та міжнародні комунікаційні канали:*

- забезпечення безбар'єрності у доступі до інформації для різних груп населення з урахуванням мовних та інших особливостей;

- використання різноманітних комунікаційних платформ, зокрема, акаунтів у соціальних мережах, офіційних каналів та веб-сайтів, незалежних українських та міжнародних ЗМІ для підвищення рівня інформування;

- співпраця з міжнародними організаціями, зокрема, МАГАТЕ, ООН, НАТО та іншими, які можуть вплинути на ситуацію.

7. *Координація з державними і міжнародними органами:*

- забезпечення єдиного інформаційного потоку для уникнення непідтвердженої або суперечливої інформації;

- забезпечення чіткої та послідовної координації між урядовими структурами, міжнародними організаціями та місцевою владою.

8. *Співпраця з громадськими організаціями:*

- активна співпраця з екологічними та правозахисними організаціями, які можуть стати посередниками у комунікації та мати вагомий вплив на екологічну безпеку.

9. *Дипломатична робота:*

- залучення дипломатів та офіційних представників різних країн до обговорення питання можливих спільних дій на ініційованих зустрічах та міжнародних форумах (як приклад, Глобальний саміт миру).

Даний перелік не є вичерпним через складність організації ефективних кризових екологічних комунікацій в умовах війни, який може коригуватися в залежності від масштабу екологічної кризи чи її загрози та необхідних засобів з їх подолання.

Висновки.

З початку повномасштабного вторгнення, найбільше занепокоєння викликає безпека на АЕС: маючи постійні обстріли критичної інфраструктури, досвід підриву Каховської ГЕС та наслідків ядерної катастрофи Чорнобильської АЕС, контроль Росією ЗАЕС є однією із головних безпекових проблем.

Аналізуючи реакцію Росії на заклики МАГАТЕ, ООН, ЄС, урядів країн та інших організацій щодо повернення ЗАЕС під контроль України, демілітаризацію та створення безпекової зони, можна зробити висновок, що жодні заклики, резолюції, договори та заяви не діють на Росію – країна-агресор ігнорує міжнародні інституції. Експерти МАГАТЕ не мають повноцінного доступу до об'єкту ядерної енергетики, що впливає на контроль безпекової ситуації. Кожна заява, резолюція або звернення до Росії викликає загострення ситуації, що супроводжуються замінуванням та збільшенням мілітаризації станції, посиленням обстрілів, порушенням прав людини у відношенні працівників станції.

Росія використовує ЗАЕС як військову базу, як елемент ядерного шантажу, як важіль впливу на Україну та міжнародну спільноту, як елемент стримування України та міжнародної спільноти до більш радикальних дій (військових, економічних тощо). Простежується тенденція зниження інтенсивності кризових екологічних комунікацій у

відношенні ЗАЕС та уваги щодо заходів з її деокупації, демілітаризації та безпекової ситуації.

Геополітичні фактори також впливають на ефективність комунікацій: у країн-учасників можуть бути власні політичні інтереси, що зумовлюють підтримку та симпатію в бік Росії (блокування рішень, не накладення санкцій тощо). Водночас Росія ігнорує заяви та резолюції, продовжує мати представництво в міжнародних організаціях, має серйозний геополітичний вплив, зокрема, через залежність світової ядерної енергетики від російського ядерного палива. Не зважаючи на все, через аспекти та міжнародну політику, Росія продовжує бути членом в ООН, ОБСЄ та інших організацій, маючи там право голосу, право вето та право головування, що призводить до маніпуляцій з боку країни-агресора, дезінформації світової спільноти та уникнення відповідальності за вчинені порушення.

Необхідно зазначити, щоб події на ЗАЕС мали більший міжнародний резонанс, вони повинні бути чіткими, точними та відповідати міжнародним стандартам комунікації у сфері ядерної безпеки, а використання недостатньої або суперечливої інформації у свою чергу може призвести до паніки та дезінформації, що може спричинити погіршення безпекової ситуації навколо станції. Поки Росія контролює ЗАЕС завжди є загроза техногенної катастрофи, тому питання ядерної безпеки не має покидати міжнародну повістку дня, комунікації мають продовжуватися, а ефективні санкції мають бути застосовані проти країн, організацій та осіб, що порушують міжнародне законодавство, тримають людство в страху та вчиняють ядерний шантаж.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Відповідь Генерального директора МАГАТЕ Р. Гроссі. (2022, березень 30). *Енергоатом*. Відновлено з https://t.me/energoatom_ua/4205
- Вступна промова Генерального директора МАГАТЕ до Ради керуючих. (2023, березень 6). *МАГАТЕ*. Відновлено з <https://www.iaea.org/newscenter/statements/iaea-director-generals-introductory-statement-to-the-board-of-governors-6-march-2023>
- В Україні розгорнули штаби на випадок теракту на ЗАЕС. МВС дало перші інструкції. (2023, червень 23). *Liga.net*. Відновлено з <https://news.liga.net/ua/politics/news/v-ukraine-razvernuli-shtaby-na-sluchay-terakta-na-zaes-mvd-dalopervye-instruktsii>
- Гендрі, Дж. (2010). *Комунікація та природний світ*. PA: Strata Publishing.
- Герман Галушенко зустрівся з керівником МАГАТЕ Рафаелем Гроссі. (2022, березень 30). *Міністерство енергетики України*. Відновлено з <https://www.kmu.gov.ua/news/german-galushchenko-zustrivsyaz-z-kerivnikom-magate-rafaelem-grossi>
- Голова ООН з атомної енергетики: Українська АЕС «вийшла з-під контролю». (2022, серпень 3). *Associated Press*. Відновлено з <https://apnews.com/article/russia-ukraine-science-accidents-d2e0077af104f2692b76f737c58e1984>
- Гостра загроза однієї із найбільших техногенних катастроф в історії людства! ЗАЕС в руках терористів. (2024, березень 4). *TCH*. Відновлено з tsn.ua/video/video-novini/gostra-zagroza-odniyeyi-iz-naybilshih-tehnogennih-katastrof-v-istoriyi-lyudstva-zaes-v-rukah-teroristiv.html
- Дайнс, Р. Р., & Кварантіеллі, Е. Л. (1976). *Організаційні комунікації та прийняття рішень під час криз*. Різне. Звіт 18 Центру дослідження катастроф, факультет соціології, Університет штату Огайо.
- Інформація щодо радіаційної безпеки у зоні відчуження. (2022, лютий 25). *Державна інспекція ядерного регулювання України*. Відновлено з <https://snriu.gov.ua/news/informaciya-shchodo-radiacijnoyi-bezpeki-u-zoni-vidchuzhennya>
- Заява Американського ядерного товариства з приводу Запорізької атомної електростанції в Україні. (2023, липень 5). *NuclearNewswire*. Відновлено з <https://www.ans.org/news/article-5151/statement-from-american-nuclear-society-on-ukraines-zaporizhzhia-nuclear-power-plant/>

- Заява Генерального директора МАГАТЕ до Ради Безпеки ООН. (2024, січень 25). *МАГАТЕ*. Відновлено з iaea.org/statements/iaea-director-general-statement-to-united-nations-security-council-25-january-2024
- Заява Генерального секретаря про Запорізьку електростанцію. (2022, серпень 11). *United Nations*. Відновлено з <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2022-08-11/secretary-generals-statement-zaporizhzhia-power-plant>
- Заява G7 NPDG на підтримку зусиль МАГАТЕ щодо сприяння ядерній безпеці на Запорізькій атомній електростанції в Україні. (2022, жовтень 22). *Федеральне міністерство закордонних справ*. Відновлено з auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/-/2560032
- Заява ЄС на Раді керуючих МАГАТЕ щодо ядерної безпеки, захисту та гарантій в Україні (6-10 березня 2023 р.). (2023, березень 9). *Представництво Європейського Союзу при міжнародних організаціях у Відні*. Відновлено з ec.europa.eu/delegations/vienna-international-organisations/eu-statement-iaea-board-governors-nuclear-safety-0_en
- Заява ЄС та США за підсумками 11-ї Енергетичної ради ЄС-США. (2024, березень 15). *Європейська Комісія*. Відновлено з ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_24_1516
- Зеленська, О. Перша леді України. Ядерна загроза. (2022, серпень 9). *LCI*. Відновлено з <http://surl.li/fvgzms>
- Зеленський, В. (2022, березень 4). *Терміново*. Відновлено з <http://surl.li/lfwiod>
- Керівник Енергоатома Петро Котін: «Наслідки захоплення ЗАЕС важко передбачити. Потрібне негайне втручання МАГАТЕ та країн – членів ядерного клубу» (2022, березень 4). *Енергоатом*. Відновлено з <https://t.me/znppatom/645>
- Кокс, Р. Дж. (2010). *Екологічна комунікація та публічна сфера*. Каліфорнія: Sage Publications Inc.
- Країни G7 закликають РФ повернути Україні контроль над Запорізькою АЕС. (2022, серпень 10). *Інтерфакс Україна*. Відновлено з <https://interfax.com.ua/news/general/851563.html>
- Кумбс В.Т. (2007). Захист репутації організації під час кризи: Розвиток та застосування теорії ситуативних кризових комунікацій. *Corporate Reputation Review*, 10(3), 163-176. <https://doi.org/10.1057/palgrave.crr.1550049>
- Літлджон, С. В., & Фосс, К. А. (2003). *Енциклопедія теорії комунікації*. Нью-Мексико: Sage Reference Publishing.
- Майснер, М. (2015). *Екологічна комунікація: Що це таке і чому вона важлива*. Відновлено з <https://meisner.ca/2015/11/30/environmental-communication-what-it-is-and-why-it-matters/>
- Мирошніченко, А. Ю. (2023). Кризові екологічні комунікації у період воєнного часу (на прикладі Каховської ГЕС). *Грані*, 26(5), 132-142. doi: <https://doi.org/10.15421/1723113>
- Мирошніченко, А. (2024). Кризові екологічні комунікації в умовах збройного конфлікту як предмет соціологічного аналізу. *Соціальні комунікації: Теорія і практика*, 16(1), 96-111. doi:10.51423/2524-0471-2024-16-1-10
- Мінування ЗАЕС створює небезпеку для цілого регіону – Держдеп. (2023, липень 25). *Укрінформ*. Відновлено з <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3740410-minuvanna-zaes-stvorue-nebezpeku-dla-cilogo-regionu-derzdep.html>
- Наглядова рада ООН з ядерного контролю знову закликає Росію припинити дії на українських станціях (2022, листопад 17). *Reuters*. Відновлено з reut.rs/3ghFwEc
- Найбільша техногенна катастрофа ХХ ст: Чорнобильська аварія. (2022, квітень 26). *Український інститут національної пам'яті*. Відновлено з <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/naibylsha-tehnogenna-katastrofa-hh-st-chornobyilska-avariya>
- Окупанти замінували Запорізьку АЕС та важливі об'єкти у Херсоні – розвідка. (2022, серпень 6). *TCH*. Відновлено з <https://www.youtube.com/watch?v=FXzFk50OZF0>
- Окупанти продовжують милітаризацію території ЗАЕС. (2023, травень 24). *Головне управління розвідки*. Відновлено з bit.ly/3ICSSiY
- Оновлення 135 – Заява Генерального директора МАГАТЕ щодо ситуації в Україні. (2022, грудень 3). *МАГАТЕ*. Відновлено з iaea.org/newscenter/pressreleases/update-135-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine
- Оновлення 192 – Заява Генерального директора МАГАТЕ щодо ситуації в Україні. (2023, листопад 3). *МАГАТЕ*. Відновлено з <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-192-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>
- Оновлення 204 – Заява Генерального директора МАГАТЕ щодо ситуації в Україні. (2024, січень 3). *МАГАТЕ*. Відновлено з <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-204-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>
- Оперативна інформація станом на 06.00 01.06.2023 щодо російського вторгнення. (2023, травень 31). *Генеральний штаб ЗСУ*. Відновлено з <https://www.facebook.com/100069092624537/posts/pfbid0eAkTWxhrcu1hAzRR3B2VsUHCxiwwnTuVAzCXvStQjqwY5GDyD884b29ALSbVW2Zl/>
- Оцінка російської наступальної кампанії, 3 серпня (2022, серпень 3). *ISW*. Відновлено з <https://www.understandingwar.org/backgroundunder/russian-offensive-campaign-assessment-august-3>
- ПАРС визнала росію країною-терористом, зокрема й через окупацію Запорізької АЕС. (2022, жовтень 13). *Енергоатом*. Відновлено з https://t.me/energoatom_ua/10154
- Петро Котін: недопуск експертів МАГАТЕ до реакторних залів ЗАЕС є спробою російських окупантів приховати справжню ситуацію на станції. (2024, січень 4). *Енергоатом*. Відновлено з https://t.me/energoatom_ua/16323
- Подольак М. (2022, серпень 8). *РФ зараз відкрито використовує ядерний шантаж на Запорізькій АЕС*. Відновлено з https://x.com/Podolyak_M/status/1556618810937016320?s=20&t=Ghjz6UYvt-lhbJwLmLqGpA
- План Росії щодо вибуху Запорізької АЕС «розроблено та схвалено». (2023, червень 23). *New Statesman*. Відновлено з <https://www.newstatesman.com/world/europe/ukraine/2023/06/russia-plan-blow-up-zaporizhzhia-nuclear-plant-drafted-approved>
- Рада керуючих МАГАТЕ схвалила резолюцію про термінове повернення Запорізької АЕС під повний контроль України (2024, березень 8). *Енергоатом*. Відновлено з https://t.me/energoatom_ua/16976
- Рада МАГАТЕ ухвалила резолюцію, яка закликає Росію залишити Запоріжжя. (2022, вересень 15). *Reuters*. Відновлено з <https://www.reuters.com/world/europe/iaea-board-passes-resolution-calling-russia-leave-zaporizhzhia-2022-09-15/>
- Резолюція про термінове повернення Запорізької АЕС під контроль України – найбільш жорстка з усіх, що були схвалені раніше, – Петро Котін. (2024, березень 12). *Енергоатом*. Відновлено з https://t.me/energoatom_ua/17031

- Ризик катастрофи на ЗАЕС залишається високим. (2023, липень 26). *Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки*. Відновлено з <https://t.me/spravdi/31891>
- Російські війська доставили невідомий вантаж на Запорізьку АЕС, джерела говорять про замінування АЕС (відео). (2022, серпень 5). *The Insider*. <https://theins.ru/news/253865>
- Росіяни мають фізично залишити ЗАЕС – Герман Галущенко. (2022, грудень 15). *Міністерство енергетики України*. Відновлено з <https://mev.gov.ua/novyna/rosiyanu-mayut-fizychno-zalyshyty-zaes-herman-halushchenko>
- Спільна заява щодо підтримки енергетичного сектору України. (2024, вересень 23). *Державний департамент США*. Відновлено з state.gov/joint-statement-on-ukraine-energy-sector-support
- Спільне комюніке про основи миру. (2024, червень 16). *Президент України*. Відновлено з <https://www.president.gov.ua/news/spilne-komyunike-pro-osnovi-miru-91581>
- Спільна заява України щодо ситуації на Запорізькій атомній електростанції. (2022, серпень 18). *Представництво Європейського Союзу при міжнародних організаціях у Відні*. Відновлено з https://www.eeas.europa.eu/delegations/vienna-international-organisations/ukraine-joint-statement-situation-zaporizhzhia-nuclear-power-plant_en?s=66
- США звинувачують Росію у використанні української АЕС як «ядерного щита». (2022, серпень 2). *Reuters*. Відновлено з <https://www.reuters.com/world/europe/us-accuses-russia-using-ukraine-power-plant-nuclear-shield-2022-08-01/>
- США підтримують заклики до створення демілітаризованої зони навколо української АЕС – Держдеп. (2022, серпень 11). *Reuters*. Відновлено з <https://www.reuters.com/world/europe/us-backs-calls-demilitarized-zone-around-ukraine-nuclear-power-plant-state-dept-2022-08-11/>
- США продовжують «уважно стежити» за ситуацією на ЗАЕС – Білий дім. (2023, липень 6). *Радіо Свобода*. Відновлено з <https://www.radiosvoboda.org/a/news-bilyy-dim-zaes/32491460.html>
- Сьогодні Радбез ООН обговорить наслідки підризу Каховської греблі та загрозу теракту на ЗАЕС. (2023, червень 23). *Укрінформ*. Відновлено з ukrinform.ua/rubric-politics/3726561-sogodni-radbez-oon-obgovorit-naslidki-pidrivu-kahovskoi-grebli-ta-zagrozu-teraktu-na-zaes.html
- Україна готується до всіх можливих сценаріїв на ЗАЕС. (2022, серпень 17). *Міністерство енергетики України*. Відновлено з <https://www.mev.gov.ua/novyna/ukrayina-hotuyetsya-do-vsikh-mozhlyvykh-stsenariyiv-na-zaes>
- Україна поінформувала МАГАТЕ про фактичну втрату контролю над ядерними і радіаційними об'єктами у зоні відчуження збільшення рівня радіації внаслідок захоплення 24 лютого 2022 року військами Російської Федерації території зони ЧАЕС. (2022, лютий 25). *Міндовкілля*. Відновлено з <https://t.me/mindovkillia/32>
- «У світу немає досвіду безпечної експлуатації й відновлення ядерних установок в умовах повномасштабної війни», – голова ДІЯРУ. (2022, березень 30). *Енергоатом*. Відновлено з https://t.me/energoatom_ua/4213
- Фінк, С. (1986). *Кризовий менеджмент: Планування неминучого*. Штат Нью-Йорк: Американська асоціація менеджменту. Нью-Йорк. Відновлено з <https://www.scribd.com/document/792409727/STEVEN-FINK-Crisis-Management-Planning-for-the-Inevitable>
- Шкода, заподіяна російськими окупантами ЗАЕС. (2024, лютий 20). *Енергоатом*. Відновлено з https://t.me/energoatom_ua/16442
- Ядерна безпека: у Парижі відбулася п'ята конференція у продовження першого Саміту миру (2024, жовтень 17). *Президент України*. Відновлено з <https://www.president.gov.ua/news/yaderna-bezpeka-u-parizhi-vidbulasya-pyata-konferenciya-u-pr-93905>
- Ядерний тероризм в дії: рашисти заявили про готовність підірвати заміновану ЗАЕС. (2022, серпень 8). *Енергоатом*. Відновлено з https://t.me/energoatom_ua/8729
- Які руйнування принесло воєнне втручання Росії у Чорнобилі. (2022, квітень 26). *Голос Америки*. Відновлено з <https://www.youtube.com/watch?v=-bgDpMV1eEc>
- Янг, К., & Стюарт, М. (2018). *Застосування моделі STREMI*. Університет Північної Флориди. Відновлено з https://digitalcommons.unf.edu/acom_facpub/1/

REFERENCES

- An acute threat of one of the biggest man-made disasters in the history of mankind! The nuclear power plant is in the hands of terrorists. (2024, March 4). *TSN*. Retrieved from tsn.ua/video/video-novini/gostra-zagroza-odniyeyi-iz-naybilshih-tehnogennih-katastrof-v-istoriyi-lyudstva-zaes-v-rukah-teroristiv.html
- Answer of the General Director of the IAEA R. Grossi. (2022, March 30). *Energoatom*. Retrieved from https://t.me/energoatom_ua/4205
- Coombs, W. T. (2007). Protecting Organization Reputations During a Crisis: The Development and Application of Situational Crisis Communication Theory. *Corporate Reputation Review*, 10(3), 163-176. Texas A&M University. <https://doi.org/10.1057/palgrave.crr.1550049>
- Cox, R. J. (2010). *Environmental Communication and the Public Sphere*. California: Sage Publications Inc.
- Damage caused by the Russian occupiers of the ZANP. (2024, February 20). *Energoatom*. Retrieved from https://t.me/energoatom_ua/16442
- Dynes, R. R., & Quarantelli, E. L. (1976). *Organization Communications and Decision Making in Crises. Miscellaneous Report 18 of the Disaster Research Center*. Department of Sociology, the Ohio State University

- EU Statement at IAEA Board of Governors on nuclear safety, security and safeguards in Ukraine (6-10 March 2023). (2023, March 9). *Delegation of the European Union to the International Organisations in Vienna*. Retrieved from ceas.europa.eu/delegations/vienna-international-organisations/eu-statement-iaea-board-governors-nuclear-safety-0_en
- Fink, S. (1986). *Crisis Management: Planning for the Inevitable*. NY: American Management Association. New York. Retrieved from <https://www.scribd.com/document/792409727/STEVEN-FINK-Crisis-Management-Planning-for-the-Inevitable>
- G7 NPDG Statement in support of the IAEA's efforts to promote Nuclear Safety and Security at the Zaporizhzhya Nuclear Power Plant in Ukraine. (2022, Oktober 22). *Federal Foreign Office*. Retrieved from auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news-/2560032
- Head of Energoatom Petro Kotin: «The consequences of the seizure of the ZNPP are difficult to predict. The immediate intervention of the IAEA and the member countries of the nuclear club is needed». (2022, March 4). *Energoatom*. Retrieved from <https://t.me/znppatom/645>
- Headquarters were deployed in Ukraine in the event of a terrorist attack at the ZNPP. The Ministry of Internal Affairs gave the first instructions. (2023, June 23). *Liga.net*. Retrieved from <https://news.liga.net/ua/politics/news/v-ukraine-razvernuli-shtaby-nasluchay-terakta-na-zaes-mvd-dalo-pervye-instruktsii>
- Hendry, Ju. (2010). *Communication and the Natural World*. PA: Strata Publishing.
- Herman Galushchenko met with the head of the IAEA, Raphael Grossi. (2022, March 30). *Ministry of Energy of Ukraine*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/german-galushchenko-zustrivsyia-z-kerivnikom-magate-rafaelem-grossi>
- IAEA board passes resolution calling on Russia to leave Zaporizhzhia. (2022, September 15). *Reuters*. Retrieved from <https://www.reuters.com/world/europe/iaea-board-passes-resolution-calling-russia-leave-zaporizhzhia-2022-09-15/>
- IAEA Director General's Introductory Statement to the Board of Governors. (2023, March 6). *IAEA*. Retrieved from <https://www.iaea.org/newscenter/statements/iaea-director-generals-introductory-statement-to-the-board-of-governors-6-march-2023>
- IAEA Director General Statement to United Nations Security Council. (2024, Jan 25). *IAEA*. Retrieved from <https://www.iaea.org/statements/iaea-director-general-statement-to-united-nations-security-council-25-january-2024>
- Information on radiation safety in the exclusion zone. (2022, February 25). *State Inspection of Nuclear Regulation of Ukraine*. Retrieved from <https://snriu.gov.ua/news/informaciya-shchodo-radiacijnoyi-bezpeki-u-zoni-vidchuzhennya>
- Joint Communiqué on the Foundations of Peace. (2024, June 16). *President of Ukraine*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/spilne-komyunike-pro-osnovi-miru-91581>
- Joint Statement on Ukraine Energy Sector Support. (2024 September 23). *U.S. Department of State*. Retrieved from state.gov/joint-statement-on-ukraine-energy-sector-support
- Littlejohn, S. W., & Foss, K. A. (2003). *Encyclopedia of Communication Theory*. New Mexico: Sage Reference Publishing.
- Meisner, M. (2015). *Environmental communication: What it is and why it matters*. Retrieved from <https://meisner.ca/2015/11/30/environmental-communication-what-it-is-and-why-it-matters/>
- Mining of the ZNPP creates danger for the entire region – State Department. (2023, July 25). *Ukrinform*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3740410-minuvanna-zaes-stvorue-nebezpeku-dla-cilogo-regionu-derzdep.html>
- Myroshnychenko, A. (2023). Crisis Environmental Communications in Wartime (The Kakhovka Hydro-Power Plant Case). *Scientific and Theoretical Almanac Grani*, 26(5), 132-142. <https://doi.org/10.15421/1723113>
- Myroshnychenko, A. (2024). Crisis Environmental Communications in the Context of Armed Conflict as a Subject of Sociological Analysis. *Social Communications: Theory and Practice*, 16(1), 96-111. <https://doi.org/10.51423/2524-0471-2024-16-1-10>
- Nuclear security: the fifth follow-up conference to the first Peace Summit was held in Paris (2024, October 17). *President of Ukraine*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/yaderna-bezpeka-u-parizhi-vidbulasya-pyata-konferenciya-upr-93905>
- Nuclear terrorism in action: the Rashists declared their readiness to blow up the mined ZNPP. (2022, August 8). *Energoatom*. Retrieved from https://t.me/energoatom_ua/8729
- Operational information as of 06.00 on 01.06.2023 regarding the Russian invasion. (2023, May 31). *General Staff of the Armed Forces of Ukraine*. Retrieved from <https://www.facebook.com/100069092624537/posts/pfbid0eAkTWxhrcu1hAzRR3B2VsUHCxiwwnTuVAzCXvStQjqwY5GDyD884b29ALSBsVW2ZI/>
- Podolyak, M. (2022, August 8). *RF now openly uses nuclear blackmailing at the Zaporizhzhya NPP*. Retrieved from https://x.com/Podolyak_M/status/1556618810937016320?s=20&t=GhjZ6UYvt-lhbJwLmLqGpA
- Petro Kotin: preventing IAEA experts from entering the reactor halls of the ZNPP is an attempt by the Russian occupiers to hide the true situation at the plant. (2024, January 4). *Energoatom*. Retrieved from https://t.me/energoatom_ua/16323
- Russia plan to blow up Zaporizhzhia nuclear plant has been “drafted and approved”. (2023, June 23). *New Statesman*. Retrieved from <https://www.newstatesman.com/world/europe/ukraine/2023/06/russia-plan-blow-up-zaporizhzhia-nuclear-plant-drafted-approved>
- Russian Offensive Campaign Assessment, August 3. (2022, August 3). *ISW*. Retrieved from <https://www.understandingwar.org/backgroundunder/russian-offensive-campaign-assessment-august-3>
- Russian troops delivered an unknown cargo to the Zaporozhye nuclear power plant, sources talk about mining the power plant (video). (2022, August 5). *The Insider*. Retrieved from <https://theins.ru/news/253865>
- Secretary-General's statement on Zaporizhzhia Power Plant. (2022, August 11). *United Nations*. Retrieved from <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2022-08-11/secretary-generals-statement-zaporizhzhia-power-plant>
- Statement by the EU and the US following the 11th EU-US Energy Council. (2024, Mar 15). *European Commission*. Retrieved from ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_24_1516
- Statement from American Nuclear Society on Ukraine's Zaporizhzhia nuclear power plant. (2023, Jul 5). *Nuclear Newswire*. Retrieved from ans.org/news/article-5151/statement-from-american-nuclear-society-on-ukraines-zaporizhzhia-nuclear-power-plant

- The Board of Governors of the IAEA approved the resolution on the urgent return of Zaporizhzhya NPP to the full control of Ukraine (2024, March 8). *Energoatom*. Retrieved from https://t.me/energoatom_ua/16976
- The greatest man-made disaster of the 20th century: the Chernobyl accident. (2022, April 26). *Ukrainian Institute of National Memory*. Retrieved from <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/naybilsha-tehnogenna-katastrofa-hh-st-chornobylska-avariya>
- The G7 countries call on the Russian Federation to return control of the Zaporizhzhya NPP to Ukraine. (2022, August 10). *Interfax Ukraine*. Retrieved from <https://interfax.com.ua/news/general/851563.html>
- The occupiers continue the militarization of the ZNPP territory. (2023, May 24). *Main Directorate of Intelligence*. Retrieved from bit.ly/3ICSsiY
- The occupiers mined Zaporizhzhya NPP and important objects in Kherson – intelligence. (2022, August 6). *TSN*. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=FXzFk50OZF0>
- The PACE recognized Russia as a terrorist country, in particular because of the occupation of Zaporizhzhya NPP. (2022, October 13). *Energoatom*. Retrieved from https://t.me/energoatom_ua/10154
- The Russians must physically leave the ZNPP – Herman Galushchenko. (2022, December 15). *Ministry of Energy of Ukraine*. Retrieved from <https://mev.gov.ua/novyna/rosiyany-mayut-fizychno-zalyshyty-zaes-herman-halushchenko>
- The world has no experience in the safe operation and restoration of nuclear installations in the conditions of a full-scale war – the head of DYARU. (2022, March 30). *Energoatom*. Retrieved from https://t.me/energoatom_ua/4213
- The resolution on the urgent return of the Zaporizhzhya NPP to the control of Ukraine is the toughest of all that were approved earlier – Petro Kotin. (2024, March 12). *Energoatom*. Retrieved from https://t.me/energoatom_ua/17031
- The risk of a disaster at the ZNPP remains high. (2023, July 26). Center for Strategic Communications and Information Security. Retrieved from <https://t.me/spravdi/31891>
- Today, the Security Council of the United Nations will discuss the consequences of blowing up the Kakhovka Dam and the threat of a terrorist attack on the ZNPP. (2023, June 23). *Ukrinform*. Retrieved from ukrinform.ua/rubric-politics/3726561-sogodni-radbez-oon-obgovorit-naslidki-pidrivu-kahovskoi-grebli-ta-zagrozu-teraktu-na-zaes.html
- The USA continues to «closely monitor» the situation at the ZNPP – the White House. (2023, July 6). *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/news-bilyy-dim-zaes/32491460.html>
- Ukraine informed the IAEA about the actual loss of control over nuclear and radiation facilities in the exclusion zone of increased radiation levels as a result of the seizure of the territory of the Chernobyl nuclear power plant zone by the troops of the Russian Federation on February 24, 2022. (2022, February 25). *Ministry of Environment*. Retrieved from <https://t.me/mindovkillia/32>
- Ukraine is preparing for all possible scenarios at the ZNPP. (2022, August 17). *Ministry of Energy of Ukraine*. Retrieved from <https://www.mev.gov.ua/novyna/ukrayina-hotuyetsya-do-vsikh-mozhlyvykh-stsenariyiv-na-zaes>
- Ukraine-joint statement on the situation at the Zaporizhzhya Nuclear Power Plant. (2022, August 18). *Delegation of the European Union to the International Organisations in Vienna*. Retrieved from https://www.eeas.europa.eu/delegations/vienna-international-organisations/ukraine-joint-statement-situation-zaporizhzhya-nuclear-power-plant_en?s=66
- UN nuclear watchdog board again urges Russia to end actions at Ukrainian plants (2022, November 17). *Reuters*. Retrieved from reut.rs/3ghFwEc
- UN nuclear chief: Ukraine nuclear plant is out of control. (2022, August 3). *Associated Press*. Retrieved from <https://apnews.com/article/russia-ukraine-science-accidents-d2e0077af104f2692b76f737c58e1984>
- Update 135 – IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine. (2022, Dec 3). *IAEA*. Retrieved from <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-135-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>
- Update 192 – IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine. (2023, November 3). *IAEA*. Retrieved from <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-192-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>
- Update 204 – IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine. (2024, Jan 3). *IAEA*. Retrieved from <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-204-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>
- U.S. accuses Russia of using Ukraine power plant as 'nuclear shield'. (2022, August 2). *Reuters*. Retrieved from <https://www.reuters.com/world/europe/us-accuses-russia-using-ukraine-power-plant-nuclear-shield-2022-08-01/>
- US supports calls for creation of a demilitarized zone around Ukrainian nuclear power plant – State Department. (2022, August 11). *Reuters*. Retrieved from <https://www.reuters.com/world/europe/us-backs-calls-demilitarized-zone-around-ukraine-nuclear-power-plant-state-dept-2022-08-11/>
- What destruction was brought about by Russia's military intervention in Chernobyl. (2022, April 26). *Voice of America*. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=-bgDpMV1eEc>
- Young, C., & Stewart, M. (2018). *STREMII Model Application*. University of North Florida. Retrieved from https://digitalcommons.unf.edu/acom_facpub/1/
- Zelenska, O. First Lady of Ukraine. Nuclear threat. (2022, August 9). *LCI*. Retrieved from <http://surl.li/fvgzms>
- Zelenskyy, V. (2022, March 4). *Urgently*. Retrieved from <http://surl.li/lfwiod>

Sociological Monitoring of the Effectiveness of Communication in the System of “Government-Public” in the Conditions of War: from Theory to Practice

UDC: 311.2:351.2

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724114>**Kalashnikova Liudmyla**Dr.Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0001-9573-5955>, lvkalashnikova198@gmail.com**Bezuhlova Valeriia**Ph.D. Student, <https://orcid.org/0000-0001-7124-0923>, bezuglovaleria@gmail.com*Kryvyi Rih State Pedagogical University (Kryvyi Rih, Ukraine)*

Abstract

Relevance. In the context of the intensification of manifestations of complex crises, the need for theoretical development and practical implementation of sociological monitoring of the effectiveness of crisis communication in the government-public system, in particular in times of war, is becoming more urgent.

The purpose of the study is to substantiate the feasibility of conducting sociological monitoring of the effectiveness of crisis communication at all levels of its manifestation in the system of “government-public”.

Results. Sociological monitoring of the effectiveness of communication in the government-public system in times of crisis can be defined as a technology of scientific analysis and a way to improve the effectiveness of state crisis management. The implementation of monitoring involves identifying the objects of evaluation, forming a system of indicators, selecting evaluation methods, characterizing the participants in the evaluation, and developing a system of measures to introduce changes in the course of crisis communication. Difficulties in capturing social performance indicators are associated with full/partial duplication of information messages in traditional and digital media, the need to take into account the level of accessibility and trust in different media by the public, and dramatic changes in the nature and intensity of behavioral reactions of communication participants to information.

Conclusions. The optimal set of social indicators for assessing the effectiveness of crisis communication should include economic and communication indicators. Statistical methods should be used to evaluate the first group of indicators, and surveys, content analysis, etc. should be used for the second. Conducting sociological monitoring of the effectiveness of crisis communications in the government-public system will allow to introduce effective feedback mechanisms to adjust the directions of cooperation between the government and the population in times of war.

Keywords: crisis communications, government, public, evaluation indicators, communication effectiveness, sociological monitoring.

Соціологічний моніторинг ефективності комунікації у системі «влада-громадськість» в умовах війни: від теорії до практики

Калашнікова Людмила, Безуглова Валерія*Криворізький державний педагогічний університет (Кривий Ріг, Україна)*

Анотація

Актуальність. В умовах інтенсифікації проявів комплексних криз актуалізується потреба теоретичної розробки та практичного впровадження соціологічного моніторингу ефективності кризової комунікації у системі «влада-громадськість», зокрема в умовах війни.

Метою дослідження є обґрунтування доцільності проведення соціологічного моніторингу ефективності кризової комунікації на усіх рівнях її прояву у системі «влада-громадськість».

Результати. Соціологічний моніторинг ефективності комунікації у системі «влада-громадськість» в умовах криз може бути визначений як технологія наукового аналізу та спосіб підвищення результативності державного антикризового управління. Таке розуміння сутності соціологічного моніторингу забезпечує реалізацію діагностичної, аналітико-прогностичної, інформаційної та управлінської функцій. Реалізація моніторингу передбачає визначення об'єктів оцінювання, формування системи показників, вибір методів оцінювання, характеристику учасників проведення оцінки, розробку системи заходів по внесенню змін у хід кризової комунікації. Труднощі фіксації соціальних показників ефективності пов'язані з повним/частковим дублювання інформаційних повідомлень у традиційних та цифрових медіа, необхідністю врахування рівня доступності та довіри до різних медіа з боку громадськості, різкими змінами характеру та інтенсивності поведінкових реакцій учасників комунікації на інфоприводе.

Висновки. Оптимальний набір соціальних показників для оцінювання ефективності кризової комунікації має містити економічні та комунікативні показники. Для оцінки першої групи показників слід використовувати статистичні методи, а для другої – опитування, контент-аналіз тощо. Проведення соціологічного моніторингу ефективності кризових комунікацій в системі «влада-громадськість» дозволить запровадити механізми дієвого зворотного зв'язку для здійснення корегування напрямів співпраці влади з населенням в умовах війни.

Ключові слова: кризові комунікації, влада, громадськість, показники оцінювання, ефективність комунікації, соціологічний моніторинг

Стаття надійшла / Article arrived: 03.11.2024

Схвалено до друку / Accepted: 24.12.2024

Вступ.

Розуміння кризової ситуації як особливої, нестандартної події у поєднанні із високим рівнем невизначеності, актуалізує необхідність вивчення порушень інформаційних зв'язків з позиції потенційних/реальних загроз нормальному функціонуванню і розвитку як особистості, так й суспільства в цілому. У цьому сенсі налагодження кризової комунікації у системі «влада-громадськість» набуває принципово важливого значення для діагностування, прогнозування, управління кризою, адаптації до нових умов функціонування і нейтралізації негативних наслідків. Іншими словами, йдеться про необхідність постійної та планомірної діяльності, спрямованої на забезпечення ефективної комунікації між органами державної влади і населенням, формування громадської думки, конструювання продуктивних соціальних взаємовідносин.

На думку І. Ансоффа, одним із важливих напрямів здійснення оцінювання ефективності кризової комунікації є соціологічний моніторинг, який передбачає пізнання й предметно-практичну діяльність по забезпеченню прогнозування і вироблення оптимальних управлінських рішень за рахунок поєднання методів комплексного, оперативного вимірювання як самої кризової ситуації, так і комунікативної взаємодії між владою і громадськістю, що спрямована на її вирішення та мінімізацію негативних наслідків (Ansoff, 1979). Відмінною рисою соціологічного моніторингу є те, що системне і повторюване застосування процедур вимірювання із використанням специфічних соціологічних методів дозволяє здійснити збір соціальної інформації, створити базу даних, її подальше узагальнення, а також аналіз соціальних зрушень в динаміці з метою управління ними.

Характерною особливістю оцінювання ефективності комунікації в період криз є не лише необхідність врахування специфіки перебігу різного роду кризових ситуацій, а й стрімке зменшення кількості показників, що піддаються вимірюванню (Михайловська, Михайловський, & Полипенко, 2024). Не менш важливим є зростання ролі змісту інформаційних повідомлень, якості та кількості одночасно використовуваних каналів інформування, а також присутність неоднозначності інтерпретації подій з боку різних учасників комунікативного процесу, розрив інформаційних потоків, втрата довіри до влади як гаранту безпеки, зниження її здатності виконувати свої звичні функції тощо.

Проблема оцінювання результативності комунікативної діяльності не є новою, проте в умовах інтенсифікації проявів комплексних криз актуалізується потреба теоретичної розробки та практичного впровадження соціологічного моніторингу ефективності кризової комунікації у

системі «влада-громадськість», зокрема в умовах війни.

Тож метою даної статті є обґрунтування доцільності проведення соціологічного моніторингу ефективності кризової комунікації на усіх рівнях її прояву у системі «влада-громадськість». Досягнення мети передбачає виконання таких взаємопов'язаних завдань, як: визначення сутності поняття ефективності кризової комунікації; формування оптимального (мінімального і достатнього) набору соціальних показників для вимірювання ефективності комунікації у системі «влада-громадськість» в різні періоди розгортання криз, зокрема війни; окреслення можливостей використання соціологічних методів збору та аналізу даних в межах реалізації системного і повторюваного вимірювання означеного набору показників.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Оцінювання ефективності є однією з найдискусійніших тем у сфері комунікацій та зв'язків з громадськістю. Вперше про можливість використання соціологічних опитувань громадської думки задля оцінювання ефективності зв'язків з громадськістю говорили Е. Бернейз (Bernays, 1986) та А. Пейдж (Heath, 2005). Згодом було розроблено один з перших стандартів оцінювання ефективності комунікативної взаємодії – ступінчаста модель РІІ (від англ. preparation, implementation, impact). Її автори – С. Катліп, А. Центер, Г. Брум запропонували вимірювати ефективність виконання завдань на кожному з етапів комунікативної взаємодії за допомогою досліджень громадської думки. Так, на їх думку, на рівні підготовки доцільно оцінювати якість й адекватність інформаційного повідомлення, а також прогнозувати результативність обраної комунікативної стратегії. На етапі реалізації доречно співвідносити використані тактики й докладені зусилля, зокрема оцінювати кількість повідомлень, розміщених за допомогою різних каналів інформування, аналізувати їх повноту і доступність тощо. На заключному етапі варто досліджувати характер зворотного зв'язку та ступінь досягнення поставленої мети (Cutlip, Center, & Broom, 2006). Провідним недоліком означеної моделі є наявний суб'єктивізм оцінки з боку громадськості й неврахування позицій інших учасників комунікативної взаємодії. Окремо слід говорити про її відносну ефективність в умовах війни, коли динамічність й характер комунікації визначається зовнішніми обставинами, вплив яких складно піддається прогнозуванню.

На думку Л. Чон й Д. Грунінга, за умови встановлення довготривалої двосторонньої комунікації, важливо аналізувати такі показники, як: характер взаємовідносин та взаємовпливу учасників комунікації; рівень довіри до каналу інформування з боку цільових аудиторій; задоволеність від співробітництва та можливість отримання

взаємовигоди й т. ін. (Hon, & Grunig, 1999). В цій моделі вихідними умовами ефективної комунікації виступають ідентифікація та визначення повідомлень, які прагне донести комунікант до комунікатора, а також якісні характеристики останнього, що детермінуються доступністю каналів комунікації. Поза увагою дослідників залишається вплив зовнішніх обставин, а також можливість вивчення поведінкових реакцій з боку громадськості, що виявляються на різних етапах комунікативного процесу в перебігу розгортання криз. Цієї ж позиції дотримувалися у своїх дослідженнях С. Цзе (Jie, 2020), С. Марсен (Marsen, 2020), К. Малецькі, Дж. Кітінг та Н. Сафдар (Malecki, Keating, & Safdar, 2021), які порівнювали можливості традиційних і цифрових медіа у здійсненні кризової комунікації. Натомість Л. Озанн, П. Баллантайн, Т. Мітчелл провідною умовою ефективності кризової комунікації вважали здатність учасників комунікативного процесу до імпровізацій та коригування комунікаційних стратегій здала максимального задоволення інформаційних потреб цільової аудиторії (Ozanne, Ballantine, & Mitchell, 2020).

Узагальнюючи наявний науковий літературний досвід вивчення ефективності комунікації з громадськістю, Дж. Макнамара запропонував комплексний підхід, у межах якого було поєднано формальні та неформальні дослідження. Аналіз вихідних умов комунікативної взаємодії передбачав відкриті/закриті оцінювання потенційних можливостей з позиції фахівців, залучених до її реалізації. Відкрита система показників мала на меті здійснення аналізу існуючих зовнішніх чинників, які не завжди піддаються контролю, натомість закрита – фокусувала увагу на оцінці ефективності планомірного інформаційного впливу на цільові аудиторії. Йдеться про вибір носія інформації, наповнення контенту, прийняття рішення щодо формату розміщення повідомлення тощо. З іншого боку, доречно аналізувати впливи й ефекти комунікації – зміни як у ставленні, так і поведінці представників цільових аудиторій громадськості (Masnamara, 2009; Masnamara, 2023; Masnamara et al., 2024). Прогалиною цієї моделі є відсутність можливості відстеження динаміки основних показників у перебігу довгострокової комунікації, адже вона має іманентні властивості, які за різних зовнішніх обставин провокують появу різноманітних ефектів, що не завжди піддаються оцінці.

У моделі вимірювальної лінійки В. Лінденманна, її автор запропонував вивчати способи взаємодії влади із ЗМІ, їх можливості щодо охоплення представників цільової аудиторії, а також здійснення впливу на зміни думок, ставлення, поведінки (Lindenmann, 1997). Проте ця модель нівелювала внесок вихідних умов здійснення комунікації, віддаючи перевагу вивченню когнітивного та мотиваційного впливів.

Критикуючи попередні моделі, П. Нобіль та Т. Вотсон зауважують, що вони не дозволяють

відстежувати взаємозв'язок між перебігом комунікативної взаємодії та її наслідками, оскільки часто-густо прямий ефект може бути відтермінований у часі (Watson, & Noble, 2007). Відтак, для короткострокових комунікацій слід оцінювати «успіх/невдача» у досягненні кінцевої мети, а для довгострокових – вимірювати функціональні можливості сегментування аудиторії, рівень продуктивності впливу на громадську думку та соціальної відповідальності адресатів за відповідні поведінкові реакції з боку реципієнтів тощо.

У межах підходу до оцінювання ефективності комунікації з громадськістю, розробленого Р. Хейвудом, з-поміж провідних показників для вимірювання ним виокремлено такі, як: оптимальне співвідношення запланованих і реальних витрат на організацію комунікативної взаємодії; зростання рівня довіри й відомості представників влади серед цільових аудиторій громадськості; активізація каналів зворотного зв'язку тощо (Haywood, 1991). Проте означені показники не можуть бути вимірні для кризових комунікацій, для яких характерні спонтанність і хаотичність.

Аналізуючи провідні засади державного антикризового реагування і вироблення стратегій комунікативної діяльності, Т. Крістенсен і Р. Лаєгрейд зауважили, що ефективність кризової комунікації у системі «влада-громадськість», у першу чергу, залежить від характеру поведінки окремих груп населення, заснованої на довірі до органів влади, а також здатності останніх впоратися з кризою та її наслідками (Christensen, & Lægheid, 2020). Цієї позиції дотримувався і В. Кумбс, Є. Тачкова, вводячи поняття «липких» криз, акцентують увагу на уявленнях та емоціях учасників комунікації (Coombs, & Tachkova, 2023).

Маючи намір розробити універсальну модель оцінювання ефективності кризової комунікації, Д. Олтаржевський запропонував поєднати два підходи, де перший передбачає аналіз можливостей управління кризовими комунікаціями, натомість другий спрямований на визначення рівня дієвості способів реалізації комунікативної функції (Oltarzhewskyi, 2024). Для реалізації першого доцільно використовувати переважно якісні показники ефективності, впроваджувати інтерв'ювання реципієнтів з метою визначення особливостей сприйняття інформації представниками цільових аудиторій та експертні оцінювання – для здійснення порівняння функціонального потенціалу каналів інформування. У межах другого є сенс комбінувати кількісні (статистичні) та якісні показники. До числа перших показників відносять відвідуваність, інтенсивність і характер взаємодії, обсяг контексту, частота публікацій тощо, натомість другі – дозволяють вимірювати характер зворотної реакції, доступність, зрозумілість, відтворюваність та ін. Для

оцінки першої групи показників використовують статистичні методи, зокрема автоматизовані системи обліку, для другої – анкетування, інтерв'ювання, тестування, контент-аналіз, фокус-групи, соціальні експерименти тощо.

Узагальнюючи, зазначимо, що системні практики оцінювання ефективності комунікації у системі «влада-громадськість», які застосовувалися до 1970-х рр., дозволили напрацювати певний досвід, що був розширений протягом 1980-2000-х рр. професіоналами-практиками спільно з науковцями у межах проведення академічних досліджень та розробки нових методів (Миرونенко, 2020; Літвінчук, 2024). З появою цифрових медіа постала нагальна потреба вироблення інноваційних інструментів та моделей вимірювання ефективності комунікації з позицій її економічної та комунікативної складових, зокрема в умовах комплексних криз.

Результати дослідження.

У широкому трактуванні під поняттям ефективність кризової комунікації слід розуміти рівень досягнення мети комунікативного акту, натомість у вузькому – доцільність використовуваних вербальних та/або невербальних засобів, співвіднесення вербальних та/або невербальних прийомів комунікативного акту з цілями і завданнями кризової комунікації, комунікативною інтенцією і перспективою. Оцінюванню підлягає як кінцевий результат кризової комунікації, так і сам процес її реалізації. Іншими словами, у першому випадку йдеться про оцінювання результативності як абсолютної величини, а у другому – про ефективність як відносного показника.

Розглянувши чинники, що обмежують процедури точного й однозначного оцінювання ефективності кризової комунікації, необхідно зазначити наступне: по-перше, отримання абсолютно точних даних подекуди неможливо; по-друге, навіть фіксація зростання або падіння ефективності комунікативного процесу також може бути предметом серйозного аналізу і підставою для прийняття відповідних управлінських рішень; по-третє, одна і та ж кризова комунікація може бути неоднаково ефективно реалізована за допомогою різних каналів поширення інформації, тому для комплексних інформаційно-комунікативних кампаній суттєво складніше визначити інтегральний показник ефективності. Оскільки точно визначити ефективність кризових комунікацій здебільшого не видається можливим, то варто зосереджувати увагу на приблизних підрахунках, які цілком виправдовують себе, надаючи змогу зробити висновок про доцільність інформаційно-комунікативної взаємодії в цілому або окремих етапах розгортання кризи.

Соціологічний моніторинг ефективності комунікації у системі «влада-громадськість» в умовах криз може бути визначений як технологія наукового

аналізу та спосіб підвищення результативності державного антикризового управління. Адже, з одного боку, наявні методологічні, організаційні засади використання емпіричних соціологічних методів дозволяють забезпечувати процес пізнання, оперативного, комплексного оцінювання та прогнозування результатів комунікативної взаємодії між владою і населенням, з іншого – інтеграція потенціалу науковців-соціологів та представників влади сприяє підвищенню ефективності професійної діяльності останніх. Таке розуміння сутності соціологічного моніторингу забезпечує реалізацію діагностичної, аналітико-прогностичної, інформаційної та управлінської функцій (Калашнікова, 2017). У кризових ситуаціях актуалізується саме остання функція, виконання якої передбачає стимулювання стейкхолдерів до участі у комунікативному процесі, корегування перебігу комунікації, а також контроль передачі інформаційних повідомлень, зокрема через вимірювання їх повноти, достовірності, доступності.

Реалізація соціологічного моніторингу передбачає: визначення об'єктів оцінювання; формування системи показників, що підлягають оцінці на кожному етапі кризової комунікації; вибір методів оцінювання; характеристика учасників проведення оцінки й налагодження комунікації з ними; розробка системи заходів по внесенню змін у хід кризової комунікації із урахуванням результатів оцінки.

Об'єктами оцінювання можуть виступати комуніканти і комунікатори, що визначаються залежно від масштабів прояву кризової комунікації на національному (макро-), регіональному (мезо-), локальному (мікро-) й персональному (нано-) рівнях, які детерміновані вертикальною конфігурацією функціонування державних органів влади, композицією медійного простору, внутрішньою структурою та формами прояву громадськості.

Напрями здійснення соціологічного моніторингу варіюються за часом його проведення на етапі докризової, кризової та посткризової комунікацій. Перший моніторинг може проводитись до початку комунікативного процесу задля вибору оптимальних методів проведення і максимізації кінцевого ефекту кризової комунікації (оцінювання преференцій комунікантів і комунікаторів щодо налагодження комунікативної взаємодії за допомогою традиційних та цифрових засобів – їх доступність, охоплення цільових аудиторій, рівень довіри тощо). Другий – в момент кризи, коли можна оцінити досягнення як економічних, так і комунікативних цілей, у першу чергу, за рахунок співвідношення фінансових збитків від настання кризи та вкладень щодо мінімізації її можливих наслідків через налагодження кризової комунікації, а також вимірювання рівня успішності адаптації стейкхолдерів до настання кризових умов

(відображення інтересів громадськості, своєчасне інформування, постійність комунікації тощо). Третій – передбачає контроль і корегування кризової комунікації через рефлексію досвіду антикризового управління і реалізацію заходів щодо відновлення репутації активних учасників комунікативної взаємодії.

На докризовому етапі комунікативний процес носить односторонній характер, адже переважають інструктивні повідомлення. Натомість на кризовому і посткризовому етапах – двосторонній характер, тобто в процесі комунікативної взаємодії комуніканти (суб'єкти) і комунікатори (об'єкти) можуть змінювати свої позиції по відношенню один до одного. Саме тому слід говорити окремо про ефективність кризової комунікації як з боку органів влади, так і громадськості, оскільки кожен з цих переслідує свою мету, обирає відповідні способи її досягнення. Не варто забувати про функціонування провладних та опозиційних ЗМІ, які одночасно можуть служити інструментом комунікації, тобто надавати майданчик для передачі інформації, так і засобом – продукувати інформацію самостійно. Отже, ефективність кризової комунікації для кожного з учасників інформаційно-комунікативної взаємодії оцінюється по-різному.

Формування системи соціальних показників оцінювання ефективності кризової комунікації має на меті визначення сутнісних економічних та комунікативних ознак досліджуваних об'єктів, які можуть підлягають дослідженню. Провідним критерієм економічної ефективності виступає відсоткова доля обсягу фінансування медійної діяльності органів влади/політичних партій, громадських об'єднань порівняно з іншими витратами їх бюджету за фіксований проміжок часу (оплата роботи прес-центрів, вартість організації інформаційно-комунікативних кампаній із залученням традиційних та цифрових медіа тощо). Статистичний облік цього показника можливий для кожного із означених етапів розгортання кризи, якщо просторово-часові характеристики чітко визначені. Проте не завжди є змога співставити обсяг фінансових збитків від настання кризи та вкладень щодо мінімізації її можливих наслідків через налагодження кризової комунікації, оскільки більшість з них має комплексний характер пролонгованої дії. Отже, розрахувати вартість окремих заходів кризової комунікації можна лише умовно, оскільки далеко не всі чинники піддаються обліку.

Комунікативну складову ефективності доцільно вимірювати на другому етапі розгортання кризи, оскільки учасники комунікативного процесу починають визначати значимість кризи, пристосовуватися до неї. У той час, як на третьому (посткризовому) етапі актуалізується переосмислення та стабілізація репутації. Одними з найпоширеніших показників комунікативної ефективності вважається

число (кількість) зафіксованих контактів з інформаційним повідомленням та наявність поведінкової реакції на нього.

Труднощі фіксації означених соціальних показників пов'язані з повним/частковим дублювання інформаційних повідомлень у традиційних та цифрових медіа, а також необхідністю врахування рівня доступності та довіри до різних медіа з боку представників цільових аудиторій громадськості. З іншого боку, оцінювання комунікативного ефекту може бути ускладнене різними змінами характеру та інтенсивності поведінкових реакцій учасників кризової комунікації на ті чи інші інфоприводи.

Сприйняття інформації людьми на передкризовому й кризовому етапах суттєво різняться, адже через перебування у стані шоку, сильного стресу й перенасичення інформацією, вони схильні спрощувати процес сприйняття, несвідомо/свідомо нівелювати значимість окремих нюансів повідомлень. Влада і ЗМІ повинні впевнитися у тому, що інформація, передана громадськості, адекватно сприйнята нею, у першу чергу, для того, щоб відповідні комунікативні інтенції з боку останньої були більш-менш передбачуваними. Відтак, повідомлення мають бути простими, надійними, переконливими, носити інструктивний характер, містити обмежену кількість правдивих даних. Не менш важливим є вияв високого рівня довіри, а також емпатії, турботи, чесності й відкритості комунікативної взаємодії, особливо коли йдеться про наслідки воєнних дій. У разі, коли цільові аудиторії громадськості самі стають суб'єктами кризової комунікації виникає явище трансакції – інформаційне повідомлення створюється, набуває певного значення і передається іншим учасникам комунікативної взаємодії між яким поділяється соціальна відповідальність за когнітивні та мотиваційні впливи.

Висновки.

Маючи намір оцінити ефективність кризових комунікацій в умовах війни, зауважимо, що внаслідок тривалих воєнних дій в усіх без винятку сферах суспільного буття виникають кризові ситуації комплексного характеру, природа та інтенсивність їх наслідків складно піддається оцінюванню й аналізу, а значить прогнозуванню та управлінню. Оскільки криза знаходиться в активній фазі розгортання, то потребує максимального включення і швидкої, гнучкої реакції з огляду на мінливість обставин. Тим самим, доцільним є здійснення соціологічного моніторингу ефективності кризової комунікації. З огляду на етапи розгортання кризи, зауважимо, що більшість соціальних показників, які піддаються безпосередньому вимірюванню локалізуються на рівні стримування.

Саме цей етап розгортання кризи передбачає впровадження заздалегідь підготовлених заходів у дійсність. Влада повинна миттєво відреагувати на

настання кризи і знаходитися у постійному контакті зі цільовими аудиторіями громадськості, ЗМІ та іншими зацікавленими сторонами. Реакція суспільства на виникнення кризової ситуації – може слугувати свого роду маркером для представників влади аби швидко зорієнтуватися у настроях цільових аудиторій і вибудувати правильну комунікативну модель. З іншого боку, громадськість здатна не тільки надавати зворотні реакції на інформативні повідомлення влади, а й самостійно продукувати контент через різні соціальні медіа, створювати тематичні блоги й ком'юніті навколо актуальної проблеми. Політичним діячам варто враховувати комунікативний потенціал як провладних, так і опозиційних ЗМІ, а також цільових аудиторій громадськості й залучати їх до вирішення проблем, спричинених кризою.

Цілком погоджуємося з позицією М. Ожевана, який зазначає, що кризова комунікація функціонально обмежена правом нерозголошення військової таємниці, а також лімітуванням повідомлень про стратегічно важливі напрями державної політики у сфері національної безпеки (Ожеван, 2016). Важливим аспектом комунікативної взаємодії є масштаб охоплення аудиторії, а також суб'єктивність сприйняття інформації, врахування яких дозволять спрогнозувати характер та інтенсивність когнітивних реакцій, що вкрай важливо сьогодні для встановлення діалогу з громадськістю, її залучення до прийняття управлінських рішень й збереження позитивної репутації влади.

Відтак, для реалізації діагностичної, аналітико-прогностичної, інформаційної та управлінської функцій соціологічного моніторингу ефективності кризової комунікації у системі «влада-громадськість», доцільним є формування оптимального (мінімального і достатнього) набору таких соціальних показників вимірювання, що передбачають оцінювання економічної та комунікативної ефективності. До першої групи показників відносять відсоткову долю обсягу фінансування медійної діяльності органів влади/політичних партій, громадських об'єднань порівняно з іншими витратами їх бюджету за фіксований проміжок часу (оплата роботи прес-центрів, вартість організації інформаційно-комунікативних кампаній із залученням традиційних та цифрових медіа тощо). З-поміж показників другої групи доцільно виокремлювати кількісні та якісні. До числа кількісних комунікативних критеріїв відносять охоплення цільових аудиторій громадськості, інтенсивність і характер взаємодії, обсяг контексту, частота публікацій тощо, натомість до якісних –

відповідність інформаційних повідомлень в ЗМІ офіційним джерелам, доступність, зрозумілість, відтворюваність, а також комунікативні інтенції – кількість та характер зворотних поведінкових реакцій та ін.

Для оцінки першої групи показників слід використовувати статистичні методи, зокрема автоматизовані системи обліку, для другої – опитування, контент-аналіз тощо. Використання контент-аналізу для аналізу змісту та структури інформаційних повідомлень, спеціально відібраних за заданими параметрами із загального масиву інформації дозволить оцінити комунікативну ефективність кризової комунікації залежно від каналу і способу передачі інформаційного повідомлення (офіційні канали інформування, традиційні ЗМІ, соціальні медіа тощо). Проте лімітуванням повідомлень та наявністю формальних обмеження щодо здійснення зворотного зв'язку (обмеження щодо вибору реакцій підписників, повна/часткова заборона коментарів контенту та ін.) дещо ідеалізує кінцевий результат процесу кризової комунікації. Натомість опитування, попри свою трудомісткість є більш достовірним порівняно з іншими методами, оскільки безпосередньо дозволяє проаналізувати оцінні судження представників цільових аудиторій громадськості, експертів у сфері антикризового управління, комунікацій з громадськістю щодо ефективності інформаційно-комунікативної взаємодії в системі «влада-населення», а також з'ясувати характер, інтенсивність комунікативних інтенцій і можливих перспектив щодо розвитку подій у майбутньому.

Проведення соціологічного моніторингу ефективності кризових комунікацій в системі «влада-громадськість» на постійних засадах дозволить запровадити механізми дієвого зворотного зв'язку задля врахування запитів і потреб населення, що цілком і повністю відповідає демократичним принципам управління. У свою чергу, активне залучення громадян до процесу прийняття управлінських рішень допоможе зміцнити довіру до урядових структур як гарантів безпеки, стимулює процеси соціальної інтеграції завдяки поділу соціальної відповідальності. Не менш значимим є можливість здійснення корегування напрямів співпраці влади з населенням через впровадження інноваційних систем швидкого реагування, а також суттєвого розширити їх в сучасних кризових умовах, детермінованих гібридною війною.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Калашнікова, Л. В. (2017). Соціологічний моніторинг безпеки життєдіяльності особистості: проблеми теорії. *Український соціум*, 1, 49-59. <https://doi.org/10.15407/socium2017.01.049>.

- Літвінчук, І. С. (2024). Етика та ефективність комунікації в сучасному суспільстві. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, Т. 35 (74), № 2, Ч. 2, 161-165. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.2.2/25>.
- Мироненко, В. В. (2020). Вимірювання ефективності PR-діяльності: варіативність критеріїв та підходів. *Communications and Communicative Technologies*, 20, 108-115. <https://doi.org/10.15421/292016>.
- Михайловська, О. В., Михайловський, І. М., & Полипенко, О. О. (2024). Вплив комунікацій на ефективність публічного управління в умовах криз. *Публічне управління та адміністрування*, 12. <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-12-02-07>.
- Ожеван, М. (2016). Глобальна війна стратегічних нарративів: виклики та ризики для України. *Стратегічні комунікації*, 4(41), 30-40.
- Ansoff, I. (1979). *Strategic Management*. New York: Wiley. ISBN 978-0333196861.
- Bernays, E. (1986). *The later years : public relations insights 1956-1986*. H&M Publ, Rhinebeck, NY, U.S.A. ISBN 9780961764203 / 0961764201.
- Christensen, T., & Lægred, P. (2020). Balancing Governance Capacity and Legitimacy : How the Norwegian Government Handled the COVID-19 Crisis as a High Performer. *Public Administration Review*, 80, 774-779.
- Coombs, W. T., & Tachkova, E. R. (2023). How Emotions Can Enhance Crisis Communication: Theorizing Around Moral Outrage. *Journal of Public Relations Research*, 36(1), 6-22. <https://doi.org/10.1080/1062726X.2023.2244615>.
- Cutlip, S. M., Center, A. H., & Broom, G. M. (2006). *Effective public relations* (9th ed.). Upper Saddle River, NJ : Pearson Prentice Hall.
- Haywood, R. (1991). *All About Public Relations: How to Build Business Success on Good Communications*. London : McGraw-Hill. ISBN 0077072308 / 9780077072308.
- Heath, R. L. (2005). Page, Arthur W. *Encyclopedia of Public Relations*, 2, 600-603. <https://doi.org/10.4135/9781412952545>.
- Hon, L. C., & Grunig, J. E. (1999). *Guidelines for Measuring Relationships in Public Relations*. Retrieved from https://instituteforpr.org/wp-content/uploads/Guidelines_Measuring_Relationships.pdf.
- Jie, X. (2020). Does the medium matter? A meta-analysis on using social media vs. traditional media in crisis communication. *Public Relations Review*, 46(4). <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2020.101947>.
- Lindenmann, W. K. (1997). Setting minimum standards for measuring public relations effectiveness. *Public Relations Review*, 23(4), 391-402. [https://doi.org/10.1016/S0363-8111\(97\)90053-9](https://doi.org/10.1016/S0363-8111(97)90053-9).
- Macnamara, J. (2009). *PR Metrics: How to Measure Public Relations and Corporate Communication*. Johannesburg: Media Monitors Pty Ltd.
- Macnamara, J. (2023). Measurement, evaluation + learning (MEL): New approaches for insights, outcomes, and impact. In D. Pompper, K. R. Place, & C. K. Weaver (Eds.). *The Routledge Companion to Public Relations* (pp. 225-236). Routledge.
- Macnamara, J., Hagelstein, J., Volk, S. C., Zeff, A., Athaydes, A. S., Meng, J., & Hung-Baesecke, C. J. F. (2024). Ethical Challenges of Digital Communication: A Comparative Study of Public Relations Practitioners in 52 Countries. *International Journal of Communication*, 18. 1072-1093. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/20636/4488>.
- Marsen, S. (2020). Navigating Crisis: The Role of Communication in Organizational Crisis. *International Journal of Business Communication*, 57(2), 163-175. <https://doi.org/10.1177/2329488419882981>.
- Oltarzhovskyi, D. (2024). Measurement and evaluation methods in corporate communications through the prism of Lasswell's model. *Corporate Communications: An International Journal*, 29(5), 712-729. <https://doi.org/10.1108/CCIJ-02-2024-0022>.
- Ozanne, L. K., Ballantine, P. W., & Mitchell, T. (2020). Investigating the Methods and Effectiveness of Crisis Communication. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 32(4), 379-405. <https://doi.org/10.1080/10495142.2020.1798856>.
- Watson, T., & Noble, P. (2007). *Evaluating public relations: a best practice guide to public relations planning, research&evaluation*. 2nd ed. London and Philadelphia.

REFERENCES

- Ansoff, I. (1979). *Strategic Management*. New York : Wiley. ISBN 978-0333196861.
- Bernays, E. (1986). *The later years : public relations insights 1956-1986*. H&M Publ, Rhinebeck, NY, U.S.A. ISBN 9780961764203 / 0961764201.
- Christensen, T., & Lægred, P. (2020). Balancing Governance Capacity and Legitimacy : How the Norwegian Government Handled the COVID-19 Crisis as a High Performer. *Public Administration Review*, 80, 774-779.
- Coombs, W. T., & Tachkova, E. R. (2023). How Emotions Can Enhance Crisis Communication: Theorizing Around Moral Outrage. *Journal of Public Relations Research*, 36(1), 6-22. <https://doi.org/10.1080/1062726X.2023.2244615>.
- Cutlip, S. M., Center, A. H., & Broom, G. M. (2006). *Effective public relations* (9th ed.). Upper Saddle River, NJ : Pearson Prentice Hall.
- Haywood, R. (1991). *All About Public Relations: How to Build Business Success on Good Communications*. London : McGraw-Hill. ISBN 0077072308 / 9780077072308.
- Heath, R. L. (2005). Page, Arthur W. *Encyclopedia of Public Relations*, 2, 600-603. <https://doi.org/10.4135/9781412952545>.
- Hon, L. C., & Grunig, J. E. (1999). *Guidelines for Measuring Relationships in Public Relations*. Retrieved from https://instituteforpr.org/wp-content/uploads/Guidelines_Measuring_Relationships.pdf.
- Jie, X. (2020). Does the medium matter? A meta-analysis on using social media vs. traditional media in crisis communication. *Public Relations Review*, 46(4). <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2020.101947>.

- Lindenmann, W. K. (1997). Setting minimum standards for measuring public relations effectiveness. *Public Relations Review*, 23(4), 391-402. [https://doi.org/10.1016/S0363-8111\(97\)90053-9](https://doi.org/10.1016/S0363-8111(97)90053-9).
- Macnamara, J. (2009). *PR Metrics: How to Measure Public Relations and Corporate Communication*. Johannesburg : Media Monitors Pty Ltd.
- Macnamara, J. (2023). Measurement, evaluation + learning (MEL): New approaches for insights, outcomes, and impact. In D. Pompper, K. R. Place, & C. K. Weaver (Eds.). *The Routledge Companion to Public Relations* (pp. 225-236). Routledge.
- Macnamara, J., Hagelstein, J., Volk, S. C., Zerfass, A., Athaydes, A. S., Meng, J., & Hung-Baesecke, C. J. F. (2024). Ethical Challenges of Digital Communication: A Comparative Study of Public Relations Practitioners in 52 Countries. *International Journal of Communication*, 18. 1072-1093. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/20636/4488>.
- Marsen, S. (2020). Navigating Crisis: The Role of Communication in Organizational Crisis. *International Journal of Business Communication*, 57(2), 163-175. <https://doi.org/10.1177/2329488419882981>.
- Oltarzhevskiy, D. (2024). Measurement and evaluation methods in corporate communications through the prism of Lasswell's model. *Corporate Communications: An International Journal*, 29(5), 712-729. <https://doi.org/10.1108/CCIJ-02-2024-0022>.
- Ozanne, L. K., Ballantine, P. W., & Mitchell, T. (2020). Investigating the Methods and Effectiveness of Crisis Communication. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 32(4), 379-405. <https://doi.org/10.1080/10495142.2020.1798856>.
- Watson, T., & Noble, P. (2007). *Evaluating public relations: a best practice guide to public relations planning, research&evaluation*. 2nd ed. London and Philadelphia.
- Kalashnikova, L. V. (2017). Sociological monitoring of the security of life of the individual: problems of theory. *Ukrainian society*, 1, 49-59. <https://doi.org/10.15407/socium2017.01.049>.
- Litvinchuk, IS (2024). Ethics and effectiveness of communication in modern society. *Scientific notes of Vernadsky TNU. Series: Philology. Journalism*, 35(74)(2(2)), 161-165. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.2.2/25>.
- Myronenko, V. V. (2020). Measuring the effectiveness of PR activities: variability of criteria and approaches. *Communications and Communicative Technologies*, 20, 108-115. <https://doi.org/10.15421/292016>.
- Mykhailovska, O. V., Mykhailovskyi, I. M., & Polypenko, O. O. (2024). The impact of communications on the effectiveness of public administration in crises. *Public management and administration*, 12. <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-12-02-07>.
- Ozhevan, M. (2016). The Global War of Strategic Narratives: Challenges and Risks for Ukraine. *Strategic Priorities/Strategic Communications*, 4(41), 30-40.

War in Ukraine: A Comparative Analysis of the Emotional Tone of Telegram Channels and Traditional Media

UDC: 35.072:004.73:[316.334.3:323.2](477)

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724115>**Velychkovskyi Ruslan**Ph.D. Student, <https://orcid.org/0009-0002-7493-1038>, vel.rs012@gmail.com*Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)*

Abstract

Relevance: In the context of Russia's full-scale war against Ukraine, the media plays a crucial role in shaping public opinion and constructing emotional reality. The growing popularity of Telegram channels alongside traditional media necessitates a study of the specifics of their impact on the audience, particularly through the emotional tone of messages.

The purpose of this study is a comparative analysis of emotional tone and narratives in leading Ukrainian online publications («Ukrainska Pravda», «Dzerkalo Tyzhnia») and the popular Telegram channel «Ukraine Online: News | Politics» in the context of covering the war in Ukraine. The study covers two periods: October 2021 – February 2022 (before the invasion) and February-May 2024 (after the invasion).

Results: It was established that after February 24, 2022, there is a significant increase in the share of negatively colored publications in all the studied media, especially in topics directly related to hostilities. Differences in the use of information sources, emotional vocabulary, and visual materials between traditional media and the Telegram channel were revealed. It has been proven that the Telegram channel «Ukraine Online» demonstrates a more pronounced emotionality, a tendency to unofficial sources and hate speech. It has been established that the emotional tone of media messages changes depending on the topic, period, and type of media.

Conclusions: Mediatization significantly affects the institutions of power, civil society, political participation, and communication in Ukraine. Emotional tone is an important tool for constructing the image of war and influencing public consciousness. The study confirms that emotions play a key role in shaping public opinion and political behavior, especially in times of war, making them an integral part of cognitive processes.

Keywords: mediatization, war in Ukraine, emotional tone, Telegram channels, traditional media, content analysis, political communication, narratives, public opinion

Війна в Україні: порівняльний аналіз емоційної тональності Telegram-каналів і традиційних ЗМІ

Величковський Руслан*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)*

Анотація

Актуальність: В умовах повномасштабної війни Росії проти України, медіа відіграють ключову роль у формуванні суспільної думки та конструюванні емоційної реальності. Зростання популярності Telegram-каналів поряд із традиційними ЗМІ зумовлює необхідність дослідження особливостей їхнього впливу на аудиторію, зокрема, через емоційну тональність повідомлень.

Метою дослідження є порівняльний аналіз емоційної тональності та наративів у провідних українських інтернет-виданнях («Українська правда», «Дзеркало тижня») та популярному Telegram-каналі «Україна Online: Новини | Політика» у контексті висвітлення війни в Україні. Дослідження охоплює два періоди: жовтень 2021 – лютий 2022 (до вторгнення) та лютий-травень 2024 (після вторгнення).

Результати. Встановлено, що після 24 лютого 2022 року спостерігається значне зростання частки негативно забарвлених публікацій у всіх досліджуваних медіа, особливо у темах, безпосередньо пов'язаних із бойовими діями. Виявлено відмінності у використанні джерел інформації, емоційної лексики та візуальних матеріалів між традиційними ЗМІ та Telegram-каналом. Доведено, що Telegram-канал «Україна Online» демонструє більш виражену емоційність, схильність до неофіційних джерел та мови ворожнечі. Встановлено, що емоційна тональність медіаповідомлень змінюється залежно від теми, періоду та типу медіа.

Висновки. Медіатизація суттєво впливає на інститути влади, громадянське суспільство, політичну участь та комунікацію в Україні. Емоційна тональність є важливим інструментом конструювання образу війни та впливу на суспільну свідомість. Дослідження підтверджує, що емоції відіграють ключову роль у формуванні суспільної думки та політичної поведінки, особливо в умовах війни, що робить їх невід'ємною частиною когнітивних процесів.

Ключові слова: медіатизація, війна в Україні, емоційна тональність, Telegram-канали, традиційні ЗМІ, контент-аналіз, політична комунікація, наративи, громадська думка

Стаття надійшла / Article arrived: 10.11.2024

Схвалено до друку / Accepted: 26.12.2024

Вступ.

Актуальність теми дослідження зумовлена безпрецедентною ескалацією ролі медіа в сучасному суспільстві, особливо в умовах повномасштабної війни, розв'язаної Росією проти України. Цей конфлікт став не лише випробуванням на міцність для української державності, але й каталізатором тектонічних зсувів в інформаційному просторі. В умовах, коли традиційні ЗМІ змушені конкурувати з вибуховим зростанням популярності Telegram-каналів, а емоції та настрої стають потужною зброєю, розуміння емоційної тональності медіаповідомлень набуває критичного значення.

Медіатизація, як процес зростаючого впливу медіа на всі сфери суспільного життя, трансформує політичну комунікацію, формує нові моделі політичної участі та громадянської активності. Особливої гостроти ці процеси набувають у контексті збройного протистояння, коли медіа стають не просто джерелом інформації, але й інструментом конструювання реальності, мобілізації суспільства та боротьби за ідентичність. Саме тому дослідження емоційної тональності українських медіа в умовах війни є не лише актуальним науковим завданням, але й має важливе практичне значення для розуміння процесів, що відбуваються в українському суспільстві та державі.

Метою статті є виявлення особливостей емоційної тональності у висвітленні ключових подій, пов'язаних з війною в Україні, у провідних українських інтернет-виданнях «Українська правда» та «Дзеркало тижня», а також у популярному Telegram-каналі «Україна Online: Новини | Політика». Дослідження охоплює два кардинально різних періоди: переддень повномасштабного вторгнення (жовтень-листопад 2021) та період активних бойових дій (лютий-травень 2024). Аналіз цих періодів дозволяє простежити еволюцію емоційної тональності та наративів у різних типах медіа, а також виявити, як медіа адаптувалися до нових реалій.

Для досягнення поставленої мети було сформульовано такі завдання:

1. Визначити основні теми, що домінували в інформаційному просторі України у досліджувані періоди.
2. Розробити та застосувати методологію контент-аналізу для вивчення емоційної тональності медіаповідомлень.
3. Провести порівняльний аналіз емоційної тональності та наративів у провідних інтернет-виданнях та Telegram-каналі.
4. Виявити спільні риси та відмінності у висвітленні подій різними типами медіа.
5. Дослідити вплив емоційної тональності на формування суспільної думки та конструювання образу війни.

6. Сформулювати висновки щодо ролі медіа у конструюванні емоційної реальності війни та їх впливу на українське суспільство.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці з медіатизації (С. Хьярвард, Ф. Ессер, Й. Стрьомбек), теорії встановлення порядку денного (М. Маккомбс, Д. Шоу), теорії фреймів (Р. Ентман), теорії емоцій у політиці (Дж. Маркус, Р. Макінтош) та теорії пропаганди (Г. Лассвелл, Е. Бернейз).

Емпіричну базу дослідження складають тексти публікацій інтернет-видань «Українська правда» та «Дзеркало тижня», а також дописи Telegram-каналу «Україна Online: Новини | Політика» за період з жовтня 2021 року по травень 2024 року. Загалом було проаналізовано 497 унікальних дописів/сюжетів.

Методологія дослідження. Дане дослідження ґрунтується на кількісному та якісному контент-аналізі матеріалів трьох українських медіа: інтернет-видань «Дзеркало тижня» та «Українська правда», а також Telegram-каналу «Україна Online: Новини | Політика». Для Telegram-каналу «Всевидаєще ОКО: Україна | Новини» було проаналізовано дані лише за період до повномасштабного вторгнення (05.02.2022 – 16.02.2022, тема «Загроза вторгнення»). Важливо зазначити, що Telegram-канали «Україна Online» та «Всевидаєще ОКО», які до 24 лютого 2022 року велися російською мовою, після початку повномасштабного вторгнення перейшли на українську.

Хронологічні рамки дослідження:

- Період до повномасштабного вторгнення РФ (2021-2022): жовтень 2021 – лютий 2022.

- Період після повномасштабного вторгнення РФ (2024): лютий 2024 – травень 2024.

Тематичні рамки дослідження:

Дослідження охоплює 8 ключових тем, розділених на два періоди:

2021-2022 (до вторгнення):

1. Загроза вторгнення РФ (75 дописів): «Дзеркало тижня»: 28, «Українська правда»: 63, «Всевидаєще ОКО»: 37, «Україна Online»: 27.

2. Міграційна криза на кордоні з Білоруссю (62 дописи): «Дзеркало тижня»: 12, «Українська правда»: 32, «Україна Online»: 4 (лише у блоці «Економіка»).

3. Велике будівництво (37 дописів): «Дзеркало тижня»: 14, «Українська правда»: 10, «Україна Online»: 3 (лише у блоці «Економіка»).

4. Відкриття ринку землі (16 дописів): «Дзеркало тижня»: 3, «Українська правда»: 10, «Україна Online»: 3 (лише у блоці «Економіка»).

Сумарно у блоці «Економіка» для телеграм каналу «Україна Online» проаналізовано 10 унікальних дописів, які були розподілені між темами «Міграційна криза», «Велике будівництво» та «Ринок землі».

2024 (після вторгнення):

1. Обстріли РФ (116 дописів): «Дзеркало тижня»: 16, «Українська правда»: 46, «Україна Online»: 54.

2. ВПО та біженці (46 дописів): «Дзеркало тижня»: 12, «Українська правда»: 21, «Україна Online»: 13.

3. Міжнародна підтримка України (90 дописів): «Дзеркало тижня»: 19, «Українська правда»: 47, «Україна Online»: 24.

4. Кору́пція (45 дописів): «Дзеркало тижня»: 13, «Українська правда»: 49, «Україна Online»: 19.

Процедура аналізу:

1. Збір даних: Матеріали для аналізу були зібрані вручну з веб-сайтів «Дзеркала тижня» та «Української правди», а також з Telegram-каналів «Україна Online» та «Всевидающее ОКО» за вказані періоди.

2. Кодування даних: Кожен унікальний допис/сюжет був проаналізований та закодований за допомогою спеціально розробленого кодифікатора (повний текст кодифікатора наведений у додатку). Кодифікатор включає параметри, що стосуються формальних характеристик допису (дата, час, джерело, авторство тощо), його змістового наповнення (тема, подія, основний нарратив, емоційна тональність, наявність мови ворожнечі, використання візуальних матеріалів), а також наявність ознак маніпуляцій.

3. Аналіз емоційної тональності: Визначення емоційної тональності кожного допису/сюжету відбувалося на основі аналізу емоційно забарвленої лексики, контексту та загального емоційного забарвлення повідомлення. Виділялися три основні категорії тональності: негативна, нейтральна та позитивна.

4. Кількісний аналіз: Проводився підрахунок кількості дописів/сюжетів за кожною темою, медіа та періодом, а також розподіл дописів за емоційною тональністю.

5. Якісний аналіз: Здійснювався поглиблений аналіз текстів дописів/сюжетів з метою виявлення ключових нарративів, особливостей висвітлення кожної теми, використання мови ворожнечі та маніпулятивних технік.

6. Порівняльний аналіз: Проводилося зіставлення результатів аналізу різних медіа та тем з метою виявлення спільних рис та відмінностей у висвітленні подій, пов'язаних з війною в Україні.

Кодифікатор (скорочений опис):

Кодифікатор являє собою таблицю з 22 параметрами, згрупованими у декілька блоків:

Ідентифікаційні дані: ID, джерело, дата та час публікації, тип медіа, назва каналу/ЗМІ, URL.

Змістове наповнення: тема/подія, сфера, основний нарратив.

Емоційна тональність: оцінка емоційної тональності (позитивна, негативна, нейтральна) з прикладами емоційно забарвленої лексики, наявність мови ворожнечі.

Додаткові параметри: використання візуальних матеріалів, джерела інформації, наявність ознак маніпуляцій, персоналії, інституції, географічні

назви, цитування, стиль викладу, використання специфічної лексики.

Обмеження дослідження:

Дослідження обмежене аналізом чотирьох медіа, що не дає повної картини всього українського медіапростору.

Аналіз Telegram-каналу «Всевидающее ОКО» охоплює лише короткий період до повномасштабного вторгнення.

Ручний збір та кодування даних може містити елемент суб'єктивності, особливо при оцінці емоційної тональності.

Незважаючи на ці обмеження, дане дослідження дозволяє виявити важливі тенденції у висвітленні війни в Україні різними типами медіа та проаналізувати емоційну складову цих повідомлень. Результати дослідження можуть бути корисними для журналістів, медіаекспертів, соціологів, політологів, а також для всіх, хто цікавиться впливом війни на інформаційний простір та суспільні настрої.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі емоційної тональності українських медіа в умовах війни з урахуванням як кількісних, так і якісних показників. Вперше здійснено порівняльний аналіз висвітлення подій у традиційних інтернет-ЗМІ та Telegram-каналі за тривалий період, що охоплює довоєнний час та період повномасштабного вторгнення. Отримані результати дозволяють глибше зрозуміти механізми конструювання емоційної реальності війни та її впливу на суспільну свідомість.

Практична значущість дослідження полягає у можливості використання його результатів для розробки рекомендацій щодо підвищення медіаграмотності населення, протидії дезінформації та маніпуляціям, а також для вдосконалення стратегій комунікації органів державної влади в умовах війни.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Зростання впливу медіа на різні аспекти суспільного життя викликало підвищений інтерес до феномену медіатизації. Дослідники вивчають, як медіа формують наше розуміння реальності, впливають на політичні процеси і навіть на наші емоційні реакції, що є центральним поняттям для медіатизації (Strömbäck, 2016). У контексті війни в Україні роль медіа, як традиційних, так і нових, стала особливо важливою.

Одним із ключових напрямків досліджень є те, як медіа конструюють і обрамляють реальність. Н. Луман та Ю. Габермас у своїх працях підкреслюють здатність медіа визначати порядок денний, формувати громадську думку та окреслювати межі прийняттого дискурсу. Спираючись на концепцію медіатизації, дослідники заглиблюються в конкретні способи передачі інформації та викликання емоцій за допомогою медіа. Емоційна тональність новинного висвітлення є предметом значної уваги науковців, які

досліджують, як вибір мови, зображення та нарративні структури можуть формувати емоції аудиторії.

Поява нових медіаплатформ, особливо соціальних мереж, ще більше ускладнила ландшафт медіатизації. Telegram, з його функціями анонімності та зашифрованого обміну повідомленнями, набув популярності як платформа для політичного дискурсу, особливо в країнах з обмеженою свободою преси. Це очевидно в українському контексті, де анонімні політичні Telegram-канали стали впливовими акторами у формуванні громадського порядку денного та поширенні інформації, що іноді призводить до політичних скандалів та відставок (Стеблина, 2021). Дослідники, такі як С.Ю. Яковлев, вивчають способи використання Telegram для політичної мобілізації, поширення пропаганди та координації протестів і соціальних рухів (Яковлев, 2022).

Війна в Україні ще більше загострила увагу на ролі ЗМІ, підкресливши важливість розуміння того, як різні платформи висвітлюють конфлікт, і які наслідки це має для сприйняття громадськості. Особливості висвітлення війни є предметом пильної уваги науковців, які досліджують питання об'єктивності, упередженості, пропаганди та впливу висвітлення у ЗМІ на громадську думку та політичні рішення (Гаргаун, & Тулупніков, 2024).

У науковому дискурсі наявні приклади застосування цих ширших теоретичних рамок до вивчення українських медіа. Зокрема, Н. Стеблина аналізує емоційність українського цифрового політичного дискурсу під час повномасштабного вторгнення РФ (Стеблина, 2022). Ю. Стребкова та І. Кравченко вивчають український жіночий гумор під час війни через аналіз Telegram-каналів (Стребкова, & Кравченко, 2024). Дослідники використовують міждисциплінарний соціо-філософський аналіз, враховуючи такі фактори, як стать, національна ідентичність та соціальний статус. Це дослідження підкреслює потенціал Telegram-каналів як джерела даних для розуміння соціальної та культурної динаміки під час війни.

Питання емоційної тональності в українських цифрових медіа, зокрема Telegram-каналах, є центральним у багатьох наукових роботах. Вони досліджують емоційні реакції на війну, що відображаються в мові, яка використовується на цих платформах. Наприклад, детально аналізуються домінуючі емоції в українських Telegram-каналах протягом перших двох місяців повномасштабного російського вторгнення.

Роль Telegram-каналів в українській політичній комунікації, зокрема феномен анонімних політичних каналів, також активно досліджується (Жугай, & Кузнецова, 2021). Науковці вивчають, як ці канали працюють, їхній вплив на суспільний порядок денний та їхній потенціал як для позитивного, так і для негативного впливу. Наприклад, в одному з досліджень

аналізується, як анонімні політичні Telegram-канали в Україні намагаються контролювати суспільний порядок денний за допомогою цілеспрямованих кампаній впливу (Стеблина, 2021).

У світлі цих існуючих досліджень порівняльний аналіз емоційної тональності Telegram-каналів і традиційних ЗМІ у висвітленні війни в Україні є своєчасним і актуальним завданням. Такий аналіз може виявити, як ці різні платформи конструюють нарративи про війну, використовують емоційні сигнали і, зрештою, впливають на суспільне сприйняття. Цей порівняльний підхід може пролити світло на специфічні можливості та обмеження кожної платформи, сприяючи нюансованому розумінню медіатизації війни в Україні. Аналізуючи емоційні ландшафти, створені цими медіаплатформами, запропоноване дослідження може дати уявлення про психологічні та соціальні наслідки війни та її вплив на українське суспільство.

Російське повномасштабне вторгнення в Україну у 2022 році стало не лише актом безпрецедентної агресії в серці Європи, але й каталізатором тектонічних зсувів в інформаційному просторі. Війна, що точиться на полях битв, з не меншою інтенсивністю розгорнулася й у віртуальному вимірі, де емоції та настрої стали зброєю, а медіа – полем бою за свідомість та світосприйняття. В епоху, коли традиційні ЗМІ змушені конкурувати з вибуховим зростанням популярності Telegram-каналів, розуміння емоційної тональності медіаповідомлень набуває критичного значення. Це не просто питання академічного інтересу – це ключ до розуміння того, як формується суспільна думка, як мобілізується підтримка та як конструюється образ війни в очах як українців, так і міжнародної спільноти.

Дана стаття є результатом скрупульозного аналізу контенту провідних українських ЗМІ – інтернет-видань «Українська правда» та «Дзеркало тижня», а також популярного Telegram-каналу «Україна Online: Новини | Політика» за період з жовтня 2021 року по травень 2024 року. Дослідження охоплює два кардинально різних періоди: переддень повномасштабного вторгнення та час активних бойових дій. Такий широкий часовий діапазон дозволяє не просто зафіксувати зміни в емоційній тональності медіаповідомлень, але й простежити їхню динаміку, виявити закономірності та зрозуміти, як медіа адаптувалися до нових реалій.

Дослідження фокусується на п'яти ключових темах, які стали маркерами суспільних настроїв та об'єктами інтенсивного медійного висвітлення:

1. Загроза вторгнення РФ (жовтень-листопад 2021).
2. Міграційна криза на кордоні з Білоруссю (жовтень-листопад 2021).
3. Ринок землі (жовтень-листопад 2021).
4. Велике будівництво (вересень-листопад 2021).

5. Обстріли (лютий-травень 2024).

6. Міжнародна підтримка України (лютий-травень 2024).

7. Внутрішньо переміщені особи (ВПО) (лютий-травень 2024).

8. Корупція (лютий-травень 2024).

Чому саме ці теми? Тому що вони, як лакмусовий папірець, відображають увесь спектр емоцій українського суспільства – від тривоги та страху перед зовнішньою загрозою до обурення корупцією та надії на міжнародну підтримку.

Пропоноване дослідження не обмежується сухим констатуванням фактів та статистичними даними. Воно занурюється у глибини медіаповідомлень, аналізуючи не лише те, що говорять ЗМІ та Telegram-канали, але й як вони це роблять. Емоційна тональність, наративи, використання мови ворожнечі, маніпулятивні техніки – усе це стає об'єктом ретельного аналізу. Ми не просто фіксуємо емоції, ми намагаємося зрозуміти їхню природу, їхній вплив на аудиторію та їхню роль у формуванні суспільної думки.

Варто зазначити, що дане дослідження не претендує на вичерпність. Воно є, скоріше, розвідкою, першою спробою системного аналізу емоційної тональності українських медіа в умовах війни. Ми свідомо обмежуємося аналізом трьох джерел, розуміючи, що медіаландшафт України значно ширший та різноманітніший. Проте, обрані нами ЗМІ та Telegram-канал є достатньо репрезентативними, щоб виявити основні тенденції та зробити узагальнюючі висновки.

Більше того, ми кидаємо виклик традиційному поділу на «якісні» та «жовті» ЗМІ, адже в умовах війни емоції стають невід'ємною частиною будь-якого медіаповідомлення. Навіть найбільш виважені та об'єктивні видання не можуть ігнорувати емоційний вимір війни, адже саме через емоції аудиторія сприймає та осмислює події.

Отже, дане дослідження – це не просто збірник даних, це спроба зазирнути за лаштунки інформаційної війни, зрозуміти, як емоції стають зброєю, та як медіа формують емоційний ландшафт воєнного часу. Це запрошення до діалогу, до дискусії, до спільного пошуку відповідей на складні питання, які ставить перед нами сьогоднішня. Це крок до розуміння не лише самих медіа, а й самих себе – українців, які переживають один із найдраматичніших періодів своєї історії.

Результати дослідження.

Дане дослідження емоційної тональності українських медіа у контексті війни безпосередньо пов'язане з теорією порядку денного, започаткованою у працях МакКомбса і Шоу (McCombs, & Shaw, 1972). Ця теорія стверджує, що медіа не стільки вказують людям, що думати, скільки про що думати, визначаючи ієрархію суспільно значущих тем.

«Медіа не говорять нам, ЩО думати, вони кажуть нам, ПРО ЩО думати (розставлення акцентів)». Наше дослідження розвиває ідеї МакКомбса і Шоу, аналізуючи не лише тематичний, але й емоційний аспект порядку денного, сконструйованого як традиційними ЗМІ, так і Telegram-каналами у період до та після повномасштабного вторгнення Росії в Україну.

Зростання популярності цифрових платформ, зокрема соціальних мереж, ставить під питання традиційні уявлення про те, хто формує політичний порядок денний у сучасних умовах. Як зазначають Gilardi et al. (2021, p. 42), поява цифрових платформ порушує питання про те, хто встановлює політичний порядок денний у такого роду середовищах. Це пов'язано з тим, що соціальні медіа, на відміну від традиційних ЗМІ, надають можливість широкому колу акторів, включаючи політичні партії, окремих політиків та звичайних громадян, брати активну участь у конструюванні інформаційного простору та просуванні власних пріоритетів. Відтак, виникає потреба у переосмисленні ролі різних гравців у процесі формування порядку денного, а також у дослідженні взаємодії між ними.

Інша група дослідників, на чолі з Пітером Ван Аельстом, пропонують розглядати політичний порядок денний як ранню стадію ширшого політичного процесу. Цей процес, як правило, концептуалізується з точки зору послідовності різних фаз: ідентифікація проблеми, формулювання політики, ухвалення політики, імплементація та оцінка (Aelst et al., 2014, p. 5).

Порядок денний збігається з цією першою фазою. Завдяки своїй здатності концентрувати увагу, вплив медіа зазвичай розглядається як відносно високий на цій фазі політичного процесу (Aelst et al., 2014, pp. 3-5).

Варто наголосити, що наше дослідження охоплює два кардинально різних періоди: переддень повномасштабного вторгнення та період активних бойових дій. Це дозволяє простежити, як змінювався порядок денний медіа під впливом екстраординарних подій. Як справедливо зазначають дослідники, «медіа-вплив, як правило, є більшим, коли йдеться про гучні події, які привертають увагу медіа» (McCombs, & Shaw, 1972). Війна в Україні, безсумнівно, є саме такою подією, що зумовлює особливу актуальність вивчення медійного порядку денного у цей період.

Було виявлено кардинальні зміни у емоційній тональності медіа після початку повномасштабного вторгнення. Так, у темі «Обстріли» у 2024 році домінувала негативна тональність (94% у «Дзеркала тижня» та 91% у «Української правди»), що різко контрастує з темами, які домінували до 24 лютого 2022 року. Це узгоджується з тезою про те, що медіа-вплив часто є великим і зростаючим процесом (Aelst et al., 2014, p. 3).

Також, наше дослідження виявило значні відмінності у порядку денному традиційних ЗМІ та Telegram-каналів. Зокрема, Telegram-канал «Україна Online» демонстрував більший рівень негативної тональності у темі «ВПО» (46%), ніж «Дзеркало тижня» (33%) та «Українська правда» (33%). Це може свідчити про те, що Telegram-канали, маючи менше редакційних обмежень, активніше використовують емоційно забарвлену лексику та схильні до «мови ворожнечі» («UA Online Обстріли 2024», «УП Обстріли 2024»).

Вітчизняний дослідник Ковалевський пропонує розуміти порядок денний як набір актуальних для суб'єктів питань, які потребують обговорення (Ковалевський, 2013, р. 213). Автор підкреслює, що «Порядок денний як теорія відповідає на головне питання – як впливають новини (новинна комунікація, новинний дискурс) на політичний вибір людини» (Ковалевський, 2013, р. 214). Також наголошується, що «...порядок денний як метод становить собою спосіб, яким відбувається структурування реальності (у першу чергу суб'єктивної, але яка скидається на об'єктивну)» (Ковалевський, 2013, р. 214). Погоджуємося з цими твердженнями та вважаємо, що теорія порядку денного залишається актуальною у контексті сучасних медіа-студій і соціологічної концептуалізації політичного дискурсу.

Дослідження емоційної тональності дописів є важливим для розуміння того, як медіа не лише інформують про події, але й формують емоційне ставлення до них. Як зазначають дослідники, «навіть коли політичні актори переймають медіа-теми, вони роблять це на власних умовах і з чіткими стратегічними цілями» (Aelst et al., 2014, р. 16). Наше дослідження підтверджує цю тезу, показуючи, що Telegram-канал «Україна Online» у темі «Міжнародна підтримка» мав значно вищий відсоток позитивних дописів (71%), ніж «Дзеркало тижня» (42%) та «Українська правда» (62%). Це може свідчити про цілеспрямовану стратегію каналу з формування позитивного образу України на міжнародній арені.

Таким чином, наше дослідження робить внесок у розвиток теорії порядку денного, демонструючи, як ця теорія може бути застосована для аналізу емоційної тональності медіа у період війни. Отримані результати поглиблюють наше розуміння ролі медіа у формуванні громадської думки та суспільних настроїв в умовах екстремальних подій, а також вказують на відмінності у функціонуванні традиційних ЗМІ та нових медіа, зокрема Telegram-каналів. Ми показуємо, що у період війни, медіа не просто інформують, а стають активними учасниками конструювання емоційної реальності, що безпосередньо впливає на суспільство та політичні процеси.

Сучасні медіа, особливо соціальні мережі, стали не просто дзеркалом суспільних настроїв, а й потужним інструментом їх формування. Н. М. Шульська та

Р. С. Зінчук у статті «Фейкоінструментарій ведення інформаційної війни в Україні» наголошують, що «негативний інформаційний матеріал дібрано із сучасних медіа», а «мета поширення російських фейків спрямована на створення панічних настроїв серед українського населення, дискредитацію влади, військових, армії, втрату незалежності й демократичності країни, виправдовування власних злочинів тощо» (Шульська та ін., 2023). Це яскраво ілюструє, як емоційно забарвлені повідомлення, особливо в кризові періоди, можуть використовуватись для маніпулювання масовою свідомістю, посилення страху та тривоги, а також для розпалювання ворожнечі та агресії.

Наше дослідження підкреслює, що емоції не є ірраціональним, стихійним явищем, що заважає раціональному мисленню. Навпаки, емоції виступають невід'ємною частиною когнітивних процесів, впливаючи на сприйняття інформації, формування оцінок та прийняття рішень. Як влучно зауважують автори колективної монографії (одним з авторів котрої виступає раніше згаданий Дж. Маркус) «The Affect Effect: Dynamics of Emotion in Political Thinking and Behavior», емоції не просто супроводжують мислення, вони є його невід'ємною частиною, вбудованою в саму архітектуру розуму (Marcus et al., 2007, р. 7). Розуміння цього глибинного зв'язку між емоціями та когніцією є критично важливим для адекватного аналізу політичної поведінки, особливо в умовах війни, коли емоційний фон в суспільстві загострюється до краю.

Військовий конфлікт, особливо такий масштабний і жорстокий, як повномасштабне вторгнення Росії в Україну, неминуче породжує потужний емоційний відгук як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях. Емоції стають не просто фоном, а й активним чинником, що впливає на політичні процеси, соціальний порядок, формування громадської думки та прийняття рішень. Як влучно зазначає О. Смельянова у статті «Лінгвопрагматичні особливості воєнного дискурсу», посилаючись на дослідження інших науковців, «матеріал, що подається читачам у засобах масової інформації, має на меті не лише поінформувати громади стосовно подій, а й мотивувати їх щодо майбутніх дій, вплинути на їх психологічний стан та формувати певні настанови» (Смельянова, & Пронь, 2024, р. 96).

Розуміння ролі емоцій у політиці, особливо в умовах війни, неможливе без звернення до теорії емоцій у політиці, розробленої, зокрема, Дж. Маркусом та Р. Макінтошем. Ця теорія стверджує, що емоції є невід'ємною частиною політичної поведінки, впливаючи на те, як люди сприймають інформацію, формують свої погляди та ухвалюють рішення. У контексті нашого дослідження, це означає, що емоційна тональність повідомлень у ЗМІ та Telegram-каналах відіграє ключову роль у

формуванні ставлення аудиторії до війни, мобілізації суспільства, підтримці влади чи, навпаки, поширенні протестних настроїв.

Аналіз емоційної тональності медіаповідомлень дозволяє зрозуміти, які саме емоції домінують у суспільній свідомості в певний період часу. Так, дослідження «Української правди» та «Дзеркала тижня» показало, що у період безпосередньої загрози вторгнення (жовтень-листопад 2021 року) у публікаціях, присвячених цій темі, переважала негативна тональність, пов'язана з почуттями страху, тривоги та невизначеності. Використовувалися такі емоційно забарвлені слова, як: «агресія», «вторгнення», «напад», «загроза», «ескалація», «тиск», «шантаж», «занепокоєння». Це відображало реальні суспільні настрої, адже загроза російського вторгнення сприймалася як екзистенційна.

Після початку повномасштабного вторгнення у 2024 році, емоційний ландшафт медіаповідомлень очікувано зазнав змін. У темі «Обстріли» як в «Українській правді», так і в «Дзеркалі тижня» зафіксовано абсолютне домінування негативної тональності (91% та 94% відповідно). Це пов'язано з трагічними наслідками російських обстрілів, жертвами серед мирного населення та руйнуваннями цивільної інфраструктури. Емоційно забарвлена лексика («вбила», «загинули», «поранені», «знищили», «зруйновано», «постраждали», «атака», «удар», «обстріл», «завалами») посилює емоційний вплив на аудиторію, викликаючи співчуття, гнів та обурення.

Водночас, у темі «Міжнародна підтримка України» спостерігається інша тенденція. Як «Українська правда», так і «Дзеркало тижня», а також Telegram-канал «Україна Online» демонструють домінування позитивної або нейтральної тональності. Це пов'язано з прагненням підкреслити солідарність міжнародної спільноти з Україною, наголосити на важливості допомоги та підтримки. Використання слів «підтримка», «допомога», «солідарність», «захист», «перемога», «відбудова» формує позитивний емоційний фон та вселяє надію.

Цікаво, що у темі «ВПО» емоційна тональність є більш змішаною. «Дзеркало тижня» демонструє більший відсоток нейтральних публікацій (58%), тоді як «Україна Online» має вищий показник негативних дописів (46%). Це може свідчити про різні підходи до висвітлення теми: «Дзеркало тижня» фокусується на інформуванні про факти та рішення, тоді як Telegram-канал акцентує увагу на проблемах та викликах, з якими стикаються ВПО.

Окремо варто наголосити на ролі емоційно забарвленої лексики у формуванні емоційної тональності. Як показує аналіз, ЗМІ та Telegram-канали активно використовують слова з виразним емоційним забарвленням для посилення впливу на аудиторію. Наприклад, у темі «Корупція» домінують

негативні емоційні конотації, що підкреслюється використанням слів «корупція», «зловживання», «розкрадання», «схема», «відмивання коштів», «хабар», «збитки», «махінації», «незаконно», «шахрайство», «злочин», «підозра», «затримання».

Важливо зазначити, що емоційна тональність не є статичною. Вона змінюється залежно від теми, періоду, типу медіа та редакційної політики. Наприклад, у темі «Велике будівництво» у 2021 році «Українська правда» демонструвала переважно нейтральну тональність (50%), тоді як «Дзеркало тижня» – негативну (64%). Це свідчить про різні підходи цих видань до оцінки діяльності влади.

Також підкреслимо, що важливість емоцій полягає не лише у їх рушійній силі для індивідуальних реакцій, але й як ключового фактору, що формує колективні настрої та поведінку. Як зазначає І. М. Шуляк, «актуальним вектором лінгвістичних досліджень є аналіз висловлювання з погляду на виявлення афекту, упередженості, оцінки, ставлення, емоцій» (Шуляк, 2022). Саме такий підхід дозволяє нам проникнути вглиб емоційної матерії суспільства, зрозуміти, що саме хвилює людей, які емоції переважають у той чи інший період часу, і як ці емоції трансформуються в політичні дії.

Тож емоції відіграють ключову роль у формуванні суспільної думки та політичної поведінки, особливо в умовах війни. Аналіз емоційної тональності медіаповідомлень дозволяє зрозуміти, як ЗМІ та Telegram-канали конструюють образ війни, впливають на сприйняття подій аудиторією та мобілізують підтримку чи породжують протестні настрої. Розуміння цих механізмів є важливим інструментом для протидії маніпуляціям та інформаційній війні, що точиться в сучасному медіапросторі.

Таким чином, емоції є не просто «приправою» до політичного життя, а його фундаментальним інгредієнтом. Вони формують підґрунтя для політичних ідентичностей, мотивують до політичної участі, впливають на сприйняття інформації та, зрештою, визначають долю політичних рішень. Ігнорування емоційного виміру політики, як це часто робиться в традиційних моделях, призводить до неповного, а іноді й хибного розуміння політичних процесів. Наше дослідження, спираючись на сучасні досягнення когнітивної нейронауки та психології емоцій, робить крок до подолання цього розриву, пропонуючи більш глибокий та комплексний погляд на роль емоцій у політичному житті.

Наші результати, що охоплюють аналіз «Української правди», «Дзеркала тижня» та Telegram-каналу «Україна Online», підтверджують загальну тезу про вагомий вплив емоцій на сприйняття та реакцію суспільства на війну. Виявлені тенденції перегукуються з висновками інших дослідників, зокрема, з роботою Стюарта Н. Сороки (Soroka, 2006) про асиметричні реакції на економічну інформацію.

Сорока, спираючись на аналіз новин у *The Times* (London), стверджує, що «негативна інформація має набагато більший вплив на ставлення індивідів, ніж позитивна інформація» (Soroaka, 2006, p. 372-373). Це явище, назване ним «асиметрією реагування», проявляється не лише на індивідуальному, а й на колективному рівні, впливаючи на медіа та суспільство загалом.

У нашому дослідженні ми спостерігали подібну асиметрію, особливо в контексті висвітлення тем, безпосередньо пов'язаних із війною та її наслідками. Наприклад, тема «Обстріли» в обох аналізованих інтернет-виданнях («Українська правда» та «Дзеркало тижня») отримала переважно негативне емоційне забарвлення (91% та 94% негативних дописів відповідно). Це значно вище, ніж частка негативу в дописах на інші теми, як-от «Внутрішньо переміщені особи» (33% негативу в «Дзеркалі тижня» та 46% в «Україна Online») чи «Ринок землі» (67% негативу в «Дзеркалі тижня» та 10% в «Українській правді» у 2021 році).

Така диспропорція у висвітленні негативних подій перегукується з тезою Сороки про те, що збільшення кількості поганих новин може мати набагато більше значення (Soroaka, 2006, p. 372-373), ніж зменшення їх кількості. Іншими словами, суспільство схильне сильніше реагувати на негативні події та інформацію про них, аніж на позитивні. Це підтверджується і даними Telegram-каналу «Україна Online», де тема «Обстріли» також мала переважно негативне емоційне забарвлення (72%).

Важливо зазначити, що асиметрія у сприйнятті та висвітленні інформації може посилюватися самими медіа. Як зауважує Сорока, ЗМІ схильні надавати пріоритет висвітленню негативної інформації, оскільки люди схильні сильніше реагувати на негативну інформацію (Soroaka, 2006, p. 374). Тобто, медіа, орієнтуючись на інтереси аудиторії, можуть посилювати негативний фон, створюючи своєрідне замкнене коло.

Айшен Темел Егінлі та Несліхан Озмелек Таш (Eginli, & Taş, 2023, p. 446-447) у своєму дослідженні емоцій у соціальних мережах на прикладі Twitter (X) під час російсько-української війни також підтверджують наявність значної кількості емоційно забарвлених повідомлень. Вони зазначають, що емоції відіграють центральну роль під час війни (Eginli & Taş, 2023, p. 448), а також, що емоції є ключовим фактором обміну знаннями (Eginli, & Taş, 2023, p. 446).

Аналіз емоцій, виражених у твітах, показує, що користувачі активно використовують соціальні мережі для висловлення своїх переживань, думок та ставлення до війни. Наприклад, у дослідженні (Eginli, & Taş, (2023) було виявлено, що 39.5% твітів містили позитивні емоції, 15.5% – негативні, а 45.0% – нейтральні. Це свідчить про те, що, попри

загальний негативний фон війни, користувачі Twitter також знаходили простір для вираження позитивних емоцій, таких як солідарність, надія та підтримка.

Висвітлення теми «Міжнародної підтримки України» в нашому дослідженні також підтверджує цю тезу. Як в «Українській правді», так і в «Дзеркалі тижня», а також у Telegram-каналі «Україна Online», переважала позитивна або нейтральна тональність, що свідчить про прагнення медіа формувати позитивний образ України як отримувача допомоги. Егінлі та Таш (Eginli, & Taş, 2023) додають, що Twitter надає можливість як стежити за порядком денним, так і розуміти реакцію через миттєвий обмін думками (Eginli, & Taş, 2023, p. 446-449), підкреслюючи роль платформи у швидкому поширенні інформації та формуванні громадської думки.

Романишин та Лапчук у праці «Вербалізація емоційних параметрів концептосфери «війна очима цивільного населення» у сучасному українському художньому дискурсі» зазначають, що «емоції відіграють важливу роль у формуванні аналізу війни» (Романишин, & Лапчук, 2024, p. 79). Це підкреслює важливість вивчення емоційної складової медіаповідомлень для розуміння глибинних процесів, що відбуваються в суспільстві під час війни.

Отже, емоції, що транслюються через ЗМІ та соціальні мережі, відіграють значну роль у конструюванні реальності війни, впливаючи на індивідуальне та колективне сприйняття подій, формування ідентичності та мобілізацію суспільства. Подальший аналіз цих процесів, з урахуванням напрацювань як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, дозволить глибше зрозуміти механізми впливу емоцій на політику та суспільство в умовах війни та повоєнного відновлення.

Висновки.

Аналіз емоційної тональності українських медіа в умовах повномасштабної війни Росії проти України виявив низку важливих тенденцій, що мають значущі наслідки для розуміння функціонування медіа, формування суспільної думки та конструювання образу війни. Дослідження контенту інтернет-видань «Українська правда» та «Дзеркало тижня», а також Telegram-каналу «Україна Online» за період з жовтня 2021 року по травень 2024 року дозволяє стверджувати, що війна кардинально змінила емоційний ландшафт українського медіапростору, посиливши його поляризацію та загостривши чутливість до тем, безпосередньо пов'язаних із національною безпекою та виживанням.

Домінування негативної тональності у висвітленні тем, пов'язаних із безпосередніми наслідками війни, є одним із ключових висновків дослідження. Це очікуваний, але водночас драматичний результат, що відображає об'єктивну реальність війни, з її руйнуваннями, жертвами та стражданнями. «Обстріли», як найбільш трагічний та емоційно

заряджений аспект війни, очікувано стали темою, де негативна тональність сягала абсолютних показників у всіх проаналізованих медіа. Це свідчить про те, що, незважаючи на відмінності у редакційних політиках та форматах, традиційні ЗМІ та Telegram-канали не можуть ігнорувати емоційний вимір війни, який стає визначальним у її висвітленні.

Відмінності у підходах до висвітлення внутрішньополітичних та економічних тем між традиційними ЗМІ та Telegram-каналами є ще одним важливим аспектом дослідження. Telegram-канал «Україна Online», на відміну від «Української правди» та «Дзеркала тижня», демонструє більш виражений негативний ухил у темах «ВПО» та «Велике будівництво», частіше вдаючись до критики дій влади, використання неофіційних джерел та емоційно забарвленої лексики. Це може бути пов'язано як з особливостями формату Telegram-каналів, що орієнтовані на швидке поширення інформації та емоційне залучення аудиторії, так і з потенційною опозиційністю каналу.

Тема «Міжнародна підтримка України» є унікальним випадком, коли всі проаналізовані медіа демонструють домінування позитивної або нейтральної тональності. Це свідчить про консенсус у медіапросторі щодо важливості міжнародної допомоги та солідарності з Україною, а також про прагнення ЗМІ та Telegram-каналу формувати позитивний образ України як партнера, що заслуговує на підтримку. Водночас, Telegram-канал «Україна Online» демонструє ще більш виражений позитивний ухил у цій темі, що може бути пов'язано зі стратегією каналу, спрямованою на підняття бойового духу аудиторії та зміцнення віри у перемогу.

Високий рівень негативної тональності у висвітленні теми «Корупція» в усіх проаналізованих медіа, як у період до повномасштабного вторгнення, так і під час війни, є свідченням суспільного занепокоєння цією проблемою та її сприйняття як загрози національній безпеці. ЗМІ, відіграючи роль «сторожового пса», акцентують увагу на корупційних скандалах, розслідуваннях та судових процесах, формуючи у суспільстві атмосферу нетерпимості до будь-яких проявів корупції, особливо в умовах війни.

Використання емоційно забарвленої лексики, візуальних матеріалів та емодзі є важливим інструментом впливу на аудиторію, що активно використовується як традиційними ЗМІ, так і Telegram-каналами. Емоційно насичені повідомлення, підкріплені фото та відео, здатні викликати сильні емоційні реакції, формуючи співчуття, гнів, обурення або, навпаки, почуття гордості та вдячності. Аналіз реакцій-емодзі у Telegram-каналі «Україна Online»

підтверджує, що аудиторія активно залучається до емоційного діалогу, висловлюючи своє ставлення до подій.

Порівняльний аналіз «Дзеркала тижня», «Української правди» та Telegram-каналу «Україна Online» виявив як спільні риси, так і відмінності у висвітленні війни. Традиційні ЗМІ намагаються зберігати баланс між інформуванням про трагічні події та уникненням надмірного нагнітання паніки, тоді як Telegram-канал демонструє більш емоційно забарвлений та менш виважений підхід. Це свідчить про те, що різні типи медіа відіграють різні ролі у формуванні інформаційної картини війни, орієнтуючись на різні аудиторії та використовуючи різні стратегії впливу.

На закінчення, дане дослідження робить важливий внесок у розуміння емоційного виміру війни в українському медіапросторі. Отримані результати дозволяють стверджувати, що емоційна тональність медіаповідомлень не є випадковою, а формується під впливом об'єктивних факторів (характер подій, етапи війни), суб'єктивних чинників (редакційна політика, формат медіа) та суспільних настроїв. Емоції стають не лише інструментом інформування, а й потужним важелем впливу на аудиторію, формування громадської думки та конструювання образу війни.

Перспективним напрямком подальших досліджень є розширення вибірки медіа, зокрема, за рахунок включення інших Telegram-каналів, соціальних мереж та регіональних ЗМІ. Це дозволить отримати більш повну та об'ємну картину емоційного ландшафту українського медіапростору в умовах війни. Крім того, важливим є поглиблений аналіз наративів, що використовуються різними типами медіа для конструювання образу ворога, формування уявлень про перемогу та майбутнє України. Вивчення впливу емоційної тональності та наративів на аудиторію, її сприйняття подій та політичні настрої також є актуальним завданням, що потребує міждисциплінарного підходу та залучення соціологічних та психологічних методів дослідження.

В умовах інформаційної війни, що є невід'ємною складовою сучасної гібридної війни, розуміння емоційного виміру медіаповідомлень набуває стратегічного значення. Це дослідження є важливим кроком на шляху до розробки ефективних стратегій інформаційної протидії, формування зваженої та відповідальної медіаполітики, а також сприяння розвитку критичного мислення та медіаграмотності серед громадян. Адже усвідомлення того, як емоції використовуються у медіапросторі, є необхідною умовою для формування адекватної картини світу та прийняття виважених рішень в умовах війни та невизначеності.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Гаргаун, Я., & Тулупніков, Д. (2024). Пропаганда і дезінформація в російських та українських медіа: інформаційні технології у конфлікті. *Acta De Historia & Politica: Saeculum XXI*, (08), 53-61.
- Жугай, В. Й., & Кузнецова, Т. В. (2021). Особливості телеграм-каналів як новітніх інструментів медіа: український контекст. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, 32(71), 6-3, 120-125.
- Ковалевський, В. (2013). Порядок денний: теорія і метод структурування політичної реальності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*, 4, 211-224.
- Романишин, Н., & Лапчук, Р. (2024). Вербалізація емоційних параметрів концептосфери «Війна очима цивільного населення» у сучасному українському художньому дискурсі. *Молодий вчений*, 6, 78-84. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-6-130-10>
- Стеблина, Н. (2021). Алгоритм виявлення матеріалів із ознаками замовності у телеграм-каналах популярних українських ЗМІ. *Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень*, 194-197.
- Стеблина, Н. (2022). Аналіз емоційності українського цифрового політичного дискурсу під час повномасштабного вторгнення РФ (за матеріалами найбільш популярних телеграм-каналів). *Політичне життя*, 43-47.
- Стребкова, Ю., & Кравченко, І. (2024). Український жіночий гумор під час війни: аналіз україномовних телеграм-каналів 2022-2023 років. *Українознавчий альманах*, (35), 91-101.
- Шульська, Н. М., Зінчук, Р. С., & Башманівський, В. І. (2023). Фейкоінструментарій ведення інформаційної війни в Україні: на матеріалі мови сучасних медіа. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, 34(73), 1(2), 274-279. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/43>
- Шуляк, І. М. (2022). Сентимент-аналіз тональності твітів про Україну в англomовному медіа дискурсі. У *Ad orbem per linguas. До світу через мови: Матеріали Міжнародної науково-практичної відеоконференції «Україна у транскультурному й мультимодальному світі»* (с. 288-290). Київ: Видавничий центр КНЛУ.
- Яковлев, С. Ю. (2022). Соціальні мережі як інструмент мобілізації протестних рухів в Україні. *Регіональні студії*, (30), 122-126.
- Aelst, P., & Thesen, G., Walgrave, S., & Vliegthart, R. (2014). Mediatization and Political Agenda-Setting: Changing Issue Priorities?. In *Political Communication in a Media-Saturated Society* (pp. 249-274). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137275844_11
- Castells, M. (2009). *Communication Power*. Oxford University Press Inc.
- Eğimli, A. T., & Taş, Ö. N. (2023). Emotions on Social Media: A Sentiment Analysis Approach Based on Twitter (X) Data on the Russian-Ukraine War. *International Journal of Social Inquiry*, 16(1), 439-463. <https://doi.org/10.37093/ijsi.1336016>
- Gilardi, F., Gessler, T., Kubli, M., & Müller, S. (2021). Social Media and Political Agenda Setting. *Political Communication*, 39(1), 39-60. <https://doi.org/10.1080/10584609.2021.1910390>
- Marcus, G., Neuman, W. R., MacKuen, M., & Crigler, A. (2007). *The Affect Effect: Dynamics of Emotion in Political Thinking and Behavior*. University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226574431.003.0006>

REFERENCES

- Aelst, P., & Thesen, G., Walgrave, S., & Vliegthart, R. (2014). Mediatization and Political Agenda-Setting: Changing Issue Priorities?. In *Political Communication in a Media-Saturated Society* (pp. 249-274). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137275844_11
- Castells, M. (2009). *Communication Power*. Oxford University Press Inc.
- Eğimli, A. T., & Özmelek Taş, N. (2023). Emotions on Social Media: A Sentiment Analysis Approach Based on Twitter (X) Data on the Russian-Ukraine War. *International Journal of Social Inquiry*, 16(1), 439-463. <https://doi.org/10.37093/ijsi.1336016>
- Gargaun, Ya., & Tulupnikov, D. (2024). Propaganda and disinformation in Russian and Ukrainian media: information technologies in conflict. *Acta De Historia & Politica: Saeculum XXI*, (08), 53-61.
- Gilardi, F., Gessler, T., Kubli, M., & Müller, S. (2021). Social Media and Political Agenda Setting. *Political Communication*, 39(1), 39-60. <https://doi.org/10.1080/10584609.2021.1910390>
- Kovalevsky, V. (2013). Agenda: theory and method of structuring political reality. *Scientific notes of the I.F. Kuras Institute of Political and Ethnonational Studies of the NAS of Ukraine*, 4, 211-224.
- Marcus, G., Neuman, W. R., MacKuen, M., & Crigler, A. (2007). *The Affect Effect: Dynamics of Emotion in Political Thinking and Behavior*. University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226574431.003.0006>
- Romanyshyn, N., & Lapchuk, R. (2024). Verbalization of emotional parameters of the concept sphere “War through the eyes of the civilian population” in modern Ukrainian artistic discourse. *Young Scientist*, 6, 78-84. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-6-130-10>
- Shulska, N. M., Zinchuk, R. S., & Bashmanivskyi, V. I. (2023). Fake toolkit for waging information warfare in Ukraine: based on the language of modern media. *Scholarly notes of the V. I. Vernadskyi TNU. Series: Philology. Journalism*, 34(73), 1(2), 274-279. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/43>
- Shulyak, I. M. (2022). Sentiment analysis of the tone of tweets about Ukraine in English-language media discourse. In *Ad orbem per linguas. To the world through languages: Proceedings of the International Scientific and Practical Video Conference “Ukraine in a Transcultural and Multimodal World”* (pp. 288-290). Kyiv: Publishing Center of the KNLU.

- Stebkina, N. (2021). Algorithm for detecting materials with signs of being ordered in telegram channels of popular Ukrainian media. *Applied aspects of modern interdisciplinary research*, 194-197.
- Stebkina, N. (2022). Analysis of the emotionality of Ukrainian digital political discourse during the full-scale invasion of the Russian Federation (based on materials from the most popular telegram channels). *Political Life*, 43-47.
- Strebkova, Y., & Kravchenko, I. (2024). Ukrainian women's humor during the war: analysis of Ukrainian-language telegram channels in 2022-2023. *Ukrainian Studies Almanac*, (35), 91-101.
- Yakovlev, S. Yu. (2022). Social networks as a tool for mobilizing protest movements in Ukraine. *Regional Studies*, (30), 122-126.
- Zhugay, V. Y., & Kuznetsova, T. V. (2021). Peculiarities of telegram channels as new media tools: Ukrainian context. *Scientific notes of V. I. Vernadskyi TNU. Series: Philology. Journalism*, 32(71), 6-3, 120-125.

Generation of Temporal Programs by the President's Institute: a Case Study - Public Speeches of the Presidents of Ukraine

UDC: 316.334.3

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724116>**Zharko Yaroslav**Ph.D. Student, <https://orcid.org/0000-0002-9865-3434>, zharoslaw@gmail.com*Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)*

Abstract

Relevance. The article analyzes the dynamics of Ukrainian presidents' rhetoric through three temporal modes: "past," "present," and "future." The relevance of the topic is determined by the role of symbolic politics as a means of consolidating society, shaping collective identity, and defining the state's development priorities. Temporal programs in presidential speeches serve as indicators of socio-political communication, influencing mass consciousness. The study of these programs allows for a better understanding of the relationship between politics and time and has practical significance for improving political communication, memory policy, and strategic planning.

Objective. The key objective of the study is to identify the peculiarities of the use of temporal programs by the presidential institution, as reflected in the content of public speeches of Ukrainian presidents.

Results. In speeches about the past, Leonid Kravchuk created a Ukrainocentric narrative, Leonid Kuchma combined criticism and positive aspects of the Soviet period, Viktor Yushchenko emphasized the colonial nature of the USSR, and Viktor Yanukovich introduced the religious factor. Petro Poroshenko and Volodymyr Zelensky used historical parallels to mobilize society. The image of the present evolved from Kravchuk's optimism to Kuchma's and Yanukovich's realistic approaches. Yushchenko viewed the present as a period of unity after the Orange Revolution, Poroshenko – as a time of military and diplomatic achievements, and Zelensky – as a struggle with social problems and consolidation during the war. For Kravchuk, the future meant reforms and European integration, for Kuchma – modernization and a multi-vector policy, for Yushchenko – social justice and anti-corruption efforts, for Yanukovich – poverty reduction, for Poroshenko – national security and NATO membership, and for Zelensky – victory, territorial restoration, and unity.

Conclusions. The evolution from romanticism through realism to a strategic (pragmatic) approach reflects the adaptation of rhetoric to modern challenges. The need to align political messages with the current needs of society is also emphasized.

Keywords: presidents' rhetoric, temporal programs, political communication, national consciousness, symbolic politics, historical memory, social identity

Генерація темпоральних програм інститутом президента: кейс – публічні промови президентів України

Жарко Ярослав*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)*

Анотація

Актуальність. Стаття аналізує динаміку риторики президентів України крізь три часові модули: «минуле», «теперішнє» та «майбутнє». Актуальність теми зумовлена роллю символічної політики як засобу консолідації суспільства, формування колективної ідентичності та визначення пріоритетів розвитку держави. Темпоральні програми в промовах президентів є індикатором суспільно-політичної комунікації, що впливає на масову свідомість. Дослідження цих програм дає змогу зрозуміти взаємозв'язок політики та часу, а також має практичне значення для вдосконалення політичної комунікації, політики пам'яті та стратегічного планування.

Мета. Ключова мета роботи полягає в виявленні особливостей використання темпоральних програм інститутом президента що фіксується на рівні змісту публічних промов президентів України.

Результати. У промовах про минуле Леонід Кравчук створював україноцентричний наратив, Леонід Кучма поєднував критику та позитивні аспекти радянського періоду, Віктор Ющенко підкреслював колоніальний характер СРСР, а Віктор Янукович додавав релігійний фактор. Петро Порошенко та Володимир Зеленський використовували історичні паралелі для мобілізації суспільства. Образ сучасності змінювався від оптимізму Кравчука до реалістичного підходу Кучми та Януковича. Ющенко бачив сучасність як період єдності після Помаранчевої революції, Порошенко – як час військових і дипломатичних досягнень, а Зеленський – як боротьбу з соціальними проблемами та консолідацію під час війни. Майбутнє для Кравчука – це реформи та євроінтеграція, для Кучми – модернізація та багатовекторність, для Ющенко – соціальна справедливість та боротьба з корупцією, для Януковича – подолання бідності, для Порошенка – національна безпека та НАТО, а для Зеленського –перемога, відновлення територій та єдність.

Висновки. Еволюція від романтизму через реалізм до стратегічного (прагматичного) підходу свідчить про адаптацію риторики до сучасних викликів. Також фіксується необхідність узгодження політичних меседжів із актуальними потребами суспільства.

Ключові слова: риторика президентів, темпоральні програми, політична комунікація, національна свідомість, символічна політика, історична пам'ять, суспільна ідентичність

Стаття надійшла / Article arrived: 11.11.2024

Схвалено до друку / Accepted: 27.12.2024

Вступ.

Актуальність дослідження пов'язана з потребою фіксації конкретного прояву опрацювання символічною політикою образів минулого, теперішнього і майбутнього, оскільки в умовах сучасної політичної і соціальної нестабільності ці образи відіграють ключову роль у формуванні колективної ідентичності та суспільної свідомості. Символічна політика, особливо в контексті інституту президента, має значний вплив на консолідацію національної єдності, мобілізацію громадян та формування спільного бачення майбутнього. Це дослідження також є важливим з огляду на необхідність розуміння того, як символічні образи і наративи впливають на суспільну психологію та національну свідомість, особливо в контексті державотворчих процесів і боротьби за незалежність. Визначення та аналіз цих процесів дає можливість не лише краще зрозуміти сучасний політичний ландшафт, але й сприяє формуванню більш ефективних стратегій комунікації між владою та громадянським суспільством.

Темпоральна програма визначається як набір ідеологічних настанов, символічних образів і риторичних фігур, які використовуються інститутом влади, зокрема інститутом президента, для впливу на масову свідомість громадян щодо сприйняття минулого, теперішнього і майбутнього. Темпоральна програма задає певні часові координати, які стають орієнтирами для суспільства, допомагаючи формувати колективну пам'ять, бачення сучасності і очікування стосовно майбутнього розвитку країни.

Проблемна ситуація полягає в тому, що в сучасному українському суспільстві в умовах війни спостерігається підвищення уваги до інституту президента як ключового суб'єкта політичної комунікації. Президент своїми зверненнями та промовами значно впливає на масову свідомість громадян. У цих зверненнях він формує образи минулого, теперішнього та майбутнього України, створюючи певні темпоральні програми, які визначають орієнтири для українців у часових координатах. Це сприяє ідеологічному закріпленню темпоральної структури, що підтримується легітимною владою. Важливим є аналіз того, як інститут президента через свої комунікаційні практики відображає і транслює темпоральні програми, які впливають на суспільні уявлення та ідеологічні настанови.

Отже, **мета дослідження** полягає у виявленні особливостей відображення образів минулого, теперішнього, та майбутнього в рамках промов та звернень президентів України.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення трьох основних задач:

1. Здійснити інтерпретацію отриманих якісних даних в зафіксованих темпоральних програмах.

2. Зафіксувати загальну картину відображення образів минулого, теперішнього та майбутнього в промовах кожного президента.

3. Порівняти генерацію темпоральних програм в рамках кожного президента та вивести особливості динаміки відображення від першого президента до поточного.

Цілком очевидно, що для проведення даного дослідження ми обираємо якісну методологію. Враховуючи те що предмет нашого дослідження має досить різноманітний прояв. Тобто темпоральні програми в тексті промов президентів можуть торкатися різних тематичних сфер, що не дає можливість використати контент-аналіз з жорсткою кодувальною карткою. Тому для більшої свободи аналізу текстової інформації було використано методу «grounded theory». Але з елементами стандартного контент аналізу – були виділені заздалегідь конкретні категорії аналізу («образ минулого», «образ теперішнього», «образ майбутнього»). Проте цитати із тексту які оформлювалися в коди «йшли» до кожної із трьох категорій за логікою «обґрунтованої теорії». Код по своїй суті і є темпоральною програмою, а цитата її «живим» текстовим проявом. Тобто категорії були вже сформовані, а коди створювалися виходячи із тексту.

Щодо вибірки дослідження, було створено шість текстових масивів по кожному із президентів. До масиву входили інавгураційні промови та промови присвячені Дню Незалежності України. Вибір саме цих трьох типів промов обґрунтований декількома причинами. По-перше, в даних промовах йде розгорнутий виклад загальнонаціональної проблематики який має символічний характер та близький більше до абстракцій, але в той же час є конкретика в певних питаннях. По-друге, в цих промовах є конкретні прояви трансляції темпоральних програм: присутні розгорнуті тексти щодо минулого, теперішнього та майбутнього України

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Базовим поняттям дослідження є «символічна політика», тому актуальним постає аналіз розробки даної конструкції серед зарубіжних і вітчизняних науковців. Саме поняття «символічна політика» створюється і оформлюється в просторі теоретичних напрацювань П. Бурдьє, який описує політичне поле як простір символічної боротьби між політичними агентами за право визначати, що вважається легітимним – правильним і прийнятним у суспільстві. Політична діяльність стає змаганням за символічну владу, яка дозволяє поширювати свої уявлення, цінності та погляди на організацію політичного життя. Символічна влада – це контроль над системами символів, які формують сприйняття світу. Змінити світ означає змінити принципи, за якими люди уявляють і розуміють соціальну

реальність. Як зазначає П. Бурдьє, символічна влада визначає відчуття реальності, впливаючи на те, як люди сприймають і пояснюють соціальний світ. Вона встановлює правила розуміння і створює спільне бачення соціального порядку, забезпечуючи інтеграцію суспільства через спільні символи та значення (Прокопчук, 2013, с. 7).

Вітчизняні науковці В. Ярошенко та І. Присяжненко вказують, що символічна політика – це особливий вид політичної комунікації, яка використовує здатність символів впливати на свідомість громадян. Символи є ключовим елементом політики, оскільки завдяки їх багатозначності інформація передається швидко та без критичного сприйняття. Політичні символи слугують ефективними засобами комунікації між владою, суспільством та громадянами. Сучасні інформаційні технології значно посилюють роль символічної політики, поширюючи її через засоби масової комунікації. Символами можуть бути як мовні та візуальні засоби, так і дії чи реакції політичних суб'єктів. Символічна політика формує специфічний вимір політичного життя, наслідки якого – позитивні чи негативні – залежать від мети, з якою символи використовуються. (Ярошенко, & Присяжненко, 2014, с. 31-32).

Українська дослідниця В. Полянська зазначає, що символічна політика є формою політичної діяльності, яка впливає на політичну свідомість і має на меті створення та збереження легітимності влади, базованої на довірі до її інституцій та представників (Полянська, 2004, с. 88). У межах цього підходу зміст символічної політики прямо пов'язаний із формуванням довіри до політичної влади.

Таким чином, символічна політика виступає політичною діяльністю, яка впливає на репрезентації та конструювання реальності в структурі масової свідомості. Вона виступає ідеологічним інструментом впливу на великі соціальні групи, зокрема – націю. Також символічна політика здійснюється через різні канали впливу, найбільш значимими серед них є освіта та засоби масової інформації.

В вітчизняному науковому просторі за останні роки досить часто розглядається феномен президентського дискурсу. Як зазначає О. Євланова президентський дискурс характеризується низкою особливостей. По-перше, мовна поведінка глави держави має статусно-рольову природу, зумовлену його високим соціальним становищем, що надає йому організаторські, ідеологічні та управлінські функції. По-друге, президентські промови виконують функцію державного управління та боротьби за владу, впливаючи на знання, оцінки та думки громадськості, спонукаючи її до дій (Євланова, 2022, с. 55). Дослідниця Л. Завальська визначає, що до ключових форм цього дискурсу відносяться промови з ритуальним підтекстом (наприклад, інавгураційні

виступи, офіційні вітання та висловлення подяки), звітні відеозвернення, дебати в межах передвиборної кампанії та петиції в цифровому форматі. Також дослідниця наголошує що серед головних характеристик президентського дискурсу – прагнення до об'єднання суспільства та прагматична орієнтація на взаємодію, засновану на принципах співпраці та порозуміння (Завальська, 2023, с. 30).

Щодо аналізу політичного дискурсу за останні роки в українському науковому полі ми бачимо різновекторні дослідження. Це переважно лінгвістичні дослідження. Так, Є. Джиджора та С. Мельник досліджують використання саркастичних прийомів у публічних виступах Президента України Володимира Зеленського протягом перших двох місяців російсько-української війни, що розпочалася у 2022 році. Серед ключових форм такої риторики виділено гостру іронію, спрямовану на опонентів, колективне та індивідуальне висміювання як внутрішніх, так і зовнішніх противників, а також зневажливі коментарі на адресу об'єктів обговорення. Аналіз цих засобів комунікації здійснюється у контексті інформаційного протистояння, де сарказм використовується як інструмент впливу на масову свідомість (Джиджора, & Мельник, 2022, с. 500).

Дослідниця О. Гурко проаналізувала лінгвістичну специфіку політичних промов В. Зеленського. Було зафіксовано, що Володимир Зеленський демонструє здатність інтегрувати раціональні аргументи, емоційні звернення та заклики до дії, доповнюючи їх особистими акцентами, вираженими як мовними засобами, так і невербальними сигналами. У своїх промовах він майстерно застосовує переконливі прийоми для досягнення поставлених цілей (Гурко, 2022, с. 21).

За останні роки були помічені й інші дослідницькі інтервенції в рамках лінгвістичного напрямку. Так, дослідниця Н. Кондратенко проаналізувала з огляду на структурно-семантичні, лінгвокогнітивні та лінгвопрагматичні аспекти інавгураційні промови двох президентів – Президента України Володимира Зеленського та Президентки Словаччини Зузани Чапутової (Кондратенко, 2022); Дослідники О. Черниш, Н. Гончарук, З. Білошицька, О. Лисянюк в своїй роботі загалом розглянули та концептуалізували лінгвістичні особливості жанру «публічна промова політика» (Черниш та ін., 2022); Дослідниця Л. Завальська аналізує структурно-семантичні особливості інавгураційних промов президентів слов'янських країн (України, Польщі, Словаччини та Сербії), виокремлюючи їхні ключові жанрові компоненти в контексті політичного дискурсу (Завальська, 2024).

Дослідження минулого, теперішнього і майбутнього в промовах президентів в останні 5 років розглядаються в різних контекстах в зарубіжній науковій літературі. Так, дослідження

П. Кришнатрай і С. Шривастава (Krishnatray & Shrivastava, 2021) аналізує, як світові лідери використовували образи минулого, теперішнього і майбутнього у своїх промовах під час пандемії COVID-19. Лідери США та Німеччини зверталися до минулих криз, таких як Друга світова війна, щоб підкреслити здатність нації долати труднощі. Вони використовували ці історичні приклади для зміцнення впевненості в успішному подоланні поточної кризи. Лідери Індії та Японії також зверталися до історичних традицій стійкості свого народу, щоб показати, що сучасні виклики можуть бути подолані, спираючись на минулий досвід. У своїх промовах усі лідери акцентували увагу на серйозності поточної ситуації, закликаючи до негайних дій та єдності. Вони використовували терміни, які підкреслюють важливість співпраці та дотримання заходів безпеки. Китайський лідер особливо наголошував на успіхах у боротьбі з пандемією, підкреслюючи досягнення, яких вдалося досягти завдяки єдності і дисципліні народу. Ці різні підходи допомогли лідерам мотивувати своїх громадян і забезпечити підтримку національного духу під час пандемії.

Великий об'єм сучасного наукового дискурсу в даній площині спрямований на аналіз промов президентів США. Дослідження Сюелян Чень і Цзе Ху (Chen, & Hu, 2019) показало, що в президентських промовах США, спрямованих на теперішній момент, спостерігається стійка перевага над промовами, орієнтованими на майбутнє, які, в свою чергу, переважають над промовами, орієнтованими на минуле. Це свідчить про те, що президенти США частіше зосереджуються на актуальних питаннях, ніж на ретроспективі або майбутніх перспективах. Дослідження української вченої Юлії Крапиви (Кгарува, 2023) показало, що інаугураційні промови президентів США відіграють важливу роль у формуванні національної ідентичності та консолідації суспільства після виборів. Ці промови часто відображають не тільки актуальний стан країни, але й містять відсилання до минулого, щоб підтвердити тяглість історичної спадщини, а також окреслюють майбутні виклики і цілі, спрямовані на об'єднання нації навколо новообраного лідера.

Дослідження єгипетського вченого Шайми Мустафи (Mustafa, 2023) щодо риторики президентських промов вказує на різноманітні стратегії використання минулого, теперішнього і майбутнього для досягнення політичних цілей. Наприклад, Дональд Трамп використовував метафори та негативні вирази для опису поточної ситуації в США, тоді як Джо Байден акцентував увагу на оптимістичному майбутньому. Словенська вчена Катя Племеніташ (Plemenitas, 2020) аналізує риторику Барака Обами під час промов, присвячених вбивствам афроамериканців. Обама використовує оцінювальні рамки, щоб об'єднати аудиторію, незважаючи на

расові поділи, і уникнути прямого звинувачення, що допомагає в трансляції його бачення минулого та майбутнього національних відносин.

Дослідження іракських вчених Аббаса Хусейна Таріша, Сайфа Хатема Абдалхакіма, Саада Аль Хасані (Tarish et al., 2022) показало, що американські медіа обрамляли промови Буша, Обами та Трампа щодо Близького Сходу з акцентом на різні аспекти. Джордж Буш наголошував на загрозах тероризму, виправдовуючи минулі військові дії як необхідні для безпеки. Барак Обама акцентував на дипломатії, критикуючи попередні рішення та закликаючи вчитися на помилках минулого. Дональд Трамп зосереджувався на внутрішніх проблемах США, критикуючи попередні втручання у міжнародні конфлікти. Дослідження американських вчених Афіни Чапекіс та Сарі Мур (Chapekis, & Moore, 2019) показує, як риторика президентів США впливає на правове переслідування «інших», використовуючи приклади минулих адміністрацій та їх вплив на майбутні рішення.

У науковому дискурсі повністю відсутній темпоральний аналіз риторики українських президентів в динаміці. Тому актуальність дослідження також підкріплюється гносеологічною потребою в розумінні вітчизняного простору символічної політики, а саме риторики інституту президента за всі роки незалежності України.

Результати дослідження.

Масив промов президентів був сформований на основі текстових джерел, які були створені завдяки транскрибації аудіо- та відеоконтенту безпосереднього виступу політика. В таблиці представлені формати промов президентів та посилання на джерела (Таблиця 1).

Перший президент України Леонід Кравчук у своїх промовах трансливав досить глибоку систему темпоральних програм, яка віддзеркалювала історичний шлях України. Загалом, вектор його програм направлений на формування національної ідентичності, легітимізацію концепта «незалежність» та створення базисного наративу історичного процесу для тогочасної політичної культури.

Політика пам'яті в промовах Леоніда Кравчука переважно зосереджена на україноцентричній моделі. Президент приділяв увагу видатним історичним діячам української історії які займали пріоритетну позицію у процесах боротьби за незалежність: Богдан Хмельницький, Тарас Шевченко, Іван Франко та інші. Окрім цього, наголос робився на протоукраїнських державних утвореннях з великим хронологічним діапазоном: Київська Русь, Галицько-Волинське князівство, Запорізька Січ і УНР. Ці утворення сприймаються як історичні прототипи сучасної незалежної України. Таким чином, відбувалася трансляція історичної вкоріненості концепту «незалежність». Це в свою чергу створює

Табл. 1.

Масив промов президентів України

Формат	Джерела
<i>Інавгураційні промови</i>	1. (Промова Президента Кравчука, 1991) 2. (Перша промова Президента Кучми, 1994) 3. (Друга промова Президента Кучми, 1999) 4. (Промова Президента Ющенка, 2005) 5. (Промова Президента Януковича, 2010) 6. (Промова Президента Порошенка, 2014) 7. (Промова Президента Зеленського, 2019)
<i>Промови до Дня Незалежності</i>	1. (Промови президентів України з нагоди роковин відновлення незалежності України, 1992–2019)

легітимацію в історичному руслі поточного незалежного статусу України.

Перший президент також активно впроваджує дискурс трагічних сторінок історії України. Зокрема згадуються такі події: Голодомор, Чорнобильська катастрофа, репресії та переслідування, зруйнування Києва, трагедія Батурина, Полтавська битва. Актуалізація травматичної пам'яті задіяна першочергово для консолідації українців навколо спільних історичних випробувань. В той же час активно впроваджувався концепт «зовнішнього ворога» як бар'єра для державотворчого процесу. Росія не має на цей час достатньої критики, тому не виступає прямим антагоністом. Більше того, одна з темпоральних програм Леоніда Кравчука свідомо підкреслювала спільність історичного минулого з Росією. Це відображає неоднозначність та амбівалентність тогочасної політики пам'яті.

У той же час президент ставить в своєму мемопросторі і позитивні сторінки історії України: досягнення Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, визвольні змагання XVII століття, культурні та наукові здобутки. Згадування цих оптимістичних сторінок є прямою констатацією національних успіхів в історичних координатах, а також створюють відчуття гордості за національну спадщину. Тематика досягнень різнобічна: вони стосуються військових, культурних, наукових та технічних сфер.

Значний об'єм промов про минуле був приділений критиці радянського періоду. Радянський Союз виступає історичним антагоністом. Він залишає Україні тягар проблем, трагедій та негараздів, які сучасна незалежна Україна повинна подолати. Леонід Кравчук маркує радянське минуле як тоталітарне та репресивне. Окрім цього, радянське минуле виступало «гальмом» для розбудови сучасної України. Однак варто зазначити, що у висловлюваннях не завжди напряму зазначалася причетність Росії до цих подій.

Отже образ минулого у промовах першого президента створює цілісний історичний наратив, який виконував функцію легітимація незалежності України, консолідація суспільства через спільну

історичну пам'ять, формування національної ідентичності та критику тоталітарного минулого. Таким чином, закладалися базові принципи репрезентації минулого для символічної політики незалежної України.

Образ теперішнього в рамках промов Леоніда Кравчука підтримував наратив життєздатності молодій Україні як повноцінної держави. Президент відтворює дискурс «відродження після часів залежності». Також дуже інтенсивно впроваджується символічний заклик до активних дій з розбудови державності маркуючи час як історично важливий момент – «час будівництва незалежної України»

Слід зазначити що президент підкреслює мирний шлях розриву з колоніальним минулим. Підкреслюється міжнародне визнання та активна участь молодій Україні в геополітичних процесах, в першу чергу в просторі пострадянських країн. Ядро промов президента досить чітко спрямоване на констатацію позитивних економічних перетворень в сторону ринкової економіки символічно підкреслюючи готовність України до нових умов та її здатність адаптуватися до сучасності.

Усі аспекти образу теперішнього мали виразно позитивний характер, що сприяло формуванню оптимістичного уявлення про сучасний стан країни. Таким чином, у промовах Леоніда Кравчука образ теперішнього орієнтований на підкреслення досягнень, нових можливостей і історичної унікальності моменту.

Образ майбутнього України в промовах Леоніда Кравчука є досить структурним та багатоплановим. Іншими словами, майбутнє дуже деталізовано та прораховано. Воно відображає прагнення до реформ в сторону демократії та загальної модернізації. Ключовими рушійними принципами є: незалежність, демократія та соціальна держава. Економічна сфера є центральним сюжетом в структурі майбутнього. Новий економічний курс характерний для західних країн стає основної фабулою «говоріння про майбутнє».

Образ майбутнього в зовнішньополітичній сфері декларується на принципі прагматизму,

миролюбності. В цей же час починає формуватися європейський вектор розвитку: ідеї інтеграції до Європи та подолання штучно створеного розриву з Європою. Але водночас акцентується на добросусідських відносинах із Росією. Таким чином можна зафіксувати деяку амбівалентність в промовах президента щодо зовнішньополітичного курсу. Хоча є припущення що така риторика є спробою триматися нейтралітету між геополітичними силами.

Значне місце також займає правова сфера в образі майбутнього. Корупція, злочинність виступають основними ворогами світлого майбутнього України. Інші аспекти майбутнього стосуються культури, освіти, армії, релігії та питань національних меншин. Висловлюються ідеї відродження української ідентичності, реформування освіти, забезпечення релігійної свободи, підтримки національних меншин і побудови довіри між владою та народом.

Образ майбутнього в промовах Леоніда Кравчука сконцентрований на демократизації економіки та укріпленні міжнародних відносин. Різноплановість проєкцій майбутнього які включають різні сфери життя суспільства та держави створює цілісне бачення майбутнього, що враховує різні елементи його функціонування.

Леонід Кучма відображає образ минулого з реалістичного ракурсу. Значна кількість темпоральних програм стосується перебування України у складі СРСР, де акцентується як на позитивних, так і на негативних аспектах цього періоду. Спадок командно-адміністративної системи та орієнтування на військово-промисловий комплекс виступає як негативна сторона радянського минулого, яка потребує еволюційного реформування. В той же час формування територіальних контурів сучасної України сприймається як позитивний внесок. Загалом образ радянської спадщини не має радикалізованих сенсів, що демонструє прагнення президента до різнобічної оцінки минулого.

Значна частка уваги другого президента щодо історії пов'язана з історичними спробами утвердження незалежності. Згадується унікальний досвід української держави 1917-1919 років, підкреслюючи з однієї сторони трагізм прагнень до незалежності, а з іншої правомірність існування України як незалежної держави. Символічно окреслюється український народ як витривалий та стійкий у важкі часи. Це підтверджується конкретними сторінками минулого: голодоморі, репресії та Чорнобильська катастрофа.

З метою зміцнення та кристалізації українців в просторі європейської ідентичності впроваджується дискурс приналежності української історії до європейської цивілізації. Україна виступає частиною європейської культури. Це підкреслюється такими історичними прикладами із промов президента: торговельні центри Ольвія і Пантікапей, шлюбні

союзи князів Київської Русі з європейськими династіями та внесок львівської інтелігенції у формування європейської культури.

Окрім того, у промовах звучить ідея необхідності парламентсько-президентської форми правління, що історично обґрунтовується прикладами з часів гетьманщини. Це підкреслює спроби президента спиратися на історичний досвід для легітимізації політичних реформ. Присутній також прагматичний підхід до складного історичного минулого, що виражається у лояльному ставленні до всіх сторінок історії. Президент наголошує на необхідності уникати механізму «забування», водночас вказуючи на проблему комплексу меншовартості, який сформувався внаслідок тривалого періоду бездержавності.

Отже, образ минулого в промовах президента Леоніда Кучми поміркований, зважений та прагматичний. Він відображає прагнення формування зваженої політики пам'яті.

Основною особливістю образу теперішнього України в промовах Леоніда Кучми є збалансований наратив, який органічно змішує як позитивні так і негативні аспекти сучасності. Це контрастує з романтизмом перших років незалежності Леоніда Кравчука в сторону реалізму. Образ теперішнього – це «період змін» і «реформ». Позитивні темпоральні програми підкреслюють процес утвердження України як повноцінної держави, її досягнення на міжнародній арені, високі темпи економічного зростання, створення державного механізму та формування нового класу підприємців. Зазначається, що Україна демонструє значні успіхи в економічному розвитку, інтегрується до європейських структур і водночас підтримує добрі відносини з Росією.

Водночас негативні темпоральні програми акцентують увагу на серйозних викликах, таких як проблеми демократії, тіньова економіка, соціально-економічна поляризація населення, низький рівень життя та тривожне соціальне самопочуття громадян. Ці аспекти вказують на відставання у вирішенні соціальних питань, що знижує загальний рівень задоволеності населення. Такий дискурс відображає прагнення до реалістичного аналізу ситуації, де успіхи супроводжуються визнанням існуючих проблем.

Загалом образ теперішнього в промовах Леоніда Кучми – це сплав позитивних досягнень і викликів сучасності. Реалістичність починає домінувати над «наївним» тотальним оптимізмом. Це проявляється в визнанні великих труднощів в соціальній сфері.

Леонід Кучма в промовах відображає проєкції майбутнього як оптимістичні, так і песимістичні, але загалом домінують позитивні сценарії. В риториці майбутнього можна виділити два великих тематичних блоки – внутрішня політика і зовнішня політика. В рамках внутрішньої політики президент акцентує необхідність економічного і національного

піднесення, боротьба з злочинністю, подолання корупції, розвитку наукового потенціалу, оптимізація оборонної сфери. Окремим аспектом виділяється культурна сфера, яка потребує розвитку. Отже актуальні проблеми сучасності висвітлюються в прив'язці зі шляхами вирішення. Що стосується зовнішньої політики, то її можна охарактеризувати як прагматична (необхідність міжнародного лідерства), багатовекторність (партнерство з заходом і стратегічна співпраця з Росією). «Баланс» у міжнародній політиці є ключовою тезою президента.

Отже, Леонід Кучма маркує майбутнє як простір подолання викликів заради сталого розвитку в довгостроковій перспективі. Реформи, міжнародне визнання, внутрішня консолідація, багатовекторність – основні смислові точки які створюють проект майбутнього України за Леонідом Кучмою.

Темпоральні програми Віктора Ющенко демонструють багату палітру референсів різних періодів історії України. Досить багато приділяється князюму і козацькому періоду, які асоціативно ототожнюються з сучасністю. Цим підкреслюється тисячолітня історія української державності та її демократичних традицій. Зокрема, Київська Русь виступає як зв'язок із сучасною державою, а козацька держава як приклад демократичності української національної ідеї.

У ХХ столітті президент у промовах бачить тільки «темну» історичність. Згадуються трагічні події: дві світові війни, Голокост і радянські репресії. Президент зазначає на визнанні Голодомора актом геноциду українського народу. Особливу увагу привертає темпоральна програма про примирення ветеранів, які воювали по різні боки у ХХ столітті. Ця програма вперше вводиться в політичний дискурс і спрямована на консолідацію суспільства шляхом подолання розбіжностей у моделях історичної пам'яті.

Президент підкреслює європейську ідентичність України, зображуючи її як невід'ємну частину європейської цивілізації, та наголошує на колоніальному минулому, яке використовувало Україну як трудовий ресурс для імперій. Значне місце в промовах займає ідея важливості історії для сьогодення. Президент акцентує на необхідності збереження національних джерел, використанні історії як ідеологічної основи та наголошує на важливості знання історії для формування сучасної української ідентичності.

Образ сучасності створений в рамках символічної політики Віктора Ющенко є унікальним в порівнянні з іншими президентами. Тут прослідковується акцент на виключно позитивних аспектах сучасності. Національна проблематика (а не суспільна, економічна тощо) створює основне смислове навантаження і формує ядро в архітектоніці теперішнього. Використання в промовах поняття

«нація» має високу частоту. Це пояснюється тим що інститут президента на той час стимулював масову свідомість для переорієнтації із суто державної проблематики в національну.

Конструювання теперішнього має принцип різкого «водорозділу» з минулим. Згадаймо що саме така символічна форма була присутня на початку незалежності України. Подібно до того, як Леонід Кравчук акцентував на розриві з радянським минулим після здобуття незалежності, Ющенко означає сучасність як новий етап, що почався після Помаранчевої революції. У цьому контексті підкреслюється, що саме ця подія стала переломним моментом, який привів Україну до справжньої незалежності, демократичних перетворень і свободи. Теперішній час розуміється як незворотний рух до демократії, що відображає оптимістичне бачення подальшого розвитку країни.

Президент заглиблено веде наратив, де образ сучасності підкріплений успіхами в економічній сфері: економічне зростання, вихід бізнесу з «тіні», а також великий матеріальний і людський потенціал країни, який дозволяє досягти успіху. У промовах відображаються й інші сфери суспільного життя, включаючи реальну свободу слова, соціальну справедливість, поступове подолання радянського сприйняття світу та збереження курсу на інтеграцію до ЄС і НАТО.

Загалом, теперішній час у промовах Віктора Ющенка розуміється як «новий час», пов'язаний із динамічним розвитком і змінами. Відсутність негативних аспектів у темпоральних програмах підкреслює загальний оптимізм і позитивне бачення сьогодення, що спрямоване на консолідацію суспільства та формування віри в успішне майбутнє країни.

В образі майбутнього в промовах президента Віктора Ющенко велику тематичну вагу займає внутрішньополітична проблематика. Реформування внутрішніх процесів є пріоритетною складовою риторики. Повторюються дискурси соціальної справедливості, подолання корупції та тіньової економіки. Але вперше застосовуються ідеї розширення прав місцевих громад, кадровому оновленні влади та реорганізації силових структур. Особливе місце займають темпоральні програми, які стосуються економічного зростання, створення нових робочих місць, гідної заробітної плати, підтримки аграрного сектору та розвитку важкої промисловості.

Зовнішньополітичний курс представлений у промовах меншою мірою. Основними напрямками є інтеграція до європейського співтовариства, що відображає прагнення до євроінтеграції, та збереження мирної стратегії у зовнішніх відносинах.

Образ минулого, який транслює президент Віктор Янукович, складається з темпоральних

програм, що охоплюють як кризові, так і позитивні аспекти історичного розвитку України.. Кризова проблематика охоплює такі аспекти, як Чорнобильська трагедія, складний шлях до незалежності, тяжкі 90-ті роки, жертви XX століття та політичні чвари в історії України. Наголошується на необхідності не допускати помилок минулого.

Позитивні темпоральні програми відображають ключові моменти, які сприяли становленню України як держави: згадки про Київську Русь як фундамент незалежності, козацьку добу як етап формування нової державності, внесок видатних діячів, а також науково-технічний потенціал, зокрема досягнення радянського періоду. Як і його попередники, Янукович акцентує на європейській історії України, позиціонуючи її як частину європейського цивілізаційного простору. Окрему увагу приділено релігійній сфері, зокрема важливості прийняття християнства, яке вперше згадується в промовах на такому рівні. Загалом, образ минулого в промовах Віктора Януковича має багато спільного з підходами його попередників.

Образ теперішнього в промовах Віктора Януковича характеризується як поєднання негативного і позитивного бачення дійсності, що нагадує підхід Леоніда Кучми. Негативні темпоральні програми акцентують увагу на складній ситуації в країні, яка конкретизується як відсутність державного бюджету, бідність, боргове навантаження, корупція та розвал економіки. Президент переносить відповідальність за ці проблеми на попередню владу, часто вживаючи поняття «популізм» для характеристики дій своїх попередників. Окремо наголошується на важкому подоланні радянської спадщини, політичній нестабільності та конфліктах усередині влади, що спричиняють зростання ненависті та незгод у суспільстві.

Позитивний порядок денний Віктора Януковича зосереджується в внутрішній сфері. У внутрішній політиці президент робить акцент на прозорості державного управління, рішучих змінах і дієвості дій, які протиставляються «популістським» підходам минулої влади. Зазначається про необхідність забезпечення свободи слова, викорінення кастовості у владних структурах і позиціонування України як амбітної молоді держави, готової до викликів сучасності..

Образ майбутнього в темпоральних програмах Віктора Януковича характеризується акцентом на політичній сфері, зміцненні владної вертикалі та модернізації всіх аспектів суспільного життя. Президент визначає майбутнє як період радикальних змін, але водночас визнає його непростий характер, підкреслюючи виклики, які стоять перед країною.

До позитивних програм майбутнього абстрактного спрямування належать ідеї радикальних змін у країні, необхідності модернізації та віри у власні сили як ключа до успіху. Ці ідеї формують

загальний оптимістичний тон у промовах, хоча і зберігається обережний песимізм через очікування складних часів.

Особлива увага приділяється проблемі бідності, яка визначається як ключовий виклик для майбутнього, що потребує радикальних політичних змін. Президент також наголошує на необхідності врахування культурного різноманіття регіонів як ресурсу для національної консолідації та задоволення потреб місцевих громад. Це зближає з дискурсом Віктора Ющенка щодо децентралізації.

У зовнішньополітичній сфері образ майбутнього балансує між двома ключовими напрямками. З одного боку, проголошується багатовекторна політика, яка передбачає компроміс між Сходом і Заходом, з іншого боку – чітка спрямованість до євроінтеграції та позиціонування України як європейської країни. Президент також підкреслює важливість відновлення довіри з боку інвесторів і міжнародних інституцій, поглиблення співпраці з Росією та високі амбіції країни на шляху до світового лідерства. Загалом образ майбутнього в промовах Віктора Януковича поєднує оптимістичні темпоральні програми в різних сферах із визнанням складних викликів, які стоять перед країною.

Образ минулого в промовах Петра Порошенка має характерні особливості, які відрізняють його від підходів попередніх президентів. Головна увага приділяється пізнім історичним періодам – XIX та XX століттям, із акцентом на ключових подіях і постатях, які відображають національну ідентичність та боротьбу за незалежність України. Серед історичних персоналій згадуються Іван Франко та Михайло Драгоманов, які відіграли важливу роль у розвитку української національної ідеї та політичної думки. Події XX століття, зокрема період національно-визвольних змагань 1917-1920 років, займають центральне місце в темпоральних програмах минулого. Президент акцентує увагу на уроках цих подій, таких як необхідність сильної армії, єдності політичних сил і важливість міжнародних союзників. Він також підкреслює наслідки поразки в національній революції, які призвели до тривалої залежності України від радянської імперії.

Важливе місце в образі минулого займає ідея європейської України, яка подається як історично легітимний вибір багатьох поколінь українців. Особливо унікальною є темпоральна програма, що стосується історичної самостійності православної церкви, яка підкреслює значення автокефалії для української національної ідентичності.

Характерною рисою образу минулого в промовах Порошенка є відсутність згадок ранніх історичних періодів, таких як княжа та козацька доба, які традиційно були присутні в риториці його попередників. Такий підхід можна пояснити прагненням президента зосередитися на пізніших

періодах, які безпосередньо перегукуються з подіями сучасності, зокрема Революцією Гідності. Українська національна революція ХХ століття використовується як історичний паралель для актуалізації сучасної боротьби за незалежність і суверенітет.

Образ теперішнього в промовах Петра Порошенка формує переважно позитивні темпоральні програми, хоча водночас присутні і кризові аспекти, які відображають реалії тогочасної ситуації. Однак загальний тон встановлення порядку денного залишається оптимістичним, із акцентом на досягненнях і позитивних змінах.

У внутрішньополітичному контексті Порошенко зосереджується на наслідках Революції Гідності, яку подає як новий «водорозділ» у сучасній історії України. Цей період характеризується формуванням нового суспільства патріотів, народженням сучасної української армії, економічним відновленням після стресу, викликаного війною, і консолідацією української нації під впливом російської агресії. Ці теми резонують із потребою мобілізувати суспільство й зміцнити національну єдність в умовах кризового періоду.

У зовнішньополітичному аспекті образ теперішнього значно деталізований. Президент акцентує увагу на зміцненні позицій України на міжнародній арені, що проявляється у вдальй роботі дипломатів із формування міжнародної коаліції, укладанні угоди про асоціацію з ЄС, запровадженні безвізового режиму, кроках до енергетичної незалежності від Росії та остаточному розриві з радянським минулим. Особливо значущою є темпоральна програма, яка відображає розрив із Росією в церковній сфері, що стало символом відновлення духовної незалежності України.

Встановлення порядку денного в промовах Петра Порошенка має кілька характерних рис. Перша – це акцент на військовій проблематиці, що природно відображає ситуацію початку війни на сході України. Друга – це впровадження ідеї «водорозділу», подібно до дискурсу Віктора Ющенка, де сучасність розглядається як новий етап після Революції Гідності. Третя – це висока частка зовнішньополітичних темпоральних програм, яка відображає важливі події, що затвердили Україну як важливого суб'єкта міжнародних відносин. Такий підхід поєднує прагнення України до євроінтеграції з економічним, військовим і політичним протистоянням Росії.

Образ майбутнього в темпоральних програмах Петра Порошенка характеризується акцентом на необхідності забезпечення національної безпеки, консолідації проукраїнських сил і стратегічному напрямку інтеграції до європейських і трансатлантичних структур. Президент наголошує на постійній готовності до захисту незалежності, транслюючи ідею «постійної військової загрози». Такий підхід відображає реалії війни на сході України

й окреслює безпекові виклики, які залишаються актуальними для майбутнього.

У внутрішньополітичній сфері майбутнє позиціонується як період реформ і боротьби за консолідацію державності. Президент підкреслює важливість пріоритету армії, боротьби з корупцією, забезпечення взаємовигідних відносин між державою та бізнесом і досягнення благополуччя в трудовій і фінансовій сферах українців. Він наголошує, що Україна повинна залишатися унітарною державою, категорично відкидаючи федеративний устрій, і що ключ до стабільної незалежності лежить у спроможності держави уникати періодів бездержавності та спиратися на власні сили.

Військове протистояння з Росією також формує окремих сегмент темпоральних програм. Президент акцентує на прагненні до миру в контексті війни на Донбасі, водночас категорично заявляючи про необхідність повернення Криму як невід'ємної частини України. Ці теми підкреслюють прагнення зберегти територіальну цілісність держави та забезпечити її суверенітет у майбутньому.

Зовнішньополітичний курс Петра Порошенка вперше серед розглянутих президентів включає ідею членства України в НАТО, що свідчить про стратегічну спрямованість на посилення безпеки через інтеграцію до західних військово-політичних структур. Поряд із цим звучить твердження про європейський вибір України, який підтверджує орієнтацію на інтеграцію в європейський простір.

Образ минулого в промовах Володимира Зеленського має унікальні риси, які вирізняють його з-поміж риторики попередніх президентів. Хоча структурно він зберігає загальну логіку з попередниками, включаючи згадки про Київську Русь і козацьку добу, у ньому відсутні темпоральні програми, пов'язані з трагічними подіями радянського періоду, що є характерним для інших лідерів. Замість цього, промови Зеленського акцентуються на досягненнях, символічних перемогах і повсякденних соціальних практиках українців.

Першою особливістю є високий рівень деталізації згадуваних подій. Темпоральні програми наповнені конкретикою, що включає як ключові історичні події, так і досягнення в різних сферах, таких як культура, наука, технології та спорт. Наприклад, згадки про здобутки Київської Русі, історичне значення Конституції Пилипа Орлика чи технологічні прориви (гелікоптери, літаки «Антонова», кораблі Миколаєва, внесок «Південмашу» в освоєння космосу) наповнюють промови Зеленського глибоким змістом і підкреслюють спадковість успіхів українського народу.

Другою важливою рисою є акцент на соціальній пам'яті. Дві темпоральні програми виділяються своєю спрямованістю не на виклад історичних фактів, а на відображення буденності та соціальних практик українців у роки незалежності. Наприклад,

президент фокусується на щоденному житті українців до 2014 року, описуючи їхній досвід через призму спорту, культури та звичайного повсякденного життя. Президент продовжує цей формат, висвітлюючи соціальні практики в умовах війни, зокрема волонтерство, що стало одним із символів української стійкості. Такий акцент на деталізації та буденності створює глибший емоційний зв'язок із громадянами, роблячи історію ближчою та зрозумілішою для кожного.

Образ теперішнього, який транслює Володимир Зеленський у своїх промовах, поєднує негативні та позитивні аспекти, що відображають два різні періоди: до повномасштабного вторгнення РФ та після нього. У першому періоді домінують темпоральні програми, що акцентують увагу на соціальних викликах сучасності. Президент говорить про проблеми, які змусили багатьох українців втратити свої домівки: це як заробітчачство, так і втеча від війни. Також він наголошує на широкому спектрі соціальних труднощів, таких як високі тарифи, низькі зарплати й пенсії, зростання цін, нестача робочих місць, проблеми медицини та інфраструктури.

Після повномасштабного вторгнення РФ темпоральні програми зміщуються в бік радикальних змін і підкреслення ролі України у світовій історії. Президент наголошує, що Україна не лише змінила себе, а й вплинула на глобальний порядок денний, заявивши про себе як про націю, здатну змінювати історію. У цьому контексті Зеленський акцентує на об'єднанні міжнародної спільноти навколо України, що стало важливим досягненням для держави. Він також підкреслює трансформацію українців, які в умовах війни стали сильнішими, стійкішими та згуртованішими. Внутрішньополітичний дискурс зосереджується на відродженні нової нації, тоді як зовнішньополітичний дискурс підкреслює підвищення міжнародного іміджу України та її роль у формуванні нової світової єдності.

Образ майбутнього, який транслює Володимир Зеленський, відображає два ключових періоди: до повномасштабного вторгнення РФ та після нього. У першій групі темпоральних програм акцент зроблено на європейському шляху України, поверненні емігрантів, зміцненні єдності заради досягнення спільних цілей, а також на готовності до діалогу заради миру. Президент наголошує на необхідності повернення втрачених територій, покращенні державної підтримки військових, змінах у владі, перемозі над коронавірусом та внутрішніми розбратами, а також на консолідації всіх регіонів країни заради досягнення спільної мети. Ці теми формують образ майбутнього, орієнтованого на політичну стабільність, національну єдність і повернення до мирного розвитку.

Після початку повномасштабного вторгнення РФ у риторичі Зеленського з'являються нові темпоральні

програми, які закріплюють принципову позицію України в боротьбі за свою незалежність. Головними стають програми, що описують українців як вільний народ, а також стратегічний вибір на користь повної перемоги над РФ та остаточного звільнення всіх окупованих територій. Ці програми символізують незламність української нації та її прагнення до справедливості й територіальної цілісності.

Загалом, образ майбутнього, який формує президент Зеленський, зосереджується на політичній, військовій і національній тематичі. Відсутність програм, пов'язаних з економічною та соціальною сферами, свідчить про те, що основна увага приділяється питанню національної безпеки, територіальної цілісності та єдності суспільства. Ідея консолідації українського народу проходить червоною лінією через усі темпоральні програми, наголошуючи на важливості спільних зусиль для подолання викликів і досягнення перемоги. Після початку війни акцент зміщується на символічне закріплення непохитності позиції України, яка обирає шлях до повної перемоги, незалежності та звільнення всіх своїх територій.

Динаміка темпоральних програм президентів України демонструє поступове переосмислення підходів до політичної комунікації та формування національної свідомості (Таблиця 2). У перші роки незалежності романтичні ідеали домінували в риторичі, спрямованій на консолідацію суспільства та створення основ національної ідентичності. Леонід Кравчук та Леонід Кучма зосереджувалися на історичних образах, героїчних сторінках минулого та культурній тягості, акцентуючи увагу на незалежності як досягненні, що потребує ідеологічного підкріплення. Темпоральні програми цього періоду формували основу для нової політичної культури, яка орієнтувалася на історичне відновлення та легітимацію самостійності.

Згодом із поглибленням викликів, пов'язаних із соціально-економічними реформами та зовнішніми впливами, акценти темпоральних програм змінилися. Президентські риторичі Віктора Ющенка та Віктора Януковича вже виходили за рамки романтизму, прагнучи реалістично оцінювати сучасність і визначати практичні шляхи подолання викликів. У цей період з'являється баланс між критикою минулого, усвідомленням поточних проблем і перспективним баченням майбутнього, що відображає трансформацію політичного мислення в умовах державотворчих труднощів.

На сучасному етапі, який охоплює президентства Петра Порошенка та Володимира Зеленського, темпоральні програми набувають стратегічного характеру, орієнтуючись на мобілізацію громадян і посилення ролі України в міжнародному контексті. У промовах Порошенка домінує тема боротьби за суверенітет і незалежність у світлі Революції

Табл. 2.

Узагальнені образи минулого, теперішнього та майбутнього серед всіх президентів України

Президент	Образ минулого	Образ теперішнього	Образ майбутнього
Леонід Кравчук	Україноцентричний підхід, акцент на героїчних сторінках історії (Київська Русь, УНР). Трагічні події: Голодомор, репресії. Легітимізація незалежності.	Оптимізм, акцент на самостійності та життєздатності України. Мирний характер здобуття незалежності. Початок економічних реформ.	Незалежність і демократія, економічні реформи, європейська інтеграція. Формування соціальної держави і правової системи.
Леонід Кучма	Помірковані оцінки СРСР, акцент на спробах державності (1917–1919). Приналежність до європейської цивілізації. Лояльне ставлення до історії.	Позитивні зрушення в економіці, створення державних інститутів. Проблеми демократії, тіньової економіки.	Реформи в економіці, боротьба з корупцією, багатовекторна зовнішня політика, європейська інтеграція. Модернізація державних інституцій.
Віктор Ющенко	Княжий і козацький періоди як основа демократії. Трагічний дискурс XX ст., примирення ветеранів, акцент на європейській ідентичності.	Виключно позитивний наратив. Акцент на національній єдності після Помаранчевої революції. Демократія, свобода слова, економічний потенціал.	Заможна Україна, соціальна справедливість, боротьба з корупцією, європейська інтеграція. Розвиток науки, культури та освіти.
Віктор Янукович	Трагічні події: Чорнобиль, 90-ті роки. Позитив: Київська Русь, козацька доба, науково-технічний потенціал. Європейська історія.	Баланс негативу (корупція, борги) і позитиву (прозорість, міжнародні відносини). Акцент на проблемах попередньої влади.	Модернізація, боротьба з бідністю, реформування армії, багатовекторна зовнішня політика. Прагнення до світового лідерства.
Петро Порошенко	Події XX ст.: національно-визвольні змагання, європейська інтеграція, автокефалія церкви. Уроки історії для сучасності.	Революція Гідності як водорозділ. Військова тематика, національна консолідація, міжнародний імідж України. Опір російській агресії.	Національна єдність, членство в НАТО, боротьба з корупцією, повернення Криму, соціально-економічні реформи. Безпека та незалежність.
Володимир Зеленський	Деталізація подій: Київська Русь, козацька доба, технологічні досягнення. Соціальна пам'ять: повсякденність українців.	До вторгнення РФ: соціальні проблеми, національна єдність. Після вторгнення: радикальні зміни, роль України у світі.	До вторгнення: єдність, повернення територій. Після вторгнення: перемога над РФ, звільнення територій. Консолідація суспільства.

Гідності та війни на сході України. Його риторика поєднує національні пріоритети з прагненням інтеграції в європейське й трансатлантичне співтовариство.

Зеленський, своєю чергою, впроваджує акцент на трансформації сучасного українського суспільства через мобілізацію не лише національного духу, а й соціальних практик, які забезпечують стійкість громадян у складних умовах. Його темпоральні програми підкреслюють важливість міжнародної підтримки, консолідації суспільства та зміцнення державності через практичні кроки, спрямовані на досягнення перемоги над агресором і забезпечення стабільного розвитку.

Ця еволюція ілюструє, як змінювалися пріоритети президентських комунікацій, переходячи від емоційного обґрунтування національної єдності до стратегічного використання історичних, сучасних і майбутніх перспектив для зміцнення державної

політики та міжнародного іміджу України. Ця трансформація риторики є логічною виходячи із суспільно-політичних реалій розвитку незалежної України.

Висновки.

Дослідження темпоральних програм в риторичі українських президентів демонструє ключові тенденції, які відображають динаміку політичної комунікації та формування національної свідомості. В якості підсумку розглянемо динаміку трьох модусів часу за висловлюваннями президентів в хронологічному порядку.

По-перше, образ минулого. У промовах Леоніда Кравчука історичне минуле використовувалося для легітимізації незалежності України та формування національної ідентичності. Акцент був зроблений на героїчних сторінках історії та трагедіях, таких як Голодомор, для консолідації суспільства. Леонід Кучма адаптував образ минулого для обґрунтування

політичних і економічних реформ. Радянське минуле розглядалося через прагматичну призму з визнанням як позитивних, так і негативних аспектів. Віктор Ющенко активно використовував наратив європейської ідентичності України, акцентуючи увагу на історичних травмах і подоланні розбіжностей через примирення. Віктор Янукович поєднував кризові аспекти (Чорнобильська катастрофа, складний шлях незалежності) та позитивні моменти (Київська Русь, козацька доба, досягнення радянського періоду). Важливим елементом було підкреслення релігійної складової як частини національної ідентичності. Петро Порошенко та Володимир Зеленський підкреслювали сучасні паралелі з минулим, орієнтуючись на боротьбу за незалежність та національну ідентичність.

По-друге, образ теперішнього. Леонід Кравчук акцентував на мирному переході до незалежності та економічних реформах, підкреслюючи оптимізм і перспективи молодого держави. Леонід Кучма пропонував більш реалістичний підхід, вказуючи на досягнення і проблеми державності, такі як економічні реформи та соціальна нерівність. Віктор Ющенко використовував символізм Помаранчевої революції для створення оптимістичного образу сучасності, зосередженого на національній єдності. Віктор Янукович поєднував негативні (корупція, економічні проблеми) і позитивні (модернізація, прозорість управління) аспекти сучасності. Його риторика створювала образ «періоду викликів», які потребують подолання. Петро Порошенко акцентував на військових досягненнях і дипломатичних успіхах, водночас підкреслюючи кризові аспекти. Володимир Зеленський трансформував образ теперішнього, роблячи акцент на соціальних проблемах до

повномасштабного вторгнення РФ і національній єдності після нього.

По-третє, образ майбутнього. У промовах Леоніда Кравчука майбутнє України будувалося на принципах незалежності, демократії та європейської інтеграції. Леонід Кучма акцентував на реформах, багатовекторній зовнішній політиці та боротьбі з корупцією. Віктор Ющенко створював оптимістичний образ майбутнього, орієнтований на соціальну справедливість, демократичні перетворення та європейську інтеграцію. Віктор Янукович зосереджувався на модернізації, боротьбі з бідністю, реформуванні державних структур і багатовекторній зовнішній політиці. Образ майбутнього поєднував оптимістичні сценарії розвитку з усвідомленням викликів. Петро Порошенко використовував риторичку національної безпеки, військової стійкості та членства в НАТО як ключові елементи майбутнього. Володимир Зеленський акцентував на перемозі над агресором і поверненні територій, підкреслюючи консолідацію суспільства.

У ранній період незалежності риторика президентів України була наповнена романтичними ідеалами, спрямованими на консолідацію суспільства та легітимізацію незалежності країни. Згодом, із загостренням соціально-економічних викликів і зміною політичних реалій, підхід до комунікації еволюціонував у бік більш реалістичних оцінок, орієнтованих на вирішення актуальних проблем та стратегічне планування. На сучасному етапі риторика президентів акцентується на міжнародному позиціонуванні України, боротьбі за суверенітет, впровадженні реформ і зміцненні внутрішньої політики, що відображає нові пріоритети та виклики, які стоять перед державою.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Гурко, О. В. (2022). Лінгвостилістична специфіка політичних промов В. Зеленського. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, 33(72), 4(1). Відновлено з https://philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/4_2022/part_1/4.pdf
- Джиджора, Є., & Мельник, С. (2022). Промови Президента України Володимира Зеленського у перші місяці російсько-української війни: форми саркастичної риторики. *New development horizons of philological science: Scientific monograph*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing". Відновлено з <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0a3c5ceb-6fbc-4baf-8f4b-82dfec2090f4/content>
- Джиджора, Є., & Мельник, С. (2022). Промови Президента України Володимира Зеленського у перші місяці російсько-української війни: форми саркастичної риторики. *New development horizons of philological science: Scientific monograph*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing". Відновлено з <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0a3c5ceb-6fbc-4baf-8f4b-82dfec2090f4/content>
- Свлянова, О. (2023). Жанрова стратифікація президентського політичного дискурсу. *Львівський філологічний часопис*, 12, 54–59. Відновлено з <https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/philology/article/view/2497>
- Завальська, Л. В. (2023). Президентський дискурс як вияв політичної комунікації: сутнісні характеристики. *Закарпатські філологічні студії*, 30, 26–31. Відновлено з <http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/30/4.pdf>
- Завальська, Л. В. (2024). Структура і семантика інавгураційної промови у президентському дискурсі (на матеріалі української, польської, словацької та сербської мов). *Записки з українського мовознавства*, 31. Відновлено з <http://zum.onu.edu.ua/article/view/309457/303804>
- Перша промова Президента Кучми під час церемонії інавгурації. (1994). Відновлено з https://uk.wikisource.org/wiki/Перша_промова_Президента_Кучми_під_час_церемонії_інавгурації

- Полянська, В. (2004). Символічна політика: сутність, структура, умови реалізації. *Політичний менеджмент*, 3. Відновлено з http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?2_S21STR=PoMe_2004_3_12
- Прокопчук, Ю. С. (2013). Символічна влада та символічна політика як конститутивні засади конструювання політичного поля. *Сучасне суспільство*, 2, 5-12. Відновлено з http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?2_S21STR=сус_2013_2_3
- Промова Президента Зеленського під час церемонії інавгурації*. (2019). Відновлено з https://uk.wikisource.org/wiki/Промова_Президента_Зеленського_під_час_церемонії_інавгурації
- Промова Президента Кравчука під час церемонії інавгурації*. (1991). Відновлено з https://uk.wikisource.org/wiki/Промова_Президента_Кравчука_під_час_церемонії_інавгурації
- Промова Президента Порошенка під час церемонії інавгурації*. (2014). Відновлено з https://uk.wikisource.org/wiki/Промова_Президента_Порошенка_під_час_церемонії_інавгурації
- Промова Президента Ющенка під час церемонії інавгурації*. (2005). Відновлено з https://uk.wikisource.org/wiki/Промова_Президента_Ющенка_під_час_церемонії_інавгурації
- Промова Президента Януковича під час церемонії інавгурації*. (2010). Відновлено з https://uk.wikisource.org/wiki/Промова_Президента_Януковича_під_час_церемонії_інавгурації
- Промови президентів України з нагоди роковин відновлення незалежності України*. (1992–2019). Відновлено з https://uk.wikisource.org/wiki/Категорія:Промови_президентів_України_з_нагоди_роковин_відновлення_незалежності_України
- Черниш, О. А., Гончарук, Н. О., Білошицька, З. А., & Лисянюк, О. Л. (2023). Лінгвостилістичний потенціал жанру "публічна промова політика". *Закарпатські філологічні студії*, 27(1), 208-214. Відновлено з [http://nbuv.gov.ua/UJRN/trphst_2023_27\(1\)_37](http://nbuv.gov.ua/UJRN/trphst_2023_27(1)_37)
- Ярошенко, В. М., & Присяжненко, І. О. (2014). Символічна політика та символи в інформаційно-комунікативному просторі: аспекти впливу. *Наукові праці [ЧДУ ім. Петра Могили]. Серія: Політологія*, 248, 28-33. Відновлено з http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?2_S21STR=Npchdupol_2014_248_236_6
- Chapekis, A., & Moore, S. (2019). The prosecution of "others": presidential rhetoric and the interrelation of framing, legal prosecutions, and the Global War on Terror. *Critical Studies on Terrorism*, 12, 533-553. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/17539153.2019.1599164>
- Chen, X., & Hu, J. (2019). Evolution of U.S. Presidential Discourse over 230 Years: A Psycholinguistic Perspective. *International Journal of English Linguistics*. Retrieved from <https://doi.org/10.5539/IJEL.V9N4P28>
- Kondratenko, N. (2022). Inaugural speech as a speech genre of presidential rhetoric in Ukrainian and Slovak political discourse. *Slavica Slovaca*, 57(1), 33-46. Retrieved from <https://www.sav.sk/journals/uploads/06131318kondratenko.pdf>
- Krapyya, Y. (2023). Presidential inaugural speech: Traditional and communicative approaches to its study. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series "Philology"*. Retrieved from <https://doi.org/10.26565/2227-1864-2023-92-14>
- Krishnatray, P., & Shrivastava, S. (2021). Coronavirus pandemic: How national leaders framed their speeches to fellow citizens. *Asia Pacific Media Educator*, 31, 195-211. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/1326365x211048589>
- Mustafa, S. (2023). Fairclough-based analysis of persuasive strategies in Trump and Biden's speeches. *BELT – Brazilian English Language Teaching Journal*. Retrieved from <https://doi.org/10.15448/2178-3640.2023.1.44170>
- Plemenitaš, K. (2020). Framing violence in presidential discourse. *Ars et Humanitas*, 14(1), 139-155. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/342417369_Framing_violence_in_presidential_discourse
- Tarish, A., Abdalhakeem, S., & Hasani, S. (2022). American media framing of Bush, Obama, and Trump speeches. *Cogent Arts & Humanities*, 9. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/23311983.2022.2115245>

REFERENCES

- Chapekis, A., & Moore, S. (2019). The prosecution of "others": presidential rhetoric and the interrelation of framing, legal prosecutions, and the Global War on Terror. *Critical Studies on Terrorism*, 12, 533–553. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/17539153.2019.1599164>
- Chen, X., & Hu, J. (2019). Evolution of U.S. Presidential Discourse over 230 Years: A Psycholinguistic Perspective. *International Journal of English Linguistics*. Retrieved from <https://doi.org/10.5539/IJEL.V9N4P28>
- Chernysh, O. A., Honcharuk, N. O., Biloshytska, Z. A., & Lysianiuk, O. L. (2023). Linguostylistic potential of the genre "politician's public speech". *Zakarpatski Filolohichni Studii*, 27(1), 208–214. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/trphst_2023_27\(1\)_37](http://nbuv.gov.ua/UJRN/trphst_2023_27(1)_37)
- Dzyhdzhora, Ye., & Melnyk, S. (2022). Speeches of Ukrainian President Volodymyr Zelenskyy in the first months of the Russian-Ukrainian war: forms of sarcastic rhetoric. *New Development Horizons of Philological Science: Scientific Monograph*. Riga, Latvia: Baltija Publishing. Retrieved from <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0a3c5ceb-6fbc-4baf-8f4b-82dfec2090f4/content>
- First inaugural speech by President Kuchma*. (1994). Retrieved from https://uk.wikisource.org/wiki/Перша_промова_Президента_Кучми_під_час_церемонії_інавгурації
- Gurko, O. V. (2022). Linguostylistic specifics of political speeches by V. Zelenskyy. *Vcheni Zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Series: Philology. Journalism*, 33(72), 4(1). Retrieved from https://philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/4_2022/part_1/4.pdf

- Kondratenko, N. (2022). Inaugural speech as a speech genre of presidential rhetoric in Ukrainian and Slovak political discourse. *Slavica Slovaca*, 57(1), 33–46. Retrieved from <https://www.sav.sk/journals/uploads/06131318kondratenko.pdf>
- Krapyya, Y. (2023). Presidential inaugural speech: Traditional and communicative approaches to its study. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series "Philology"*. Retrieved from <https://doi.org/10.26565/2227-1864-2023-92-14>
- Krishnatray, P., & Shrivastava, S. (2021). Coronavirus pandemic: How national leaders framed their speeches to fellow citizens. *Asia Pacific Media Educator*, 31, 195-211. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/1326365x211048589>
- Mustafa, S. (2023). Fairclough-based analysis of persuasive strategies in Trump and Biden's speeches. *BELT – Brazilian English Language Teaching Journal*. Retrieved from <https://doi.org/10.15448/2178-3640.2023.1.44170>
- Plemenitaš, K. (2020). Framing violence in presidential discourse. *Ars et Humanitas*, 14(1), 139-155. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/342417369_Framing_violence_in_presidential_discourse
- Polyanska, V. (2004). Symbolic politics: essence, structure, implementation conditions. *Political Management*, 3. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?2_S21STR=PoMe_2004_3_12
- Presidential speeches commemorating the anniversaries of Ukrainian Independence restoration (1992–2019)*. Retrieved from https://uk.wikisource.org/wiki/Категорія:Промови_президентів_України_з_нагоди_роковин_відновлення_незалежності_України
- Prokopchuk, Y. S. (2013). Symbolic power and symbolic politics as constitutive foundations for constructing the political field. *Modern Society*, 2, 5-12. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?2_S21STR=cuc_2013_2_3
- Speech by President Kravchuk at the inaugural ceremony*. (1991). Retrieved from https://uk.wikisource.org/wiki/Промова_Президента_Кравчука_під_час_церемонії_інавгурації
- Speech by President Poroshenko at the inaugural ceremony*. (2014). Retrieved from https://uk.wikisource.org/wiki/Промова_Президента_Порошенка_під_час_церемонії_інавгурації
- Speech by President Yanukovich at the inaugural ceremony*. (2010). Retrieved from https://uk.wikisource.org/wiki/Промова_Президента_Януковича_під_час_церемонії_інавгурації
- Speech by President Yushchenko at the inaugural ceremony*. (2005). Retrieved from https://uk.wikisource.org/wiki/Промова_Президента_Ющенка_під_час_церемонії_інавгурації
- Speech by President Zelenskyu at the inaugural ceremony*. (2019). Retrieved from https://uk.wikisource.org/wiki/Промова_Президента_Зеленського_під_час_церемонії_інавгурації
- Tarish, A., Abdalhakeem, S., & Hasani, S. (2022). American media framing of Bush, Obama, and Trump speeches. *Cogent Arts & Humanities*, 9. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/23311983.2022.2115245>
- Yeulanova, O. (2023). Genre stratification of presidential political discourse. *Lviv Philological Journal*, 12, 54-59. Retrieved from <https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/philology/article/view/2497>
- Zavalska, L. V. (2023). Presidential discourse as a form of political communication: essential characteristics. *Zakarpatski Filolohichni Studii*, 30, 26–31. Retrieved from <http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/30/4.pdf>
- Zavalska, L. V. (2024). Structure and semantics of inaugural speech in presidential discourse (on Ukrainian, Polish, Slovak, and Serbian materials). *Notes on Ukrainian Linguistics*, 31. Retrieved from <http://zum.onu.edu.ua/article/view/309457/303804>

The Concept of Just War in the Bible: Ethical Aspects

UDC: 17.02:27-247.2

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724117>**Dyjak Vadym**Dr.Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0003-1477-5803>, vadimd09@gmail.com**Volobueiev Vladyslav**Ph.D., <https://orcid.org/0009-0002-7293-9175>, volobuevvladyslavit@gmail.com*National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi (Khmelnytskyi, Ukraine)*

Abstract

The relevance of the study is determined by the fact that war is one of the permanent ontological challenges of humanity, and Russia's current aggression is trying to cover itself with slogans about its supposedly just character (such as a war for the right faith and values, the fight against fascism, etc.).

The purpose of the article is to consider the ethical foundations of the formation of the biblical concept of "just war".

Research methods: biblical intertextual analysis, historical-cultural analysis, comparativist-typological approach etc.

The research results show that the biblical view of war does not mean a complete rejection of resistance to the aggressor. A just war with aggressive evil is morally sanctioned here, and under the protection of the commandment "Thou shalt not kill" are primarily those who honor this Law, and not those who permanently violate it. The Old Testament sanctions of extermination of criminals and even entire wicked communities do not mean the cruelty of God or a call to aggression, but only the fight against evil. In the New Testament, Christ's teaching about love for one's enemies does not exclude either the Last Judgment or worldly punishment for crime. The idea of just war, grounded in the Bible, was elaborately developed in the format of Catholic and Protestant thinking. In Orthodoxy, the war as such is theoretically denied, and in Protestantism, when liberation wars are recognized as just, pacifist sentiments are spreading more and more noticeably.

Conclusions. The problem of a just war is human in nature, but it is clearly formed precisely on European soil as a contamination of ancient thought and the biblical view of wars. The doctrine of a just – liberating or even holy war is based on this. The biblical teaching, which is often perceived only through the prism of the maxim "Thou shalt not kill", actually applies only to the one who obeys the Law of God, and not to the aggressor who aims to kill or even exterminate entire nations. In the modern secular society, the biblical concept of a just war receives slightly different ethical interpretations in the views of Catholics, Orthodox and Protestants, which later transforms into certain political doctrines.

Keywords: war, peace, aggression, justice, Bible, Christianity, church

Концепт справедливої війни у Біблії: етичні аспекти

Дияк Вадим, Волобуєв Владислав*Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна)*

Анотація

Актуальність дослідження визначається вже тим, що війна виступає одним з перманентних онтологічних викликів людства, а нинішня агресія росії намагається прикриватися гаслами про її нібито справедливий характер (як війна за правильну віру та цінності, боротьба з фашизмом тощо).

Метою дослідження є розгляд етичних засад формування біблійного концепту «справедливої війни».

Методи дослідження: біблійний інтертекстуальний аналіз, історико-культурний аналіз, компаративно-типологічний підхід тощо.

Результати дослідження засвідчують, що біблійний погляд на війну не означає повної відмови від спротиву агресорові. Справедлива війна з агресивним злом тут морально санкціонується, а під захистом заповіді «Не вбивай» знаходяться найперше ті, хто шанує цей Закон, а не ті, хто його перманентно порушує. Старозавітні санкції винищення злочинців і навіть цілих нечестивих спільнот не означають жорстокості Бога чи заклик до агресії, але лише боротьбу зі злом. У Новому Завіті вчення Христа про любов до ворогів не виключає ані Страшного суду, ані світської кари за злочин. Ідея справедливої війни, обґрунтована у Біблії, була розгорнуто розроблена у форматі католицького та протестантського мислення. У Православ'ї же теоретично заперечується війна як така, а в протестантизмі, при визнанні справедливими визвольних війн, дедалі помітніше ширяться пацифістські настрої.

У висновках акцентовано, що проблема справедливої війни звагальнолюдська, але чітко формується вона саме на європейському ґрунті як контамінація античної думки та біблійного погляду на війни. На основі цього формується доктрина про справедливу – визвольну або навіть священну війну. Біблійне вчення, яке нерідко сприймається лише кризь призму максими «Не вбивай», насправді поширюється лише на того, хто дотримується Закону Божого, а не на агресора, який націлений вбивати або навіть винищувати цілі народи. У секуляризованому суспільстві Нового часу біблійна концепція справедливої війни отримує дещо різні етичні інтерпретації у поглядах католиків, православних і протестантів, що згодом трансформуються в певні політичні доктрини.

Ключові слова: війна, мир, агресія, справедливість, Біблія, християнство, церква

Стаття надійшла / Article arrived: 24.10.2024

Схвалено до друку / Accepted: 20.12.2024

Вступ.

Головною екзистенціальною проблемою людини є проблема життя й смерті, причому остання є особливо непротим онтологічним викликом, коли йдеться про смерть насильницьку, протиприродну, що сприймається як несправедливість. Війна, довічний супутник історії людства, найчастіше виступає в даному полі смислів як щось особливо жахливе й відлякує. Відносно нечисленні розвідки, в яких роль війни у житті суспільства розглядається як позитивний фактор. Наведемо для прикладу книгу Ф. Штольца, в якій ґрунтовно висвітлено різні аспекти воєн, і зокрема показано, що саме війна стала одним із визначальних елементів, які спонукали еволюцію Риму від непримітного міста до центра Середземноморської імперії (Stolz, 1973).

Війна в будь-яку епоху є настільки жахливим онтологічним викликом, що реакцією на неї є різні концепції та рухи пацифістського характеру, різного роду акції протесту, виникнення антивоєнних угруповань, навіть дезертирство тощо. І не завжди в основі цих ситуацій лежать елементарний страх за своє фізичне існування. Як будь-яке насильство, війна відторгається свідомістю людини, налаштованої мирно жити й насолоджуватися життям. Тим не менш, в історії відомі численні випадки фатального результату для народів, які не знайшли в собі духовної сили прийняти війну як жорстоку реальність і знайти моральні підстави для участі у воєнних діях, необхідних для забезпечення виживання цілої спільноти і окремого її члена.

Особливої актуальності цей досвід набуває сьогодні для українця, саме існування якого проголошено небажаним жорстоким та агресивним східно-північним сусідом, коли розгорнуто геноцид проти українства. При цьому росія намагається прикривати це гаслами «справедливої війни» (боротьба з фашизмом, війна за справжню віру та традиційні цінності тощо), що цілком вписується у окреслений В. Кравченком алгоритм «штучної етизації» сучасних конфліктів – «завдяки процесу виправдання війни шляхом демонізації образу ворога та приписування йому особливої агресивної позиції» (Кравченко, 2011, с. 163).

Особливо гострого характеру набуває проблема воєнного супротиву для віруючих християн або тих секуляризованих людей, яких можна визначити як культур християн, що успадкували гуманістичне світосприйняття Біблії й для яких заповідь «не вбивай» – не порожній звук, а людське життя є найвищою цінністю. Можна впевнено сказати, що більшість українства завжди складають саме такі люди, і тим важче для них буває збагнути, що є обставини, коли взятися за зброю є єдино моральним варіантом, а війна перестає бути втіленням Чистого Зла, перетворюючись на оборону життя й очищення його. Крім цього, в українському соціумі активно

ведуться дискусії щодо можливості участі віруючих (насамперед християн) у цій війні – адже у масовій свідомості позиція Біблії тут окреслена згаданою відомою максимом.

Ми ставимо за мету розглянути етичні засади формування біблійного концепту «справедливої війни». У європейській свідомості він складався шляхом синтезу античної політичної думки і біблійної концепції миру (шалом) як найвищої цінності. Це поняття насичувалося життєстверджуючим змістом не одне століття, і саме воно стало виходом з того когнітивного дисонансу, який визначався, з одного боку, відразою до будь-якого зла й насильства, а з другого – невідворотністю втручання зла і насильства в життя мирної людини.

Аналіз попередніх досліджень. Не можна сказати, що наукова література з цього питання, особливо вітчизняна, сьогодні надто численна, але інтерес до цієї проблеми існує, і деякі аспекти історії питання вже висвітлені. Так, у статті В. Кравченка проаналізовано сучасні критерії «справедливої війни», структуровано їх як початок, ведення та закінчення військових дій; у площині цих критеріїв розглядається й сучасна війна з тероризмом (Кравченко, 2011). Натомість Р. Коханчук заглиблюється в історію концепту справедливої війни, але зводить його виникнення виключно до лона Католицької Церкви, не виходячи за межі хронологічного відрізка від перших століть становлення Церкви до Другого Ватиканського Собору і богословської думки нинішньої УГКЦ (Коханчук, 2004).

Потрібно відзначити, що і досі трапляються спроби перекреслити внесок церкви в культуру, зокрема політичну, наголошуючи на нібито існуючому симбіозі християнства та насилля. Так, Ю. Рябуха пише: «...християнство і війна, Церква і воїни не протистояли один одному, а загалом, добре ладнали і користувалися взаємною підтримкою. Середньовічний пацифізм був пов'язаний головним чином саме з еретичними впливами, а не з ортодоксальною Церквою» (Рябуха, 2011, с. 119).

Зарубіжні дослідження приділяють більшу увагу генезі питання. Так, у дослідженнях Г. Енелю (Enelow, 2019), З. Гесса (Hess, 2008), П. Міллер (Miller, 1973), Ф. Штольца (Stolz, 1972) та ін. акцентовано старозавітні витоки цього концепту. Зокрема відзначимо, що в книзі Р. Гесса відбито висновки репрезентативної християнської конференції й ґрунтовно розглянуто питання сучасної війни та застосування щодо неї біблійної етики (Hess, 2008). Інерція християнського імпульсу відчувається і в суто світських дослідженнях. Так, у розвідці А. Скотта доводиться, що лише за певних умов війна може бути морально виправданою, зроблено класифікацію аргументів на користь справедливої війни й акцентовано, що в останні десятиліття все більша увага приділяється моральним правилам,

які повинні керуватися тим, як закінчуються війни [jus post bellum] (Scott, 2011).

Як бачимо, у погляді на проблему домінує моральний аспект, визначений впливом християнської політичної етики й апеляцією до Всевидячого Ока як останньої інстанції в цих суперечках. Утім, позаяк від часів Н. Макіавеллі цей вплив фактично дезавуований, то спорадично виникають апеляції до «гуманності», на які прихильники деспотизму та тиранії не звертають уваги. Певний підсумок етичним міркуванням навколо проблеми справедливої війни підвів К. Семчинський: «Теорія «справедливої війни» формувалась протягом тривалого часу і сьогодні вона не стільки виправдовує певні війни, скільки визначає критерії, за якими війна може бути визнана справедливою, та обмежує засоби ведення такої війни. Звідси випливає: поняття «справедливої війни» не є позитивним концептом, справедливій війни визнаються злом, але меншим і необхідним. В цьому міститься суперечність цієї доктрини» (Семчинський, 2004, с. 103).

Ідея справедливої війни мабуть, ще довго залишалася би для українців умоглядною інтелектуальною конструкцією, але реалії нашого сьогодення зробили цю тему гостроактуальною. І. Панафідін, ще до початку російської інтервенції, зазначив, що поняття справедливої війни особливо актуалізується у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. у зв'язку з ускладненням форм прояву цього суспільно-політичного явища, зокрема з появою практики «гуманітарних інтервенцій» (Панафідін, 2012, с. 161). Вочевидь, проте, воєнна інтервенція росіян активізувала ситуацію значно сильніше. Й оскільки в нашій країні все ще достатньо людей, які прагнуть миру з Путіним за будь-яку ціну, навіть ціною ганебної капітуляції, актуальність даної теми не згасає, а, навпаки, тільки набуває нової гостроти.

Результати дослідження.

Питання про етичні засади ставлення до війни у Біблії не такі очевидні, як може видаватися на перший погляд. Біблійний погляд на справедливу війну ми зазвичай сприймаємо у квазі-християнському ключі відречення від будь-якого насилля. Однак і Старий, і Новий Завіти, при всій різниці акцентів, не знімають проблеми справедливого покарання грішників – як на Страшному суді, так і за земного життя. Саме Біблія чітко розрізняє агресивне насильство і застосування сили задля встановлення миру, але в тлумаченні її настанов усе ще залишається багато недомовленого й недоосмисленого навіть для сучасності.

Україна – достатньо глибоко християнізований край, в якому біблійна аксіологія, зокрема заповідь «Не вбивай» ніколи не сприймалися формально, але окреслювала етичні орієнтири й лінію поведінки. При цьому козацька вдача українця незмінно визначала його шорсткий опір усякому поневоленню. Утім, і серед самих християн тут немає згоди.

На основі Писання – з урахуванням античної спадщини – вибудувала свою концепцію справедливої війни Католицька церква. Поняття справедливої війни (bellum iustum), тобто війни морально виправданої, зустрічається ще в Аристотеля («Політика»), хоча уживається як означення будь-яких воєн «наших» греків проти диких варварів взагалі. Цицерон вважав війну граничним способом впливу, до якого вдаються спорадично («Про обов'язки»). При цьому обидва язичницьких мудреця усе ж таки вважали війну, як і через два тисячоліття після них атеїст З. Фройд, довічним супутником людства, явищем, можна сказати, природним, вкоріненим в психіці людини.

Біблія ж засуджує вбивство як річ протиприродну, і тут одразу ж спадає на думку гріх братовбивці Каїна, але при цьому нерідко не враховуються дуже важливі етичні нюанси. Декалог твердить: «Не вбивай», але ця заповідь поширюється лише на тих, хто благоговійно дотримується Закону, а злісні порушники Закону, що нехтують його покровом, приречені, як це подано у «Приписах», смерті: «Якщо посеред вас у якомсь із твоїх міст, що їх Господь, Бог твій, хоче тобі дати, знайдеться чоловік чи жінка, що чинитиме якесь зло перед очима Господа, Бога твого <...> то мусиш вивести того чоловіка чи ту жінку, що сподіяли таку погань, за ворота й побити їх камінням на смерть <...> Тоді зробиш згідно з вироком, який об'являть на тому місці, що вибере Господь, і виконаєш точно все, як вони тебе повчать» (Святе Письмо, 2021, розд. Втор. 17, с. 2-10). Так виглядають приписи щодо «своїх», ізраїльтян. Але у Старому Завіті, написаному в пору становлення Ізраїлю як нації, неодноразово згадується геноцид, який чинили щодо євреїв різні народи. Зокрема коли євреї хотіли мирно повернутися до Ханаану, своєї прабатьківщини, до місця, де мешкав їхній пращур Авраам, то наразилися на озброєний супротив вороже налаштованих племен, які культивували дикі язичницькі звичаї. І невідповідно свідомість вражає те, що Бог віддає на знищення Ізраїлю цілі племена ханаанян, що не хотіли мирно пропустити цих вихідців з Єгипту: «У містах же тих народів, які Господь, Бог твій, хоче тобі дати в посідання, не залишиш ні одної душі живої; їх мусиш приректи на цілковите знищення, отих хеттитів, аморіїв, ханаанян, перізіїв, хіввіїв та євусіїв, як заповідав Господь, Бог твій; щоб вони не навчили вас чинити всі ті гидоти, що самі богам своїм чинили, і щоб ви не стали грішити перед Господом, Богом вашим» (Святе Письмо, 2021, розд. Втор. 20, с. 16-18).

Є тут і зовсім вражаюча своєю позірною жорстокістю сентенція щодо більш пізніх ворогів, вавилонян, які люто нищили й гнобили народ Божий: «О дочко вавилонська, руїннице! Щасливий, хто тобі відплатить те, що ти нам зробила. Щасливий, хто, вхопивши дітей твоїх, розіб'є їх об скелю» (Святе Письмо, 2021, розд. Пс. 137, с. 8-9). Таким чином,

біблійна заповідь «Не вбивай» відмінна, скажімо, від індо-буддійської «ахімси» – ригористичного вчення про абсолютну недоторканість усякого життя. Звісно, Бог не закликає до насильства та вбивств, але той, хто не знаходиться під захистом етичних настанов, які він робить своїм принципом життя, та ще й проявляє агресію, не повинен бути толерований – йому треба давати відсіч й чинити опір навіть зі зброєю у руках (особливо в ситуації, коли мова йде про виживання цілого народу).

Часто можна зустріти протиставлення Старого Завіту Новому; Мойсеєва заповідь любити ближнього й ненавидіти ворога небезпідставно трактується як морально нижча за християнське вчення про любов до ворогів. Христос дійсно навчав таких любити: «Ви чули, що було сказано: Люби ближнього свого й ненавидь ворога свого. А я кажу вам: Любіть ворогів ваших і моліться за тих, що гонять вас; таким чином станете синами Отця вашого, що на небі, який велить своєму сонцю сходити на злих і на добрих і посилає дощ на праведних і неправедних» (Святе Письмо, 2021, розд. Мт. 5, с. 42-44). Учив Він і такому: якщо тебе вдарили по одній щоці, то належить підставити й другу, а коли Петро спробував оборонити Вчителя мечем, наказав вкласти останній до піхви (Святе Письмо, 2021, розд. Мт. 26, с. 51-52). Та водночас у Христовій притчі про виноградарів визнається за справедливую кару покарання смертю тих, хто вбив сина господаря виноградника й хотів привласнити останній собі (Святе Письмо, 2021, розд. Мт. 21, с. 33-45).

В апостольському посланні сказано: «Начальники бо страшні не тим, що добро, а тим, що зло чинять. Хочеш не боятися влади? Чини добро, і будеш мати похвалу від неї; вона бо – слуга Божий, тобі на добро. А як ти чиниш зло, то бійся, бо не дарма меч носить; вона – Божий слуга, що відомщає і карає того, хто чинить зло. Тому треба коритися не тільки ради кари, але й ради сумління» (Святе Письмо, 2021, розд. Рим. 13, с. 3-5). Тут йдеться про окремого злочинця, але якщо зло чинить масово цілий народ, то масовість ця не є виправданням злочину.

Отже, вже у давні часи Західна Церква, в умовах варварських нашеств на Перший Рим, серед розгулу насильства, пожеж і вбивств, одразу ж знайшла за потрібне узгодити те, що на перший погляд складає когнітивний дисонанс у Біблії, цей антагонізм між «не вбивай» і «вбивай», про які йшла мова. На необхідність давати відсіч лютому ворогові вказував вже апологет Климент Александрійський (II–III ст.) Підвалини диференціації війни на справедливу й несправдливую було остаточно сформульовано Августином (IV–V ст.), який переосмислив у «De Civitate Dei contra paganos» погляди античних авторитетів як християнин, дійшовши висновку, що давати відсіч агресорові справедливо: захист невинних до збройного протистояння включно – це і

є вияв любові. Далі ці погляди в Західній Церкві було розвинено Томою Аквінським (XIII ст.), котрий в «Summa theologiae» також ствердив, що для захисту й самозахисту можна уживати зброю, причому особливий акцент тут робився на війнах оборонних (детальніше про доктрину справедливої війни у часи Середньовіччя – див.: Борисова, 2022).

У зарубіжній думці можна зустріти ще й розмежування воєн «справедливої» та «священної» (*bellum sacrum*), що зазвичай співвідноситься зі середньовічним мисленням. На це звертають увагу, наприклад, польські дослідники М. та А. Лушинські, які акцентують, що священна війна близька до справедливої війни, але вона пронизана біблійними та есхатологічними алюзіями: адже суттю її є оборона святих місць, осквернених невірними, або допомога одновітцям, які страждають від утисків невірних. Ідея *bellum sacrum* народилася 1063 року в заклику Папи Олександра II до християнських правителів Європи допомогти Іспанії у боротьбі проти мусульман (Łuszczynska M. & A., 2019, s. 16).

Відповідно до християнської аксіології та на базі заклику старозавітного пророка Ісаї до миру між народами (Святе Письмо, 2021, розд. Іс. 2, с. 1-3), в середньовічній Західній Європі сформувалася доктрина *rex romanus Christianus* («мир християнського Риму»), яка становила – нехай часто формально – духовне підґрунтя політики західних можновладців до закінчення релігійних війн наприкінці XVI ст. Утім, треба визнати, що вона фактично почала руйнуватися вже в середині XIII ст., коли розпочалася боротьба за політичну домінацію між папським престолом та імператором Священної Римської імперії Фрідріхом II, а згодом і з французьким королем Філіпом IV. При цьому характерно, що той само Фрідріх II вів надзвичайно вдалі мирні перемовини з єгипетським султаном, які закінчилися передачею християнам Єрусалиму; це, однак, не завадило йому увійти в конфлікт з римським понтифіком. Ситуацію роздраю в християнському світі активно засуджував, скажімо, Франциск Ассізький, який пішки ходив вмовляти султана Саладіна замиритися з хрестоносцями і який вже за життя користувався величезним моральним авторитетом, але його ставлення до війни фактично ніяк не вплинуло на політико-правову діяльність його сучасників.

Нинішня Римська Церква зберігає вірність цим постулатам, засудивши війну агресивну й підтримавши війну справедливую. Народ, на який напали, має право захищатися, і це зафіксовано у Компендіумі Соціальної Доктрини Церкви, але при цьому важливо зважати на дотримання наступних умов: «шкода, завдана агресором нації чи спільноті націй, була тривалою, важкою і безперечною; усі інші засоби для покладання цьому краю виявилися неможливими або безуспішними; були обґрунтовані можливості успіху; використання

зброї не спричинило лиха і безладдя, важчих, ніж лихо, яке слід усунути. Під час оцінювання цих умов слід враховувати потужність сучасних засобів руйнування. Це традиційні елементи, перелічені в доктрині про так звану «справедливу війну» (Компендіум Соціальної Доктрини Церкви, п. 500-501, с. 305-306).

З точки зору католицизму нинішня ситуація виглядає доволі прозоро: війна проти росії для України є справедливою – адже росія «орудує мечем без терезів. Вона орудує з не прихованим, а відкритим, явним насильством до України. Тому її війна несправедлива і насильницька» (Бучма, 2023, с. 46-47). І саме тому в Україні виникають гострі питання до нинішнього Папи Римського Франциска, який сумно уславився відвертою підтримкою Путіна й байдужістю до України, значна частина якої тяжко вистраждала своєю вірністю католицизмові.

Православна ж Церква дотримувалася більш суворого критерію. Характерно, що сучасне Православ'я устами Вселенського Патріарха Варфоломея традиційно проголошує безбожною будь-яку війну. Так, наприклад, 2020 року Константинопольський Предстоятель у документі «За життя світу / На шляху до соціального етосу Православної Церкви» ствердив у § 46: «Православна Церква ніколи не розробляла жодної "теорії справедливої війни", що прагнула б задалегідь, на основі певних абстрактних принципів, виправдати й морально схвалити застосування державою насильства в разі дотримання низки загальних критеріїв. Справді, вона ніколи не вважала війну "священною" чи "справедливою"» (За життя світу, 2020). Зрозуміло, що ПЦУ має якось узгоджувати цю доктрину з реаліями нашого сьогодення життя.

У Новий час величезний внесок у розвиток погляду на справедливу війну вніс протестант Г. Гроцій (XVII ст.), автор уславленого твору «Про право війни і миру», котрий стверджував, що війна має вважатися справедливою, якщо є відповіддю на правопорушення, оскільки народ має право захистити себе і своє майно. На основі його праць сформувалося Міжнародне гуманітарне право, покликане оборонити жертви збройних конфліктів, яким так відверто й цинічно нехтує сьогоднішня Росія, очолювана особами, яких офіційно визначено як воєнних злочинців. Водночас серед протестантів від часів Гроція дедалі ширше ширяться пацифістські настрої; нині вони стають все більш популярними і в широких секуляризованих колах. Тому в нашій багатоконфесійній Україні проблема ця повинна бути нарешті чітко осмислена в ракурсі категоричного імперативу. Проте, на жаль, сьогоднішні вітчизняні розвідки в цій галузі часом виглядають радше як схоластичні трактати, стилізовані під юридичні тексти, аніж як дослідження животрепетних проблем виживання українців і покарання воєнних злочинців.

На закінчення зазначимо, що вже у XX столітті К. Шмітт, який вважав, що конфлікт є прикметною рисою людського існування як такого і спирався в цьому на антропологічний песимізм католицької теології щодо можливості вдосконалення людської природи (вчення Августина про первородний гріх), зазначав, що сучасні люди підсвідомо секуляризують теологічні ідеї та проблеми, вдаючись до псевдомесіанських облуд, а в політичних концепціях сучасності продовжує певною мірою жити «перекодована» релігійна етика (Schmitt, 1932). Але ця проблема мала б стати подальшим розвитком того, що тут було викладено.

Висновки.

Проблема справедливої війни загальнолюдська, але чітко формується вона на європейському ґрунті як контамінація поглядів античних мислителів (Арістотель, Цицерон тощо) та діалектичного біблійного погляду, згідно яких під захистом Божого Закону й заповіді «Не вбивай» знаходяться ті, хто шанує цей Закон, а не ті, хто його свідомо й неодноразово порушує. Так, заклики до боротьби юдеїв з ханаанейцями чи вавилонянами не є проявом жорстокості Бога, але лише нетолерування зла, якому треба чинити опір (навіть зі зброєю у руках, особливо коли мова йде про виживання чи загибель цілого народу).

Щодо поглядів на агресора, який приходить вбивати або винищувати цілі народи, не існує жодних етичних протиріч між Старим («око за око») і Новим (заповідь любові) Завітами. Вчення Христа про любов до ворогів теж не виключає ані Страшного суду, ані світської кари. Боротьба з агресією є боротьбою зі злом, і це було усвідомлено вже у добу Середньовіччя, коли складаються основні догми християнства. Отже, у добу апологетики та патристики виникає розуміння необхідності давати відсіч ворогові, котрий приходить тебе знищити (про це писали Климент Александрійський, Августин Аврелій, Тома Аквінський тощо). Це різнить Біблію з ригористичним індо-буддійським шануванням будь-якого життя, виражене ключовим поняттям «ахімса». Зі врахуванням цього стають зрозумілими й санкції Бога на винищення окремих злочинців і цілих нечестивих спільнот, і доктрина Західної Церкви про справедливу (*bellum iustum*) – визвольну або навіть священну (*bellum sacrum*) – війну. Водночас у різних християнських конфесіях складається дещо інакший погляд на проблему опору агресорові. Так, у Православ'ї заперечується будь-яка війна, а в протестантизмі, при визнанні справедливими визвольних війн, ширяться пацифістські настрої. Усе це важливо усвідомити людям багатоконфесійної України, в якій споконвіку культивувався кордоцентризм і в гімні якої навіть вороги іменуються «вороженьки», де пацифістські гасла активно вульгаризуються тими, кого зараз зневажливо іменують ухилиянтами.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Борисова, О. В. (2022). Доктрина справедливої війни у розробці християнських мислителів часів Середньовіччя. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*, 4(352), 4-20.
- Бучма, О. (2023). Релігійно-правовий вимір російської війни проти України на тлі суспільно-державних трансформацій XX-XXI століть. *Філософська думка*, 1, 45-58.
- За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви.* (2020). Відновлено з https://risu.ua/za-zhittya-svitu-na-shlyahu-do-socialnogo-etosu-pravoslavnoji-cerkvi_n103522
- Компендіум соціальної доктрини Церкви.* (2008). Київ: Кайрос.
- Коханчук, Р. (2004). Становлення концепції «справедливої війни» в католицизмі. *Людина і світ*, 1, 10-15.
- Кравченко, В. Ю. (2011). Теорія «справедливої війни» для XXI століття. *Грані*, 3(77), 162-165.
- Панафідін, І. О. (2012). Справедливість і війна: проблема поєднання. *Актуальні проблеми духовності: збірник наукових праць*, 13, 161-172.
- Рябуха, Ю. В. (2011). Вплив християнської релігії на середньовічні військові конфлікти. *Вісник Маріупольського держуніверситету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*, 2, 113–119.
- Святе Письмо.* (2021). Пер. о. І. Хоменка. Львів: Свічадо.
- Семчинський, К. (2004). Контроверса теорії справедливої війни у працях філософів і християнських теологів. *Українське релігієзнавство*, 29, 95-103.
- Enelow, H. G. (2019). *The War and the Bible*. Wentworth Press.
- Hess, R. S. (2008). War in the Hebrew Bible. In R. S. Hess & E. A. Martens (Eds.), *War in the Bible and Terrorism in the Twenty-First Century* (pp. 19-32). Winona Lake: Eisenbrauns.
- Łuszczuńska, M., & Łuszczuński, A. (2019). *Studia nad Autorytaryzmem*, 41(4), 7–20.
- Miller, P. (1973). *The Divine Warrior in Early Israel*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Schmitt, C. (1932). *Der Begriff des Politischen*. Munchen: Duncker & Humblot.
- Scott, A. S. (2011). *Just War Theory*. Oxford Bibliographies. Retrieved from <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199743292/obo-9780199743292-0050.xml>.
- Stolz, F. (1972). *Jahwes und Israels Kriege: Kriegstheorien und Kriegserfahrungen im Glauben des alten Israel*. Zürich: Theologischer Verlag Collection.

REFERENCES

- Borysova, O. V. (2022). The doctrine of just war in the works of Christian thinkers of the Middle Ages. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*, 4(352), 4-20.
- Buchma, O. (2023). Religious and legal dimensions of Russia's war against Ukraine in the context of socio-state transformations of the 20th–21st centuries. *Filosofska Dumka*, 1, 45-58.
- Compendium of the Social Doctrine of the Church.* (2008). Kyiv: Kairos.
- Enelow, H. G. (2019). *The War and the Bible*. Wentworth Press.
- Hess, R. S. (2008). War in the Hebrew Bible. In R. S. Hess & E. A. Martens (Eds.), *War in the Bible and Terrorism in the Twenty-First Century* (pp. 19-32). Winona Lake: Eisenbrauns.
- Kokhanchuk, R. (2004). The formation of the concept of "just war" in Catholicism. *Liudyna i Svit*, 1, 10-15.
- Kravchenko, V. Yu. (2011). The theory of "just war" for the 21st century. *Grani*, 3(77), 162-165.
- Łuszczuńska, M., & Łuszczuński, A. (2019). *Studia nad Autorytaryzmem*, 41(4), 7-20.
- Miller, P. (1973). *The Divine Warrior in Early Israel*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Panafidin, I. O. (2012). Justice and war: The problem of reconciliation. *Aktualni Problemy Dukhovnosti: zbirnyk naukovykh prats*, 13, 161-172.
- Riabukha, Yu. V. (2011). The influence of Christianity on medieval military conflicts. *Visnyk Mariupolskoho Derzhavnogo Universytetu. Serii: Filozofia, Kulturolohiia, Sotsiolohiia*, 2, 113-119.
- Schmitt, C. (1932). *Der Begriff des Politischen*. Munchen: Duncker & Humblot.
- Scott, A. S. (2011). *Just War Theory*. Oxford Bibliographies. Retrieved from <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199743292/obo-9780199743292-0050.xml>.
- Semchynskyi, K. (2004). Controversies of just war theory in the works of philosophers and Christian theologians. *Ukrainske Relihiieznavstvo*, 29, 95-103.
- Stolz, F. (1972). *Jahwes und Israels Kriege: Kriegstheorien und Kriegserfahrungen im Glauben des alten Israel*. Zürich: Theologischer Verlag Collection.
- The Holy Scripture.* (2021). Per. o. I. Khomenka. Lviv: Svichado.
- Za zhyttia svitu. Na shlyakhu do sotsialnoho etosu Pravoslavnoi Tserkvy.* (2020). Retrieved from https://risu.ua/za-zhittya-svitu-na-shlyahu-do-socialnogo-etosu-pravoslavnoji-cerkvi_n103522

Peculiarities and Main Directions of the Transformation of National Self-Awareness in Ukraine, as the Basis of the Internal Integration of the Ukrainian Nation in the Conditions of Globalization and Long-Term External Aggression

UDC: 159.923.2:303.094

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724118>**Mofa Serhij**Ph.D., Doctoral Student, <https://orcid.org/0009-0004-2095-3471>, sergiymofa@gmail.com*Uzhhorod National University (Uzhgorod, Ukraine)*

Abstract

Topicality. In the modern world, the universal trend towards globalization is opposed by the local trend towards diversification, which finds its manifestation in nurturing one's own space of existence, asserting the priorities of cultural, ethnic, religious and other group identities. In Ukrainian realities, such two-vector development has its own characteristics, because the war acts as a significant catalyst for the activation of the role of national attributes for the life of society in this difficult period.

The purpose of the article is to determine the key transformational characteristics of national self-awareness as a mechanism for understanding and changing the social existence of the modern Ukrainian nation in the direction of its consolidation for protection against aggression.

Research results. According to the author, two main trends are currently relevant, within which the process of transformation of national self-awareness in Ukraine is taking place. On the one hand, the basic social need for the development of the individual based on his active involvement in collective forms of self-organization and life activities of the nation, which is characterized by a significant increase in the level of national self-identification and the growth of national self-awareness, is realized. This trend undoubtedly contributes to the further consolidation of the nation and increases the level of its resistance to external aggression. On the other hand, there is a tendency that manifests itself in various forms of alienation from the state institutions of the nation, not accepting their individual political and legal decisions, which go against the value and worldview systems of the individual, causing despair, apathy and reducing the consolidating potential of national self-awareness.

Conclusions. The author proves that the consolidation of the nation in the conditions of war is not an abstract scientific problem, but an undeniable condition for the survival, victory and perspective development of Ukrainian society, due to the mobilization of the nation's internal resources through the implementation of a number of concrete steps that will ensure the determination of the nation's place in the socio-historical process, formation of a promising image of the national future, consolidation of the identification parameters of the nation, mutual coordination between the main value orientations of various social groups in the middle of the nation as a basis joint activity.

Keywords: nation, national self-awareness, globalization, consolidation, transformation, consciousness, national idea, national elite

Особливості та основні напрями трансформації національної самосвідомості в Україні, як основи внутрішньої інтеграції української нації в умовах глобалізації та тривалої зовнішньої агресії

Мофа Сергій*Ужгородський національний університет (Ужгород, Україна)*

Анотація

Актуальність. В сучасному світі універсальній тенденції до глобалізації протистоїть локальна тенденція до диверсифікації, яка знаходить свій прояв у плеканні власного простору існування, обстоюванні пріоритетів культурної, етнічної, релігійної та інших групових ідентичностей. В українських реаліях така двовекторність розвитку має свої особливості, адже війна виступає значним каталізатором активізації ролі національних атрибутів для життєдіяльності суспільства в цей важкий період.

Мета статті – визначення ключових трансформаційних характеристик національної самосвідомості як механізму осмислення та змін соціального буття сучасної української нації в напрямку її консолідації для захисту від агресії.

Результати дослідження. На думку автора, наразі актуальні дві основні тенденції, в межах яких відбувається процес трансформації національної самосвідомості в Україні. З одного боку реалізується базова соціальна потреба в розвитку особистості на основі її активного залучення до колективних форм самоорганізації та життєдіяльності нації, що характеризується значним підвищенням рівня національної самоідентифікації та зростанням національної самосвідомості. Ця тенденція, безперечно, сприяє подальшій консолідації нації та підвищує рівень її спротиву зовнішній агресії. З іншого боку, є тенденція, яка виявляється в різних формах відчуженості від державних інституцій нації, несприйнятті окремих їх політичних та правових рішень, що йдуть в розріз з ціннісними, світоглядними системами особистості, викликаючи розпач, апатію та знижуючи консолідуєчий потенціал національної самосвідомості.

Висновки. Доведено, що консолідація нації в умовах війни – це не абстрактна наукова проблема, а беззаперечна умова для виживання, перемоги та перспективного розвитку українського суспільства, за рахунок мобілізації внутрішніх ресурсів нації через реалізацію низки конкретних кроків, що забезпечать визначення місця нації у суспільно-історичному процесі, формування перспективного образу національного майбутнього, закріплення ідентифікаційних параметрів нації, взаємоузгодження між основними ціннісними орієнтирами різних соціальних груп в середині нації як основи спільної діяльності.

Ключові слова: нація, національна самосвідомість, глобалізація, консолідація, трансформація, свідомість, національна ідея, національна еліта

Стаття надійшла / Article arrived: 26.10.2024

Схвалено до друку / Accepted: 22.12.2024

Вступ.

Зовнішня агресія сусідньої держави вже більш ніж десять років змушує українське суспільство боротися за своє існування як особливого суб'єкта культурного, цивілізаційного простору, як нації, що має свою власну незалежну, суверенну державу. Характерні для всього світу процеси, пов'язані з формуванням інформаційного суспільства та його глобалізації, у зв'язку з цим, мають свою особливість в Україні.

Безперечно, загальною тенденцією сучасного розвитку національних відносин є суперечна різнонаправленість. З однієї сторони об'єктивна логіка соціокультурних процесів призводить до зростання інтеграції між націями, але з іншої сторони відмічаються стійкі тенденції до збереження та укріплення національних джерел розвитку окремих національних організмів. Це є своєрідним проявом діалектики загального, одиничного та особливого в сучасній трансформації етнонаціональних відносин.

В умовах глобалізації частково стертимися виявляються грані між внутрішнім і зовнішнім просторами націй, а отже, і між внутрішньою та зовнішньою політикою держав. «Зустрічні потоки інноваційності й інерційності, стандартизації і культурної диференціації створюють неповторну палітру міжцивілізаційних обмінів і взаємовпливів із відповідним розширенням «простору можливостей». У відповідь на культурну уніфікацію та натиск стандарту дедалі більша кількість людей намагається обстоювати свою самобутність, демонструє прихильність до традиційних норм і цінностей» (Верменич, 2021, с. 35).

Отже, універсальній тенденції до глобалізації протистоїть локальна тенденція до диверсифікації, яка знаходить свій прояв у плеканні власного простору існування, обстоюванні пріоритетів культурної, етнічної, релігійної та інших групових ідентичностей.

Актуальність. В сучасних українських реаліях вказана двовекторність розвитку має свої особливості, адже війна, яку веде український народ, захищаючись від непровокованої агресії РФ, виступає значним каталізатором активізації ролі національних атрибутів для життєдіяльності суспільства в цей важкий період. Нація, як і будь-який організм, в момент реальної загрози, відшукує всі можливі резерви для протистояння цій зазрозі. В житті людини, в критичних умовах війни, найчастіше, на перший план виходить пошук фундаментальних основ вкоріненості в соціальні, етнічні, релігійні та інші структури, які дають можливість ідентифікувати себе з певним національним організмом, що дає можливість забезпечення базової потреби в безпеці. Адже вся історія розвитку людства підтверджує, що в критичних ситуаціях згуртованість людей перед

обличчям небезпеки є більш прийнятним варіантом для відведення загрози.

Дослідження трансформації національної самосвідомості в умовах глобалізації та викликів зовнішньої агресії – не кон'юнктурне питання. Це, на наш погляд, фундаментальна, довготривала та багатовекторна проблема, яка потребує пильної уваги та системного дослідження.

Мета статті – визначення ключових трансформаційних характеристик національної самосвідомості як механізму осмислення та змін соціального буття сучасної української нації в напрямку її консолідації для захисту від агресії.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. В період незалежності України проблематика національної самосвідомості активно розроблялася представниками різних дослідницьких напрямів. Зокрема, ґрунтовний аналіз процесу становлення та змісту української національної був проведений в дослідницьких роботах Ю. Бадзьо (2001), В. Лановенко (2000), Ф. Канаха (2008), І. Надольного (2003). На початку 2000-х ряд дослідників проаналізували державотворчий потенціал національної самосвідомості. Серед них – В. Бебик (2001), В. Воронкова (2001), В. Жмир (2003), Г. Дичковська (2003).

Насьогодні, серед основних питань, які цікавлять значну когорту вітчизняних дослідників: співвідношення національного та загальнолюдського, визначення складових нації та національного життя, різні аспекти процесу формування української нації, ментальні національні особливості та їх роль у процесі життєдіяльності нації тощо. В роботі І. Черленяк, М. Токар, та Ф. Щуренко (2024) акцентовано увагу на суспільній консолідації як багатогранній проблемі державного управління. Авторами доведено, що в умовах воєнного стану виникають різні загрози та суперечності у житті держави. Сміслова картина й діяльнісний принцип «суспільна консолідація» мають бути конкретизовані як система подій, зв'язків і протиріч українських та еволюційних процесів сучасної України.

У роботах С. Квітки (2015; 2017) розглянуто методологічні аспекти взаємозв'язку глобалізаційних процесів та тенденцій розвитку системи державного управління на сучасному етапі. Аналізуються проблеми реформування державного управління в умовах зростаючого впливу глобалізації на всі аспекти функціонування системи державної влади. Пропонується використання синергетичного підходу при формуванні державної політики в умовах глобалізаційних впливів. Автором досліджено процеси глобалізації та їх вплив на формування глобального громадянського суспільства у взаємодії з національними державами.

Але, попри велику кількість літератури з дослідження різних теоретичних аспектів

національної самосвідомості, мало уваги дотепер зосереджується на розумінні трансформаційних процесів, що відбуваються з національною самосвідомістю в Україні під впливом глобальних та регіональних факторів, а, особливо в умовах тривалої зовнішньої агресії. В цьому плані наявне актуальне поле для теоретичного пошуку, що має надзвичайно важливе практичне значення.

Результати дослідження.

Національна самосвідомість являє собою культурне та ідеологічне ядро суспільної свідомості, і в основу цього ядра за довгий історичний період самоідентифікації та виокремлення було закладено протиставлення «своїї» спільноти «іншим» зовнішнім спільнотам в основних соціально та культурно значущих сферах: культурі, економіці, праві, політиці (Боришевський, 2000).

Саме поняття «національної самосвідомості» складається з двох слів, кожне з яких несе складне смислове наповнення. Самосвідомість – це усвідомлення та оцінка людиною своїх дій та їх результатів, думок, почуттів, морального вигляду та інтересів, ідеалів та мотивів поведінки, цілісна оцінка самого себе та свого місця в житті. У самосвідомості людина виокремлює себе з оточуючого середовища, визначає своє місце в круговороті природних і суспільних подій. Засвоєна частка доступного індивіду культурного простору (цінності, норми, ідеали, стереотипи та інші складові ідеальної та матеріальної культури) конструюється і ієрархізується при участі самосвідомості в унікальну систему особистого "Я", яка вписана в зовнішній світ. Ступінь розвитку самосвідомості може бути різним і залежить від глибини ідентифікації особистості з самою собою та спільнотою. В контексті нашого дослідження такою спільнотою є нація.

Отже, необхідно принципово визначитися з поняттям «нація». Більшість дослідників, за великим рахунком, виділяють два основних значення поняття нації. В першому значенні нація асоціюється з етнічною спільнотою, у другому – з державою. Можна навести безліч визначень нації, які належать представникам етнічного або етатистського підходів, та в яких робиться наголос на тих чи інших ознаках цієї специфічної спільноти людей, на об'єктивних чи суб'єктивних чинниках виокремлення націй (Галушко, 2010).

У контексті поточного аналізу слушно навести позицію українського дослідника Ф. Канаха, який диференціював національне буття на дві суспільні реалії:

- життя людей в системі соціально-політичних зв'язків;
- їхнє ж буття, зумовлене сукупністю етнокультурних відносин, ідей, уявлень та міфів (Канах, 1998, с. 46).

У першому випадку мається на увазі вся сукупність підсистем життя суспільства (економіка, політика, духовна сфера) як окремої суверенної країни, у другому випадку мається на увазі виключно етнокультурний компонент життя нації. На нашу думку, така диференціація не є цілком обґрунтованою. Національне буття є цілісною реальністю, в якій тісно переплетені і етнічний, і загальнолюдський компонент. З національним буттям тісно пов'язані такі реалії як національні потреби, національні інтереси, національні пріоритети, національна безпека тощо, які не можуть інтерпретуватися тільки в культурно або державно обмеженому значенні. Хоча формування національної єдності може переважно спиратися чи то переважно на етнічно-культурний, чи то на загальнолюдський компонент в залежності від викликів зовнішнього середовища. З нашої точки зору, два вказані вище змістовні значення нації не слід протиставляти, а слід розглядати як два взаємопов'язаних аспекти національного буття.

Таким чином, можемо запропонувати наступне визначення нації. Нація – це спільнота людей, детермінована динамікою загального суспільно-історичного процесу та особливими умовами етно- і соціогенезу, що виникла і розвивається на основі формування системи інтегративних факторів (матеріальних і духовних), котрі спричиняють її свідомість і самосвідомість як цілісного самодостатнього суб'єкта.

Таке визначення нації містить в собі кілька переваг. По-перше, в ньому відображається діалектика загального і особливого відносно феномену "нації". По-друге, підкреслюється діяльнісне начало, що є атрибутивною якістю нації (вказується на те, що нація є самодостатнім цілісним суб'єктом, тим самим мається на увазі її здатність до усвідомлення та реалізації спільних національних інтересів). По-третє, поняття нації позбавлене надмірної етнізації.

Нація для сучасної людини, навіть в умовах глобалізації, є життєво важливою, системоутворюючою, історичною спільнотою, тому що нація акумулює і специфічно трансформує історичний досвід людства, створює умови для якомога повнішої реалізації життєвих настанов і цілей, для поступу в напрямку власних ідеалів, виступаючи субстанціональною основою життєдіяльності як окремих індивідів, так і їх об'єднань.

Таким чином, національна самосвідомість може розглядатися як фактор, що визначає життєздатність, міру консолідації та активності нації, бо лише через досягнення розуміння спільнотою або окремою людиною своєї національної приналежності, національних інтересів, цінностей, історичної долі – можливе формування стійкої національної єдності і функціонування нації як активного суб'єкта суспільно-історичного процесу.

В загальному сенсі національну самосвідомість можна визначити як усвідомлення та ствердження представниками національної спільноти унікальності об'єктивних та суб'єктивних особливостей життєдіяльності нації, як аксіологічної основи її єдності та реалізації спільних потреб й інтересів.

Виклики які зараз гостро стоять перед українським суспільством – захист від зовнішньої агресії, вирішення актуальних соціальних, економічних, політичних та інших проблем через болісний але необхідний шлях реформ – саме потребують консолідації і мобілізації внутрішніх ресурсів національної спільноти, що може стати запорукою реалізації спільних потреб й інтересів при структурній перебудові суспільства (Черленяк, Токар, & Щуренко, 2024).

В умовах, коли Україна має доволі обмежені економічні ресурси, агресивне, різновекторне зовнішнє середовище – особливо слід враховувати важливість саме консолідації нації, формування національної єдності як могутнього ресурсу реформування суспільства, інакше неможливо перейти до планомірного рішення завдань суспільного розвитку через перспективне цілепокладання і буде продовжуватись хаотична політика «латання дірок» у всіх сферах суспільного життя.

Низка сучасних українських дослідників, наголошують, що однією з ключових рис національної самосвідомості є властиві народові специфічні способи осмислення та усвідомлення соціокультурних вимірів часу, що можуть бути зведені до трьох основних моделей. Перша з них «консервативно-циклічна», що акцентує увагу на минулому та притаманна суспільствам традиційного типу. У структурах подібного типу велику роль відіграють різноманітні міфи, а реальні ситуації спрощуються і схематизуються для однозначного сприйняття без будь-яких супутніх альтернатив. Друга модель «циклічна», заснована на ототожненні суспільства з природою, а суспільного розвитку з природними циклами, де все, рано чи пізно, повертається до одних і тих же процесів лише з певними нюансами. Третя модель, «лінійно-прогресистська». Вона зосереджена на майбутньому і властива переважно модерновим суспільствам. Теперішнє та минуле існують у такій моделі лише у зв'язку з майбутнім, як фундамент для майбутнього розвитку, а без нього – вони втрачають свою цінність (Матвеев, 2003; Кривошеїн, & Іваненко, 2019).

Слід зазначити, що попри тривалі намагання, через різні засоби впливу, прищепити українській масовій свідомості прогресистську модель з акцентом на майбутньому, в українській масовій свідомості продовжує досі бути вкоріненим консервативно-циклічне часосприйняття, яке важко узгоджується з трансформаційними запитами сьогодення.

Сучасній Україні притаманна певна амбівалентність культурного простору, яка має витоки з історії її розвитку. Простежуються дві різноспрямовані тенденції: яскравої самобутності та активного ставлення до світу з часів козацтва та нівелювання своєї індивідуальності і зведення до мінімуму свого проявлення назовні України (українське село в період спаду і після знищення козацтва (Пампура, 2017)).

Вказана амбівалентність суспільної свідомості та культури в Україні визначає також особливості національної свідомості та самосвідомості. Сучасні українці, в наслідок цього мають низку специфічних особливостей національного характеру та національної самосвідомості. Багато дослідників виділяють як позитивні так і негативні риси. До позитивних рис часто відносять незламне прагнення до незалежності, працьовитість, прагнення до освіти, висока адаптивність, здатність до саморозвитку та ін. Серед негативних рис часто згадують надмірний індивідуалізм та відособленість (Дичковська, 2003), глибинну рефлексивність, мрійливість, імпульсивність (Бебик, 2001) тощо. Всі ці особливості вплетені в систему національної самосвідомості, що знаходиться в процесі трансформації.

Відповідно до вищесказаного, в умовах сьогодення можна визначити дві основні тенденції, в межах яких відбувається процес трансформації національної самосвідомості в Україні. З одного боку існує та перманентно реалізується базова соціальна потреба в розвитку особистості на основі її активного залучення до колективних форм самоорганізації та життєдіяльності нації, що характеризується значним підвищенням рівня національної самоідентифікації та зростанням національної самосвідомості. Ця тенденція, безперечно, сприяє подальшій консолідації нації та підвищує рівень її спротиву зовнішній агресії.

З іншого боку, слід зауважити наявність й іншої тенденції, яка виявляється у різних формах відчуженості від державних інституцій нації, не сприйнятті окремих їх політичних та правових рішень, що йдуть в розріз з ціннісними, світоглядними системами особистості, викликаючи зневіру, апатію та знижуючи консолідуєчий потенціал національної самосвідомості (Надольний, 2023).

Саме боротьбою цих тенденцій характеризуються трансформаційні процеси системи національного самоусвідомлення та національної самоідентифікації. В цьому зв'язку, слід наголосити, що національна єдність суспільства як невід'ємний атрибут розвиненої національної самосвідомості, не може бути здобута через вияв впливу чужої волі (окремих потужних іноземних держав, впливових міжнародних організацій тощо), особливо в тяжкі для України часи. Зовнішній фактор (наприклад, донорська військова та фінансова допомога, кредити, членство у міжнародних організаціях тощо) можна

ефективно використовувати, але він ніколи не стане фундаментом національної могутності. Нікому ще не вдавалося стати сильним, використовуючи лише чужу силу. Остання завжди була, є і буде лише додатковим фактором у вирішенні якихось проблем, але не більше того.

Набуття власної сили завжди вимагає від її потенційного носія адекватної самооцінки, самоповаги, впевненості і почуття національної єдності, що, безперечно, фіксується у нації з високим рівнем національної самосвідомості. Як свого часу зазначив М. Я. Данилевський: «жалюгідна доля того народу, який ... немовби змушений, якщо не говорити, то думати: я люблю свою вітчизну, але повинен зізнатися, що користі з цього немає ніякої. Під таким зовнішнім політичним патріотизмом криється гіркий сумнів у самому собі, криється усвідомлення жалюгідного банкрутства. Він немов би говорить собі: я нічого не вартий, в мене потрібно вкласти силу і вдихнути дух зовні...» (Андерсон, 2001, с. 66).

Сучасна ситуація з національною консолідацією, з формуванням національної єдності в Україні виглядає, на наш погляд, наступним чином. По-перше, в умовах, коли Україна зіштовхнулася з жорсткою зовнішньою агресією, вперше за останні роки тяжіння до консолідації стало переважати внутрішні деконсолідуєчі процеси. По-друге, на жаль, самі принципи консолідації залишаються предметом дискусії чи навіть боротьби, а бачення таких принципів різними суспільними та політичними силами все ще недостатньо актуалізовані та перевірені на практичну здійсненність. По-третє, є значні розбіжності у баченні майбутнього країни, викликані цілим рядом причин, закладених у процесі соціокультурного розвитку українського суспільства. Хоча в умовах війни це відходить дещо на задній план, адже першочергова бажана перспектива – перемога та мир. По-четверте, до питання національної консолідації та пов'язаних з нею аспектів дуже часто ставляться поверхово, без упину повторюючи заклики до єднання, наче ритуальну мантру, але не маючи уявлення про дію механізмів консолідації та, найголовніше, не здійснюючи ніяких практичних кроків до задіяння цих механізмів.

Як бачимо, ситуація надзвичайно складна і потребує копіткої, напруженої, щоденної, цілеспрямованої роботи по ствердженню інтеграційних чинників нації, які мають відобразитися у національній самосвідомості представників українського суспільства. Національна самосвідомість у процесі своєї трансформації має забезпечити єднання нації заради майбутнього. Таким чином, на шляху до ствердження національної єдності ми можемо вже зараз окреслити кілька важливих завдань.

Головне завдання при забезпеченні консолідації нації – перестати концентруватися на минулому,

сфокусувавши зусилля на перспективах розвитку. Саме в процесі трансформації національної самосвідомості може бути сформована національна система позитивних цінностей та ідеалів взаємоповаги, толерантності, творчості, солідарності. При цьому особливу увагу слід звернути на такі моменти як:

- формування в масовій свідомості ідеалів рівності можливостей та соціальної справедливості, цінностей громадянського суспільства;
- формування громадянської ідентичності особистості та розвиток громадянського суспільства;
- розвиток правосвідомості на основі розуміння нерозривності понять «свобода» та «відповідальність»;
- виховання громадянського патріотизму, що базується на визнанні культурної багатоманітності українського суспільства.

Ще одним перспективним напрямом є забезпечення можливостей зростання конкурентноздатності як нації в цілому, так і безпосередньо її окремих представників у сьогодинському глобалізованому світі. У цьому сенсі слід приділити особливу увагу таким завданням:

- розвиток освіти та наукових досліджень;
- розвиток і використання нових ефективних технологічних розробок у всіх сферах життєдіяльності;
- розвиток системи ефективного використання ресурсів, в першу чергу «людських».

Постійна націленість на поступове вирішення цих, виділених вище завдань, зможе, на нашу думку, надалі забезпечити перспективний вектор трансформації національної самосвідомості як системи формування національної єдності, що пов'язує в єдине ціле різновекторні потенціали представників нації, через органічне наповнення буденного життя людей спільними та зрозумілими сенсами, через підвищення групової та індивідуальної самооцінки.

Завдяки чому можливо досягти задекларованих завдань? Однозначно, потрібна інтенсивна мобілізація внутрішніх ресурсів нації (духовних, інтелектуальних, фізичних, природних ресурсів). Необхідно зробити кілька відповідальних і рішучих кроків.

По-перше, слід зазначити необхідність консолідації еліти як інтегруючого ядра нації. На жаль, сучасна українська еліта поки що не може згуртувати націю. До цього, як ми вже зазначали, проблеми спричиняє дуже гостра боротьба між окремими групами еліти за монопольне домінування в економічній, політичній, а тепер і військовій сфері. Дуже розбіжними є світоглядно-ідеологічні уявлення, що доповнюються ще й суттєвими розбіжностями між різними генераціями еліти (залишки «радянської» номенклатури, «ветерани» національного руху 80-х та 90-х, еліта нової генерації). Але, все рівно, є об'єктивні можливості для об'єднання зусиль еліти, хоча б через усвідомлення того, що сильна нація і

держава є запорукою стабільності функціонування самої еліти (Чубаєвський, 2016).

Як зазначає Т. Томашевська (2016), в умовах сучасних реалій, коли суспільні та державні процеси перебувають у стані критичної біфуркації, постає необхідність активної та ефективної діяльності владно-управлінської еліти України, яка має на меті становлення та розвиток парламентаризму, запровадження політичної відповідальності, реалізацію дієвої державної політики, соціальне партнерство, захист національних інтересів, реалізацію належного політичного керівництва, ведення суспільного діалогу.

Одночасно українська нація має продукувати і виховувати нову еліту на принципах рівності можливостей та соціальної справедливості, цінностей громадянського суспільства, прищеплення відповідальності і усвідомлення стратегічних спільних інтересів нації як запоруки зростання індивідуального і загальнонаціонального добробуту, сильної держави.

По-друге, ефективне реформування і розвиток українського суспільства можливі лише на базі конституювання якогось єдиного і вже тому консолідуючого (в масштабах держави) парадигмального вектору перспективного цілепокладання нації. Закріплення цього перспективного цілепокладання у національній самосвідомості дає змогу єдиного підходу до осмислення і оцінки стану справ нації, прогнозування загального напрямку її розвитку. Йдеться про наявність національної ідеологічної концепції, певної практичної свідомості нації, направленої на її розвиток та самореалізацію.

Як зазначає В. Лановенко (2000), роль ідеології в житті нації надзвичайно велика, отож не можна не визнати цілком природну залежність: в основі кризи будь-яких цивілізацій і суспільних систем лежить, в кінцевому підсумку, ідеологічна криза, так само як і будь-яке суспільне відродження починається з очищення і оновлення суспільних ідеалів, з утвердження нової системи цінностей, тобто з формування нової ідеології.

Національна ідея є важливим чинником консолідації українського суспільства, вона виступає вектором розвитку держави, її зміст має відображати як національні пріоритети, так і визначати стратегічну мету розвитку нації. Національна ідея є сукупністю ціннісних орієнтацій нації, закономірним етапом розвитку національної свідомості та інтегрує в собі соціальний досвід (Морар, 2014). Власне, українська національна ідея визначає самобутній шлях розвитку українського народу та виступає основою державного будівництва.

Національна ідеологічна концепція, втілена у загально привабливій національній ідеї покликана

виконати кілька важливих соціально-мобілізуючих функцій:

- визначити місце нації у суспільно-історичному процесі;
- сформувати перспективний образ національного майбутнього;
- закріпити ідентифікаційні параметри нації;
- забезпечити взаємоузгодження між основними ціннісними орієнтирами різних соціальних груп в середині нації як основи спільної діяльності.

Безперечно, що це надзвичайно важко. Але трохи раніше, або трохи пізніше, українське суспільство не зможе обійти питання: яке суспільство та держава і для чого будується в Україні? Прискорити формування та інтеріоризацію «національної ідеї» в українському суспільстві може легітимізація державної влади як захисника не тільки державності як такої, але й спільних національних інтересів для всіх представників нації (Римаренко, Шкляр, & Римаренко, 2001).

По-третє, формування національної єдності в сучасній Україні також потребує легітимізації влади у свідомості та самосвідомості нації. На початку повномасштабного вторгнення спостерігається небачене досі згуртування нації та надзвичайно високий ступінь довіри до влади, але ця ситуаційна згуртованість була, перш за все первинною реакцією на зовнішню агресію. Подальший розвиток подій показав, що системні проблеми легітимізації влади у свідомості та самосвідомості нації нікуди не ділися. Соціально-психологічні і духовні розбіжності у суспільстві, недовіра, насамперед, між елітою і народними масами, є першочерговою проблемою національної безпеки (Подольська, 2022).

Фактична відсутність соціальної цілісності, коли взаємини «низів» і «верхів», маси і еліти поступово вступають у фазу зростаючої конфронтації, призводить не лише до внутрішніх потрясінь та загального етнодержавного ослаблення, але й до військових поразок. Лише коли політична організація суспільства здобуде вільне та максимальне визнання на ґрунті вже прийнятих спільною цінностей та форм колективного співжиття, що відображаються у національній самосвідомості, тоді можливе ефективне функціонування національного організму та реформування різних сфер життєдіяльності нації (Савчук, 2017).

Висновки.

В українських реаліях діалектика глобалізації та диверсифікації у сфері життєдіяльності українського суспільства має свої особливості, адже війна, яку веде український народ, захищаючись від непровокованої агресії РФ, виступає значним каталізатором активізації ролі національних атрибутів для життєдіяльності суспільства в цей важкий період. За рахунок активізації саме національних атрибутів єдності та консолідації

можливе подолання амбівалентності суспільної свідомості та культури в Україні, що має визначати найближчі особливості та тенденції трансформації національної свідомості та самосвідомості.

Таким чином, ще раз констатуємо, що консолідація нації в сучасних умовах це не абстрактна наукова проблема, а беззаперечна умова для виживання та перспективного розвитку українського суспільства, яке має віднайти свій особливий шлях у балансі зовнішнього впливу та власної унікальності.

Необхідно зрозуміти, що сліпе копіювання, нехай навіть найкращих, моделей взаємовідносин і технологій, чужого досвіду не зможе забезпечити національної єдності, яка сама по собі мобілізує внутрішні ресурси для проведення та закріплення необхідних змін в нашому суспільстві. Необхідна продумана оптимізація унікальної системи внутрішньонаціональних відносин на основі розвинення національної самосвідомості та національної самоідентифікації. Зміни не повинні нав'язуватися ззовні, вони мають стати відповіддю українського суспільства на ті виклики, які перед ним постають.

Нація, як відкрита система, обов'язково обмінюється з зовнішнім середовищем інформацією, енергією, речовиною, відчуває вплив зовнішнього середовища та сама впливає на нього, однак, порушення пропорції цього взаємовпливу має деструктивний характер для системи. До того ж будь-яка природна система у процесі власної трансформації, практично завжди, спочатку використовує внутрішні ресурси, доповнюючи їх в разі необхідності зовнішніми. Тому національна самосвідомість, насамперед, в уособленні її генеруючого ядра – національної еліти, через формування національної єдності покликана орієнтувати націю на інтенсифікацію, перш за все, власних ресурсів.

Саме такий підхід дає можливість через трансформацію національної самосвідомості і консолідацію українського суспільства забезпечити відбиття зовнішньої агресії, сприяти розкриттю його конструктивного потенціалу та закріпленню перспектив розвитку України як успішної, незалежної держави в сучасному глобалізованому світі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Андерсон Б. (2001). *Уявлені спільноти*. (Пер. з англ. В. Морозов). К.: Основи.
- Бєбик В. М. (2001). Психологія українства: ментальність і державотворення. *Вечірній Київ*, 11-18 жовтня.
- Боришевський, М. Й. (2000). *Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості*. Київ: Беркут.
- Верменич Я. (2021). Глобалізація vs локалізація: діалектика взаємодії у сучасному світі. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, 30, 207.
- Воронкова В.Г. (2001). Нація і держава: політологічний аналіз. Ідеологія державотворення і суспільствознавча наука. *Тези доповідей на Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій 10-річчю незалежності України (31 травня 2001 р.)*, (с. 41-44). Запоріжжя: Просвіта.
- Галушко, К. Ю. (2010). Нація. В. А. Смолій та ін (Eds.). *Енциклопедія історії України*. (Т. 7: Мі-О). НАН України. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка". Відновлено з <http://www.history.org.ua/?termin=Natsiia>
- Гнатенко, П. (2018). Національна ідентичність та історична пам'ять. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 21(10), 164-169. <https://doi.org/10.15421/1718143>
- Дичковська Г. (2003). Український індивідуалізм і проблеми державотворення. *Філософська думка*, 4, 90-102.
- Канах Ф. (1998). Національне буття й національна ідея. *Слово і час*, 1, 46-53.
- Квітка, С. (2015). Синергетика глобалізації та державне управління: методологічні аспекти. *Аспекти публічного управління*, 3(3), 13-18. <https://doi.org/10.15421/151514>
- Квітка, С. (2017). Глобальне громадянське суспільство: між національними державами і транснаціональними корпораціями. *Аспекти публічного управління*, 5(3-4), 65-76. <https://doi.org/10.15421/15201711>
- Кривошеїн, В. В., & Іваненко, В. В. (2019). Українська національна ідея в добу постіндустріального (інформаційного) суспільства. *Науково-теоретичний альманах "Грані"*, 22(9-10), 5-14. <https://doi.org/10.15421/171986>
- Лановенко, О. (2000). Будь-яке суспільне відродження починається з формування нової ідеології. *Віче*, 3(96), 3-9.
- Надольний, І. Ф. (2003). Національна свідомість як чинник розвитку духовності українського суспільства. *Науковий вісник Державної академії статистики, обліку та аудиту*, 1, 80-87.
- Пампура, В. М. (2017). Основні тенденції трансформації суспільної правосвідомості в Україні. *Форум права*, 1, 150-154.
- Подольська, І. (2022). Національна єдність під час і після війни. *Матеріали круглого столу Фонду Відродження 17 листопада 2022*. Відновлено з <https://zbruc.eu/node/113781>
- Римаренко, Ю. І., Шкляр, Л. Е., & Римаренко, С. Ю. (2001). *Етнодержавознавство: теоретико-методологічні засади*. (Підручник). Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.
- Савчук, В. А. (2017). Національна самосвідомість: огляд психологічних концепцій. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія», 5, 147-157.
- Сидоренко, Н. (2022). Сучасні тенденції розвитку публічного управління. *Аспекти публічного управління*, 10(3), 59-63. <https://doi.org/10.15421/152220>
- Томашевська, Т. В. (2016). Пріоритетні функції політико-управлінської еліти на сучасному етапі державотворення. *Аспекти публічного управління*, 4(1-2), 51-58. <https://doi.org/10.15421/1516006>

- Черленяк, І., Токар, М., & Щуренко, Ф. (2024). Динаміка державно-управлінської актуальності проблем суспільної консолідації та соціальної солідарності в Україні. *Аспекти публічного управління*, 12(3), 59-69. <https://doi.org/10.15421/152438>
- Чубасевський, В. (2016). Шляхи та засоби політичної легітимації влади в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*, (8), 115-123.

REFERENCES

- Anderson, B. (2001). *Imagined Communities*. (Trans. from English by V. Morozov). Kyiv: Osnovy.
- Bebyk, V. M. (2001). Psychology of Ukrainianness: Mentality and State Formation. *Evening Kyiv*. October 11-18.
- Boryshevsky, M. Y. (2000). *National Self-Consciousness in the Civic Formation of the Personality*. Kyiv: Berkut.
- Cherlenyak, I., Tokar, M., & Shchurenko, F. (2024). Dynamics of the state and administrative relevance of the problems of social consolidation and social solidarity in Ukraine. *Aspects of Public Administration*, 12(3), 59-69. <https://doi.org/10.15421/152438>
- Chubashevsky, V. (2016). Ways and means of political legitimation of power in Ukraine. *Bulletin of Lviv University. Philosophical and Political Studies Series*, (8), 115-123.
- Dychkovska, G. (2003). Ukrainian individualism and the problems of state formation. *Philosophical Thought*, 4, 90-102.
- Galushko, K. Yu. (2010). Nation. V. A. Smolii et al. (Eds.). *Encyclopedia of the History of Ukraine*. (Vol. 7: Mi-O). NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Kyiv: Publishing House "Scientific Thought". Retrieved from <http://www.history.org.ua/?termin=Natsiia>
- Gnatenko, P. (2018). National Identity and Historical Memory. *Scientific and Theoretical Almanac "Grani"*, 21(10), 164-169. <https://doi.org/10.15421/1718143>
- Kanakh, F. (1998). National Being and National Idea. *Word and Time*, 1, 46-53.
- Kryvoshein, V. V., & Ivanenko, V. V. (2019). Ukrainian national idea in the age of post-industrial (information) society. *Scientific and theoretical almanac "Grani"*, 22(9-10), 5-14. <https://doi.org/10.15421/171986>
- Kvitka, S. (2015). Synergetics of Globalization and Public Administration: Methodological Aspects. *Public Administration Aspects*, 3(3), 13-18. <https://doi.org/10.15421/151514>
- Kvitka, S. (2017). Global Civil Society: Between Nation-States and Transnational Corporations. *Public Administration Aspects*, 5(3-4), 65-76. <https://doi.org/10.15421/15201711>
- Lanovenko, O. (2000). Any social revival begins with the formation of a new ideology. *Viche*, 3(96), 3-9.
- Nadolny, I. F. (2003). National consciousness as a factor in the development of the spirituality of Ukrainian society. *Scientific Bulletin of the State Academy of Statistics, Accounting and Audit*, 1, 80-87.
- Pampura, V. M. (2017). Main trends in the transformation of public legal consciousness in Ukraine. *Forum of Law*, 1, 150-154.
- Podolska, I. (2022). National unity during and after the war. *Materials of the Renaissance Foundation Roundtable November 17, 2022*. Retrieved from <https://zbruc.eu/node/113781>
- Rymarenko, Y. I., Shklyar, L. E., & Rymarenko, S. Y. (2001). *Ethno-state studies: theoretical and methodological foundations*. (Textbook). Kyiv: V. M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine.
- Savchuk, V. A. (2017). National self-consciousness: a review of psychological concepts. *Scientific notes of the National University "Ostroh Academy"*. Series "Psychology", 5, 147-157.
- Sydorenko, N. (2022). Modern trends in the development of public administration. *Public Administration Aspects*, 10(3), 59-63. <https://doi.org/10.15421/152220>
- Tomashevskaya, T. V. (2016). Priority functions of the political and administrative elite at the current stage of state formation. *Public Administration Aspects*, 4(1-2), 51-58. <https://doi.org/10.15421/1516006>
- Vermenych, Ya. (2021). Globalization vs. Localization: Dialectics of Interaction in the Modern World. *International Relations of Ukraine: Scientific Searches and Findings*, 30, 207.
- Voronkova, V. G. (2001). Nation and State: Political Science Analysis. Ideology of State Formation and Social Science. *Abstracts of reports at the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference dedicated to the 10th anniversary of Ukraine's independence (May 31, 2001)*, (pp. 41-44). Zaporizhzhia: Prosvita.

Protestant Existentialists on the Distortion of Faith

UDC: 141.32

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724119>**Dankanich Artem**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0003-0824-1936>, artem_dankanich@yahoo.com*Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)*

Abstract

Relevance. The question of the distortion of faith has long been a concern for religious thinkers. Among the most insightful analyses were those offered by representatives of Protestant existentialism, including Paul Tillich, Karl Barth, and Rudolf Bultmann.

The Purpose. The study aims to explore the concept of “Distortion of Faith” as interpreted by prominent 20th-century Protestant thinkers: Paul Tillich, Karl Barth, and Rudolf Bultmann.

Results. The concept of faith has a long history of interpretation in both religious (theological) and philosophical contexts. In a biblical sense, faith is understood as adherence to true doctrine and as a specific existential state. Therefore, a departure from faith is seen as heresy, schism, or apostasy. The theological classification of faith includes three main elements: intellectual, emotional, and volitional. In contrast, the philosophical interpretation of faith is characterized by dynamism and openness, while the religious perspective tends to be more dogmatic. In the works of Protestant existentialists, one can observe a reevaluation of the implications of the distortion of faith. Paul Tillich identifies three types of faith distortions: intellectual, moral, and emotional. Karl Barth argues that religion itself is a form of faith distortion, as it replaces the transcendent essence of faith with anthropocentric practices of piety. Similarly, Rudolf Bultmann asserts that the distortion of faith is manifest in a reliance on myth, particularly in its eschatological and cosmological aspects.

Conclusions. Thus, Protestant existentialism rethought not only the essence of faith but also the forms of its distortion. The ultimate goal of Protestant existentialism was to articulate the meaning of authentic faith, liberated from the religious overlays that had muddled its understanding for centuries.

Keywords: faith, distortion of faith, Protestant existentialism, philosophy, religion, interpretation, anthropological cognition of faith

Протестантські екзистенціалісти про спотворення віри

Данканіч Артем*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)*

Анотація

Актуальність. Проблема спотворення віри завжди залишалася в центрі уваги релігійних мислителів, а одну з її найбільш проникливих спроб осмислення здійснили представники протестантського екзистенціалізму – Пауль Тілліх, Карл Барт і Рудольф Бультманн.

Метою дослідження є ознайомлення з поняттям “Спотворення віри” в інтерпретації провідних протестантських мислителів 20-го століття – Пауля Тілліха, Карла Барта і Рудольфа Бультманна.

Результати. Поняття віри має тривалу історію інтерпретації, як в релігійних (теологічних) колах, так і в філософських. В біблійному сенсі віра розуміється як слідування істинному вченню, а також як особливий екзистенційний стан. Відповідно відхід від віри розуміється як ересь, розкол, відступництво. В теологічній класифікації віра має три елементи: інтелектуальний, емоційний, вольовий. Філософська інтерпретація віри вирізняється динамізмом і відкритістю, в той час коли для релігійної характерний догматизм. В роботах протестантських екзистенціалістів простежується переоцінка сенсу спотворення віри. Після зустрічі з американським протестантизмом, Тілліх дійшов до висновку, що в його основі лежить антропологічне розуміння віри. Унаслідок Тілліх виділяє інтелектуальне, моральне, емоційне спотворення віри. Для Карла Барта релігія – це форма спотворення віри. Вона замінює її трансцендентну сутність на антропологічні практики благочестя. Згідно Рудольфу Бультманну, спотворення віри знаменується слідуванням міфу в його есхатологічно-космологічному вимірі.

Висновки. Таким чином, в протестантському екзистенціалізмі відбулося переосмислення не тільки сутності віри, але й форм її спотворення. Кінцевою ж метою протестантських екзистенціалістів було окреслення сенсу автентичної віри, вільної від релігійних напластувань, що спотворювали її протягом століть.

Ключові слова: віра, спотворення віри, протестантський екзистенціалізм, філософія, релігія, інтерпретація, антропологічне розуміння віри

Стаття надійшла / Article arrived: 29.10.2024

Схвалено до друку / Accepted: 26.12.2024

Introduction.

To many religious people, the concept distortion of faith is used as a term that represents the negative side of spiritual life, with a clear reference to heresy, apostasy, schism, cult, and sectarianism. More specifically, the word "distortion" within religious context marks the way of deception, false teaching, spiritual blindness, and abandon true faith.

When the word distortion is used in the Bible, it means that someone is led astray by a false religion. The Old Testament warns against disobeying God's commandments and instructions by following other gods (Deuteronomy 11:28, 13:2, 28:14, etc.). Also, this line is found in the New Testament, when the apostles anathematize false teaching (1 John 4:2), and the false prophets who introduce destructive heresies (2 Peter 2:1). These biblical claims, of course, are both critical and assertive. It is sharply vital because the Scripture portrays the distortion of the faith as a sin. It is assertive because it implies the idea that faith in itself is insufficient.

Furthermore, man must confess the genuine doctrine. The term faith in this context is generally understood as a belief in sound teaching. Deeper still, the practice of this pure faith is crucial for obtaining salvation. Given the exalted place of the faith in the theistic religions, then the question arises, whence its distortion? As mentioned above, the distortion of faith is closely related to the concept of heresy. From this perspective, heresy is to be considered a threat to the church. This approach can be characterized as a theological one because its starting point stems from a doctrinal perspective. There is, however, another viewpoint on the distortion of faith, presented by acclaimed protestant thinkers of the twentieth century – Paul Tillich, Karl Barth, and Dietrich Bonhoeffer. Unlike the majority of apologists and theologians, they introduced some new perspectives on distortion in the religious context. Along with this change of paradigm regarding the distortion of faith, we can also detect a certain shift in Christian intellectual circles concerning the very meaning of faith.

For example, in many instances, particularly in the early 1920s Karl Barth's "Der Römerbrief" challenged previous perspectives (Ancient Orthodox and Modern Liberal) on the nature of faith, calling for a revolution in Christian consciousness. Given that fact, the question arises: what might this shift mean for the Christianity of the 20th century? Another important issue here is the following: what, then, is the distortion of faith? Taking this question as a basis, we attempt to clarify the term "Distortion of Faith" by appealing primarily to the acclaimed protestant thinkers of the twentieth century – Karl Barth, Rudolf Bultmann, Paul Tillich, and Dietrich Bonhoeffer.

The purpose. It is our aim here to survey the interpretations of leading protestant thinkers of the 20th century regarding the notion of distortion of faith and to approach them from a historico-philosophical

perspective. Given that Karl Barth, Rudolf Bultmann, and Paul Tillich did not create a systematic doctrine of faith, we will need to search for and discover it in their various scattered writings. This approach necessitates the use of the hermeneutic method and the principle of correlation, respectively.

Analysis of previous research and publications.

The theme of the distortion of faith has been explored in recent monographs by Emerson and Glaney (2024), Lawrence (2024), and Vicari (2014). A close reading of these works reveals that American authors have diverse experiences regarding the distortion of faith. Emerson and Glaney (2024) suggest that this distortion is closely related to what they describe as the "Religion of Whiteness" (p. 14). In contrast, Lawrence identifies "eight ways we have reduced the weight of Jesus' true presence" (p. 7). Vicari argues that the distortion of faith parallels "distortions of the gospel," which, in recent decades, have manifested in preaching centered on themes of equality, diversity, and tolerance (p. 2). It is essential to note that these authors are driven by theological and apologetic motives, which can lead them to overlook a fundamental principle of research: the importance of a value-free orientation. Additionally, their findings are methodologically flawed, as their perspectives on the distortion of faith stem from a narrow context – primarily within American Protestant circles.

Another group of researchers focuses on the field of Christian existentialism, including the works of Casewell (2022), Woodson (2020), Macquarrie (1965; 1973) and Cochrane (1956). It is important to note that, while they outline the general direction of Christian existentialism, they rarely address its Protestant version in detail. Furthermore, they do not acknowledge the issue of the distortion of faith, either directly or indirectly. Thus the topic "distortion of faith" seems to be poorly explored.

Results.

Before evaluating claims about distortion of faith, it is necessary to review the basic descriptions about its nature. Here we appeal predominantly to theological and philosophical interpretations made by acclaimed thinkers. Since the concept of faith is important to us, it is essential to define its biblical descriptions clearly. According to the Scripture, "faith is confidence in what we hope for and assurance about what we do not see" (Holy Bible, 1984, p. 685). In other words, biblical faith is intended to be a very specific personal and existential experience. Also, we should not lose sight of the intellectual element of the faith, found in numerous biblical passages. Here we appeal to the apostle Paul and his "Epistle to Romans", where he affirms, "faith comes from hearing the message, and the message is heard through the word about Christ" (Holy Bible, 1984, p. 646).

Another intellectual element of the faith is indirectly emphasized in chapter 14: "Accept the one whose faith is weak, without quarreling over disputable matters" (Holy Bible, 1984, p. 648). It is important to keep in mind

that Paul and the early Christians considered faith as something half-existential and half-intellectual. There is no pure rational depiction of faith in the Pauline literature, despite the fact his epistles are filled with theoretical passages. Before we proceed further, it's important to note that the term "Distortion of Faith" is not present in the Bible. This is partly because the Scriptures, especially the New Testament, uses the term "heresy" (2 Peter 2:1) to articulate a similar concern.

The noted theologian Alister McGrath comments on the term "heresy", explaining that it is best understood as a form of Christian belief that, more by accident than design, ultimately ends up subverting, destabilizing, or even destroying its core. Additionally, the process of destabilization and the identification of its threat may occur over an extended period (McGrath, 2009, p. 18). According to McGrath, heresy represents certain ways of formulating the core themes of the Christian faith – ways that are sooner or later recognized by the church as dangerously inadequate or even destructive. It is important to note that McGrath uses the terms "heresy" and "the distortion of faith" interchangeably (McGrath, 2009, p. 30). Following Schleiermacher, McGrath argues that heresy is anything that contradicts the essential identity of Christianity, even though it retains the formal outward appearance of Christianity. Heresy is therefore to be thought of as a deficient form of Christian belief that preserves the appearance of Christianity while contradicting its essence. This immediately locates the sphere of heresy as lying within, not outside, the church (McGrath, 2009, p. 90). McGrath has suggested, however, that Schleiermacher tends to treat heresy as a purely intellectual phenomenon and fails to take account of its social and historical aspects.

Prominent Catholic thinker Dr. Lawrence Feingold in his "Faith Comes from What Is Heard" explains the concept of heresy in the following way: "Heresy is a particular kind of disbelief by which someone who believes in Christ obstinately rejects the authority of the Church to define doctrine and corrupts or denies some truths of faith" (Feinhold, 2009, p. 55).

Also, Feinhold adds a helpful insight when he notes that the heretic is a human being who chooses and obstinately holds the pillars of the faith according to his own will and reason, affording them credibility above the Church. Feinhold emphasizes that the etymology of the word heresy comes from the Greek for to elect or choose. Thus, every heresy involves choosing the faith according to one's own personal (or group) criteria (Feinhold, 2009, p. 55).

The most comprehensive and accurate description of faith is presented in Henry Clarence Thiessen's classic "Lectures in Systematic Theology". In examining the term "Faith," Thiessen distinguishes three different (though related) concepts: "Belief", "Hope", "the Faith", and "Faith". Belief, argues Thiessen, is the intellectual element of faith. Regarding hope, he points out its affiliation

exclusively with the future. Hope consists of desire, expectation, assurance, and the elements of knowledge. As to «the Faith», it is the totality of Christian doctrine as contained in the Gospels and Epistles (Luke 18:8; Acts 6:7; 1 Tim. 4:1; 6:10; Jude 3). The last element called "Faith" is portrayed in the New Testament as "Trust".

Despite the above definitions, Thiessen goes on to classify the different aspects of Faith as follows:

1. The intellectual element contains belief in Revelation, the historical facts of Scripture, and the doctrines taught regarding anthropology, soteriology, and eschatology. According to Thiessen, this element of faith is greatly disparaged at the present time, however it is fundamental to the other constituents of faith (Thiessen, 1949, p. 271);

2. The emotional element intimates a partial and temporary acceptance of the truth of God, as distinguished from a complete appropriation of its message (Thiessen, 1949, p. 272);

3. The voluntary element is the logical outgrowth of the intellectual and the emotional. The voluntary element is so comprehensive that it presupposes that no one can be saved who does not voluntarily appropriate Christ. According to Thiessen, this element implies a change of will, disposition, and purpose. Therefore, this is the inward turning from sin (Thiessen, 1949, p. 272).

Within this theological dimension of faith, we will discuss its distortions as being portrayed within protestant existentialism subsequently. So far, we have looked at Faith from a purely theological perspective. However, there is another significant aspect of this discussion: the philosophical appraisal of faith. We will devote the latter part of the survey to examining the philosophical image of faith introduced by the great thinkers of the twentieth century Anthony Kenny and Karl Jaspers.

The noted British philosopher Anthony Kenny contends that faith is a threefold construct: First of all, faith is a belief in something as revealed by God. Second, it is the belief in a proposition from the word of God. Third, faith is a correlate of revelation. Commenting on the third pillar of the faith, Anthony Kenny attempts to explain it as follows: "for faith to be possible it must be possible to identify something as the word of God" (Kenny, 1992, p. 47).

Coming to the question of revelation, Kenny says it is important to examine its relation to faith. If the revelation is ultimately tied up with faith, it is important to explain how both elements can be interrelated. Kenny claims there are numerous different forms and channels through which the revelation came: through Christ, through Moses or the prophets, through the Bible and the Church, or "even in an enlightenment of the individual conscience" (Kenny, 1992, p. 48). According to Kenny, in common to all these different cases is that the believer's faith is belief in certain propositions as having been miraculously revealed by God. In this sense faith in God's revelation was considered as prior to human reason, permitting it

access to truths which would otherwise be beyond its reach (Kenny, 1992, p. 48).

Furthermore, Kenny assumes that there is a set of properties common to everything that has usually been called "faith" in the history of European theological and philosophical tradition. He lists them as:

1. Intellectual (articulation in language);
2. Opaque (incapable of being seen to be true by any intellectual process);
3. Rational (ascertainable data that provide good reasons for believing);
4. Free (optional: pain of damnation versus free choice);
5. Gratuitous (a gift of divine grace);
6. Certain (a commitment without reserve to the articles of faith) (Kenny, 1992, p. 49).

At this point in the survey, it seems fitting to make a comment about Kenny's analysis in his book "What is Faith", that the term "The Distortion of Faith" is not present in the book, largely because Kenny focuses on exploring the relationship between faith and reason.

Karl Jaspers (1883–1969) was one of several philosophers who tried to interpret faith from a philosophical perspective. Extremely erudite, Jaspers made marked contributions to our understanding of the faith, particularly its existential and rational elements, through his acclaimed work, "Der philosophische Glaube angesichts der Offenbarung" (1962). According to Jaspers, "Faith is not a knowledge of something that I have, but the certainty (Gewißheit) that guides me" (Jaspers, 1984, p.49). As noted above, faith is a complex construct, uniting intellectual and psychological dimensions. In considering the basic structure of faith, Jaspers emphasizes this element as well: "The subject and object of faith are one" (Jaspers, 1984, p. 49). Likewise, Jaspers argues, that living by faith and living by faith in something is all that is possible. His point is clearly emphasized in the following passage:

"If I believe, I want to think the content of faith (Glaubensinhalt). However, if I not only want to believe the content of faith but also have it as a possession of knowledge in dogmas and confessions that are available to me, regardless of what I am myself, then it should give me certainty as assurance, without the origin of faith coming from myself. Therefore, failing before transcendence and myself, faithless in the will to believe, in the fear of being dependent on myself, I can believe together with others, supported and secured by community, what we profess as the content of faith. Faith cannot be forced by a thought, nor can it be stated and communicated as mere content. Faith is the strength in which I am certain for the reason that I can maintain but not create". (Jaspers, 1984, p. 49).

In addition to the above properties of faith, Jaspers offers two points:

1. Faith can be called the encompassing, the whole, which is unshakeable, and only shakes when one side,

that of the believing subject alone or that of the believed object alone, is taken for itself.

2. Faith is the ground before all knowledge (Erkenntnis). It becomes clearer in cognition but is never proven (Jaspers, 1984, p. 50).

Interestingly, Jaspers distinguishes two dimensions of faith: philosophical faith (Philosophischer Glaube) and belief in Revelation (Offenbarungsglaube). They both speak of God. However, philosophical faith does not know about God but only hears the language of ciphers. In this interpretation, God is portrayed as a cipher.

In addition to the above differences, Jaspers points out the following:

1. Revelation faith believes that it knows God's actions in revealing himself for the salvation of mankind. According to this description, God works in the world as a special event, binding himself to time and place.

2. On the contrary, Jaspers notes, philosophical faith takes the biblical demand seriously: "Thou shalt not make unto thee any graven image or likeness" (Jaspers, 1984, s.196). Jaspers clarifies this point, emphasizing the way of philosophical faith "it constantly seeks to question the manifestations, phenomena and consequences of the belief in revelation with an open eye" (Jaspers, 1984, p. 197).

Anticipating that this claim would provoke a hardline response from theological circles, Jaspers answered them with the following counterargument:

"It would now be wrong to reject the accusation of atheism, nihilism, and whatever other categories church-theological faith uses to label us, with the thesis that God himself is violated by the belief in revelation, which I reject for myself and which seems to me to be a violation of the divinity. God is not to be touched and not to be violated. I would only be guilty of transcendence if I followed the belief in revelation that I cannot understand". (Jaspers, 1984, p. 197).

It is not enough for Jaspers to evaluate faith solely within a philosophical context without also examining religious faith. He does not align with dogmatic assertions regarding the infallibility of religious beliefs, as he views philosophical faith as a critical and open-ended endeavor. For Jaspers, faith is never complete; rather, it is a dynamic process involving thought and self-awareness. This perspective creates a clear distinction between Jaspers and classical Christian thinkers.

Before we begin our survey of faith distortion, it's important to define Protestant existentialism. This movement originated with the Danish thinker Søren Kierkegaard but gained prominence in the 20th century, particularly within various Protestant denominations. It represents a blend of theology and philosophy, providing a rigorous critique of modernist and historical Christianity. The primary goal of Protestant existentialists is to redefine Christian faith in response to the challenges of the 20th century. Key figures associated with this movement include Rudolf Bultmann, Karl Barth, Emil Brunner,

Paul Tillich, Reinhold Niebuhr, and Dietrich Bonhoeffer. Throughout this paper, we will see that thinkers in this branch of existentialism often agree on what constitutes a distortion of faith within Christianity. With these definitions of Protestant existentialism established, we will address one more question before examining the distortion of faith.

What topics are critical to these noted thinkers, who are affiliated with Protestantism by religious experience, cultural identity, and way of thinking? Based on John Maquairre (1965), (1973), Arthur Cochrane (1956), Hue Woodson (2020), and Deborah Casewell (2022), we would detail them as follows: "The Being of God", "the Concept of Existence", "the Meaning of Faith", "Sin", "Nonbeing", "Anxiety", "Facticity", "Falleness", "Temporality", etc. In this article, we will focus our review of the issue of faith distortion on three thinkers: Paul Tillich, Karl Barth, and Rudolf Bultmann.

Paul Tillich effectively defines the distortion of faith, exploring its roots within Christian history in his celebrated book «Dynamics of Faith». This work offers an excellent overview of the three types of faith distortion: intellectualistic, voluntaristic, and emotionalistic.

According to Tillich, intellectualistic distortion is closely related to faith as an act of knowledge. In this interpretation, faith is seen as an appeal to authority – whether religious, scientific, or political. Tillich argues that in all these cases, we encounter neither belief nor genuine faith (Tillich, 1957, p. 31). Tillich clarifies his deduction in the following summary account:

"A person believes that the information available to him is correct. He believes that records of past events can be used to reconstruct facts. He believes that a scientific theory can adequately explain a set of facts. He believes that someone will act in a certain way or that a political situation will change in a certain way. In all these cases, the belief is based on evidence sufficient to make the event seem possible. And here a new element is discovered, namely, trust in authority, which makes any statement probable for us" (Tillich, 1957, p. 31).

However, Tillich emphasizes that believing in authorities is not the same as having faith, although trust does constitute an element of faith (Tillich, 1957, p. 32). For instance, a Christian may believe the biblical authors, but this belief is not unconditional. Contrary to the common perception of faith as mere trust in the highest authority, Tillich argues that faith involves a deep connection with the object of one's interest of one's whole being. Therefore, the term "Faith" should not be used in the context of theoretical knowledge, whether it is grounded in scientific evidence or reliance on authorities. Tillich outlines what precisely constitutes faith:

1. Faith transcends pre-scientific or scientific knowledge about our world;
2. Faith cannot be defined by science, history, or psychology.

Regarding the traditional debate within Christian circles on «faith versus reason», Tillich makes an interesting observation: "The tension between faith and reason is rooted in the incorrect representation of faith as a type of knowledge that is characterized by low certainty and dependence on religious authority". However, Tillich notes that behind the scientific method lie underlying issues of faith, understood as ultimate concern. Thus, faith is opposed to belief, not to knowledge (Tillich, 1957, p. 33).

Additionally, Tillich points out that knowledge of reality never provides certainty based on complete proof. The process of acquiring knowledge is endless; it is never complete. The only exception might be achieving knowledge of the whole. The certainty of faith is «existential», meaning it involves the entirety of human existence. Faith is neither mere belief nor knowledge characterized by low probability. Its certainty is distinct from the uncertain certainty of a theoretical judgment (Tillich, 1957, p. 34-35).

Tillich discusses the voluntaristic distortion of faith, categorizing it into Catholic and Protestant forms (Tillich, 1957, p. 35). The Catholic form is rooted in the ideas of Thomas Aquinas, who argued that the lack of evidence in faith must be compensated for by an act of the will. In contrast, the Protestant form is linked to the moral understanding of religion within the Protestant tradition. According to Paul, this requires "the obedience of faith" (Holy Bible, 1984, p. 641). In this context, the believer often strives to subordinate faith to the will. However, Tillich argues that such an act of will does not genuinely produce faith, as faith itself is superior and precedes the will. Despite its current appeal, the notion that faith is merely a product of human will is fundamentally a misunderstanding. Moreover, neither the command to believe nor the will to believe can create true faith. Our unreliable will cannot generate the certainty that defines genuine faith. Therefore, Tillich contends that justifications, beliefs, and the will to believe cannot create faith (Tillich, 1957, p. 38). While faith does require a certain degree of will, authentic faith transcends it.

We couldn't discuss the distortion of faith without mentioning the emotionalistic perspective described by Tillich in his acclaimed work, "Dynamics of Faith". In this form of distortion, faith is portrayed purely as a subjective emotion, stripped of any content to be understood or requirements to be followed. This interpretation of faith was readily embraced by representatives of science and ethics, as they viewed it as an easy way to eliminate interference from religion in scientific research and technical organization. If religion is merely a feeling, it poses no threat. It is seen as incapable of competing with science, history, psychology, and politics (Tillich, 1957, p. 39). By relegating religion to the realm of subjective feelings, it is no longer considered a danger to human cultural activities. Tillich emphasizes that faith, as an act involving the whole person, contains a significant

emotional element. Emotion reflects the full engagement of a person in an act of life or spirit. However, he argues that emotion is not the source of faith. Instead, faith is directed and is concrete in its content (Tillich, 1957, p. 40).

This survey of faith, as misinterpreted by both Christians and non-Christians, highlights an important point raised by Paul Tillich. He argues that these distortions significantly affect mass consciousness, contributing to a widespread alienation from religion during the predominance of scientific thought. Furthermore, Tillich notes that it is not just mass consciousness that alters the meaning of faith. Philosophy and theology also play a role in this distortion, albeit in a more nuanced manner.

A brief background on Paul Tillich's "Dynamics of Faith" will aid in understanding his analysis of the distortion of faith. This book was originally published during what is known as Tillich's American period, specifically in 1957. After becoming acquainted with American Protestantism, Tillich emerged as one of its most insightful critics. As the following discussion will indicate, American Protestants deviated from the spirit of the Reformation in several ways, particularly in their views of God, grace, and salvation. It is important to understand this assessment in light of his engagement with Protestant circles in America. To clarify this point, we can refer to Tillich's student, Carl E. Braaten, who wrote the foreword to his acclaimed book "History of Christian Thought: From Its Judaic Origins to Existentialism".

According to Braaten, a key aspect of Paul Tillich's mission to American Protestantism was to reinterpret the message of the Reformation in contemporary terms. He believed that American Protestantism had barely been influenced by the prophetic messages of Luther and Calvin. In Tillich's view, the fundamental doctrines of the Reformation, which had become stagnant for many of its followers, are, in his treatment, living symbols of a renewed relationship with God – the very force that empowered Luther's reformatory work. Tillich's poignant critiques of the pseudo-orthodoxies, shallow liberalisms, and puritanical moralities in American Protestantism stemmed from his deep understanding of Luther's message. He observed that Protestant preaching in America often implies that the grace of God – His attitude toward humanity – depends on an individual's moral seriousness, religious devotion, or genuine beliefs. Although the formula "justification by faith" is still used, Tillich rightly pointed out that faith is frequently transformed into a work that individuals are encouraged to achieve through their own conscious decisions. To counter this Pelagian implication, Tillich suggested that it might be more helpful to say, "justification through faith" rather than "by faith". This change would signify that faith does not cause God's grace but rather mediates it (Braaten, 1972, p. xxvii).

We have highlighted several acclaimed Protestant thinkers, particularly Karl Barth and Rudolf Bultmann,

whom we consider to be existentialists. Although the Swiss theologian Karl Barth is often identified as a leader of neo-orthodoxy, we would argue that his context aligns more closely with Kierkegaard's existentialism. Karl Barth, like Paul Tillich, argued that faith can be distorted. In Barth's renowned work "Der Römerbrief", he suggests that the world often prioritizes the satisfaction of religious needs and the creation of effective illusions about our understanding of God, rather than embracing a Christianity that truly reflects its essence (Barth, 1922, p. 14).

Barth was concerned that religion, unlike genuine faith, could manifest as a false form of spirituality, which is incapable of truly knowing a transcendently holy God. As a devoted follower of Reformation theology, Barth urgently called for a rethinking of the principle of "Sola Fide" in light of the experiences of World War I. He acknowledged that faith involves respect for the divine incognito and love for God through the recognition of the qualitative difference between God and humanity, as well as between God and the world. It also entails accepting the resurrection as a transformative event in the world, which is an acceptance of the divine "no" expressed in Christ, leading to a moment of awe and reverence before God (Barth, 1922, p. 16). In contrast, religious arrogance (Religiöse Übermut) must disappear if we are to establish a true understanding of God (p. 15). Throughout «Der Römerbrief», we are consistently reminded that an anthropological approach to God is untenable. In this context, Barth states: "Straightforwardly speaking of God and man as two partners moving on the same level is the worst distortion of truth (Vertrümmung der Wahrheit)" (Barth, 1922, p. 16). Interestingly, this is one of the only instances where the term "Distortion of Truth" appears. It is important to note that Barth does not directly address the issue of distortion of faith, however this topic is nonetheless present in "Der Römerbrief".

Barth's radical perspective on religion is notably articulated in his acclaimed work, "Die christliche Dogmatik im Entwurf". He critiques the use of the term "religion" – as well as the German word "Frömmigkeit" (piety) – arguing that some people prefer these terms over faith, which ultimately leads to its erasure and replacement. Moreover, Barth exposes present-day usage of the word faith, arguing it placed it into the procrustean bed of religion and piety. Now the question arises, what is behind this sharp critique of religion? We would argue that the cornerstone here is the shift from the anthropological perspective on faith to a transcendent one. If God is Wholly Other, then faith cannot be absorbed by the good deeds of religion, morality, and obedience (Barth, 1927, p. 303). In his commentary on the passage from "Die christliche Dogmatik", Professor Michael Weinrich highlights that, at the level of the general concept of religion, faith loses its necessity. It becomes merely a human option that can be disregarded without significant consequences (Weinrich, 2011, p. 266).

Another renowned Protestant existentialist was the German biblical scholar Rudolf Bultmann, whose contributions have led many to consider him both a textual critic and a companion of Martin Heidegger. Bultmann is often associated with the concept of "Entmythologisierung", the German term for demythologization. Like Karl Barth, he did not propose a compelling review of the distortions of faith, however, he made some indirect remarks in his work "Neues Testament und Mythologie: das Problem der Entmythologisierung der neutestamentlichen Verkündigung". This work focuses on distinguishing genuine faith from the tenets of myth, as Bultmann aims to clear as much as possible the mythological influences in the New Testament's background.

Bultmann argued that the knowledge of the forces and laws of nature has undermined belief in spirits and demons. Similarly, heavenly bodies, which we now understand as natural phenomena, are not demonic beings that enslave people and compel them to serve their own interests. According to Bultmann, we can no longer accept the mythological context of the New Testament worldview (Weltbild) due to scientific advancements that have shaped contemporary views of nature as a natural order. He believed that illnesses and healings have natural causes and are not the result of demonic influences (Bultmann, 1985, p. 15-16).

There are many misunderstandings about Bultmann's demythologization program. To address these misconceptions, it is important to discover Rudolf Bultmann's original intentions. In his acclaimed work «New Testament and Mythology», he emphasizes the incompatibility between the mythological worldview of the 1st century A.D. and that of the 20th century.

Given this context, Bultmann explains his approach as follows:

"While it can be said that even today, some people doubt the scientific view of the world, there are also those who hold onto primitive, mythological thinking. Superstitions abound, but the belief in spirits and miracles that has degenerated into superstition is fundamentally different from the originally held beliefs". (Bultmann, 1985, p.16).

According to Bultmann, the mythology of the New Testament should not be critiqued based on the objective content of its representations, but rather on their expressive content. The key question is regarding the truth of this understanding, which is affirmed by faith and

does not need to be intentionally linked to the symbols and concepts found in the New Testament (Bultmann, 1985, p. 16). Thus, demythologization is a way to seek genuine faith, while mythological elements distort it.

Conclusions.

Numerous debates have emerged regarding the nature of faith from both theological and philosophical perspectives. The biblical portrayal of faith is twofold: it is generally understood as a belief in sound teaching, while also being intended as a specific personal and existential experience. Consequently, any distortion of faith within biblical and religious contexts is considered heresy and apostasy. Theological analysis of faith distinguishes its intellectual, emotional, and volitional components. There are also a few confounded terms within this discussion, such as belief, hope, and trust. From a philosophical standpoint, faith is examined for its intellectual, rational, certain, and free elements. Furthermore, faith is understood as a dynamic process that involves thought and self-awareness, differentiating it from dogmatic (religious) faith. At the core of the distinction between Religious Faith and Philosophical Faith lies the concepts of dynamism and certainty.

Protestant existentialists like Paul Tillich, Karl Barth, and Rudolf Bultmann have critically addressed the distortion of faith, highlighting its various damaged forms throughout history. Tillich's work, "Dynamics of Faith," was written partly to clarify serious misunderstandings about the concept of faith. He argues that faith becomes distorted when viewed from an anthropocentric perspective, such as interpreting it solely as a form of knowing (intellectualism), as merely an act of doing (moralism), or as simply a matter of feeling (emotionalism). Additionally, Karl Barth and Rudolf Bultmann have acknowledged another perspective on the distortion of faith within Protestant existentialism. Barth emphasized the radical otherness of God and the essence of Revelation, claiming that religion itself is a profound form of faith distortion, as it is based on an anthropological rather than a transcendent understanding and is, therefore, invalid. Bultmann's method of demythologization aims to clarify myths in order to uncover the genuine meaning of faith. He posits that myth represents a distortion of faith because it emphasizes an eschatological aspect while neglecting its anthropological dimension. The goal of Protestant existentialists has been to reduce the various forms of faith distortion to pave the way for a new and deeper understanding of genuine faith.

REFERENCES

- Barth, K. (1922). *Römerbrief (2 Aufl. 2. in neuer Bearbeitung) [The Epistle to the Romans]*. München: Chr. Kaiser Verlag.
- Barth, K. (1927). *Die christliche Dogmatik im Entwurf [Christian Dogmatics in Draft Form]* (Bd. 1). München: Chr. Kaiser Verlag.
- Braaten, C. (1972). Paul Tillich and the classical Christian tradition In P. Tillich, *The History of Christian Thought: From its Judaic and Hellenistic Origins to Existentialism* (pp.13-42). New York. A Touchstone Book.
- Bultmann, R. (1985). *Neues Testament und Mythologie das Problem der Entmythologisierung der neutestamentlichen Verkündigung [New Testament and Mythology: The Problem of Demythologizing the New Testament Message]*. München: Chr. Kaiser Verlag.

- Casewell, D. (2022). *Monotheism and Existentialism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cochrane, A. (1956). *The Existentialists and God*. Philadelphia: Westminster Press.
- Emerson, M., & Bracey, G. (2024). *The religion of whiteness: how racism distorts Christian faith*. New York: Oxford University Press.
- Feingold, L. (2016). *Faith Comes from What Is Heard: An Introduction to Fundamental Theology*. Steubenville: Emmaus Academic.
- Holy Bible: The New International Version*. (1984). Grand Rapids: Zondervan Publishing House.
- Jaspers, K. (1984). *Der Philosophische Glaube angesichts der Offenbarung*. (3 Aufl). [*Philosophical Faith in the Face of Revelation*]. München, Zürich: R. Piper & Co. Verlag.
- Kenny, A. (1992). *What is Faith? Essays in the Philosophy of religion*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Lawrence, R. (2024). *Editing Jesus: confronting the distorted faith of the American church*. Chicago: Moody Publishers.
- Macquarrie, J. (1965). *Studies in Christian Existentialism*. Montreal: McGill University Press.
- Macquarrie, J. (1973). *An Existentialist Theology: A comparison of Heidegger and Bultmann*. Harmondsworth: Penguin Books.
- McGrath, A. (2009). *Heresy: A History of Defending the Truth*. New York: HarperCollins.
- Thiessen, H. (1949). *Lectures in Systematic Theology*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Tillich, P. (1957). *Dynamics of Faith*. New York: Harper & Row.
- Vicari, C. (2014). *How The New Christian Left Is Twisting the Gospel and Damaging the Faith*. Lake Mary: Frontline.
- Weinrich, M. (2011). *Religion und Religionskritik [Religion and criticism of Religion]*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Woodson, H. (2020). *Existential Theology: An Introduction*. Eugen: Wipf & Stock, 2020.

The Specifics of Moral and Ethical Aspects of the Military Profession in Contemporary Ukrainian Society

UDC: 172:355

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724120>**Verhun Denys**Ph.D., Junior Research Fellow, <https://orcid.org/0009-0005-7395-4803>, VforVergun@gmail.com*Center for Humanitarian Education of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)*

Abstract

The relevance of the study is due to the modern challenges that Ukrainian society faces in the context of the military aggression of the Russian Federation. This situation emphasizes the critical role of military personnel in ensuring national security and protecting state interests, which requires a high level of morality and ethics from each military person. The importance of moral values, such as humanity, courage, justice and honesty, not only influences the actions and decisions of military personnel but also contributes to the formation of trust and mutual respect in society. Therefore, the study of the moral and ethical aspects of the military profession becomes necessary for theoretical analysis and practical implementation in the conditions of modern transformations.

The purpose of the study is to identify the main moral and ethical challenges that military personnel face and develop recommendations for improving ethical education.

Results. The study examines the specifics of the moral and ethical aspects of the military profession in the conditions of modern Ukrainian society. It is noted that military service is traditionally associated with high moral standards and special ethical responsibility, which is due to the specifics of professional activity related to the protection of state sovereignty, protection of the population and participation in military operations. The study examines problems related to the moral and ethical education of military personnel, in particular, the issue of the formation of ethical norms and their influence on the behavior of military personnel in difficult situations that arise during the performance of official duties.

Conclusions. The generalized results of the study show that the moral and ethical aspects of the military profession have a significant impact on the effectiveness of the performance of official duties and the general moral state of military units. The recommendations developed within the framework of the study can become the basis for further improvement of the system of ethical education of military personnel, contributing to an increase in the level of moral stability and professional ethics.

Keywords: military personnel, military profession, professional activities of military personnel, military activities, moral and ethical aspects, ethical norms

Специфіка моральних та етичних аспектів професії військовослужбовця в сучасному українському суспільстві

Вергун Денис*Центр гуманітарної освіти Національної академії наук України (Київ, Україна)*

Анотація

Актуальність дослідження обумовлена сучасними викликами, з якими зіштовхується українське суспільство у контексті військової агресії російської федерації. Ця ситуація підкреслює критичну роль військовослужбовців у забезпеченні національної безпеки та захисту державних інтересів, що вимагає високого рівня моральності та етики від кожного військового. Важливість моральних цінностей, таких як гуманність, відвага, справедливість та чесність, не тільки впливає на дії та рішення військовослужбовців, але й сприяє формуванню довіри та взаємоповаги в суспільстві. Тому дослідження морально-етичних аспектів професії військовослужбовця стає необхідним для теоретичного аналізу та практичного впровадження в умовах сучасних трансформацій.

Метою дослідження є виявлення основних моральних та етичних викликів, з якими зіштовхуються військовослужбовці, та розробка рекомендацій щодо вдосконалення етичного виховання.

Результати. У дослідженні розглядається специфіка моральних та етичних аспектів професії військовослужбовця в умовах сучасного українського суспільства. Відзначається, що військова служба традиційно асоціюється з високими моральними стандартами та особливою етичною відповідальністю, що обумовлено специфікою професійної діяльності, пов'язаною з охороною державного суверенітету, захистом населення та участю у військових діях. У дослідженні розглядаються проблеми, пов'язані з моральним і етичним вихованням військовослужбовців, зокрема, питання формування етичних норм та їх впливу на поведінку військових у складних ситуаціях, що виникають під час виконання службових обов'язків.

Висновки. Узагальнені результати дослідження показують, що моральні та етичні аспекти професії військовослужбовця мають значний вплив на ефективність виконання службових обов'язків та загальний моральний стан військових підрозділів. Рекомендації, розроблені в рамках дослідження, можуть стати основою для подальшого вдосконалення системи етичного виховання військовослужбовців, сприяючи підвищенню рівня моральної стійкості та професійної етики.

Ключові слова: військовослужбовці, професія військовослужбовця, професійна діяльність військовослужбовця, військова діяльність, моральні та етичні аспекти, етичні норми

Стаття надійшла / Article arrived: 02.11.2024

Схвалено до друку / Accepted: 27.12.2024

Вступ.

Неприхована повномасштабна збройна агресія російської федерації (далі – рф) проти України 24 лютого 2022 року, що стала наступним кроком країни-терориста у російсько-українській війні, мала за причину цивілізаційний вибір українського уряду, його послідовний курс на європейську і євроатлантичну інтеграцію, підтримуваний більшістю українського народу.

Природно, що вищезазначена подія лише підкреслила особливу роль військовослужбовця в українському суспільстві як стрижневого складника процесу збереження національної безпеки та захисту інтересів нашої держави. Своєю чергою, набуття статусу військовослужбовця громадянином України покладає на останнього велику відповідальність, вимагаючи від нього високого рівня моральності та етики.

При цьому релевантність моральних цінностей для військовослужбовця пов'язана, першою чергою, з їх визначальною природою щодо його дій (вчинків), а також міжособистісного спілкування. Саме тому український військовослужбовець керується такими моральними цінностями, як гуманність, відвага, справедливість, чесність та повага до будь-якого життя (згадаймо численні задокументовані факти порятунку не лише наших співгромадян, а й тварин: котів, собак, лисів, оленів та інших).

Вищезазначена провідна роль моральних та етичних аспектів у професії військовослужбовця пов'язана з особливою роллю морально-етичного контексту (дискурсу) у діях її представників, що стають вагомим складником майбутньої перемоги. Саме тому недотримання принципу гуманізму не лише під час бойових дій, а й у повсякденних практиках, у спілкуванні військовослужбовців (Лікарчук, & Лікарчук, 2022) між собою та з цивільним населенням, порушення норм загальнолюдської моралі та міжнародного гуманітарного права, злочини проти людяності тощо поступово призведе до спотворення українського суспільства. Відтак, морально-етичні аспекти діяльності всіх громадян України (військовослужбовців та цивільних) втілюються у широкому полі проблем, які потребують теоретичної рефлексії, обговорення та аналізу (Севрук, & Соколовська, 2022).

Окрім того, затребуваність дослідження такого роду підкреслено неоднозначністю тлумачення природи етичної гносеології (власне, наріжного каменю нашої праці). Так, з одного боку її можна розглядати як системний (розгортання з фундаментальних засад) або доповнюваний (лише підсумовується та систематизується останніми) феномен. При цьому специфіку етичних категорій зазвичай пояснюють через прагматизм, адже етика безпосередньо дотична до практики людської дії (вчинку), стратифікуючись аксіологічно. Тим

не менш, узагальнена природа вищезазначених проблем, а також способи їх розв'язання дозволяють глибше опанувати поліінтерпретаційність військово-професійної етики (Будагьянц, 2010).

В контексті вищезазначеного, дослідження специфіки моральних та етичних аспектів професії військовослужбовця в сучасному українському суспільстві набуває особливої актуальності. Саме тому у нашій праці ми розглянемо релевантні питання, пов'язані з цими аспектами, зосередившись на їх природі, а також взаємовпливі військовослужбовців і суспільства України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема специфіки моральних та етичних аспектів професії військовослужбовця є інтегрованою, міждисциплінарною тощо, що продукує її актуалізацію у низці наукових праць. Так, Л. Будагьянц (2010) у своєму дослідженні репрезентує особливості статусу/статусів військово-професійної етики, порівнюючи її з формами існування моральних феноменів. За словами вченої, останні відрефлексовані у призмі етичної теорії, в той час, як військово-професійна етика диференційована сутнісно, є дискусійною та перебуває у безпосередньому зв'язку з професійно-етичним осередком в етичній гносеології.

Інший аспект моральних та етичних аспектів професії військовослужбовця репрезентовано у дослідженні Г. Дубровинського (2019), який аналізує роль почуттів в мислительних процесах військовослужбовців. У вищезазначеній праці автор досліджує питання психологічної сумісності військового підрозділу, яке, на його думку, ґрунтується на колективній спрямованості, вибудовуваній на низці моральних та етичних аспектів професії військовослужбовця.

Аналіз специфіки моральних та етичних аспектів професії військовослужбовця через поняття військових традицій та виокремлення їх стрижневих ознак представлено у дослідженні М. Коби (2023). У своїй праці вчений репрезентує структуру згаданого поняття, до якого, на його думку, належать: а) особливості поведінки військовослужбовців, б) їх міжособистісні стосунки, в) духовні цінності та г) моральні настанови, а також г) традиції комунікації. (Останній пункт (г), на нашу думку, корелює з другим (б), оскільки традиції комунікації, за логікою, є теоретичною системою порядку, правил і норм процесу обміну інформацією у найзагальнішому плані, куди входить і, власне, їх практична реалізація – міжособистісне спілкування.)

У дослідженні І. Севрук та Ю. Соколовської (Севрук, & Соколовська, 2022) представлено аналіз типових проблем, які стосуються морально-етичних аспектів діяльності цивільних та військових структур/осіб. Виявляючи, аналізуючи та узагальнюючи дані за допомогою низки підходів (міждисциплінарного, системного, конкретно-історичного) та методів

(аналізу, аналізу документів, моніторингу, синтезу, філософської рефлексії) дослідниці: а) здійснили аналіз соціальних дій та взаємодій, які мали місце у зонах ведення бойових дій та на інших територіях України, виявляючи морально-етичні аспекти; б) виокремили стрижневі морально-етичні проблеми в контексті аналізу досвіду ведення сучасних миротворчих операцій та локальних воєн; в) провели фундаментальний аналіз та узагальнення вищезазначеної проблематики, з урахуванням її специфіки; г) окреслили релевантність морально-етичного здоров'я суспільства (зокрема його силових структур) за умов воєнного стану; ґ) обґрунтували необхідність формування морально-етичних цінностей та актуальність їх реалізації на всіх практиках професійної (зокрема, військово-професійної) діяльності тощо.

Особливості змісту, складників та критеріїв психологічної готовності військовослужбовців до виконання завдань за призначенням на етапі бойового злагодження репрезентовано у дослідженні О. Кокун, В. Мороз, І. Пішко, Н. Лозінської (2021). У праці представлено специфіку формування вищезазначеної готовності та подано рекомендації командуванню штатних підрозділів щодо критеріїв її оцінювання. Продовження особливостей роботи командного складу військ в контексті актуалізації ІТ-технологій у військовій справі вміщено у дослідженні К. Heikala, G. Lucas, E. Barrett, та H. Syse (2023). У своїй праці дослідники аналізують етичні особливості взаємодії військовослужбовців та машин, оснащених штучним інтелектом (далі – ШІ). Зокрема, автори намагаються провести чітку межу відповідальності військовослужбовця за ті чи ті рішення в контексті все більшої автономності машин та зростанням виконання останніми функцій, які раніше були притаманні лише людям. У дослідженні зроблено спробу пристосувати наявні етичні правила, норми тощо до сценаріїв бойових дій для різних військових застосувань технологій ШІ.

Неординарний підхід до вирішення питання зміцнення національної безпеки України вміщено у дослідженні L. Ivashova, S. Larin, N. Shevchenko, L. Antonova, S. Yurchenko, та M. Kryshchanovych (2022). У аналізованій праці обґрунтовано актуальність та репрезентовано специфіку SMART-менеджменту в контексті морально-етичних аспектів побутування системи публічного управління регіональним розвитком. Зокрема, репрезентовано особливості цілепокладання, стратегічного управління та пріоритетів в українській державі. Акцентовано увагу на незавершеності наявних SMART-критеріїв та запропоновано два нових (inspiration (натхнення) та ity (етика), а також окреслено два релевантні принципи (evaluated (оцінка), reviewed (огляд), які є стрижневими відносно всього процесу впровадження вищезазначених технологій в

контексті морально-етичних аспектів професії військовослужбовця.

Специфіка визначення та аналізу комунікації як метадискурсу (як ми розуміємо, за аналогією до метавсесвіту М. Цукерберга – співзасновника компанії «Meta» (попередня назва – «Facebook»)) соціальних взаємодій з точки зору топологічної методології в контексті морально-етичної проблематики представлено у дослідженні М. Kolinko, H. Petryshyn та H. Chumak (2023). У своїй праці вчені зосереджуються на соціокультурних трансформаціях, на підґрунті яких відбувається формування моделі глобального світу та зміцнюється український ландшафт, інтенсифікуються крос-культурні контакти, міжнародні зв'язки, стосунки соціальних спільнот, які актуалізують низку проблем комунікативної взаємодії. Автори стверджують, що глобалізаційні процеси, у які залучені представники різних культур, включені у загальний розвиток цивілізації, а також виклики військових конфліктів (зокрема, війни українського народу проти РФ), вимагають специфічного конструювання дискурсу. Саме тому, на їх думку, нового тлумачення набуває концепція комунікації, яку вчені розглядають як метадискурс, тобто дискурс про дискурси соціальних взаємодій, що на сьогодні набуває особливої актуальності.

Розгляд Збройних сил України (далі – ЗСУ) як складної відкритої нелінійної системи підґрунтям якої є соціальна взаємодія вміщено у дослідженні V. Koval, та L. Krymets (2023). У праці автори розглядають протистояння на полі бою не лише в контексті протистояння стратегій і тактик, різноманітних особливостей практик управління командного складу, специфікації озброєння, військової техніки. Дослідники стверджують, що таке протистояння є, першою чергою, зіткненням культур, національних і мовних картин світу (у цьому контексті – ментальних моделей), типів мислення і психології, а також морально-етичних аспектів військовослужбовців, які усвідомлено приймають рішення та вдумливо виконують накази командування тощо. Вищезазначене дозволило вченим розглянути феномен протистояння як зіткнення різних підходів до конструювання моральності – фундаментальної інтегральної якості особового складу, яка є базовою для здатності і готовності військовослужбовців до виконання тих чи тих завдань.

Моральний контекст російсько-української війни вміщено у дослідженні S. Malešević (2023), у якому автор аналізує весь спектр реакцій наукової спільноти світу на події в нашій країні. Вчений зазначає, що війна не допускає морального абсолютизму, натомість пропонує на заміну йому контекстуальну мораль й обґрунтовуючи необхідність актуалізації наявних знань історичної соціології для аналізу і розуміння динаміки війни в Україні. За словами дослідника,

така робота є базою на користь постійної підтримки оборони нашої держави з боку європейських країн.

Метою статті є розгляд особливостей моральних та етичних аспектів професії військовослужбовця. *Предметом* – специфіка побутування вищезазначених аспектів на рівні сучасного українського суспільства, а також взаємовпливу військовослужбовців і цивільного населення.

Результати дослідження.

Сучасне українське суспільство переживає буремні часи: стикаючись із низкою складних викликів і перетворень, воно змушене адаптуватися не лише до цілої низки зовнішніх проблем, а й протистояти руйнівним тенденціям всередині себе. Моральні та етичні аспекти професії військовослужбовця, які можна репрезентувати через вищезазначене поняття військових традицій, як відомо, мають історичне походження (Кокун, Мороз, Пішко, & Лозінська, 2021). Зокрема, доцільно розкривати їх значення, позиціонуючи формами реалізації зв'язку між минулим і сучасним, каналом, який забезпечує наступність практичного досвіду та норм значущої поведінки, поглядів та уявлень (Лікарчук, & Лікарчук, 2022).

Врахуймо при цьому наявну дуальність українського суспільства, яке ми спостерігаємо на сьогодні. Мовиться, з одного боку, про дивовижне єднання українського народу навколо спільної мети, репрезентацію його гуманізму і людяності відносно одне одного (рідних незнайомців-співгромадян, захисників-військовослужбовців, невинних тварин, які опинилися під вогнем у Бахмуті, Маріуполі, Харкові абощо, постраждали внаслідок підризу гідроелектростанції (далі – ГЕС) у Херсоні тощо). З іншого – про атомізацію між українцями, спричинену градацією їх суб'єктивних переживань: від байдужості до долі співгромадян, які виїхали за кордон або сидять у «безпечних регіонах» до озлобленості на них, на себе, на військовослужбовців, «яких ніхто туди не посилав» тощо.

При цьому, такий спектр реакцій є закономірним, адже бойові дії, що розгорнулися на українських землях з 2014 року корелюють з інформаційними впливами, які формують та змінюють суспільну думку, ставлення до бойових дій і до самих військових. Мало того, уявлення, переконання тощо останніх теж зазнають цього руйнівного впливу, який трансформує сприйняття військовослужбовцями ситуації в країні загалом та перебігу локальних воєнних дій – зокрема (Iermakov, Stern, & Ben-Shalom, 2024). Закономірно, що така ситуація безпосередньо корелює з боєдатністю та морально-психологічним станом особового складу ЗСУ (Севрук, & Соколовська, 2022).

Стрижнева роль у протистоянні вищезазначеним деструктивним тенденціям (як суспільним, так і інформаційним) належить етиці, що актуалізується у низці дій (вчинків) та морально-етичних норм не лише військовослужбовців, а й цивільного населення

(Culea, 2024). У межах нашого дослідження нас цікавить саме специфіка етики військової діяльності, яку ми розглянемо докладніше. Зазвичай, до структури останньої включають набір принципів, які лімітують правила поведінки військовослужбовця під час виконання його професійних обов'язків (власне, несення служби).

Зазначимо, що типовими для сучасності є такі групи морально-етичних проблем: а) *проблема життя та смерті* у контексті їх персонального та соціального виміру; б) *проблема війни*, диференційована через втрату у найзагальнішому розумінні: здоров'я (психічного та фізичного), порушення цілісності тілесності (втрату кінцівок, інвалідність, реабілітація тощо); в) *проблема соціалізації* військовослужбовців та цивільного населення: реабілітація перших та адаптація других до нових умов співіснування; г) *проблема біженців*, внутрішньо переміщених осіб, осіб, які перебувають на окупованих територіях; г) *проблема взаємодії* військовослужбовців та цивільного населення у зоні проведення бойових операцій; д) *проблема морально-етичних дилем*, побутування яких вимагає персонального етичного рішення з усвідомленням повноти відповідальності за його наслідки; е) *проблема дезінформації*: інформаційної боротьби та супротиву; є) *проблема неконтрольованого розповсюдження зброї* на території нашої країни тощо (Севрук, & Соколовська, 2022).

Покажемо, на думку автора, є порівняння концептуальних відмінностей у ставленні до військовослужбовців в ЗСУ та РФ. Якщо говорити про останню, то стрижневим у її випадку є саме підґрунтя, осердя або мотиваційне ядро вищезазначеного процесу: мовиться про трансформовані покладені цінності, моральні ідеали та самобутній підхід до феномена моральності загалом (Hayoz, & Stepanenko, 2024). На засадничому рівні це включає повне оновлення визначення останньої, експлікацію її формування та розвитку без жодного логічного підґрунтя (до прикладу: "мы русские, с нами Бог" тощо). Параметризація цього процесу включає розкриття суті конструювання моральності та реалізацію її механізмів через вплив на свідомість і поведінку російських військовослужбовців системи стійких наративів (Helkala, Lucas, Barrett, & Syse, 2023).

На противагу вищезазначеному серед головних принципів ставлення до військовослужбовців у ЗСУ виділимо гуманізм, відповідальність, компетентність, порядність тощо із одночасним дотриманням прав людини та забезпечення гуманного ставлення до ворогів (згадаймо, умови, у яких перебувають російські військовополонені). При цьому закономірно, що від військовослужбовця вимагають розуміння і дотримання означених етичних принципів у ситуаціях будь-якої складності.

Останнє пов'язано з тим, що військова дисципліна і професійне самовладання є невід'ємним складником системи моральних та етичних аспектів професії військовослужбовця в сучасному українському суспільстві. Саме тому дотримання встановлених норм, правил, традицій і процедур серед яких повага до старшого за званням та підлеглих, регулярна підтримка фізичного та морального стану є компонентами успішного виконання військовослужбовцем своїх обов'язків. Також релевантними є адекватна оцінка ризиків і усвідомлене прийняття рішень у складних ситуаціях.

Вищезазначене є особливо актуальним у контексті поняття військових традицій, до яких деякі вчені відносять: а) *історичні витоки традицій побутування українського війська*, що можуть бути актуалізовані як логічні переходи між минулим і сучасним, забезпечуючи наступність, морально-етичну спадкоємність образу українського військовослужбовця; б) *інтеграцію зарубіжного досвіду*, зокрема країн НАТО, у контексті актуалізації західних стандартів, протоколів та процедур військової справи; в) *вироблення комунікаційних моделей між військовослужбовцями і цивільним населенням*, які мають на меті конструювання позитивного взаємовпливу одне на одного, надання допомоги, підтримки тощо, а також уникнення конфліктів (така практика є актуальною і корисною не лише під час бойових дій, а й після їх завершення, адже і тим, і тим знадобиться адаптаційний період); г) логічним продовженням попереднього є *створення своєрідної «буферної зони» для соціалізації і взаємодії з суспільством військовослужбовцям* у вигляді спеціального інтернет-контенту, творів мистецтва тощо; г) *закріплення і збереження традицій бойового побратимства, ветеранства, всебічної допомоги сім'ям загиблих товаришів, вшанування їх пам'яті* тощо.

З останнім пунктом безпосередньо пов'язана особлива параметризація моральних та етичних аспектів професії військовослужбовця, вищезазначене побратимство тощо, репрезентоване низкою складників: єдністю цілей та завдань (захист інтересів українського народу та держави), суспільно корисною бойовою діяльністю (бойова готовність), предметно-аксіологічна та емоційно-аксіологічна згуртованість (психологічна сумісність репрезентована у спільній меті), контактність та опосередкованість міжособистісних стосунків (взаємозв'язків, які репрезентують у природі та особливостях взаємовпливів) цілями бойової діяльності тощо (Дубровинський, 2019).

Доцільно згадати про військово-правові традиції, які об'єктивуються на рівні особистої та групової правосвідомості військовослужбовців: матеріалізуючись ідеями, моральними вимогами й етичними принципами. Інституційний рівень

вищезазначеної правосвідомості репрезентує закріплена у статтях нормативно-правових актів визначена низка правових вимог та військових ритуалів. Принципово іншим є рівень правового життя, репрезентований формою реальних правовідносин, які актуалізовані військовослужбовцями у процесі несення служби (Лікарчук, & Лікарчук, 2022; Shopina et al., 2022).

Такі особливості морально-етичних аспектів професії військовослужбовця детерміновані специфікою сучасного російсько-українського конфлікту, який суттєво відрізняється від традиційних форм ведення війни. Це продукує нестандартність, шокуючу природу подій, що розгортаються (до прикладу, підрих ГЕС, відсутність евакуації українського населення на окупованій території тощо) і таке інше. Наслідком вищезазначеного стає поява низки етичних викликів, пов'язаних з необхідністю виконання військових завдань, захисту територіальної цілісності, культурної самобутності тощо нашої країни (до прикладу, саме це спричиняє використання української мови у побуті питомо російськомовними військовослужбовцями) та одночасного дотримання моральних принципів відносно російських військовополонених і тому подібне.

Висновки.

Моральні та етичні аспекти професії військовослужбовця мають велике значення не лише для її представників, а й для формування європейського суспільства в Україні. Першою чергою, це такі цінності як гуманність, патріотизм, побратимство, самодисципліна тощо, що відіграють стрижневу роль у протистоянні російській навалі, побутуванні сильної та стійкої нації, забезпечуючи її подальший цивілізаційний розвиток і розквіт.

Таким чином, специфіка моральних та етичних аспектів професії військовослужбовця у сучасному українському суспільстві полягає в тому, що останній є репрезентантом означених цінностей вже за природою своєї професії на сьогодні та специфікою побутування в сучасному українському суспільстві. Так, військовослужбовці є стабілізуючою соціальною силою, осередком окресленої системи цінностей, базою яких є гуманізм, а також носіями відкритого, демократичного, правового тощо суспільства, соціальної відповідальності та справедливості. Недаремно, після повернення з фронту для військовослужбовця характерним є гостре несприйняття несправедливості.

Саме тому професія військовослужбовця вимагає високого рівня моральності та етики (згадаймо, гостре несприйняття військовослужбовцями ідеї використання повістки до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, а згодом

відправки на фронт як покарання за злочин або інший вчинок, адже з тою людиною їм треба буде воювати, на неї покладатися тощо), що пояснюється її роллю у збереженні національної безпеки та захисті інтересів держави.

Вище зазначено, що набуття статусу військовослужбовця пов'язане з покладанням великої відповідальності, яка вимагає дотримання моральних цінностей, етичних принципів, виконання військових завдань з усвідомленням, відповідальністю та гуманізмом. Саме тому розуміння специфіки моральних та етичних аспектів професії військовослужбовця у сучасному українському суспільстві є важливим кроком у європейській та євроатлантичній інтеграції й будівництва сильної та етичної української нації.

Отже, вивчення особливостей моральних та етичних аспектів професії військовослужбовця в контексті побутування сучасного українського суспільства дає змогу виокремити специфіку покладених цінностей, моральних ідеалів тощо, а також дослідити на глибокому рівні побутування вищезазначених аспектів у контексті взаємовпливу військовослужбовців і цивільного населення та вичленувати особливості конструювання моральності й представити механізми її побутування. Автор вбачає стрижневу перспективу дослідження у подальшому аналізі та конкретизації означеного кола проблем, розробці механізмів їх вирішення, а також законотворчій діяльності щодо унормування окреслених моральних та етичних аспектів у правовому полі української держави.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Будагянц, Л. М. (2010). Форми існування моральних феноменів та статуси професійної етики. *Вісник Національного університету оборони України*, 4, 225-228. Відновлено з <https://goo.su/kh0GbbC>
- Дубровинський, Г. Р. (2019). Особливості емоційного інтелекту в системі взаємовідносин військовослужбовців. *Військова психологія у вимірах війни і миру : проблеми, досвід, перспективи: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи» (05-06 квітня 2019 р.)*, (с. 72-75). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка. Відновлено з <https://goo.su/Kiwsfg>
- Коба, М. М. (2023). Військові традиції як елемент правової культури військовослужбовців: трансформація змісту в умовах воєнного часу. *Юридичний науковий електронний журнал*, 37-40. Відновлено з <https://goo.su/OLg0r>
- Кокур, О. М., Мороз, В. М., Пішко, І. О., & Лозінська, Н. С. (2021). *Формування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до виконання завдань за призначенням під час бойового злагодження*. (Метод. посіб.). Київ: 7БЦ. Відновлено з <https://goo.su/XhI4>
- Лікарчук, Н. В., & Лікарчук, Д. С. (2022). Інформаційно-психологічні війни: міжнародно-політичний аналіз. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*, 9, 157-171. Відновлено з <http://international-relations.knukim.edu.ua/article/download/265457/262255>
- Севрук, І., & Соколовська, Ю. (2022). Морально-етичні аспекти діяльності цивільних та військових на території країни, що зазнала військової агресії: український досвід. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*, 41, 78-87. Відновлено з <https://goo.su/SJbW4bB>
- Culea, M. (2024). The role of military morale as an essential dimension of combat power. *Security & Defence Quarterly*, 47(1), 1-18. Retrieved from [https://securityanddefence.pl/pdf-174832-107055?filename=The role of military.pdf](https://securityanddefence.pl/pdf-174832-107055?filename=The%20role%20of%20military.pdf)
- Hayoz, N., & Stepanenko, V. (2024). The social organization of war: Ukrainian and Russian societies mobilized for war. *Soziale Systeme*, 28.2, 341-371. Retrieved from <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/sosys-2023-0013/html>
- Helkala, K., Lucas, G., Barrett, E., & Syse, H. (2023). Ethical Challenges in AI-enhanced Military Operations. *Frontiers in Big Data. Sec. Cybersecurity and Privacy*, 6. <https://doi.org/10.3389/fdata.2023.1229252>
- Iermakov, N., Stern, N., & Ben-Shalom, U. (2024). Shadows of identity: the experience of Jewish soldiers in the Ukrainian military. *Journal of Modern Jewish Studies*, 1-26. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14725886.2024.2347208#abstract>
- Ivashova, L. et al. (2022). Introduction of Smart-Management into the System of Public Management of Regional Development in the Context of Strengthening National Security of Ukraine. *International Journal of Computer Science and Network Security*, 22(9), 369-375. Retrieved from <https://goo.su/1WKnUsL>
- Kolinko, M., Petryshyn, H., & Chumak, H. (2023). Communication: topology of metadiscourse of social interactions. *Skhid*, 4(1), 9-16. [https://doi.org/10.21847/2411-3093.2023.4\(1\).276457](https://doi.org/10.21847/2411-3093.2023.4(1).276457)
- Koval, V., & Krymets, L. (2023). Morale and morality in the armed forces of Ukraine: NATO approaches and the national direction of implementation. *Вісник Національного університету оборони України*, 72(2), 58-68. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-72-2-58-68>
- Malešević, S. (2023). The moral fog of war and historical sociology. *European Journal of Social Theory*, 26, 4. Retrieved from <https://goo.su/4fy14j>
- Shopina, I., et al. (2022). Development of Integrity and Intolerance to Corruption in the System of Preparation for Military Service. *Journal of Curriculum and Teaching*, 11(3), 112-120. Retrieved from <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4858/1/scopus21699-72185-1-SM.pdf>

REFERENCES

- Budahiants, L. M. (2010). Forms of existence of moral phenomena and statuses of professional ethics. *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 4, 225–228. Retrieved from <https://goo.su/kh0GbbC>
- Culea, M. (2024). The role of military morale as an essential dimension of combat power. *Security & Defence Quarterly*, 47(1), 1-18. Retrieved from <https://securityanddefence.pl/pdf-174832-107055?filename=Theroleofmilitary.pdf>
- Dubrovynskyi, H. R. (2019). Peculiarities of emotional intelligence in the system of relations of military personnel. *Military psychology in the dimensions of war and peace: problems, experience, prospects: materials of the IV International scientific and practical conference "Military psychology in the dimensions of war and peace: problems, experience, perspectives"*. Kyiv: KNU T. Shevchenka Retrieved from <https://goo.su/Kiwsfg>
- Hayoz, N., & Stepanenko, V. (2024). The social organization of war: Ukrainian and Russian societies mobilized for war. *Soziale Systeme*, 28(2), 341-371. Retrieved from <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/sosys-2023-0013/html>
- Helkala, K., Lucas, G., Barrett, E., & Syse, H. (2023). Ethical Challenges in AI-enhanced Military Operations. *Frontiers in Big Data. Sec. Cybersecurity and Privacy*, 6. <https://doi.org/10.3389/fdata.2023.1229252>
- Iermakov, N., Stern, N., & Ben-Shalom, U. (2024). Shadows of identity: the experience of Jewish soldiers in the Ukrainian military. *Journal of Modern Jewish Studies*, 1-26. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14725886.2024.2347208#abstract>
- Ivashova, L. et al. (2022). Introduction of Smart-Management into the System of Public Management of Regional Development in the Context of Strengthening National Security of Ukraine. *International Journal of Computer Science and Network Security*, 22(9), 369–375. Retrieved from <https://goo.su/1WKnUsL>
- Koba, M. M. (2023). Military traditions as an element of legal culture of servicemen: transformation of content in wartime conditions. *Legal scientific electronic journal*, 2, 37-40. Retrieved from <https://goo.su/OLg0r>
- Kokun, O. M., Moroz, V. M., Pishko, I. O., & Lozinska, N. S. (2021). *Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtsiv viiskovoi sluzhby za kontraktom do vykonannia zavdan za pryznachenniam pid chas boiovoho zlahodzhennia: metod. posib [Formation of psychological readiness of military servicemen under contract to perform tasks as assigned during combat coordination: method. manual]* Kyiv, K: 7BTs. Retrieved from <https://goo.su/Xh14>
- Kolinko, M., Petryshyn, H., & Chumak, H. (2023). Communication : topology of metadiscourse of social interactions. *Skhid*, 4(1), 9-16. Retrieved from <https://goo.su/UnUUaf>
- Koval, V., & Krymets, L. (2023). Morale and morality in the armed forces of Ukraine: NATO approaches and the national direction of implementation. *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 72(2), 58-68. Retrieved from <https://goo.su/6Jl0u>
- Likarchuk, N. V., & Likarchuk, D. S. (2022). Information and psychological wars: international political analysis. *International relations: theoretical and practical aspects*, 9, 157-171. Retrieved from <http://international-relations.knukim.edu.ua/article/download/265457/262255>
- Malešević, S. (2023). The moral fog of war and historical sociology. *European Journal of Social Theory*, 26(4). Retrieved from <https://goo.su/4fyl4j>
- Sevruk, I., & Sokolovska, Iu. (2022). Moral and ethical aspects of civil and military activities in the territory of the country that was subjected to military aggression: the Ukrainian experience. *Bulletin of Lviv University. Philosopher-political scientist series. teaching*, 41, 78-87. Retrieved from <https://goo.su/SJbW4bB>
- Shopina, I., et al. (2022). Development of Integrity and Intolerance to Corruption in the System of Preparation for Military Service. *Journal of Curriculum and Teaching*, 11(3), 112-120. Retrieved from <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4858/1/scopus21699-72185-1-SM.pdf>

Trust and Integrity as the Foundations of Social Order

UDC: 316.454.3/.62+330.16(045)

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724121>**Vysotska Olha**Dr.Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0002-1265-7582>, vysolga@gmail.com*Dnipro Academy of Continuing Education of Dnipropetrovsk Regional Council, (Dnipro, Ukraine)*

Abstract

The relevance of the research topic is because trust and integrity are key factors in the formation of a sustainable social order, especially in the context of modern challenges, including digitalization, globalization, and social instability. They serve not only as ethical categories but also as practical mechanisms that influence social cohesion, institutional effectiveness, and civic engagement.

The purpose of the study is to reveal the role of trust and integrity as the foundations of social order, to find out the mechanisms of their formation and maintenance in modern conditions.

The results of the study include highlighting the philosophical, sociological, and ethical aspects of trust, determining its relationship with integrity, and clarifying the nature of the impact of these phenomena on the functioning of social institutions, political stability, and public interaction.

The author concludes that trust is a critical element of social stability, and its destruction leads to destabilization and increased social tension. Integrity is the foundation for maintaining trust, because only through moral integrity and responsibility can the effective functioning of social structures be ensured. Introducing mechanisms that promote a culture of integrity is crucial for maintaining trust both in interpersonal relationships and at the systemic level. Modern challenges associated with digitalization and globalization emphasize the need to constantly review and adapt traditional approaches to building trust. The growth of digital technologies is changing the nature of trust, making it more institutionalized. Trust can be developed and maintained through active practices, creating conditions for sustainable social development and ensuring harmonious coexistence among all members of society.

Keywords: trust, integrity, morality, social order, communication, personality, ethics

Довіра та доброчесність як основи соціального порядку

Висоцька Ольга*Дніпровська академія неперервної освіти Дніпропетровської обласної ради (Дніпро, Україна)*

Анотація

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що довіра та доброчесність є ключовими чинниками формування стійкого соціального порядку, особливо в умовах сучасних викликів, зокрема цифровізації, глобалізації та соціальної нестабільності. Вони слугують не лише етичними категоріями, а й практичними механізмами, що впливають на соціальну згуртованість, ефективність інституцій та громадську активність.

Метою роботи є розкрити роль довіри та доброчесності як основ соціального порядку, з'ясувати механізми їх формування та підтримки в сучасних умовах.

Результатами дослідження є висвітлення філософських, соціологічних та етичних аспектів довіри, визначення її взаємозв'язку з доброчесністю, а також з'ясування характеру впливу цих феноменів на функціонування соціальних інститутів, політичну стабільність та громадську взаємодію.

Автор робить висновок, що довіра є критичним елементом соціальної стабільності, а її руйнування веде до дестабілізації та зростання соціальної напруженості. Доброчесність є фундаментом для підтримки довіри, адже лише через моральну цілісність та відповідальність можна забезпечити ефективне функціонування суспільних структур. Запровадження механізмів, що сприяють формуванню культури доброчесності, має вирішальне значення для підтримки довіри як у міжособистісних відносинах, так і на системному рівні. Сучасні виклики, пов'язані з цифровізацією та глобалізацією, підкреслюють необхідність постійного перегляду та адаптації традиційних підходів до формування довіри. Зростання цифрових технологій змінює характер довіри, роблячи її більш інституційною. Лише через активне впровадження практик, спрямованих на розвиток і підтримку довіри, можливо створити умови для сталого соціального розвитку та забезпечити гармонійне співіснування всіх членів суспільства

Ключові слова: довіра, доброчесність, мораль, соціальний порядок, комунікація, особистість, етика

Стаття надійшла / Article arrived: 04.11.2024

Схвалено до друку / Accepted: 28.12.2024

Вступ.

Сучасне суспільство характеризується складною мережею соціальних взаємодій і високим рівнем взаємозалежності, що вимагає стабільних механізмів співпраці. Одним із фундаментальних чинників, які забезпечують ефективність цих механізмів, є довіра. Вона не лише формує якість взаємовідносин між людьми, установами та інституціями, а й виступає невід'ємним етичним принципом, що визначає суспільну стабільність, впливає на прийняття рішень особи у повсякденному житті.

Однак довіра не може існувати у відриві від доброчесності (*integrity*) – моральної цілісності та відповідальності, які гарантують її обґрунтованість. Доброчесність виявляється у послідовності дій, прозорості намірів і вірності етичним нормам, що створює надійний фундамент для довірливих відносин як на особистісному, так і на інституційному рівнях взаємодії громадян та держави. Саме тому довіра, підкріплена доброчесністю, стає не лише моральним імперативом, а й практичним механізмом, що впливає на ухвалення рішень і сприяє соціальній згуртованості. Розуміння довіри крізь призму доброчесності дозволяє розкрити її роль у формуванні такої моделі суспільства, де взаємодія будується не на сліпій вірі, а на перевірній чесності, відповідальності та моральній послідовності.

Враховуючи вищезазначене **метою статті** є розкрити роль довіри та доброчесності як основ соціального порядку, з'ясувати механізми їх формування та підтримки в сучасних умовах.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій.

Питання довіри як соціального феномену у поєднанні із доброчесністю розглядалися такими дослідниками як Ф. Фукуяма (Fukuyama, 1995), Н. Луман (Luhmann, 1979), Е. Гіденс (Giddens, 1991), С. Ліпсет та У. Шнейдер (Lipset, & Schneider, 1987), Б. Міштал (Misztal, 1996), П. Штомпка (Sztompka, 1999), які наголошували на взаємозв'язку довіри та процесів глобалізації, коли ускладнення суспільства потребує створення нових механізмів його консолідації. Концепт довіри в контексті існування держави та суспільства визначено такими авторами як Г. Андрущенко, О. Кузьмук, Т. Новаченко. Взаємозв'язок довіри та доброчесності розкрито М. Бойченком (Бойченко, 2014), Н. Хамітовим (Хамітов, 2023), Н. Черенко (Черенко, 2014) та іншими. Незважаючи на велику кількість авторів, що приділяють увагу феномену довіри, власне філософське його тлумачення у поєднанні із концептом доброчесності поки що є недостатнім.

Методологія. Дослідження базується на міждисциплінарному підході, що охоплює філософські, соціологічні та політологічні методи аналізу. Основні методологічні засади включають порівняльний метод, системний аналіз і герменевтичний підхід. Порівняльний метод

використано для зіставлення різних підходів до трактування довіри та доброчесності у західній та українській академічній традиціях. Оцінено історичні та сучасні тенденції формування соціальної довіри. За допомогою системного аналізу досліджено механізми взаємодії довіри та доброчесності на рівні особистості, соціальних груп та державних інституцій. Виявлено вплив цих чинників на соціальну згуртованість та стабільність суспільства. Герменевтичний підхід використано для інтерпретації текстів філософів та соціологів, що розглядали феномен довіри.

Результати дослідження.

Дослідження феномену довіри має глибоке історичне коріння, адже вона відіграє ключову роль у формуванні суспільних зв'язків та моральної цілісності. Вже в античній філософії Арістотель розглядав довіру як наслідок доброчесного життя: він стверджував, що доброчесність формується через повторення морально правильних вчинків, а довіра є її природним наслідком (Арістотель, 2002). Отже, людина, яка діє відповідно до етичних принципів, здобуває репутацію надійного партнера, що сприяє зміцненню соціальної згуртованості.

В свою чергу, І. Кант, розвиваючи ідею морального вибору, наголошував на важливості автономної етики, де довіра до власних моральних принципів є передумовою доброчесної поведінки. Така внутрішня доброчесність дозволяє особі діяти не через зовнішній примус, а через усвідомлення морального обов'язку (Кант, 2004). Саме цей етичний стрижень є основою для стійких соціальних взаємин, оскільки довіра, підкріплена доброчесністю, стає рушієм відповідальної взаємодії.

Соціологічну модель довіри вперше було представлено Е. Дюркгеймом, який, зокрема, у праці «Про розподіл праці в суспільстві» розглядав її як фундаментальний аспект соціальної солідарності. Він розрізняв два типи солідарності – механічну та органічну, які по-різному впливають на формування довіри у суспільстві. Механічна солідарність притаманна традиційним суспільствам і ґрунтується на подібності між індивідами та загальних цінностях, які вони поділяють. Довіра у таких суспільствах має інституційний характер, оскільки вона підтримується жорсткими соціальними нормами, релігійними віруваннями та загальноприйнятими традиціями (Durkheim, 1933). Люди довіряють одне одному не через раціональний вибір, а через спільну приналежність до певної групи або соціального класу.

Органічна солідарність, характерна для модерних суспільств, виникає внаслідок поділу праці, який робить людей взаємозалежними. У цьому випадку довіра стає більш індивідуалізованою, але водночас більш раціональною: люди довіряють одне одному не тому, що вони подібні, а тому, що їхня соціальна взаємодія потребує співпраці. Таким чином,

Е. Дюркгейм показав, що довіра еволюціонує разом із суспільними структурами: у традиційних спільнотах вона закріплена релігією і мораллю, а у сучасних – професійною компетентністю, контрактами та правовими нормами (Durkheim, 1933). З погляду Е.Дюркгейма, довіра може слабшати в періоди аномії – стану, коли суспільні норми стають нечіткими або руйнуються. Це відбувається, коли суспільство переживає кризи, швидкі соціальні зміни або економічні потрясіння. Відсутність чітких моральних орієнтирів призводить до зростання соціальної нестабільності та втрати довіри між громадянами. Дюркгеймова концепція довіри залишається актуальною і зараз, коли традиційні форми соціальної солідарності поступово руйнуються під впливом цифрових технологій та глобалізації. Сучасне суспільство стикається з новими формами аномії, які Дюркгейм описав понад століття тому: недовіра до політичних інституцій, поширення фейкових новин, зниження рівня соціальної інтеграції. Його ідеї можуть бути використані для аналізу того, як сучасні інститути – медіа, міжнародні організації, цифрові платформи – відіграють провідну роль у зміцненні чи, навпаки, руйнуванні соціальної довіри.

У ХХ столітті соціолог Н. Луман розширив трактування довіри, розглядаючи її як механізм зниження соціальної складності. Він підкреслював, що сучасне суспільство функціонує в умовах невизначеності, де кожна взаємодія містить ризики (Luhmann, 1979, р. 28). Довіра в такому контексті виступає як необхідний механізм, що дає змогу індивідам діяти впевнено, мінімізуючи потребу в постійному аналізі загроз. Однак цей процес неможливий без доброчесності, яка є запорукою стійкої довіри: якщо суспільство втрачає моральну цілісність, рівень довіри різко падає, що веде до соціальної дестабілізації.

Особливо важливим є зв'язок довіри з академічною доброчесністю. В освітньому середовищі довіра між викладачами та студентами формує відповідальність і чесність у науковій діяльності. Відповідність етичним стандартам – це не лише формальна вимога, а й основа, на якій будується освітня і наукова взаємодія. В цьому контексті особливого значення набуває випереджаюча освіта для сталого розвитку як концепція переходу сучасної освіти на принципи сталого розвитку з урахуванням основних тенденцій суспільних змін. Формування системи освіти для забезпечення сталого розвитку передбачає перехід до моделі освіти, заснованої на цілісному підході до людини, суспільства і природи, єдності сучасних наукових знань і соціальної практики, гуманістичних ціннісно-світоглядних установок (Vysotska, et al., 2021, p.258).

Системна довіра, за Н. Луманом, є критично важливою для стабільності держави, адже вона ґрунтується на передбачуваності інституцій та

моральній стійкості суспільства (Luhmann, 1979, р. 35). У період повномасштабної війни саме довіра до державних органів, фінансових установ та правової системи є ключовим чинником національної єдності. Зокрема, інформаційні атаки на українську державу спрямовані не лише на фізичну інфраструктуру, а й на підірив суспільної довіри, адже її руйнування веде до дестабілізації та послаблення опору ворогу з боку громадян.

Отже, довіра та доброчесність є взаємопов'язаними явищами: доброчесність створює основу для стійкої довіри, а довіра, у свою чергу, сприяє функціонуванню як міжособистісних, так і суспільних структур. В умовах сучасних викликів, збереження цього зв'язку стає критично важливим для стабільності та розвитку соціуму.

У сучасному суспільстві системна довіра є ключовим елементом стабільності та ефективного функціонування соціальних інституцій. Оскільки більшість взаємодій здійснюється на інституційному рівні, довіра формується не лише на основі особистих стосунків, а й через механізми, що забезпечують доброчесність. Громадяни покладаються на судову систему не через особисте знайомство з суддями, а тому, що існує система норм і принципів, що гарантує справедливість. Можна погодитись із позицією Н. Лумана про те, що системна довіра потребує постійного відтворення через прозорість, відповідальність та ефективність інституцій (Luhmann, 1979, р. 36). Водночас дотримання доброчесності є критичною умовою для збереження довіри: лише інституції, що діють згідно з етичними нормами та виконують взяті на себе зобов'язання, можуть підтримувати стабільний рівень довіри у суспільстві.

Довіра завжди містить ризик, оскільки базується на очікуванні чесності та відповідальності іншого учасника взаємодії. Однак ризик довіри стає прийнятним тоді, коли існують гарантії доброчесності – чіткі правила, етичні стандарти та ефективні механізми контролю. Якщо ці механізми діють належним чином, довіра зміцнюється, а ризик зловживання зменшується. Н.Луман також розрізняє поняття ризику та небезпеки: якщо ризик виникає внаслідок усвідомленого акту довіри, то небезпека є зовнішньою загрозою, що не залежить від довіри (Luhmann, 1979). На наш погляд, дотримання принципів доброчесності дозволяє зменшити як ризики, так і небезпеки, забезпечуючи передбачуваність та стабільність соціальних взаємодій.

Довіра формується й підтримується через соціальні практики, що закріплюють стандарти доброчесності та сприяють створенню передбачуваних моделей поведінки. Наприклад, у сфері освіти академічна доброчесність відіграє вирішальну роль у формуванні довіри між студентами, викладачами

та адміністрацію. Дотримання академічних норм, зокрема, таких як запобігання плагіату та чесне оцінювання, сприяє зміцненню довіри до освітньої системи. Таким чином, доброчесність є основою інституційної довіри: коли правила дотримуються, учасники взаємодії можуть покладатися на чесність і надійність системи.

У сучасному суспільстві зростання ролі технологій та експертних знань змінює характер довіри. Люди все частіше покладаються на алгоритми, цифрові платформи та наукові дослідження, навіть не маючи змоги перевірити їхню достовірність. Однак довіра до технологічних і наукових систем також залежить від доброчесності: якщо виявляються корупційні схеми, маніпуляції або технічні збої, це підриває довіру й може спричинити соціальну нестабільність. Саме тому принципи прозорості, підзвітності та етичної відповідальності відіграють вирішальну роль у підтримці суспільної довіри.

Довіра не є статичною характеристикою, а є динамічним процесом, що потребує постійного відтворення. Для її збереження необхідно дотримуватися принципів доброчесності на всіх рівнях суспільної взаємодії – від особистих контактів до інституційних механізмів. Якщо інституції або особи порушують очікування, довіра руйнується, що може призвести до дестабілізації системи. У таких випадках суспільство вимагає більшої прозорості, контролю та відповідальності. Відновлення довіри можливе лише через послідовне дотримання норм доброчесності, що є фундаментальною умовою сталого розвитку та ефективного функціонування соціальних систем.

У суспільстві, що характеризується інформаційним перевантаженням і швидкими змінами, довіра відіграє ключову роль у зменшенні невизначеності та забезпеченні передбачуваності соціальних взаємодій. Вона не лише є моральною категорією, а й виконує функцію соціального регулятора, що зміцнює стабільність інституцій та сприяє ефективності суспільних і економічних процесів.

Довіра виступає не лише міжособистісним, а й інституційним феноменом. Так, Ф. Фукуяма визначає її як очікування дотримання спільних норм та правил, що є основою соціальної згуртованості та громадянської відповідальності (Fukuyama, 1995, р. 26). Зростання рівня довіри між громадянами та державними інституціями сприяє формуванню соціального капіталу, зміцненню демократичних засад і зниженню рівня корупції. Висока довіра у суспільстві стимулює активну громадянську участь, волонтерські ініціативи та розвиток громадянського суспільства. Натомість низький рівень довіри посилює централізацію влади, збільшує бюрократичне навантаження та може сприяти авторитарним тенденціям.

Ф.Фукуяма наголошує, що зниження рівня довіри є серйозним викликом для демократії, оскільки воно веде до радикалізації суспільних настроїв, зростання популізму та соціальної напруженості (Fukuyama, 1995, р. 35). Надмірний контроль і бюрократизація можуть підривати довіру, оскільки громадяни більше покладаються на формальні механізми, ніж на доброчесність та саморегуляцію. Водночас слабка держава, яка не здатна забезпечити справедливий й прозорий інституції, також руйнує довіру. Отже, для стійкості соціальних структур необхідне поєднання довіри та доброчесності, що ґрунтується на взаємній відповідальності громадян та держави.

Глобалізація та цифрові технології впливають на механізми довіри. З одного боку, вони сприяють поширенню ефективних моделей співпраці, але водночас можуть зменшувати міжособистісну довіру, сприяючи анонімності та фрагментації суспільних зв'язків. Ф.Фукуяма вказує на важливість підтримки довіри через освіту, культурні практики та впровадження принципів доброчесності, що сприяють усвідомленню громадянської відповідальності (Fukuyama, 1995).

Академічна доброчесність є однією з ключових форм прояву довіри в освітньому середовищі. Вона поєднує свободу академічної діяльності з дотриманням етичних норм, прозорості та відповідальності. Довіра у цій сфері не лише забезпечує ефективну комунікацію між студентами, викладачами та адміністрацією, а й сприяє формуванню загальної культури доброчесності. Дотримання академічних норм зменшує ризики порушень та підвищує рівень впевненості у справедливості освітньої системи.

Е. Гідденс, на відміну від Ф. Фукуями, розглядає довіру через призму організаційних систем та їхньої взаємодії з технологічним середовищем. Він розрізняє системи з високим та низьким рівнем довіри залежно від ступеня автономії особистості у виробничих процесах. У системах з високим рівнем довіри працівники мають більше свободи та можливостей для самовираження, що сприяє зростанню продуктивності та моральної відповідальності (Giddens, 1991, р. 35-36). Так само довіра до інституцій та правових норм дозволяє громадянам почуватися захищеними та дотримуватися загальноприйнятих стандартів поведінки.

Отже, довіра та доброчесність є взаємопов'язаними механізмами, що забезпечують стабільність і розвиток суспільства. Для збереження довіри необхідно не лише встановлювати формальні правила, а й формувати культуру відповідальності та етичної поведінки. Це стосується як міжособистісних відносин, так і функціонування державних та освітніх інституцій. Впровадження принципів доброчесності у всі сфери життя сприятиме зміцненню довіри та створенню сталого громадянського суспільства.

З позиції практичної філософії довіра є не лише важливою моральною цінністю, а й фундаментальною складовою доброчесності. Вона не просто забезпечує основу для соціальної взаємодії, а й є проявом етичної відповідальності та моральної зрілості. Довіра вимагає від людини не лише очікування чесності від інших, а й особистої готовності діяти відповідно до принципів доброчесності. Це означає, що людина свідомо обирає шлях етичного самоконтролю та відповідального ставлення до власних вчинків, усвідомлюючи їхній вплив на соціальне середовище.

Довіра та доброчесність нерозривно пов'язані між собою: без чесності й дотримання етичних норм довіра втрачає свою основу. Саме через послідовність у моральній поведінці довіра стає стійким ресурсом, що зміцнює суспільні зв'язки. Наприклад, у сфері освіти чи бізнесу доброчесність учасників взаємодії дозволяє знизити потребу у формальних механізмах контролю, оскільки сторони впевнені у чесності й надійності одне одного. Там, де панує культура доброчесності, довіра стає природним наслідком.

У сучасному світі, що стикається зі зростаючою кількістю викликів – від поширення дезінформації до зниження довіри до соціальних інституцій – доброчесність стає ключовим елементом відновлення довіри. Державні та громадські інституції, які дотримуються принципів прозорості, справедливості та підзвітності, викликають більшу довіру у громадян. Натомість відсутність доброчесності в управлінні призводить до соціальної напруги та кризи легітимності.

Зі стрімким розвитком цифрових технологій механізми формування довіри також зазнають трансформації. Інтернет і соціальні мережі створюють нові моделі взаємодії, де довіра базується на репутації, рейтингах та зворотному зв'язку користувачів. Проте, без дотримання етичних стандартів цифрова довіра може стати маніпулятивним інструментом. Саме тому практична філософія наголошує на важливості доброчесності в цифровому середовищі – від відповідального поширення інформації до впровадження механізмів перевірки достовірності повідомлень.

П. Штомпка у своїй праці «Довіра: соціологічна теорія» (Sztompka, 1999) глибоко аналізує феномен довіри та її фундаментальну роль у підтримці соціального порядку. Він розглядає довіру як центральний елемент, що забезпечує стабільність і передбачуваність у суспільних відносинах, а також як основу для ефективного функціонування соціальних інституцій. При цьому він визначає довіру як «ставку на майбутні непередбачувані дії інших людей» (Sztompka, 1999, р. 97). Це означає, що, взаємодіючи з іншими, ми робимо певний ризикований вибір, очікуючи, що вони поведуть себе відповідно до наших сподівань. Довіра стає необхідною в умовах невизначеності та свободи вибору, коли неможливо

повністю контролювати або передбачити поведінку інших. П. Штомпка підкреслює важливість соціалізації, під час якої індивіди засвоюють норми та цінності, що сприяють довірі. Крім того, він зазначає роль повторюваних взаємодій, які дозволяють накопичувати позитивний досвід і зміцнювати довіру між учасниками соціальних відносин.

На думку П. Штомпки, довіра є фундаментом соціального порядку, оскільки вона знижує складність і невизначеність у взаємодії між людьми (Sztompka, 1999, р. 98). Вона дозволяє індивідам координувати свої дії, співпрацювати та створювати стійкі соціальні структури. Без довіри соціальні системи були б схильні до хаосу та дезінтеграції. П. Штомпка також розглядає доброчесність як важливий компонент соціального капіталу. Він стверджує, що такі моральні якості, як чесність, відповідальність і взаємна повага, сприяють формуванню довіри та зміцненню соціальних зв'язків. Це, у свою чергу, підвищує ефективність колективних дій і сприяє стабільності соціального порядку.

Довіра є основою культури доброчесності в суспільстві. Якщо людина бачить, що її оточення дотримується моральних принципів і чесності, вона сама схильна діяти за тими ж стандартами. Водночас порушення довіри веде до «ефекту доміно» – моральної ерозії, коли відсутність доброчесності в одній сфері сприяє її занепаду в інших.

На практичному рівні формування довіри та доброчесності потребує конкретних заходів: впровадження етичних кодексів у професійній діяльності, посилення ролі морального виховання в освіті, забезпечення прозорості та громадського контролю над державними структурами. Організація відкритого діалогу між різними соціальними групами також сприяє розвитку довіри через взаєморозуміння та співпрацю.

Отже, довіра та доброчесність – це не просто взаємопов'язані категорії, а дві сторони єдиного процесу морального розвитку суспільства. Там, де існує доброчесність, народжується і підтримується довіра. Сприяння цим цінностям є необхідною умовою для створення стабільного, відкритого та гармонійного суспільства. Інвестуючи у розвиток доброчесності, ми не лише забезпечуємо довіру в теперішньому, а й створюємо фундамент для майбутніх поколінь.

Висновки.

Довіра є фундаментальним механізмом стабільного функціонування суспільства. В свою чергу, доброчесність забезпечує стійкість довіри, підтримуючи моральну цілісність соціальних відносин. Довіра формується через послідовність дій, прозорість намірів і відповідальність. Вона мінімізує ризики взаємодії в умовах невизначеності. Падіння рівня довіри веде до соціальної дестабілізації та

кризи інституцій. У період воєнних конфліктів довіра до державних органів є ключовим фактором єдності. Системна довіра базується на передбачуваності інституцій і дотриманні ними етичних стандартів. Висока довіра сприяє громадянській активності та розвитку демократії. Низький рівень довіри стимулює бюрократизацію та централізацію влади. Довіра є фундаментальним ресурсом, на якому базується як особиста відповідальність, так і колективний соціальний порядок. Практичне застосування концепту довіри вимагає поєднання морально-етичних зусиль з конкретними інституційними заходами – від освітніх програм та етичних кодексів до забезпечення прозорості діяльності державних установ. Сучасні виклики, пов'язані з цифровізацією та глобалізацією, підкреслюють необхідність постійного перегляду та адаптації традиційних підходів до формування довіри. Зростання цифрових

технологій змінює характер довіри, роблячи її більш інституційною. Лише через активне впровадження практик, спрямованих на розвиток і підтримку довіри, можливо створити умови для сталого соціального розвитку та забезпечити гармонійне співіснування всіх членів суспільства. Поширення дезінформації та маніпуляцій підриває довіру до медіа та наукових досліджень. Рівень довіри в суспільстві залежить від освітніх та культурних практик. Довіра є ресурсом, що накопичується або зменшується в залежності від суспільної поведінки. Концепт довіри є не тільки теоретичною категорією, але й практичним орієнтиром для дій сучасної людини, що прагне до моральної досконалості та соціальної відповідальності. Сприяння розвитку довіри – це інвестиція у майбутнє, яка забезпечує фундамент для побудови справедливого, відкритого та гармонійного суспільства.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Андрущенко, Г.І. (2009). Розвиток соціологічної думки щодо вивчення поняття «довіра». *Український соціум*, 4 (31), 7-15.
- Арістотель. (2002). *Нікомахова етика*. (Переклад Віктора Ставнюка). Київ: Аквілон-Плюс.
- Бойченко, М. (2014). Гідність, цілісність і успішність: академічні та громадянські чесноти. *Філософська думка*, 5, 110-122.
- Кант, І. (2004). *Критика практичного розуму*. (Пер. з нім. І. Бурковського; наук ред. А.Єрмоленко). Київ: «Юніверс».
- Кузьмук, О.М. (2015). Теоретична інтерпретація концепту «довіра» в соціології. *Грані*, 5 (121), 42-45.
- Мартинюк, І. О. (2001). Довіра як показник морально-психологічного стану суспільства. В. М. Ворона, М. О. Шульгія (Eds.), *Українське суспільство: десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментар науковців)* (с. 460-475). Київ: ІС НАНУ.
- Новаченко, Т. В. (2013). Концепт довіри як основа легітимності державної влади. *Інвестиції: практика та досвід*, 10, 159-163.
- Хамітов, Н. (2023). Академічна доброчесність як виклик, вимога і воля: контексти філософської антропології, етики й філософії освіти. *Філософія освіти. Philosophy of Education*, 29 (2), 27-47. DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2023-29-2-2>
- Черенко, Н. А. (2014). Концепт доброчесності як універсальна домінанта культури: до питання вербалізації. *Мовні і концептуальні картини світу*, 47(2), 510-517.
- Durkheim, E. (1933). *On the Division of Labor in Society*. (Trans. Simpson, George). The MacMillan Company.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: the Social Virtues and the Creation of Prosperity*. N.Y.: Free Press Paperback.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity*. Stanford: Stanford univ. press.
- Lipset, S.M. & Schneider, W. (1987). *Confidence Gap: Business, Labor, and Government in the Public Mind*. Baltimore, Md.: The Johns Hopkins University Press.
- Luhmann, N. (1979). *Trust and Power*. N.Y.: John Wiley & Sons.
- Misztal, B.A. (1996). *Trust in modern societies: the search for the bases of social order*. Cambridge, U.K.: Polity Press ; Cambridge, Mass.: Blackwell Publishers.
- Sztompka, P. (1999). *Trust: a sociological theory*. Cambridge.
- Vysotska, O., Rieznicov, S., Rohova, E., Vysotskyi, O., & Vatkovska, M. (2021). Philosophy and practice of education for sustainable development in Ukraine (on the example of secondary education in the Dnipropetrovsk region). *European Journal of Sustainable Development*, 10, 2, 256-266. DOI: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2021.v10n2p256>

REFERENCES

- Andrushchenko, G.I. (2009). Development of sociological thought on the study of the concept of "trust". *Ukrainian Society*, 4 (31), 7-15.
- Aristotle. (2002). *Nicomachean Ethics*. (Translated by Viktor Stavnyuk). Kyiv: Aquilon-Plus.
- Boychenko, M. (2014). Dignity, integrity and success: academic and civic virtues. *Philosophical Thought*, 5, 110-122.
- Cherenko, N. A. (2014). The concept of virtue as a universal dominant of culture: to the question of verbalization. *Linguistic and Conceptual Pictures of the World*, 47(2), 510-517.
- Durkheim, E. (1933). *On the Division of Labor in Society*. (Trans. Simpson, George). The MacMillan Company.

- Fukuyama, F. (1995). *Trust: the Social Virtues and the Creation of Prosperity*. N.Y.: Free Press Paperback.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity*. Stanford: Stanford univ. press.
- Kant, I. (2004). *Critique of practical reason*. (Translated from German by I. Burkovsky; scientific editor A. Ermolenko). Kyiv: "Univers".
- Khamitov, N. (2023). Academic integrity as a challenge, requirement and will: contexts of philosophical anthropology, ethics and philosophy of education. *Philosophy of Education*. *Philosophy of Education*, 29 (2), 27-47. DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2023-29-2-2>
- Kuzmuk, O.M. (2015). Theoretical interpretation of the concept of "trust" in sociology. *Grani*, 5 (121), 42-45.
- Lipset, S.M. & Schneider, W. (1987). *Confidence Gap: Business, Labor, and Government in the Public Mind*. Baltimore, Md.: The Johns Hopkins University Press.
- Luhmann, N. (1979). *Trust and Power*. N.Y.: John Wiley & Sons.
- Martyniuk, I. O. (2001). Trust as an indicator of the moral and psychological state of society. V. M. Vorona, M. O. Shulgia (Eds.), *Ukrainian society: ten years of independence (sociological monitoring and commentary of scientists)* (pp. 460-475). Kyiv: IS NASU.
- Misztal, B.A. (1996). *Trust in modern societies: the search for the bases of social order*. Cambridge, U.K.: Polity Press ; Cambridge, Mass.: Blackwell Publishers.
- Novachenko, T. V. (2013). The concept of trust as the basis of the legitimacy of state power. *Investments: practice and experience*, 10, 159-163.
- Sztompka, P. (1999). *Trust: a sociological theory*. Cambridge.
- Vysotska, O., Rieznikov, S., Rohova, E., Vysotskyi, O., & Vatkovska, M. (2021). Philosophy and practice of education for sustainable development in Ukraine (on the example of secondary education in the Dnipropetrovsk region). *European Journal of Sustainable Development*, 10, 2, 256-266. DOI: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2021.v10n2p256>

"Azov Phenomenon": Factors in the Formation of the Military Myth in Comparativistics

UDC: 94 (477) "2014"

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724122>**Sandoyan Karina**Master's Student, <https://orcid.org/0009-0000-5972-9662>, karinasandorik@gmail.com*Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)*

Abstract

The **relevance** of this article lies in examining the history, ideology, and social role of volunteer units such as "Azov," "Dnipro-1," and "Donbas," which played a crucial role in defending Ukraine during the war in the Donbas. A comparative analysis enables an understanding of their unique organizational structures, symbolism, and combat tactics, as well as how these elements have contributed to shaping collective memory and national identity. In light of the current situation, it is essential to reflect on the contributions of these units and their impact on public life and Ukrainian politics, especially considering attempts by Russian propaganda to discredit them.

The **purpose** is to identify the comparative features of "Azov" in comparison with the "Dnipro-1" police regiment and the "Donbas" battalion of the National Guard of Ukraine to uncover the reasons behind its military successes and the creation of its military myth.

The **research results** highlight key elements that contribute to the formation of the military-social myth surrounding the 12th Special Purpose Brigade "Azov" of the National Guard of Ukraine. Comparative analysis with other units reveals shared and distinct patterns, deriving the "formula" of a successful military unit and the factors that shape it.

Conclusions. It has been established that the formation of a military myth around the "Azov" unit is a complex and multifaceted process, influenced by historical, military, sociocultural, and media factors. The historical context, in particular, plays a crucial role by emphasizing the heroism and self-sacrifice of Ukrainian soldiers, thus shaping collective memory and national consciousness. "Azov's" uniqueness also lies in its distinct characteristics — leadership, ideology, traditions, and combat training — which set it apart from other units such as "Donbas" or "Dnipro-1." The media aspect further popularizes Azov's heroic image through cultural products and social networks, helping to scale the perception of Azov as an elite combat unit and highlighting its role in the struggle for the freedom of Ukraine, the Ukrainian nation, and the entire democratic world.

Keywords: "Azov phenomenon", myth, NGU, "Azov", "Donbas", "Dnipro-1", comparativistics, Mariupol

«Азовський феномен»: чинники формування військового міфу в компаративістиці

Сандоян Каріна*Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)*

Анотація

Актуальність роботи полягає в дослідженні історії, ідеології та суспільної ролі добровольчих підрозділів, таких як «Азов», «Дніпро-1» і «Донбас», які відіграли важливу роль у захисті України. Компаративний аналіз дозволяє зрозуміти їхні особливості в організації, символізмі та бойовій тактиці, а також те, як ці елементи сприяли формуванню колективної пам'яті та національної ідентичності. У світлі сучасної ситуації важливо осмислити внесок таких підрозділів та їхній вплив на громадське життя і політику України, особливо з огляду на спроби російської пропаганди дискредитувати їх.

Мета – визначити компаративістичні особливості «Азову» в порівнянні з полком поліції «Дніпро-1» та батальйоном Національної гвардії України «Донбас», щоб виявити причини його військових успіхів і створення навколо нього військового міфу.

Результати дослідження позначають ключові елементи, що сприяють формуванню військово-соціального міфу навколо 12-ї бригади спеціального призначення «Азов» Національної гвардії України. Порівняльний аналіз з іншими підрозділами виявляє спільні та відмінні патерни, виводить «формулу» успішного військового підрозділу та чинники його формування.

Висновки. Встановлено, що формування військового міфу в контексті підрозділу «Азов» є складним і багатограним процесом, зумовленим історичними, військовими, соціокультурними та медійними чинниками. Зокрема, важливу роль відіграє історичний контекст, що підкреслює героїзм і самовідданість українських військових, формуючи колективну пам'ять і національну свідомість. Також унікальність «Азову» полягає в індивідуальних особливостях — лідерстві, ідеології, традиціях і бойовій підготовці, які вирізняють його серед інших підрозділів, таких як «Донбас» чи «Дніпро-1». Медійний аспект популяризує героїчний образ «Азова» через культурні продукти та соціальні мережі та допомагає масштабувати сприйняття «Азова» як елітної бойової одиниці, підкреслюючи його роль у боротьбі за свободу України, української нації та всього демократичного світу.

Ключові слова: «Азовський феномен», міф, Національна гвардія України, «Азов», «Донбас», «Дніпро-1», компаративістика, Маріуполь

Стаття надійшла / Article arrived: 23.10.2024

Схвалено до друку / Accepted: 26.12.2024

Вступ.

Підрозділ Національної гвардії України (далі – НГУ) «Азов», що виник з весни 2014 року, став одним із найбільш обговорюваних військових та соціальних феноменів України на стан сьогодення. Від самого початку його існування він був одним із помітних символів боротьби за національну незалежність, що спричинило створення навколо нього своєрідного міфу — не лише як воєнної одиниці, але і як важливого елемента політичного та культурного ландшафту України. Як відомо, цей міф активно підтримується різними засобами масової інформації, громадськими дискусіями, культурними продуктами та іншими формами масової культури, що робить його важливим об'єктом для академічно-наукового аналізу.

Одразу слід наголосити, що загалом термін «Азовський феномен» або ж його дотичні форми застосовується у публікаціях дослідників різних галузей соціальних наук, проте, говорячи щодо точного наукового визначення цьому явищу, можемо констатувати, що такого наразі немає. Ми пропонуємо наступне визначення цьому феномену задля його введення у науковий обіг. Тож, «Азовський феномен» (або «Азовський військовий феномен») – це термін, який використовують для опису унікального явища, що стосується феномена спочатку добровольчого батальйону, пізніше полку, а зараз бригади «Азов», одного з підрозділів Національної Гвардії України, відомого своєю стійкістю, мотивацією та бойовими досягненнями. Він вартий уваги не лише через свою військову значущість, але й через символічний вплив, який він має на українське суспільство і міжнародну аудиторію. Створення і поширення цього міфу викликає питання щодо ідеологічних, військових, соціальних та культурних передумов його формування.

Окрім того, цікаво порівняти «Азовський феномен» з іншими прикладами військової міфології в історії та сучасності, щоб виявити універсальні й унікальні характеристики цього процесу. Компаративістичний підхід до вивчення цього явища дозволяє побачити спільні риси та відмінності між різними прикладами такої міфології. У цьому випадку було взято для порівняльного аналізу полк поліції «Дніпро-1» та батальйон НГУ «Донбас», які відзначились у подіях часів АТО та вже отримали на той час певний статус у суспільній думці.

Актуальність обумовлена кількома важливими аспектами, які мають значення для сучасного українського суспільства, його безпекового середовища, а також політичних та історичних досліджень.

По-перше, розглянуті військові формування є унікальними прикладами добровольчих підрозділів, які виникли в умовах надзвичайної безпекової кризи в Україні після подій 2014 року, зокрема анексії Криму та початку війни на сході країни. Їхнє існування стало

відповіддю на загрози національному суверенітету, які не могли бути повністю подолані зусиллями регулярних державних військових і правоохоронних органів. Дослідження подібних підрозділів дозволяє краще зрозуміти особливості самоорганізації українського суспільства, здатного мобілізувати ресурси для протидії зовнішній агресії.

По-друге, аналіз ідеологічних основ, організаційної структури, символіки та ритуалів цих формувань дозволяє виявити культурні й історичні корені, що вплинули на їхнє формування, а також відмінності в підходах до ведення бойових дій і мобілізації бійців. Зокрема, такі формування, як «Азов», мають глибокі ідеологічні засади, які вирізняють їх від інших частин. Це актуально в умовах, коли українське суспільство знаходиться в процесі формування та оновлення національної ідентичності, особливо на тлі війни, яка включає не лише військовий, а й інформаційний та культурний аспекти. Протиставлення наративів ідеології таких підрозділів російській пропаганді вимагає детального наукового дослідження.

По-третє, вивчення феномену «Азову», «Дніпро-1» та «Донбасу» має значення для розуміння формування колективної пам'яті. Ці підрозділи стали об'єктами широкої медійної уваги та закарбувалися в пам'яті суспільства як символи спротиву. Вивчення військово-суспільних міфів, створених навколо них, є необхідним для аналізу того, як героїзуються добровольчі формування, як формуються і підтримуються суспільні наративи, що підкреслюють значущість боротьби за незалежність України в умовах агресії. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти соціально-психологічні та культурні аспекти, які зміцнюють національну єдність та підтримують бойовий дух як у воїнів, так і у суспільства загалом.

Таким чином, компаративістичний аналіз цих підрозділів сприяє більш цілісному розумінню природи сучасного українського військово-суспільного феномену, а також розкриває нові аспекти національної ідентичності, патріотизму й ролі добровольців у захисті держави.

Мета дослідження – визначити компаративістичні особливості «Азову» в порівнянні з полком поліції «Дніпро-1» та батальйоном Національної гвардії України «Донбас», щоб виявити причини його військових успіхів і створення навколо нього військового міфу. Основним методом є компаративний аналіз, який дозволяє порівняти феномен батальйону «Азов» з іншими подібними військовими утвореннями та міфами, створеними навколо них. У цьому разі було взято за основу полк поліції «Дніпро-1» та батальйон НГУ «Донбас». На нашу думку, це дає змогу виявити спільні риси та унікальні характеристики процесу формування військово-суспільного міфу, їхній вплив на суспільні настрої, успіх тієї чи іншої військової одиниці.

Значну роль у методології відіграє історичний метод, за допомогою якого аналізуються умови та обставини виникнення батальйону (полку, бригади) «Азов» і його еволюція. Це дозволяє дослідити, як і чому цей підрозділ став об'єктом міфологізації. Вивчення історичних передумов та самого активного періоду існування з 2014 р. є необхідним для розуміння процесів, що сприяли створенню символічного образу як частини національного нарративу.

На нашу думку, поєднання компаративного та історичного аналізів, дають змогу вивчати процеси формування військово-соціальних міфів, цілих феноменів та їхню роль у сучасних військово-політичних процесах. Такий комплексний підхід також дає змогу здійснити вагомий внесок у ширше розуміння механізмів створення суспільних міфів у сучасному світі.

Аналіз попередніх публікацій. Слід наголосити, що підрозділ «Азов» є відносно новим формуванням, а яскраво виражений суспільний інтерес до нього став помітний серед широкого загалу лише в 2022 році. Це ставить певну проблему (і одночасно можливість) перед відповідними дослідниками. Проте численні низка джерел та публікацій все ж мають місце на сучасний стан справ. Так, ми можемо зустріти не скільки наукові праці, а як матеріали публіцистичного характеру та медіапродукти різного роду. Що важливо, «Азов» є відомим не тільки на теренах України та рф, а й країнах Європи та Америки, що робить це питання актуальним для дослідження і позаукраїнським простором. Однак, через брак відповідних суто комплексних наукових досліджень ми можемо простежити, що низка аспектів, що пов'язана з батальйоном «Азов» є недостатньо вивченою та потребує детального опрацювання.

Перш за все, дослідження історичного та соціологічного контексту виникнення батальйону «Азов» розглядають його формування в умовах російсько-української війни. Одним із перших дослідників у цьому став український журналіст Юрій Бутусов, який у 2014 році дослідив формування батальйону «Азов» та інших добровольчих підрозділів в умовах російсько-української війни, аналізуючи їхню організаційну структуру, проблеми підготовки, взаємодію з регулярними військами, взаємини з державою та вплив політичних маніпуляцій на їхній імідж і ефективність (Бутусов, 2014).

Загальний перелік роботи наукового співробітника є досить вагомим доробком у дослідженні теми «Азову». Так, М. С. Кравченко у статті «Історія батальйону «Азов» за матеріалами Азовського батальйонного архіву нерегламентованої документації (травень–вересень 2014 року)» досліджує історію батальйону, аналізуючи його формування, мотивацію бійців, бойові операції (зокрема в Маріуполі) та роль у ліквідації терористичних загроз у 2014 році, а також вплив соціально-політичних умов і медійного

висвітлення на його діяльність. (Кравченко, 2021, с. 64-70).

На цей момент найбільш комплексною роботою є книга Олексія Рейнса, військовослужбовця «Азову» та 3 ОШБр. Це комплексне дослідження, яке розкриває ідеологічні, організаційні та бойові аспекти батальйону «Азов», спростовує російську дезінформацію, акцентуючи на українському націоналізмі, та містить унікальні фото й матеріали для об'єктивного висвітлення діяльності підрозділу (Рейнс, 2024).

Досить широкими по змісту є медіа-статті та дописи. Зокрема, слід відзначити В'ячеслава Ліхачова та Галу Склярєвську, які неодноразово спростовували стереотипи та наклепи на підрозділ «Азов», розкриваючи ті чи інші ключові деталі (Ліхачов, & Склярєвська, 2022).

Загальною слід відзначити, що медіа відіграють ключову роль у відображенні підрозділу, але глибокого аналізу впливу цих образів на суспільну свідомість ще бракує. Особливої уваги потребує дослідження впливу соціальних мереж і сучасних інформаційних технологій на конструювання символічного образу «Азову».

Загалом, суспільний запит демонструє значний інтерес до «Азовського феномену» та формування військово-суспільних міфів, проте багато аспектів цієї теми залишаються недостатньо вивченими. Це стосується, зокрема, комплексного аналізу чинників, що впливають на процес успішної діяльності військових, міфологізації, впливу медіа на створення символічних образів, а також порівняння «Азову» з іншими військовими міфами у світовому та вітчизняному контекстах. Тому дослідження цієї теми є актуальним і важливим для розуміння ширших соціально-політичних процесів у сучасному світі.

Серед дослідників, мабуть, одним із перших, хто використав словосполучення «Феномен «Азова» був політолог Гомза І. Зокрема, у власній статті «Багато галасу про українських націоналістів: рух «Азов» і війна в Україні» він описує історію цього військового формування, особливості його роботи та загальну характеристику його членів. Крім того, автор наводить дані, які заперечують нарративи російської пропаганди щодо буцімто нацизм/фашизм представників Азову (Гомза, 2022).

Серед науковців, що насамперед вивчають діяльність тих чи інших формувань Національної Гвардії України є Титаренко О. та Крячко О. У власному доробку вони досліджують їх ефективність, і, зокрема, описали це на прикладі «Азову» на тих чи інших ділянках фронту стан повномасштабного вторгнення рф до України (Крячко, & Титаренко, 2024, с. 12-21).

Паздрій В. та Антонюк П. порушили тему як добровольчі збройні формування можуть ставати

елементами нової еліти, і як таких представників знищує рф (Паздрій, & Антонюк, 2023, с. 62-70).

Дослідниця Мацюк Г. у статті досліджує військові псевдоніми як елемент міжособистісної комунікації українських військовослужбовців під час російсько-української війни 2014–2023 років, аналізуючи їх лексичну базу, динаміку розвитку, соціолінгвістичні функції та порівнюючи з позивними противника на основі 1500 прикладів (Мацюк, 2022, с. 197-213).

Дотичною до основної проблематики дослідження стане доробок Сегеди С. та Машталіра В., котрі висвітлили тему територіальної оборони як феноменального явища військової історії. Зокрема, у цьому ключі для нас важливим стане огляд добровольчих корпусів та їх ролі у російсько-українській війні (Сегеда, & Машталір, 2024, с. 148-158).

Також аналізу історії та ролі добровольчого руху в Україні присвячена стаття Шкуратенко О. та Єрмака В. У ній дослідники висвітлили витoki мілітарного руху від козацьких загонів та Січових Стрільців до сучасних добровольчих формувань, що виникли у відповідь на російську агресію 2014 року, а також описує їхню участь у ключових військових операціях та вплив на становлення української армії, зокрема згадано про «Азов» та «Дніпро-1» тощо (Шкуратенко, & Єрмак, 2019, с. 67-69).

Крім того, можна відзначити працю кандидата наук з державного управління Цевельов О., який звертає увагу на аналізі дій захисту України під час перших днів війни та наголошує на необхідності вдосконалення спільної підготовки, взаємодії та узгоджених дій між Державною прикордонною службою, Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями як у мирний час, так і під час агресії. Особливо, серед всіх інших формувань, як досить успішними, він відзначає «Азов» та «Донбас» (Цевельов, 2024, с. 14-23).

Результати дослідження.

Компаративістичний аналіз полку «Азов», полку поліції «Дніпро-1» та батальйону Національної гвардії України «Донбас» дає змогу виявити суттєві відмінності й подібності у формуванні їхніх військово-суспільних міфів, адже кожен з цих підрозділів відзначився на полі бою і в колективній пам'яті українського суспільства. Оскільки ми вже розглянули деякі загальні деталі відносно 12-ї бригади НГУ «Азов», то вважаємо за потрібне взяти до уваги та порівняти проблематику процесу відносно створення так званого феномену та заглибитися у конкретні деталі.

Насамперед, виграшною комбінацією для утворення «Азовського феномену» відіграла сукупність унікальних характеристик в ключі його ідеології, структури, символізму, ритуалів, здатності зберігати високий бойовий дух та певних обставин.

Як ми вже зачіпали вище, важливими у формуванні добровольчих формувань були обставини. Загальна нестабільна ситуація, сепаратистсько-проросійські настрої у окремих регіонах та неспроможність реалізації дій офіційних представників влади України у 2014 році стали віхою, за якою стали формуватися добробати, серед яких був і «Азов».

Сам «Азов» було створено на базі «Чорних чоловічків» – представників організації «Патріот України», учасників Революції Гідності, ультрас тощо. Серед їх лідерів та фактичних творців були представники так званих «васильковських терористів» – групи людей, яких так назвали медіа для позначення членів української націоналістичної організації «Патріот України», яких у 2011 році було заарештовано за звинуваченням у підготовці теракту. Цими людьми були Володимир Шпара, Ігор Мосійчук та Сергій Бевз. Вони були затримані Службою безпеки України в місті Васильків Київської області. Так, за версією слідства, вони планували підірвати пам'ятник Леніну в місті Бориспіль у День незалежності України, 24 серпня 2011 року. Під час обшуку в офісі «Патріоту України» в Василькові були знайдені вибухові пристрої та інші матеріали, які, на думку правоохоронців, свідчили про підготовку до теракту. Затриманих судили за статтями, що передбачають відповідальність за терористичну діяльність. Проте самі обвинувачені та їхні прихильники стверджували, що ця справа була політично мотивованою, а докази були сфабриковані. Вони заперечували свої наміри здійснити теракт і заявляли, що їх переслідують за політичні переконання.

Серед них особливою увагою можна виділити Андрія Білецького, який став лідером вже згаданого загону «чорних чоловічків», що особливо відзначився у проведенні успішних операцій з ліквідації ворога на Харківщині та Приазов'ї. Він раніше очолював праворадикальну організацію «Патріот України» та був активним учасником Соціал-національної асамблеї (СНА). Пізніше Білецький заснував політсилу «Національний корпус», що виросла з ветеранської організації «Азова». Наразі, діяч є командиром 3-ї штурмової бригади, що була створена на базі «Азову».

Наступними визначними особистостями на початках «Азову» можна вважати Володимира Шпару, Ігоря Мосейчука, Олега Стороженка. Всі вони були послідовниками націоналістичної ідеології та вбачали за потрібне створення відповідної проукраїнської сили, що може стати на захист України. Особливо, у цьому відзначимо Олега Стороженка, що допоміг переконати інших членів організації приєднатися до лав міліції для офіційного створення батальйону. На цьому моменті слід зупинитись детальніше.

Насамперед, формування «чорних чоловічків» досить добре показали себе на початках, але офіційного характеру вони не мали, що протиставляється із

реальним Законом України, і могло принести нові проблеми у майбутньому, плюс до того, у них не було офіційного дозволу на носіння зброї. Для подолання цього, було здійснено, хоч і для формального вигляду, так званий ребрендинг. Як вказують свідчення, Білецький спочатку був проти того, щоб члени «Патріота України» стали працівниками міліції, з причини, що ті вчиняли акти знущань щодо представників організації в минулому. Проте, пізніше на пропозицію тодішнього Міністра внутрішніх справ він погодився. Як вказує Антон Геращенко у власному дописі у соціальній мережі Facebook від 6 травня 2016 року: *«У ніч із 4 на 5 травня у Маріуполі близько 100 молодих патріотів склали присягу і отримали до рук зброю. Кожна година в той час була на рахунок! Назвою для нового підрозділу обрали «Азов». Юридично підрозділ було оформлено як батальйон патрульно-постової служби Донецького управління внутрішніх справ. Безпосереднім оформленням документів займався щойно призначений на свою посаду начальник Маріупольського міськвідділу міліції Андрючук»* (Геращенко, 2016). У підтвердження цьому анонімний респондент та борець «Азову» вказує, що на початках структура представляла собою *«...Батальйон патрульної служби спец. призначення міністерства внутрішніх справ України. Ми, по суті, були міліцією на той момент. Нас сфотографували в формі, видали «корочки». Але ми себе міліцією не вважали»* (Сандоян, 2023).

Наступний фактор подальшого успіху стосувався політичного та економічного питань. Слід вказати на той момент, що навколо низки добровольчих угруповань на початках їх існування крутився ареал «політизованості». Мається на увазі, що комусь із владних осіб було вигідне їх створення. Тут ми стикаємось із проблемою достеменності свідчень. Наприклад, у полі українського медіа неодноразово можна було зустріти інформацію по те, що «Азов», «Дніпро» та «Донбас» були профінансовані Ігорем Коломойським. Про цю інформацію свідчили сам Геращенко у вже згаданому дописі, Святослав Олійник, який був заступником губернатора Дніпропетровської області, ким саме на той час і був вище згаданий олігарх, та дніпровський активіст В'ячеслав Поєднік.

Проте, слід заглянути у деталі. Зокрема, Олійник вказує, що олігарх профінансував для «Азова» матеріально-технічний блок, екіпірування, житло та продукти харчування. Поєднік каже, що для «Дніпро-1» губернатор *«щомісяця виплачував від п'яти до семи тисяч гривень»* (Олігархи під наглядом, 2016). Геращенко відносно цього пише наступне: *«Буду необ'єктивним, якщо не скажу, що хлопці з команди голови Дніпропетровської ОДА Ігоря Коломойського взяли найжвавішу участь усіма доступними способами у звільненні Маріупольської міської ради. Вони допомагали і організаційно, і*

фінансово, і людськими ресурсами» (Геращенко, 2016). Також про фінансування «Азова» говорив і Борис Філатов, який на той час був заступником Коломойського (О Ляшко, Мосийчук и боевых, 2014). А ще Сергій Тарута надавав фінансову допомогу (Еспресо, 2015). Останній, до речі, неодноразово заперечував участь Коломойського у грошовому забезпеченні батальйону.

Говорячи про «Донбас» слід згадати той момент, що лідер добровольчого угруповання Семен Семенченко, активіст з Донеччини, вказував, що місцева влада стала протидіяти утворенню місцевої сили, тому довелося звернутися до губернатора Дніпропетровської області, ким був на той час Коломойський. Що цікаво, Семенченко говорив про себе, що він росіянин, а також вказував на те, що олігарх не фінансує батальйон, а він існує за рахунок пожертв (Народна армія, 2014). А коли мова йде про «Дніпро-1», то безспірно вказується про те, що добровольчий корпус створювався при будівлі Дніпропетровської адміністрації на базі охоронної структури, яка існує у групі «Приват» ще з 90-х років (Мацука, 2015). Про грошове забезпечення зазначається наступне: Геннадій Корбан вказував, що *«зарплата рядового бійця цього елітного підрозділу становить не менше \$1000, а командирського складу - від \$3000 до \$5000. Щоб легально фінансувати ці формування, було відкрито ряд благодійних фондів. Засновники цих фондів – громадські організації. Просто ми жертвуємо свої кошти в ці фонди. У фондів дуже педантичний підхід до кожної закупуваної позиції»*. До речі, серед донатерів відзначають і вищезгаданого олігарха. Зокрема, пишуть, що Ігор Коломойський витрачає щомісяця близько \$10 млн на зарплату 3000 бійців добровольчих загонів (Еспресо, 2014). Тим не менш, такий патронат грав на користь добровольчим батальйонам, надаючи їм ряд переваг на фоні тодішніх воєнізованих бригад.

У цьому ключі слід відзначити й стилістику військової підготовки «Азову», «Дніпра» та «Донбасу», зокрема й участі іноземних представників у цьому. Наприклад, Філатов вказував: *«Це мої друзі, вони громадяни Ізраїлю, які розуміють, що тут до чого, і є патріотами України»* (Докс, 2014). А ветеран та борець-анонім із «Азову» розповідає таке: *«Я коли прийшов до «АЗОВу», то якраз почалася підготовка відбиття Маріуполя у сепарів. Було на території кар'єру створено тренувальну базу. Там були імпровізовані макети, зроблені з автомобільних шин, які імітували укріп. район сепарів в Маріуполі. І от на цьому полігоні ми відпрацьовували бій за цей укріп. Професійних тренувань не було, в основному це стрільби і відпрацювання тактики міських боїв. Але тоді й часу на це не було. Інструктора були люди з військовим досвідом. Я був в групі, яку готував «Душман» (позивний), у нього був військовий досвід з Афгану»* (Сандоян, 2023). Також слід відзначити, що

загальний характер на дозвіл озброєння, доступ до ресурсів на офіційному рівні та державну підтримку було наділено за підтримки міністра МВС Арсена Авакова, якого теж неодноразово відзначають як особу, що мала велику роль у заснуванні «Азову».

Важливим аспектом є стиль ведення бойових дій. На відміну від інших добровольчих батальйонів «Азов» відрізнявся напрочуд креативною методикою здійснення операцій. Зокрема, це було продемонстровано ще в часи так званих «чорних чоловічків», коли лише у формі типового рейдерства показували реальну силу на місцях на фоні загальної деморалізації, а вже при підготовці боїв у Маріуполі у 2014 році азовці здійснювали розвідку під виглядом цивільних, що дозволяло їм ефективно збирати дані про позиції противника. Зокрема, це включало аналіз ситуації всередині населеного пункту, інфільтрація у осередки сепаратистів, отримання необхідної інформації тощо (Сандоян, 2023).

А от про методику інших добровольчих угруповань не говорять у ключі задіяння новітніх способів отримати перевагу над ворогом. Наприклад, про грубу стилістику дій вказують відносно батальйону «Дніпро». *«Коли почали гинути наші хлопці, ми дали команду діяти більш радикально щодо тих місць, де засіли сепаратисти. Будівлі були спалені, щоб нічого було охороняти і ніде було там сидіти. Ці будівлі нічого не варті. Життя людей коштує дорожче»,* - признається Геннадій Корбан (Народна армія, 2014).

Проте, особливо помітною річчю був характер «азовського» колективного індивідуалізму, що демонструвався у всьому. Ідеологія грала ключову роль у формуванні особливого духу «Азова». Насамперед, підрозділ використовував формулу «33/33/33», згідно з якою в рівних пропорціях добровольцями нового формування стали українські націоналісти, футбольні фанати та просто люди з ультраправими переконаннями. Додатковим фактором до цього став своєрідний містицизм та звернення до язичницької міфології. Наприклад, в інтерв'ю бійці «Азова» розповідали, що ще перед першим боєм їм розповідали про концепцію Вальхалли. Плюс до того, символізм «Азову» відіграє ключову роль у формуванні його ідентичності. Наприклад, їх шеврон абсолютно відрізняється від шевронів інших воєнізованих груп, зокрема й відносно «Дніпро-1» та «Донбас». Він створений не як класичний щит, а більше нагадує клин. Такий розпізнавальний знак містив рунічний тризуб і символ "Чорного Сонця", який в західному світі часто асоціюється з неонацизмом. Однак в Україні цей символ набув іншого значення, пов'язаного з язичницькими традиціями та протестними субкультурами 1990-х років. Згодом, після реорганізації «Азову» у полк, було змінено шеврон: залишено монограму «Ідея Нації», яка є символом українського націоналізму, що бере початок ще з 1992 року. Така символіка сприяла

формуванню сильної національної ідентичності та підкреслювала спадковість ідеології.

Слід наголосити, що зазначена ідеологія не відповідає класичним зразкам європейського націоналізму, що зумовлює її унікальність. Російська пропаганда намагалася дискредитувати «Азов», змальовуючи його як неонацистську організацію, проте ці звинувачення не витримують критики.

Важливим є той аспект, що складовою ідеології є слідування спадщині українського націоналізму минулого. Зокрема, ключову роль у цьому відіграє «Декалог» – десять заповідей українського націоналіста, створений ОУН у 1929 році. Також велике значення має «Молитва українського націоналіста», яку бійці «Азову» читають перед кожним бойовим завданням, що підкреслює ідеологічну спадковість з воюючими Української повстанської армії.

Окрім того, «Азов» має власну систему ритуалів та календарної обрядовості. Наприклад, що стосується щорічної церемонії «Дня мертвих», яка присвячена вшануванню загиблих бійців, вона є однією з ключових містерій, що об'єднує діючих бійців, ветеранів та їхні родини, створюючи міцний зв'язок між різними поколіннями воїнів. Від цього ми переходимо у розуміння внутрішньої родини та братерства.

Незалежно від рангу чи посади, військові звертаються один до одного «друже», що сприяє зміцненню єдності та відчуття спільної відповідальності за долю України. Водночас це не скасовує ієрархії, оскільки звернення до старших за званням здійснюється з додаванням слова «командир».

Оскільки «Азов» фактично зародився в умовах війни, то й розуміння її для них дещо індивідуальне. Війна для них є своєрідним іспитом. Взагалі, бійці підрозділу розглядають себе як еліту суспільства, яка є гарантом збереження національної державності, що продемонстровано у їхніх чітких тезисах щодо поняття «Великої України» та розробці власної філософії українського націоналізму.

Особливо відзначити можна їхній успіх у здатності протистояти інформаційній війні. Як вже було неодноразово згадано у тексті, російська пропаганда активно використовувала образ «Азову» для дискредитації України, намагаючись представити його як неонацистське угруповання. Однак факти постійно спростовують ці твердження. Підрозділ «Азов» досить часто демонстрував свою відкритість до представників різних національностей та відданість ідеям захисту національної державності, а не ксенофобії чи расизму. До речі, ідея перевернутого українського прапора, що використовувалася «азовцями», стала своєрідною відповіддю на спроби російської пропаганди принижувати українську символіку, перетворивши цей символ на знак готовності до боротьби навіть без підтримки держави.

Таким чином, «Азов» можна сміливо назвати унікальним явищем не лише в контексті українського націоналізму, а й у глобальному масштабі. Він поєднує бойову ефективність із глибокою ідеологічною основою, ритуалами та символізмом, що роблять його феноменом сучасної військової культури. Слід відзначити, що фактично, «Азов», «Донбас» та «Дніпро-1» мали спільний бекграунд для формування, але з точки зору низки обставин, зокрема, що стосується ідеологічної та символічної спрямованості, «Азов» представляється як досить унікальний та самостійний феномен свого часу. У той час полк поліції «Дніпро-1», заснований у 2014 році для захисту Дніпропетровської області від загроз сепаратизму та зовнішньої агресії, також став важливим елементом української військової історії. Однак, на відміну від «Азова», міфологічний образ «Дніпра-1» більше пов'язаний із його роллю у стабілізації регіону, хоча слід визнати, що члени цього підрозділу брали участь у прямих битвах, зокрема у звільненні Маріуполя у 2014 році та боях за Іловайськ, що значно ударило по ньому. Слід відзначити, що від Іловайського котла «Азов» тоді врятувало рішення Андрія Білецького, і як зазначає очевидець подій: «...якщо б не Білецький, то я зараз би з тобою не розмовляв. А вивів він нас через те, що йому знову пообіцяли підтримку і не виконали, він сказав «мені це набридло, я вивожу хлопців», йому відповіли «добре, ми і без них справимося» (Сандоян, 2023).

Батальйон Національної гвардії України «Донбас» теж відзначився в низці важливих операцій, особливо у вищезгаданих боях за Іловайськ у 2014 році. Трагічні події Іловайського котла, де батальйон зазнав важких втрат, значною мірою визначили міфологічний образ «Донбасу» як символу самопожертви та трагізму. Таким чином, у колективній пам'яті батальйон постає як приклад жертвовної боротьби, що стала трагічною сторінкою української історії, але водночас зміцнила патріотичний дух та готовність українців до боротьби. У підтвердження незабутності тих подій та особливу участь «Донбасу» було знято художній фільм «Іловайськ 2014. Батальйон Донбас», що заснований на реальних свідченнях очевидців.

Можна припустити, що фактор Іловайського котла та загальний характер розгортання російсько-української війни значно повпливав на подальший розвиток та долю добровольчих батальйонів. Зокрема, удар, який було завдано українським добровольцям неодноразово висвітлювався в інтерв'ю. Наприклад, ветеран Валерій Маринець вказував про поганий рівень тодішнього озброєння у «Дніпро» та які знущання проводили російські війська (Іловайська одісея Валерія Маринця, 2017).

Взагалі, «Дніпро-1» здобув репутацію надійного захисника ключових об'єктів і цивільної інфраструктури, а його внесок полягав у забезпеченні

безпеки й контролю над регіоном, що дозволило не лише втримати територіальну цілісність країни, але й створити певний наратив стабільності та порядку. «Ми побудовані за принципом швейцарської регулярної армії», – досить влучно охарактеризував «Дніпро» командир Юрій Береза. Однак, батальйон отримав чорний піар у формі прізвиська «приватної армії Коломойського» (Мацука, 2015).

З часом, все більш стало помітним, що хоч «Дніпро» і «Донбас» відіграли значну роль у війні, проте їхній героїчний наратив був більш фрагментарним та став частиною здебільшого колективної пам'яті близьких людей до членів вищезгаданих підрозділів. Можемо припустити, що насамперед причина цьому криється у вже вище згаданій глобальній соціально-політичній ситуації в Україні протягом 2014-2022 років. Крім того, ще до початку повномасштабного вторгнення РФ до України значна частка населення не сприймала події як війну, а більше дивилась на це як щось таке, що знаходиться далеко, а тому не сприймала це як таке, що має досить суттєвий вплив. Будь-які серцевинні явища сприймалися як фрагментарне та грубо кажучи несуттєве, проте пам'ять про події та їх учасників активно декламувалась на державному рівні, у формі днів пам'яті, збереженості імен на певних публічних дошках у містах, перейменуванні вулиць тощо.

Висновки.

Проведені дослідження показують, що «Азов» став унікальним явищем у військово-суспільному контексті сучасної України. Це формування вдало поєднало кілька ключових чинників, які забезпечили його військові успіхи та сприяли створенню навколо нього потужного міфу.

Одним із ключових елементів «Азовського феномену» є індивідуальність. Ця особливість проявляється через унікальні характеристики, які відрізняють «Азов» від інших добровольчих формувань. На початкових етапах всі три підрозділи – «Азов», «Донбас» та «Дніпро-1» – мали багато спільного: добровольчий склад, високий рівень мотивації, фінансування з недержавних джерел, а також активну участь у протистоянні російській агресії. Проте, саме «Азову» вдалося вийти за межі звичайного військового формування. Насамперед, ключову роль у цьому відіграла ідеологічна складова. «Азов» від самого початку позиціонував себе як формування, побудоване на чітких ідеологічних засадах. Це сприяло не лише згуртуванню бійців, а й створенню чіткого образу для зовнішнього світу. Ідеологія, традиції, ритуали та увага до історичної спадщини – все це сформувало унікальну організаційну культуру.

Особливістю цього збройного формування є також унікальна система підготовки та рекрутингу. Полк приділяє велику увагу фізичній, психологічній і професійній підготовці своїх бійців.

Ця систематичність забезпечила високий рівень боєздатності, що стало одним із визначальних чинників військових успіхів формування.

Іншим важливим аспектом є інформаційна складова. «Азов» вдало використовує сучасні медійні інструменти для популяризації своїх досягнень. Соціальні мережі, документальні фільми, книги та інші культурні продукти - усе це сприяє формуванню героїчного образу бійців. Події оборони Маріуполя, які активно висвітлювалися у ЗМІ, закріпили за «Азовом» статус сучасного символу боротьби за незалежність України. Окрім цього, важливим чинником є глобальна підтримка, яку вдалося забезпечити через медійні кампанії. Такі ініціативи, як флешмоб «Free Azov», акції в країнах Європи, США

та Канади, привернули увагу міжнародної спільноти не лише до полку, а й до проблеми російської агресії загалом. А на рівні державної політики підтримка «Азова» стала важливим елементом у підсиленні образу української армії. Використання подвигу цього формування у зверненнях до міжнародної спільноти підкреслює важливість військового героїзму у формуванні національного іміджу.

Таким чином, ми можемо констатувати, що формула успіху «Азова» виглядає як комбінація кількох складових: чітка ідеологія, високий професіоналізм, унікальна організаційна культура, активна медійна популяризація та героїзм. Усі ці елементи разом забезпечили полку унікальний статус та породило міфотворчий статус.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Білецький каже, що «Азов» оснащений не гірше німецької армії. (2015, 15 серпня). *Espresso.tv*. Відновлено з https://espresso.tv/news/2015/08/12/bilecky_kazhe_scho_quotazovquot_osnaschenyy_ne_girshe_nimeckoyi_armiyi
- Бутусов, Ю. (2014, 29 серпня). Добровольческие батальоны: структура, страхи, проблемы боевого применения. *ZN,UA*. Відновлено з https://zn.ua/internal/dobrovolcheskie-batalony-struktura-strahi-problemy-boevogo-primeneniya_.html.
- Геращенко, А. (2016, 6 травня). Вчера исполнилось ровно два года с момента принятия решения о создании ставшего уже легендарным батальона "Азов". *Facebook*. Відновлено з <https://www.facebook.com/anton.gerashchenko.7/posts/1046993312054182>.
- Гомза, І. (2022, листопад). Багато галасу про українських націоналістів: рух «Азов» і війна в Україні. *Крутька*. Відновлено з <https://krytyka.com/ua/articles/bahato-halasu-pro-ukraiinskykh-natsionalistiv-ruk-h-azov-i-viina-v-ukraini>
- Докс, Е. (2014). Здесь люди только учатся быть армией. **Антикор**. Відновлено з https://antikor.com.ua/articles/20274-zdesj_ljudi_toljko_uchatsja_bytj_armiej
- Гловайська одиссея Валерія Маринця: “Якби не домовляння про зелений коридор, ми ще б довго трималися”. (2017, 29 серпня). *Новинарня – новини України, що воює*. Відновлено з <https://novynarnia.com/2017/08/29/ilovayska-odisseyavaleriya-marintsya-yakbi-ne-ti-domovlyannya-pro-zeleniy-koridor-mi-shhe-dovgo-trimalisy-b/>
- Кравченко, М. С. (2021). Історія батальйону «Азов» за матеріалами Азовського батальйонного архіву нерегламентованої документації (травень–вересень 2014 року). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, 32, 64–70.
- Крячко, О., & Титаренко, О. (2024). Роль і місце частин та підрозділів оперативного призначення НГУ в структурі сил оборони в умовах правового режиму воєнного стану. *Науковий вісник Київського інституту Національної гвардії України*, 1, 12–21.
- Ліхачов, В. (2022, 4 квітня). Полк “Азов” не є неонацистським: відповіді на найпоширеніші запитання. *ZMINA*. Відновлено з <https://zmina.info/columns/pol-k-azov-ne-ye-neonacyzystskym-vidpovidi-na-najposhyrenishi-zapytannya/>
- Мацука, О. (2015, 17 квітня). «Приватні армії» олігархів стали базою для створення добровільних батальйонів – експерт. *Радіо Свобода*. Відновлено з <https://www.radiosvoboda.org/a/26962115.html>
- Мацюк Г. (2022). Мова і війна в Україні: неофіційні імена в соціальній групі «українські військові» як маркер міжособистісної комунікації. *Онома*. *Journal of the International Council of Onomastic Sciences*, 57, 197–213.
- Народна армія. Все про добровільні батальйони, що воюють на Донбасі (ФОТО). (2014, 12 червня). *Espresso.tv*. Відновлено з https://espresso.tv/article/2014/06/12/narodna_armiya
- О Ляико, Мосийчуке и боевых пидо##сах”, Филатов рассказал о конфликте с лидером Радикальной партии. (2014, 1 серпня). Відновлено з <https://censor.net/ru/n296434>
- Олігархи під наглядом: банкує Ігор Коломойський. (2016, 17 листопада). *Курс*. Відновлено з https://kurs.if.ua/articles/igor_kolomoyskyu_vazhkovagovuk_ukrainskoi_polityky_46427.html/
- Паздрій, В., & Антонюк, П. (2023). Оленівський теракт як акт свідомого нищення української яфетичної еліти. *Консенсус*, 4, 62-70.
- Рейнс, О. (2024). *Що таке АЗОВ з України? Ексклюзивний погляд зсередини*. Rainhouse.
- Сандоян, К. (2023). *Интерв'ю з бійцем "Азов"*. 1 електрон.-опт. диск (DVD). Відновлено з https://drive.google.com/drive/folders/1sNOJpLrHmL57k0y4CgXvFeOFbXDA_h_C
- Сегеда, С., & Машталіп, В. (2024). Територіальна оборона України як феномен національної військової історії. *Український історичний журнал*, (4), 148-158.
- Склярєвська, Г. (2022, 2 червня). Міфі російської пропаганди. Чому «Азов» не є «неонацистським батальйоном». *Главком*. Відновлено з <https://glavcom.ua/digest/mifi-rosijskoji-propagandi-chomu-azov-ne-je-neonacistskim-batalyonom-850151.html>

- Цевельов, О. (2024). Окремі риси підготовки до захисту держави під час організації всеохоплюючої оборони України. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України*, 2, 14-23.
- Шкуратенко, О., & Єрмак, В. (2019). Правові форми організації та діяльності добровільних батальйонів у 2014 році. *IV Всеукраїнська наукова військово-історична конференція «Війна на Донбасі. 2014 – 2018 рр.»: збірн. наук. праць*, (с. 67-69).

REFERENCES

- About Lyashko, Mosiychuk and combat Filatov spoke about the conflict with the leader of the Radical Party.* (2014, August 1). Retrieved from <https://censor.net/ru/n296434>
- Biletsky says "Azov" is equipped no worse than the German army. (2015, August 15). *Espresso.tv*. Retrieved from https://espresso.tv/news/2015/08/12/bilecky_kazhe_scho_quotazovquot_osnaschenyy_ne_girshe_nimeckoyi_armiyi
- Butusov, Y. (2014, August 29). Volunteer battalions: structure, fears, problems of combat use. *ZN, UA*. Retrieved from <https://zn.ua/internal/dobrovolcheskie-batalony-struktura-strahi-problemy-boevogo-primeneniya-.html>
- Dox, E. (2014). Here people are just learning to be an army. *Antikor*. Retrieved from https://antikor.com.ua/articles/20274-zdesj_ljudi_toljko_uchatsja_bytj_armiej
- Gerashchenko, A. (2016, May 6). Yesterday was exactly two years since the decision to create the now legendary Azov battalion. *Facebook*. Retrieved from <https://www.facebook.com/anton.gerashchenko.7/posts/1046993312054182>
- Homza, I. (2022, November). Much Ado About Ukrainian Nationalists: The Azov Movement and the War in Ukraine. *Крытыка*. Retrieved from <https://krytyka.com/ua/articles/bahato-halasu-pro-ukrainskykh-natsionalistiv-ruk-h-azov-i-viina-v-ukraini>
- Kravchenko, M. S. (2021). History of the «Azov» battalion based on materials from the Azov battalion archive of non-regulated documentation (May-September 2014). *Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin*, 64-70.
- Kryachko, O., & Tytarenko, O. (2024). The Role and Place of Operational Units of the National Guard of Ukraine in the Defense Forces' Structure Under Martial Law. *Scientific Bulletin of Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine*, 1, 12-21.
- Likhachov, V. (2022, April 4). The «Azov» regiment is not neo-Nazi: answers to the most common questions. *ZMINA*. Retrieved from <https://zmina.info/columns/polk-azov-ne-ye-neonacyzyskym-vidpovidi-na-najposhyrenishi-zapytannya/>
- Matsuka, O. (2015, April 17). «Private armies» of oligarchs became the basis for creating volunteer battalions – expert. *Radio Liberty*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/26962115.html>
- Matsyuk, H. (2022). Language and War in Ukraine: Unofficial Names in the Socio-Group "Ukrainian Military" as a Marker of Interpersonal Communication. *Onoma. Journal of the International Council of Onomastic Sciences*, 57, 197-213.
- Oligarchs under supervision: Igor Kolomoisky is hosting | Kurs. (2016, November 17). *Kurs*. Retrieved from https://kurs.if.ua/articles/igor_kolomoyskyy_vazhkovagovyk_ukrainskoi_polityky_46427.html/
- Pazdrii, V., & Antonyuk, P. (2023). The Olenivka Terrorist Attack as an Act of Deliberate Destruction of Ukraine's Japhetic Elite. *Konsensus*, 4, 62-70.
- People's Army. All about volunteer battalions fighting in Donbas (PHOTO). (2014, June 12). *Espresso.tv*. Retrieved from https://espresso.tv/article/2014/06/12/narodna_armiya
- Reins, O. (2024). *What is AZOV from Ukraine? An exclusive insider's view*. Rainhouse.
- Sandoyan, K. (2023). *Interview with an «Azov» fighter*. 1 electronic optical disc (DVD). Retrieved from https://drive.google.com/drive/folders/1sNOJpLrHmL57k0y4cgxvfeofbxdah_c
- Seheda, S., & Mashtalir, V. (2024). Territorial Defense of Ukraine as a Phenomenon of National Military History. *Ukrainian Historical Journal*, (4), 148-158.
- Shkuratenco, O., & Yermak, V. (2019). Legal Forms of Organization and Activities of Volunteer Battalions in 2014. *IV All-Ukrainian Scientific Military-Historical Conference "The War in Donbas. 2014–2018": Collection of Scientific Works*, 67-69.
- Sklyarevska, H. (2022, June 2). Russian propaganda myths. Why «Azov» is not a "neo-Nazi battalion." *Glavkom*. Retrieved from <https://glavcom.ua/digest/mifi-rosiyskoji-propagandi-chomu-azov-ne-je-neonacistskim-batalyonom-850151.html>
- The Ilovaisk Odyssey of Valeriy Marintsy: «If it weren't for the negotiations about the green corridor, we would have held out much longer». (2017, August 29). *Novynarnia – News of a Warring Ukraine*. Retrieved from <https://novynarnia.com/2017/08/29/ilovayska-odissey-valeriya-marintsya-yakbi-ne-ti-domovlyannya-pro-zeleniy-koridor-mi-shhe-dovgo-trimalisya-b/>
- Tseveliov, O. (2024). Certain Aspects of State Defense Preparedness During the Organization of Comprehensive Defense of Ukraine. *Collection of Scientific Works of the Center for Military-Strategic Research of the National Defense University of Ukraine*, 2, 14-23.

Carp Mining Industry: Touches to the Portrait of the Nobles-Entrepreneurs Catherineslaws of the Post-Reformed Age

UDC: 94:338.22](477.63)«185/190»

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724123>**Shliakhov Olexei**Dr.Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0003-0752-4061>, alexshlyahov@ukr.net*Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)*

Abstract

Relevance. In the post-reform era, the entrepreneurial activity of enterprising individuals was actively developing in the Ukrainian ethnic lands of the Russian Empire, which also included representatives of the nobility, in particular, large landowners and miners of the Bakhmut district of the Katerynoslav province - the Karpovs.

The purpose of the research is to find out the main areas of business interests of representatives of the Karpov noble family in the last third of the 19th - early 20th centuries, to characterize the peculiarities of their business practices in the mining industry of the Donetsk Basin. The research methodology includes such methods as biographical, prosopographical and historical-genetic.

Results. It has been found that in the modern period, mechanical engineering and steam engines, as well as the development of the capitalist market, turned noble entrepreneurship in the Ekaterinoslav region into a source of sufficiently fast and reliable profit. At the same time, the business activity of the Karpov nobles mainly developed in the mining industry of the Donetsk basin, as well as in the field of processing agricultural products. It was established that the mining enterprise P.O. Kar-pov at the end of the 19th century was one of the ten largest fuel producers in Donbas, and the Voznesensk Mine Trust Company of the heirs of P. Karpova - his daughters Sofia and Maria, formed at the beginning of the 20th century, in terms of the volume of coal production, it was already in fifth place - 37,759 thousand pudus per year. In turn, this allowed the Karpov nobles to make a significant profit from their business activities.

Conclusions. It is emphasized that the noblemen-entrepreneurs of Karpova played a significant role in the industrial development of the region, the implementation of industrial modernization of the southern Ukrainian provinces.

Keywords: Karpov, nobility, Katerynoslav province, entrepreneurship, mining industry, post-reform period

Гірничопромисловці Карпови: штрихи до портрету дворян-підприємців Катеринославщини пореформеної доби

Шляхов Олексій*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)*

Анотація

Вступ. У пореформену добу в українських етнічних землях Російської імперії активно розвивається підприємницька діяльність заповзятливих осіб, яка охоплювала і представників дворянського стану, зокрема, великих землевласників та гірничопромисловців Бахмутського повіту Катеринославської губернії – Карпових.

Мета дослідження – з'ясувати основні сфери бізнесових інтересів представників дворянського роду Карпових в останній третині XIX – на початку XX ст., охарактеризувати особливості їх бізнесових практик у гірничій галузі Донецького басейну. Методологія дослідження охоплює такі методи як біографічний, просопографічний та історико-генетичний.

Основні результати. З'ясовано, що в модерний період машинна техніка та парові двигуни, а також розвиток капіталістичного ринку перетворили дворянське підприємництво на Катеринославщині у джерело достатньо швидкого і надійного отримання прибутку. При цьому бізнесова діяльність дворян Карпових переважним чином розвивалася у гірничій промисловості Донецького басейну, а також у царині переробки продукції аграрного сектора. Встановлено, що гірниче підприємство П.О. Карпова наприкінці XIX ст. входило до десятки найбільших виробників палива на Донбасі, а Товариство на вірі Вознесенський рудник спадкоємниць П. Карпова – його доньок Віри, Софії та Марії, утворене на початку XX ст., за обсягом видобутку вугілля перебувало на п'ятому місці – 37 759 тис. пудів на рік. У свою чергу це дозволило дворянам Карповим отримувати від своєї підприємницької діяльності значний зиск.

Висновки. Наголошено, що дворяни-підприємці Карпови відіграли помітну роль в індустріальній розбудові регіону, здійсненні промислової модернізації південноукраїнських губерній.

Ключові слова: Карпови, дворянство, Катеринославська губернія, підприємництво, гірничо-промисловість, пореформений період

Вступ.

Важливою складовою капіталістичного ринкового господарства, яке формується в Україні в пореформену добу, було приватне підприємництво, поштовх якому дало скасування в Російській імперії кріпацтва. При цьому суттєву роль в розвитку підприємництва відігравали представники вищого стану тогочасного суспільства – дворянства. Долаючи свої станові забобони та спокушаючись перспективою швидкого збагачення, вони активно розпочинали бізнесову діяльність у царині промисловості та сільського господарства, в торгівлі й на транспорті. Цьому сприяла і вся політика самодержавства, спрямована на створення найліпших умов саме для дворянських бізнесових практик.

Зазначене безпосередньо стосується й підприємницької діяльності дворянства Катеринославської губернії, зокрема, представників добре відомого в регіоні дворянського роду Карпових. Адже у власності останніх перебували великі земельні угіддя. Представники цього роду в другій половині XIX – на початку XX ст. неодноразово очолювали дворянство Бахмутського повіту. А маршалок дворянства Петро Олександрович Карпов тоді продемонстрував приклад успішного ведення справ у гірничопромисловій галузі Донецького басейну, ставши одним з найбільших виробників палива в Російській імперії.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Сучасні дослідники вже зверталися до висвітлення різнобічної діяльності дворян Карпових, зокрема їх підприємницьких практик. Так, ця проблематика порушувалася у студіях вітчизняних істориків В. В. Крутікова (1992), А. В. Степкина (2010), Л. Ф. Циганенко (2010), І. О. Кочергіна (2016), В. М. Заруби (2017) тощо. Втім участь представників цієї дворянської спільноти у бізнесовій діяльності пореформеної доби ще не дістала належного розкриття в історичній літературі. Тож **метою нашої статті** є дослідження особливостей підприємницької діяльності дворян Карпових в останній третині XIX – на початку XX ст., з'ясування пріоритетів їх бізнесових інтересів і, відповідно, поглиблення нашого уявлення про місце та роль дворянства південноукраїнських губерній Російської імперії у тогочасній індустріальній модернізації регіону. При цьому головну увагу автор цієї розвідки приділив життю та підприємницьким практикам Петра Олександровича Карпова.

Джерельним підґрунтям для розкриття теми слугували Труды з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії, матеріали тогочасної фабрично-заводської статистики, довідкові регіональні видання кінця XIX – початку XX ст., а також спогади та розповіді сучасників – О. Ауербаха, В. Вересаєва, К. Скальковського та О. Феніна. Висвітлюючи проблему автор використав такі методи дослідження

як біографічний, просопографічний та історико-генетичний.

Результати дослідження.

Зазначимо, що Петро Олександрович Карпов народився 5 липня 1838 р. Його батько – Олександр Олексійович (8.07.1791 – 1869?), поміщик Бахмутського повіту, був губернським секретарем. Одружився Олександр Олексійович у 1828 р. із донькою поміщика Тульської губернії штабс-ротмістра Трунова – Любов Микитівною, яка і стала матір'ю Петра Карпова.

Спочатку юний Петро навчався у Першому Московському кадетському корпусі. Потім закінчив юнкерське училище. Військову службу розпочав в 1856 р. у чині прапорщика в л.-гв. Преображенському полку. В 1858 р. П. Карпов поступив на навчання до Академії Генерального штабу, яку закінчив в 1860 р. за першим розрядом. В 1861 р. отримав чин підпоручика, а в наступному році – поручика. В тому ж році був зарахований до Генерального штабу, згодом штабс-капітан. Нагороджений орденом Святого Станіслава. А у 1865 р. капітан П. Карпов подав у відставку (Заруба, 2017, с.177).

Втім можливості для досить заможного життя в нього, без сумніву, були. Оскільки він належав до великих землевласників Катеринославської губернії. Зокрема, був власником маєтку біля с. Софіївка площею 3 590 десятин та володів землею в с. Нетайлівка площею 2 541 дес. у Бахмутському повіті. Крім того, йому належали значні земельні ділянки біля с. Атуєвка площею в 1503 дес. і хутора Буряновського площею 206 дес. у тому ж повіті (Кочергін, 2016, с. 19).

Зрештою, повернувшись у рідний маєток, П. Карпов протягом 1870–1874 рр. був мировим посередником у Бахмутському повіті. Зміст його тогочасних обов'язків добре розкрив у листі до Катеринославського губернатора близький родич Петра Олександровича – Василь Карпов, теж мировий посередник, який таким чином визначав свої функції: «До цього часу діяльність мирових посередників була спрямована на... руйнування старих, обов'язкових відносин селян до власників» (Ребрин, 1903, с. 121). Тож П. Карпов займався упорядкуванням земельних стосунків між поміщиками та їх колишніми кріпаками, зокрема укладанням так званих Уставних грамот про наділення селян землею. Приблизно в цей же період Петро Олександрович одружився. Дружиною його стала Софія Тимофіївна Серебрякова, донька полковника. З нею Петро Карпов мав трьох доньок: Віру (1877 р. н.), Марію (1880 р. н.) та Софію (1882 р. н.) (Степкин, 2010).

На початку 1870-х рр. Петро Олександрович вперше вдався до підприємницької діяльності. Як і багато хто з поміщиків Катеринославської губернії, він вирішив організувати в своєму маєтку винокурне підприємство. Тож у списках заводів і фабрик

Російської імперії за 1881 та за 1887 рр. повідомлялося про функціонування в маєтку Трудове Бахмутського повіту винокурного заводу №7 (заснований в 1871 р.), де працювало 25 робітників, і який належав статському раднику П. О. Карпову (Орлов, 1887, с. 512). На межі XIX-XX ст. річне виробництво цього підприємства становило в грошовому еквіваленті 45 тис. 700 крб (Список фабрик, 1903, с. 522).

Але для досить честолюбного Петра Карпова це було недостатньо. Відповідно ще в 1873 р. Петро Олександрович розпочав свою бізнесову діяльність у вугільній галузі Донецького басейну. І це можна вважати цілком природним. Позаяк землевласники губернії в той час «цілковито перебували під враженням додаткового прибутку, який, – як зазначали сучасники, – невідомо звідки їм дістався від кам'яновугільної справи» (Фомин, 1915, с. 121). За таких умов багато хто із заповзятливих дворян прагнув, не докладаючи при цьому великих зусиль, швидко розбагатіти. Не випадково директор Гірничого департаменту К. А. Скальковський підкреслював у той час, що «на Півдні навіть глухі поміщиці, які раніше мали декілька сотень карбованців річного прибутку від своїх маєтків, подвизалися тепер у Монте-Карло» (Скальковський, 1904, с. 256).

До того ж чимало хто з місцевих поміщиків вже не задовольнявся «випадковими штейгерами, які недовчилися», а почали наймати фахівців своєї справи – добре підготовлених гірничих інженерів. Саме так тоді вчинив і Петро Карпов. Здійснивши за допомогою гірничого інженера О. А. Ауєрбаха розвідувальні роботи в своєму маєтку «Трудівська дача», на які було витрачено 4 тис. крб, П. Карпов організував поблизу залізничної станції Мандрикіно прибуткове гірниче підприємство. А в 1881 р. він вже був власником великого Вознесенського кам'яновугільного рудника площею в 5 тис. десятин, який переважно розташований на землі, що належала громаді села Старо-Михайлівка. Адже за угодою із місцевими селянами П. Карпов отримав виключне право на розробку там покладів кам'яного вугілля (По Катерининської дорозі, 1912, с. 68-69). Складався ж його рудник з чотирьох шахт глибиною 80 сажень. При цьому, як згадував інженер О. Ауєрбах, «так як вугілля карпівського рудника належало до кращого вугілля Донецького басейну, то Карпов без складнощів знаходив збут, за добру ціну, своєму вугіллю і отримував від своїх рудників великі доходи, які рік від року зростали», маючи «більше 3 коп. з пуду чистого прибутку» (Ауєрбах, 1909, с. 472).

Зрештою, якщо в 1882 р. на руднику П. Карпова було видобуто 100 тис. пудів вугілля, то в 1883 р. – 500 тис. пудів. А станом на 1884 р. у копальнях П. О. Карпова видобували 780 тис. пудів вугілля (Сборник, 1886, с. 300, с. 304). Працювало ж на Вознесенському руднику 3,5 тис. робітників. Для них, як зазначали сучасники, було влаштовано ціле робітниче селище,

«із торговим майданом, поштово-телеграфним відділенням, церквою, училищем..., бібліотекою для робітників, Народним домом із залом для глядачів на 400 осіб, лікарнею на 40 ліжок» (По Катерининської дорозі, 1912, с. 70).

Важливо також зазначити, що на відзнаку від багатьох поміщиків Катеринославщини, неофітів вугільної справи, які займалися марнотратством і в підсумку розорилися, П. Карпов переважну частку своїх прибутків вкладав у розширення вугільного підприємства. Зрештою в «Памятной книжке Катеринославской губернии» за 1889 р. зазначалося, що серед приватних шахтовласників зараз «зустрічається дуже багато промисловців, які завдячуючи своєму досвіду та енергії змогли досягнути задовільних результатів». Серед останніх згадувався і Петро Карпов. При цьому видання наголошувало, що у цих «солідних підприємців, які мають кошти для необхідних витрат для найму штейгерів, машиністів, на влаштування машин та інших засобів, за наявності яких тільки й можливо досягнути задовільних результатів, вугільна справа здійснюється правильно та безперервно» (Быстрицкий, 1889, с. 244). Цю тезу стосовно діяльності П. Карпова цілковито підтверджує той факт, що в 1888 р. на його руднику вже було видобуто 1,2 млн. пуд. вугілля.

При цьому, як підприємець, Петро Олександрович вирізнявся чималою заповзятливістю та енергією у бізнесовій діяльності, а водночас був досить обачливим господарем. Не випадково, що за даними XXV з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії вугільне підприємство П. Карпова перебувало на сьомому місці серед найбільших виробників вугілля у Донецькому басейні. Так, лише за період з 1 вересня 1899 р. до 1 вересня 1900 р. з його Вознесенського рудника було відправлено споживачам 25 тис. 943 вагони (кожен вагон містив приблизно 600 пудів) або 15 млн 566 тис. пудів вугілля (Труды XXV съезда, 1901, с. 70). І це відбувалося в той час, коли ціни на паливо в Російській імперії суттєво зросли – до 20-30 коп. за пуд (за собівартості видобутку 4-5 коп.). Адже в умовах форсованої індустріалізації, коли на Півдні України будувалися десятки великих металургійних та машинобудівних підприємств, споживчий ринок вимагав все більшої кількості палива. Не дивно, що за таких обставин особисті статки П. О. Карпова тоді сягнули мільйона карбованців.

Зазначимо, що П. О. Карпов також був учасником багатьох з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії. Зокрема, брав активну участь в обговоренні питання щодо сплати гірничопромисловцями земського податку. При цьому він наполегливо виступав проти запровадження прогресивного оподаткування шахтовласників. Так, на засіданні VII-го з'їзду в 1883 р. він зазначав: «Ось прийнята земством норма – податок з прибутку – є надзвичайно нерівномірною та несправедливою. Мені здається, що цю систему

прибуткового податку в нас не можна застосувати ще й тому, що інше майно земством обкладається не за його доходністю, а за його цінністю» (Труды VII съезда, 1883, с. 201). А коли деякі учасники з'їзду запропонували сплачувати земський податок із розрахунку 20 коп. з кожного відправленого вагона вугілля, П. Карпов відверто обурився, наголосивши, що «це був би страшний податок» (Труды VII съезда, 1883, с. 202). Зрештою, за свідченням сучасників, П. О. Карпов був доволі скупим і всіляко «намагався обмежити витрати на санітарний благоустрій» свого рудника (Вересаєв, 1978, с. 86).

Мешкав же Петро Олександрович «верстах у десяти від шахти, в розкішному панському маєтку з величезним садом, і, – як згадував письменник В. Вересаєв, – приїжджав на копальню в колясці з трійкою коней і кучером в оксамитовій безрукавці, з павином пір'ям» (Вересаєв, 1978, с. 86). При цьому був він людиною помірковано-ліберальних поглядів і користувався чималим авторитетом серед місцевого дворянства. Про останнє переконливо свідчить те, що протягом 9 років (з 1877 до 1886 р.) П. О. Карпов обирався маршалком дворянства Бахмутського повіту. До своїх обов'язків він ставився дуже відповідально. Зокрема, в 1885 р. активно долучився до створення фонду з підтримки малозабезпечених дворянських дітей. Наприкінці XIX ст. він отримав і чин дійсного статського радника (1895 р.) (Заруба, 2017, с. 177).

Разом з тим зазначимо, що П. О. Карпов мав нелегкий характер. Так, гірничий інженер О. І. Фенін, який працював у нього управляючим Вознесенським рудником, був вимушений в 1895 р. звільнитися, не пробувши на посаді й одного року. Адже, як зазначав у своїх спогадах О. Фенін, «служба у нього була важкою завдяки характеру Карпова» (Фенін, 1938, с. 47). Помер Петро Олександрович у своєму маєтку на 66 році життя – 28 жовтня 1903 р. Все своє нерухоме майно та капітали він заповів трьом своїм донькам.

Тож опісля смерті шахтовласника на базі його вугільного підприємства було створено Товариство на вірі Вознесенський рудник спадкоємиць П. О. Карпова. Засновницями компанії стали доньки Карпова – Віра Петрівна, Софія Петрівна та Марія Петрівна Карпови. Членами ж правління компанії були граф Олексій Васильович Капніст – камергер, статський радник, який в 1906 р. одружився із Софією Петрівною Карповою, а також гірничий інженер В. П. Пестерев (із 1905 р. чоловік доньки П. Карпова – Віри) та гірничий інженер Е. О. Штедінг (він же директор-розпорядник Товариства).

Зазначимо, що згідно з даними Статистичного бюро Ради з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії за 1908 р. Товариство на вірі Вознесенський рудник спадкоємиць П. О. Карпова за обсягом видобутку вугілля перебувало на п'ятому місці серед найбільших виробників палива Донецького басейна – 35 млн пудів на рік (Каменноугольная промышленность, 1910,

с. 4-5). А в 1909 р. видобуток вже становив 37 759 тис. пуд. Відповідно зростав і річний обіг Товариства і його доходи. Так, якщо в 1910 р. сумарна вартість його продукції становила 2,5 млн крб, то в 1913 р. це вже було 3 млн крб (Фабрики и заводы, 1913, с. 13). При цьому зиск власників складав вісім і навіть більше відсотків (Фертнер, 1909, с. 25). Водночас згадаємо, що на початку XX ст. Товариство на вірі Вознесенський рудник увійшло до складу синдикату «Продвугілля», який багато в чому визначав становище із цінами на вугільному ринку імперії та обсяги видобутку палива своїми контрагентами.

Треба також зазначити, що на руднику сестер Карпових працювало приблизно 3 тис. гірників, які були розміщені власниками в 39 казармах на 1800 осіб та в 378 маленьких сімейних будиночках на 1100 осіб (Каменноугольная промышленность, 1910, с. 4-5).

Становить також інтерес, зокрема, жовтєвське рудництво вищої та середньої ланки Вознесенського рудника – інженери та штейгери, перебували в лавах кадетської партії, яка презентувала ліберальну альтернативу в розвитку опозиційного руху в царській Росії, зокрема в її українських губерніях. Так, кадетами за даними царської охоронки напередодні Першої світової війни були чотири гірничих інженера Товариства Вознесенського рудника на чолі з його директором-розпорядником Ернестом Штедінгом, а також два штейгера. А це вже, з точки зору царської влади, могло свідчити про їх певну політичну неблагонадійність. Невипадково начальник Катеринославського ГЖУ полковник Терент'єв в листопаді 1914 р. вимагав від своїх помічників у повітах губернії надати йому списки «представників конституційно-демократичної партії, які можуть виявитися таємними керівниками революційних організацій» і, відповідно, пропонував підлеглим «мати постійний нагляд за діяльністю і зв'язками цих осіб» (ДАДО, Ф. 313, оп. 2, спр. 3044, арк. 5, 9).

Водночас зазначимо, якщо Марія та Софія Карпови тоді не виявили особливої схильності до заняття бізнесом, то їх старша сестра – Віра Пестерева на початку XX ст., продовжуючи сімейну справу, активно долучилась до підприємницької діяльності. Прагнучи до фінансової незалежності від чоловіків і самостійності у своїх вчинках, вона в 1905 р. заснувала на власній землі у Бахмутському повіті велике вугільне підприємство Трунівськi кам'яновугільні копi. Завідував цим рудником гірничий інженер М. Ю. Татаров.

Зрештою справи у фірми Віри Пестеревої (Карпової) розвивалися досить успішно. Позаяк Трунівський рудник також перебував серед так званої першої групи виробників вугілля Донбасу – видобуток у 1908 р. становив 8,14 млн пудів (Каменноугольная промышленность, 1910, с. 4-5). А річний обіг її підприємства у грошовому еквіваленті дорівнював 5,5 млн крб., при тому, що працювало там

540 гірників (Список фабрик, 1910, с. 962). В 1914 р. на руднику Віри Петрівни вже нараховувалося 1017 робітників, а видобуток вугілля дорівнював 9 млн 833 тис. пудів (Фабрично-заводские предприятия, 1914, с. 104-113). Зокрема, тут теж було влаштовано робітниче селище, яке складалося з 12 казарм на 425 робітників та 30 будиночків на 177 осіб. Діяла і заснована коштом власниці школа на 150 учнів, де працювали дві вчительки. Функціонував також фельдшерський пункт для надання першої медичної допомоги (По Екатерининской дороге, 1912, с.72).

Треба зазначити, що Трудівські кам'яновугільні копії мали широкий обсяг діяльності. Представники і контори цього гірничого підприємства функціонували в Харкові, Катеринославі, Маріуполі та Одесі. До того ж напередодні Першої світової війни В. Пестеревій належав в Одесі великий склад вугілля з якого здійснювалася оптова торгівля паливом в усіх причорноморських містах. Про тогочасний статус Віри Пестереві (уроджені Карпові) як бізнес-леді та повноцінної власниці великого підприємства, свідчить і той факт, що її чоловік – гірничий інженер В. П. Пестерев брав участь у з'їздах гірничопромисловців Півдня Росії лише в якості представника від кам'яновугільного рудника своєї дружини.

Віддавала данину Віра Петрівна і підприємництву в переробній промисловості. На початку ХХ ст. їй належав Трудівський винокурний завод, успадкований від батька, який був розташований в маєтку «Трудовая» в Бахмутському повіті. На заводі, що був оснащений паровим двигуном, і який виробляв продукції на суму біля 64 тис. крб на рік, у 1909 р. працювало 30 робітників (Варзар, 1912, с. 160). Крім того, разом із сестрами Марією та Софією, Віра Петрівна володіла в Харкові значною нерухомістю – кількома великими будинками. Все це свідчило, що в південноукраїнських губерніях тоді виникає гендерно більш збалансований бізнес, яскравими представницями якого були жінки – члени дворянської родини Карпових.

Додамо, що до підприємництва у вугільній галузі Донецького басейну на початку ХХ ст. долучався і племінник Петра Олександровича Карпова дійсний статський радник, член Державної Ради імперії Віктор Іванович Карпов (20.07.1859 – 23.04.1936) (Кочергін 2016, с. 19). Хоча масштаби його бізнесової діяльності були значно меншими, оскільки він перебував на державній службі. Втім у 1907 р. поблизу свого маєтку Софія в Бахмутському повіті він заснував невеликий Софієвський кам'яновугільний рудник. Річна продуктивність останнього становила 511 тис. пудів на загальну суму 30,5 тис. крб. Працювало ж на цій шахті 20 робітників (Список фабрик, 1910, с. 960). Втім перед Першою світовою війною обсяги видобутку вугілля на копальні В. І. Карпова суттєво скоротилися і в 1914 р. становили 240 тис.

пудів. Додамо, що за даними дослідника В. Заруби Віктор Іванович Карпов протягом 1912-1916 рр. був представником Катеринославського губернського земства на з'їздах гірничопромисловців Півдня Росії (Заруба, 2017, с. 178).

Нарешті підприємництвом у царині переробки продукції аграрного сектора займався ще один представник численного дворянського роду Карпових – Олександр Олександрович Карпов (9.04.1834-?), старший брат Петра Олександровича. Маршалок бахмутського дворянства в 1893-1899 рр., він наприкінці ХІХ ст. володів у селі Олексіївка паровим борошномельним млином з річним виробництвом 77 тис. 123 крб, на якому працював 21 робітник (Фабрично-заводская промышленность, 1897, с. 672). При цьому сучасники згадували О. Карпова як дуже гостинну людину. Приміром кореспондент «Екатеринославских губернских ведомостей», який в 1893 р. побував на урочистому обіді у Карпова старшого, зазначав що «хлібосолюство (Олександра Олександровича. – О. Ш.) не можливо було описати» (Краткое описание, 1893, с. 48).

Після ж революції 1917 р. доля дворян Карпових склалася вельми непросто. Більшість з них були вимушені емігрувати за кордон. Зокрема, сімейство Пестеревих опинилося в Англії. Інші ж сестри Карпови, після приходу до влади більшовиків, разом зі своїми родинами виїхали до США. Перебуваючи в Америці, вони намагалися відсудити у радянської влади своє націоналізоване майно. Так, харківська газета «Пролетарий» в статті під гучною назвою «Сміховинний позив» у грудні 1925 р. повідомляла: «Нещодавно три російські емігрантки – Софія Капніст, Марія Карпова та Віра Карпова – подали в нью-йоркській суд курйозний позив до уряду СРСР на суму в 45 мільйонів доларів за маєтки, які були націоналізовані в них у 1919 р. поблизу Харкова» (Пролетарий, 1925, с. 1). При цьому повірений сестер Карпових намагався добитися накладання арешту на фонди торговельних організацій СРСР, які діяли в США. Однак американський суд цей позив відхилив.

Згадаємо, що Віра Петрівна Карпова померла в еміграції в 1934 р., її сестра Марія Петрівна – в 1947 р., а Софія Петрівна – в 1963 р. Щодо долі іншого гірничопромисловця В. І. Карпова, то після революції він перебував з родиною у Франції і помер у Ніцці в 1936 р.

Висновки.

Таким чином, узагальнюючи вищенаведений матеріал, треба зазначити, що процес розвитку капіталізму в пореформений період, тогочасний дух підприємництва суттєво вплинули на дворянську психологію, змінили погляди представників «шляхетного стану» на бізнесову діяльність, коли навіть репрезентанти відомих дворянських родин Катеринославської губернії вже не цуралися вдаватися до досить ризикованих оборудок. При цьому

найбільш активно бізнесова діяльність дворянства розгорталася у вугільній галузі Донецького басейну, де приклад успішного підприємництва в пореформену добу яскраво продемонстрували представники роду Карпових, створивши тут великі гірничопромислові підприємства, які приносили їм значні прибутки. Особливо ж помітною тут була роль Петра Олександровича Карпова, який наприкінці XIX ст. перетворився на одного з найбільших виробників вугілля в Російській імперії.

До підприємництва на тогочасній Катеринославщині активно вдавалися і доньки П. Карпова і,

перш за все, Віра Петрівна, яка на початку XX ст. теж набула статусу великого вуглепромисловця. Здійснювали свої бізнесові практики дворяни Карпови і в царині переробки продукції сільського господарства, створивши підприємства, які діяли у винокурній та борошномельній галузях промисловості. Тож є всі підстави казати про суттєву роль, яку представники дворянського роду Карпових відіграли в тогочасній індустріальній розбудові краю, здійсненні промислової модернізації південноукраїнських губерній.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Ауэрбах, А. А. (1909). Воспоминания о начале развития каменноугольной промышленности в России. *Русская старина*, 138, 451-472.
- Быстрицкий, Н. С. (1889). *Памятная книжка и Адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1889 год*. Екатеринослав: Тип. Губернского Правления.
- Варзар, В. Е. (1912). *Список фабрик и заводов Российской Империи*. Санкт-Петербург.
- Вересаев, В. В. (1978). *Подземное царство. Открытие страны огня: русские писатели о Донбассе*. Донецк. *Державний архів Дніпропетровської області*. Дніпро.
- Заруба, В. Н. (2017). *Родословная екатеринославских дворян*. Дніпро: Лира.
- Каменноугольная промышленность России. (1910). *Статист. бюро Совета Съезда горнопромышленников Юга России*. Харьков: Типо-литогр. Л. Д. Калугина.
- Кочергин, І. О. (2016). Дворянский рід Карпових в історії Катеринославщини. *Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць*, 112, 16-21.
- Краткое описание объезда Екатеринославской губернии екатеринославским губернатором Владимиром Карловичем Шлиппе в 1893 году*. (1893). Екатеринослав.
- Крутіков, В. В. (1992). *Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформеній період*. Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ.
- Орлов, П. А. (1887). *Указатель фабрик и заводов Европейской России и Царства Польского: материалы для фабрично-заводской статистики*. (Сост. по офиц. сведениям Деп. торговли и мануфактур). Санкт-Петербург: Типография Р. Голике.
- По Екатерининской железной дороге*. (1912). Вып. II. Екатеринослав: Типо-Литография Екатерининской железной дороги.
- Пролетарий*. (1925, Декабрь 12). №284. Харьков.
- Ребрин, И. А. (1903). Крестьянская реформа в Екатеринославской губернии. *Екатеринославская губерния. Памятная книжка и адрес-календарь 1903 года*, 3, 1-312.
- Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии*. (1886). Т. 2. Бахмутский уезд. Екатеринослав: Тип. Я. М. Чаусского.
- Скальковский, К. А. (1904). *Новая книга. Публицистика. Экономические вопросы. Путевые впечатления*. Санкт-Петербург.
- Список фабрик и заводов Европейской России. (1903). *Министерство финансов*. Санкт-Петербург: Типография В. Киршбаума.
- Список фабрик и заводов России*. (1910 г.). По официальным данным фабричного, податного и горного надзора. Санкт-Петербург.
- Степкин, В. П. (2010). *Карповы: помещики и углепромышленники*. Відновлено з <https://infodona.org.ua/pedia/626>
- Труды VII съезда горнопромышленников Юга России*. (1883). Харьков.
- Труды XXV съезда горнопромышленников юга России*. (1901). Харьков. Т. 2.
- Фабрики и заводы всей России*. (1913). Киев: Тов-во Л. М. Фиш.
- Фабрично-заводская промышленность России*. (1897). Перечень фабрик и заводов, Санкт-Петербург: Тип. Е. А. Ефрона.
- Фабрично-заводские предприятия Российской империи*. (1914). Изд. Д. П. Кандауров. Петроград.
- Фенин, А. И. (1938). *Воспоминания инженера. К истории общественного и хозяйственного развития России (1883–1906 г.г.)*. Прага: Рус. ин-т в Праге.
- Фертнер, О. Р. (1909). *Донецкая каменноугольная промышленность*. Санкт-Петербург.
- Фомин, П. И. (1915). *Горная и горнозаводская промышленность Юга России*. Харьков: Тип. Б. Бенгис. Т. 1.
- Циганенко, Л. Ф. (2010). *Дворянство Півдня України (друга половина XVIII ст. – 1917 р.)*. (Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора істор. наук: 07.00.01 «Історія України»). Переяслав-Хмельницький.

REFERENCES

- Auehrbakh, A. A. (1909). Memories of the beginning of the development of the coal industry in Russia. *Russkaya starina*, 138, 451-472.
- A brief description of the detour of the Yekaterinoslav province by the Yekaterinoslav governor Vladimir Karlovich Shlippe in 1893.* (1893). Ekaterinoslav.
- Along the Catherine's Railway.* (1912). Vol. II. Ekaterinoslav: Typo-Lithography Catherine's Railway.
- Bystrytskyi, N. (1889). *Commemorative book and address-calendar of Yekaterinoslav province for 1889.* Ekaterinoslav: Tip. Gubernskogo pravleniya.
- Coal industry of Russia. (1910). *Statistician. Bureau of the Congress Council miners of the South of Russia.* Kharkov: Typo-lithogr. L. D. Kalugina.
- Collection of statistical information on the Yekaterinoslav province. Bakhmutsky district.* (1886). (vol. 2). Ekaterinoslav: Tip. YA.M. CHauskogo.
- Factories and factories throughout Russia.* (1913). Kyiv: L. M. Fish Company.
- Factory enterprises of the Russian Empire.* (1914). Ed. D. P. Kandaurov. Petrograd.
- Factory industry of Russia.* (1897). List of factories and factories, St. Petersburg: Type. E. A. Efron.
- Fenin, A. I. (1938). *Memories of an Engineer: On the history of social and economic development of Russia (1883–1906).* Praga: Tip. B. Bengis.
- Fomin, P. I. (1915). *Mining and mining industry in the South of Russia.* (Vol. 1). KHarkov: Tip. B. Bengis.
- Furtner, O. R. (1909). *Donetsk coal industry.* Saint Petersburg.
- Kocherhin, I. O. (2016). The noble family of Karpovych in the history of Ekaterinoslav region. *Gilea: scientific bulletin: coll. of science works*, 112, 16-21.
- Krutikov, V. V. (1992). *The bourgeoisie of Ukraine and the economic policy of tsarism in the post-reform period.* Dnipropetrovsk: Vyd-vo DDU.
- List of factories and factories in European Russia.* (1903). Ministerstvo finansov. Sankt-Peterburg: Tipografiya V. Kirshbauma.
- List of factories and factories in Russia.* (1910). According to official factory data, tax and mining supervision. Saint Petersburg.
- Orlov, P. A. (1887). *Index of factories and factories of European Russia and the Kingdom Polish: materials for factory statistics.* (comp. according to official information Dep. trade and manufactures). St. Petersburg: Printing house R. Golike.
- Proceedings of the VII Congress of Miners of the South of Russia.* (1883). Kharkov.
- Proceedings of the XXV Congress of Miners of the South of Russia.* (1901). KHarkov, vol. 2.
- Rebrin, I. A. (1903). *Peasant reform in the Ekaterinoslav province. Ekaterinoslav province. Memorial book and address calendar of 1903.* Ekaterinoslav, 3, 1-312.
- Skalkovsky, K. A. (1904). *New book. Journalism. Economic issues. Travel impressions.* Saint Petersburg.
- State archive of Dnipropetrovsk region.* Dnipro.
- Stepkin, V. P. (2010). *Karpovs: landowners and coal miners.* Retrieved from <https://infodon.org.ua/pedia/626>
- Tsyhanenko, L. F. (2010). *Nobility of Southern Ukraine (second half of the 18th century - 1917).* Pereiaslav-Khmel'nyts'kyj.
- Varzar, V. E. (1912). *List of factories and factories of the Russian Empire.* Sankt-Peterburg: Tip. V. F. Kirshbauma.
- Veresaev, V.V. (1978). *Underground kingdom. Opening the Lands of Fire: Russian Writers From Donbass*, (pp. 71–101). Donetsk: Donbass.
- Zaruba, V. N. (2017). *Genealogy of Ekaterinoslav nobles.* Dnipro: Lira.

Modern Concepts of Completing the Collections of Academic Libraries

UDC: 930.25(479.24)

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724124>**Gardashov Rashad Ahmedkhan**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0001-6512-3771>, qardashov@gmail.com*Baku State University (Baku, Azerbaijan)*

Abstract

In the modern times, libraries, as an institution that fulfills the function of meeting the document and information needs of society, play an important role in the formation of an information society. Since the modern era, which coincides with the age of informationization, coincides with the age of informationization, in the conditions of Azerbaijan's independence, as well as progress in a number of areas, the rise in the cultural, educational and scientific level of our people, has set the task of satisfying the needs of society for science and knowledge, and comprehensively studying the issues of completing library and information resources by researchers, studying the resource base of libraries in a comprehensive manner, and providing higher-level services to readers.

Academic library collection acquisition provides the strategic acquisition and management of resources for support, teaching, and learning. In the context of modern academic libraries, collection development has evolved significantly, adapting to the changing needs of academic communities and technological advances. The following are some of the key contemporary concepts in academic library collection acquisition: Digital libraries: Academic libraries are increasingly focusing on enhanced digital collections, including e-books, online journals, databases, and multimedia content. This has been driven by the ease of access, convenience, and growing reliance on online resources. Open access. The development of open access publishing has provided libraries with more cost-effective and ethical ways to create research content.

The article explains modern concepts of completing collections of academic libraries. The criteria characterizing the quality of the funds of academic libraries, the technology of completing and the requirements given to it are explained in detail from a conceptual point of view. Also, the British model of completing academic libraries is studied on the basis of specific examples. The stages of completing collections of academic libraries and the requirements given to them are analyzed comparatively. Specific proposals are made by summarizing local and international experience.

Keywords: university library, library fund, information resources, completion, library collection

Сучасні концепції комплектування колекцій наукових бібліотек

Гардашов Рашад Ахмедхан*Бакинський державний університет (Баку, Азербайджан)*

Анотація

У сучасний час бібліотеки як інституція, що виконує функцію задоволення документно-інформаційних потреб суспільства, відіграють важливу роль у формуванні інформаційного суспільства. Оскільки сучасна епоха, яка збігається з епохою інформатизації, збігається з епохою інформатизації, в умовах незалежності Азербайджану, а також прогрес у ряді областей, підвищення культурного, освітнього та наукового рівня нашого народу поставили завдання задоволення потреб суспільства в науці та знаннях, всебічного вивчення питань комплектування бібліотечно-інформаційних ресурсів дослідниками, всебічного вивчення ресурсної бази бібліотек, і, таким чином, надання послуг вищого рівня читачам.

Комплектування колекцій академічних бібліотек передбачає стратегічне придбання та управління ресурсами для підтримки досліджень, викладання та навчання. У контексті сучасних академічних бібліотек розвиток колекції значно еволюціонував, адаптуючись до мінливих потреб академічних спільнот і технологічного прогресу. Нижче наведено деякі ключові сучасні концепції поповнення колекцій наукових бібліотек – цифрові бібліотеки та відкритий доступ. Академічні бібліотеки все більше зосереджуються на розширенні цифрових колекцій, включаючи електронні книги, онлайн-журнали, бази даних і мультимедійний вміст. Ця зміна викликана легкістю доступу, зручністю та зростаючою залежністю від онлайн-ресурсів. Розвиток публікацій із відкритим доступом надав бібліотекам економічніші та етичні способи отримання дослідницького контенту.

У статті висвітлено сучасні концепції комплектування фондів наукових бібліотек. Концептуально детально висвітлено критерії, що характеризують якість фондів наукових бібліотек, технологію комплектування та вимоги до неї. Також на конкретних прикладах досліджено британську модель комплектування академічних бібліотек. Порівняльно проаналізовано етапи комплектування фондів наукових бібліотек та вимоги до них. Конкретні пропозиції зроблено шляхом узагальнення вітчизняного та міжнародного досвіду.

Ключові слова: бібліотека університету, бібліотечний фонд, інформаційні ресурси, комплектація, бібліотечний фонд

Стаття надійшла / Article arrived: 10.11.2024

Схвалено до друку / Accepted: 28.12.2024

Introduction.

The activity of university libraries is directly related to the progressive changes taking place in the information provision of science and education system. The globalization of the educational environment, the dynamic changes taking place in education, have led to further modernization in the information provision of education and scientific research. Universities are of exceptional importance in raising the intellectual level of society. The vectorial directions that fall to the libraries of higher education institutions in the information provision of teaching and scientific research should be determined.

The issue that draws attention here is that significant problems arise in terms of the regulation of the work of university libraries, the lack of unified standards and development models, and modern indicators. Nevertheless, within the framework of the implementation of large national projects for the development of science and education, individual university libraries not only demonstrate successful solutions to the problems of the university to which they belong, but sometimes they themselves form their own programs and turn them into locomotives of development.

This presented model includes the experience of modernization of university libraries in the world in terms of modern and future changes. It is to form a model of activity of university libraries in the new conditions and work on a systematic solution of the necessary changes and the main directions of implementation. Considering the exceptional importance of libraries in preserving the Republican Documentary Information Fund, the completion of the library fund, which is considered the most important resource among library resources, should always be kept in the spotlight (Mahammadli, 2024a).

The purpose of the research. The purpose of completing the collections of academic libraries in the modern era is multifaceted, focusing on the evolving needs of academic communities and the dynamic landscape of information access. Here are some key purposes driving modern collection development in academic libraries: Libraries aim to provide users (students, faculty, and researchers) with a wide array of resources that support their research needs, enabling them to access the latest findings, data, and scholarly works across disciplines. A well-curated collection helps foster innovation by making resources available for cutting-edge research, including access to primary sources, rare documents, and diverse viewpoints.

The methods of research. The article uses comparative analysis and synthesis methods, citing a number of scientific works on the completion of modern academic libraries.

The source research of the article. The article uses scientific research works produced by local and foreign authors in this direction, and the ideas and considerations related to the research are analyzed and presented systematically.

Analysis of previous research and publications. It should be noted that a number of fundamental scientific research works have been produced in this direction, both in the local language and in a foreign language. These works describe the electronic catalog system of libraries, its theory, existing problems in this field and ways to solve them (Gardashov, 2024; Mahammadli, 2024a; Huseynova, 2019; Rzayeva, & Khalafova, 2022; Otvstavnova, & Shamatonova, 2018).

Research results.

The completion of library collections is aimed at providing the necessary information to specialists engaged in scientific-pedagogical and educational activities in these fields and participating in the process of collecting information resources. In particular, the completion of collections of academic libraries should not be carried out spontaneously, but on the basis of relevant principles and aspects. In order to create a general picture and complete the collections of academic libraries, it is necessary to consider six main stages that are interconnected. First of all, it should be noted that each of these stages consists of sub-stages and is an integral part of a metasystem as a whole (Kazimi, & Gardashov, 2023).

The first stage is called goals and priority directions. Here the problem of selecting resources from library collections that meet the needs of education and research is raised. It is important that the information resources required in various fields, especially electronic resources, are reflected in these collections.

The second stage is called resource selection. This stage itself consists of four sub-stages. As is known, resources include all the material and technical support necessary for the functioning of libraries. First, books, monographs, textbooks, scientific works, research works are selected from these resources (Gardashov, 2024). Second, periodicals and continuing publications, journals, and especially periodicals that combine the most priority directions of that field with their relevance should be selected. Electronic resources, as is known, in recent years, especially in the 21st century, electronic resources covering all areas of activity do not bypass library collections, here databases, online databases, electronic information, especially full-text databases that have been electronicized from the beginning and later are included. Fourth, texts and documents are called. This includes scientific works, project documents and other publishing materials (Rzayeva, & Khalafova, 2022).

The third stage is called criteria. Criteria imply which criteria should be taken into account during collection. This includes relevance, author's reputation, customer needs, and mainly financial resources. These financial resources are the most important criteria taken into account, especially during acquisition.

The fourth stage is called acquisition methods. As is known, acquisition means completeness, completeness. This includes a systematic approach, subscriptions and presentations, and means of obtaining information. As

can be seen, acquisition sources are carried out in three different directions that differ from each other. Here, selecting library resources according to research topics, maintaining contact with relevant academic advisors, library staff, and specialists in this field is considered one of the most important factors. Using Internet resources to collect the latest scientific information and acquiring using various resources over the Internet is an integral part of this field (Huseynova, 2019).

The fifth stage is called continuous monitoring and updating. As is known, after the completion of work in any field of activity, its continuous development, that is, constant exploitation, should be envisaged. In particular, as we know from the methodological principles of design, there are corresponding stages from the idea concept to constant exploitation. In continuous monitoring and updating, the completion of the collections of academic libraries should be adjusted not only to the development in the scientific and educational fields, but also to the requirements that are known, highlighted, distinguished and regularly updated as a result of research.

Sixth stage: The impact of technology. The place of information communication technologies is irreplaceable, especially in the digital environment and search systems. It is the responsibility of ICT technologies to deliver complete, operational, relevant and quickly information to the consumer along with the full original text, and it should develop along with it. However, in all cases, it is necessary to pay attention to one issue: at this time, library work and the library criterion should always be prioritized. ICT should develop together with technology (Kazimi, & Gardashov, 2023).

The goal of university libraries is to achieve the dynamic activity of information technologies, the correct compilation of printed works in digital form with traditional and electronic content. The formation of library funds, its theoretical and practical significance is analyzed in the context of the library fund. Compilation means complete and unified collection. This generally accepted concept also accelerates the process of updating the library fund in the form of a complete set. In order to eliminate common problems and shortcomings during the compilation process in the libraries of higher education institutions, there are certain requirements for the library fund. Therefore, a structured model of a modern university library accepted by all types of information users should be adopted. First of all, quality criteria characterizing the library fund should be determined. Modern world experience and conducted research require quality criteria characterizing the fund of a modern university library. These quality criteria can be grouped as follows:

Quality criteria characterizing the library collection.

1. The degree of compliance of the information resource with the model of the library fund:

Here, the compliance of the document being compiled with the profile of the higher education institution should be taken into account. This step, which is considered

the first quality criterion, constitutes the first stage of compilation.

2. Relevance of literature: The relevance of the compiled information resources is determined in 2 directions: 1) historical depth; 2) the latest innovation.

When analyzing this paradigm, we encounter the following picture:

- if the selected information resource applies to a fundamental research work on classical literature (mainly historical monographs), then attention should be paid to the greater historical depth of these publications, for example, it is advisable to accept an earlier version of any historical work, because the author of the work may be a person who lived in the same period, in addition to archival documents. This work, written by an eyewitness to real events, may be more accurate and rich in more accurate information.

- when selecting the relevance of literature written on medicine and information technologies, the latest innovations are taken into account, because if the relevance of literature on medicine is determined for 15-20 years, then the relevance of literature on technology is for 5-10 years. These trends should be taken into account when selecting the relevance.

3. Reliability: This quality criterion is mainly manifested in electronic information resources. This quality criterion, which is one of the most important requirements set in the complexification of the library fund, should serve to deliver information to the consumer in a more complete and reliable way.

4. Informativeness: This quality criterion combines the quantitative and qualitative indicators of the information resource during the complexification of the fund. Informativeness also serves the selective distribution of information.

5. Accuracy of information reflected in documents: This refers to the criterion of correct selection of information requests and providing complete, complete and accurate information to the request (Khalafova, & Aliyev, 2022).

The development concept of modern university library resources, the level of development, the characteristics of the educational process, the level of service within the framework of current requirements are determined both by financial resources and the availability of qualified personnel capable of carrying out these tasks. The introduction of a phased education system has led to the formation or expansion of new structures in universities. These include quality and methodological support departments, institutes, research and educational center complexes. Also, laboratories and information technology (IT) parks are among the main drivers that lead to the expansion of the types of activities of universities. Modern university libraries, as service-providing institutions, must prove that the funds allocated to them are spent efficiently to achieve well-formed goals and objectives, and that they offer high-quality services.

In a globalized information environment, the university library must fulfill the function of a reliable information repository. The librarian must be able to be a qualified intermediary between users and information resources in finding information for research and educational activities. In modern conditions, the fund of a modern university library must go through certain stages when compiling its information resources: 1) Selecting information 2) Completing 3) Systematizing 4) University staff and requirements (Khalafova, & Aliyev, 2022).

Libraries also encounter some neglect at a time when the Internet generation has entered. Thus, among the main characteristics of the group using electronic resources, they consider it natural and right not to work with Internet technologies, love blogs and social networks, and are indifferent to textbooks and recommendations. The quantitative and qualitative increase in the number of users of university library resources has also led to an increase in the need for information and its volume. At the same time, new requirements arise regarding the time, forms, location, speed of updating and archiving of information.

Electronic resources of modern higher education libraries help to meet information requests and needs. For a full-fledged existence in the information space, university libraries are required to provide access to their collections by presenting their own electronic publications, electronic catalogs and original databases for use. With the change in the role and place of the university library in the educational space, the approaches to the formation and completion of funds also change. The formation of a thematic-typological reception plan in the library, a strategic document defining the main characteristics of the fund, priority directions of the development of the fund, scientific research topics and directions should be taken as a basis. The process of collection is a process aimed at the relevance of the selection and acquisition of information sources based on the study of user needs. This process facilitates the process of integrating the electronic library with open and trial access sources, provides direct use of databases to which access is provided by subscription terms or license agreements with the right to use the full texts of documents.

The main focus in collection is on the acquisition of electronic sources. It is becoming increasingly difficult to prove the need to purchase printed textbooks, because currently, although there are legally approved norms and requirements for the volume of textbooks and their novelty, there is no control mechanism. (Although some higher education institutions have taken control of this work. For example, at Baku State University, there is an author's obligation to provide a certain number of textbooks and teaching aids printed by authors to the University's scientific library.) In the recent past, the consolidation of the university library was clear and understandable, because the regulatory framework clearly regulated the provision of educational literature

and its novelty. If 10 years ago there was a critical attitude towards the development prospects of libraries in the world, now this trend is a thing of the past. Libraries have become one of the important institutions that create conditions for the creation of information societies. Noting this positive change, world librarianship has changed its position in this regard within the framework of various projects of IFLA.

The role of libraries in modern society has ensured the transition from a mainly monological model to a model in which they are a full participant in the activities of society as a whole. The analysis of the development trends of university libraries shows that it is not possible to speak of a specific distribution at the moment. The main path of this development consists of different models open to university libraries.

The process of completing.

The process of completing the central and regional library funds is the most general requirement for the general selection of document and information funds in the library fund (Mahammadli, 2024 b). The principles govern the ideological essence of the work on completing the library fund, as well as its organizational side, which allows us to correctly determine the ways and methods of solving certain issues related to the completion of the library fund. We can group the principles taken into account in the formation of library funds as follows:

Profile-Coordination principle: The type of library, the general structural structure of document and information systems is taken into account.

Nationality principle: It involves taking into account the nationality profiles of the collections of other libraries.

Selection principle: Systematic implementation of all processes in the reception of literature entering the library.

Planning principle: It is carried out in accordance with the interests of the reader, the profile of the library, and user criteria.

The implementation of the principle of collection in the internal work of the library in stages is of great importance in terms of the comprehensive completion of the library fund. Considering this, we can note that the collection technology consists of 4 stages (Hüseynova, 2019):

Technology of completion.

- 1) Initial selection;
- 2) Document flow analysis;
- 3) Ordering documents;
- 4) Receiving new books.

The above requirements and criteria are widely used and applied directions in the development of academic libraries. The changing demands on libraries have led to the emergence of new concepts and models. One of these concepts is the Future of Academic Libraries, developed by the Association of Public, School and University Libraries of Great Britain in 2017. Here, 10 paradigms for the concept of higher education libraries are proposed:

1. Hybrid library: It means libraries that provide print and digital resources. A paradigm that emerged in the late 1990s is still relevant. This model, which covers the entire fund, is not yet fully characteristic of all library funds. Because not all libraries have yet been able to fully transition from print to electronic versions.

2. Library in the external information environment: Performing functions such as selecting, acquiring and managing external information sources to meet the needs of the university community, and gaining access to the external information environment in a coherent manner.

3. Library as a place: Libraries where people come should be designed not only to obtain information, but also to create joint information. However, world experience shows that this paradigm still needs to be clarified, because since there is no single platform for libraries, this process cannot be fully implemented.

4. Library in the life of the user: Libraries that are trying to modernize their services based on the real workflows of their users. This model takes into account the place and importance of library services in the process of preparing, writing and promoting scientific works of scientists.

5. Library as infrastructure: A library is an infrastructure that combines physical and virtual spaces, information resources, specialists, social networks where scientific and educational activities are carried out, and other global environments. As a clear proof of this, the experience of libraries in the field of creating open scientific information and information management systems can be shown.

6. Computing library: Libraries should be an Artificial Intelligence center that they aim to achieve based on the wishes of their users. Here, a deeper participation of librarians is needed.

7. Library as a service direction: Higher school libraries should build their goals around their services. The library should be transformed into a higher school and form an academic fund within its requirements. However, taking into account the competition, the library and the librarian should be provided.

8. Library in a digital environment: Libraries that create virtual communities of users to ensure information exchange within and between disciplines and establish international activities to protect their rights of use. This model is an effective model that requires thinking and acting at the network level and creates great potential for library professionals.

9. Global library: In connection with the dynamic development of society, it is impossible to imagine the modern era without electronic libraries. The use of electronic libraries puts an end to the dependence of specialists and users on time and space and significantly eliminates theoretical and practical shortcomings. When talking about electronic libraries, one should not forget about the “database”, which has a special place in meeting information needs. It is precisely the “database”

that was created as a result of the significant impact of information and communication technologies applied to library education. In this model, libraries should be able to direct their technical support to the global level in order to solve problems such as digital preservation.

10. Borderless library: In this model, the library operates beyond organizational barriers, attracts experts from other fields for collaboration, and requires openness and flexibility to solve existing problems and pose new ones (Ostavnova, & Shamatonova, 2018).

The relationship between the collection of academic libraries and the British model is particularly evident in the activities of higher education institutions and libraries in the British education system. The collection of academic libraries according to the British model is based on several key principles, which aim to support the teaching and research activities of universities and research institutions (Gasimli, & Mahammadli, 2024b).

1. Selection of resources appropriate to research and teaching needs.

Academic libraries in the British education system are broadly focused on collecting resources for research and teaching purposes. Libraries select books, scientific journals, electronic resources and databases appropriate to their respective fields of specialization. The main features of this process are:

- Research-oriented approach: More scientific sources, monographs, articles and theses are collected to support research and scholarly work. Since research is very important in British universities, libraries mainly focus on collecting resources aimed at this area.

- Scientific journals and periodicals: In the British model, journals and other scientific publications (print and electronic) are one of the most important resources of academic libraries. Through these resources, it is possible to access the latest research and innovations in relevant fields.

2. Integration of electronic resources.

The widespread use of electronic resources in the British education system has modernized the process of library acquisition. The use of the latest technologies allows libraries to collect more digital resources:

- Databases and online journals: For example, subscriptions are purchased to large scientific databases such as JSTOR, ScienceDirect, SpringerLink.

- E-books and online textbooks: Resources are available in digital format for students and researchers.

- Open Manuscripts and Open Access: British universities attach great importance to open resources (open access), thus ensuring a wider dissemination of research in relevant fields (Ostavnova, & Shamatonova, 2018).

3. Effective resource management.

Libraries in British educational institutions are not only satisfied with collecting resources, but also manage them effectively. One of the main principles for the management of academic libraries is cataloging, search

systems and digital archives. This helps users find the information they need quickly and easily (Mahammadli, 2023).

- Cataloguing and database management: Libraries efficiently catalog resources and allow users to search for resources through appropriate tools (e.g., OPAC – Online Public Access Catalog).

- Additional services: Various services are provided to students and researchers, such as reference services, information retrieval training, and even the collection of books for special projects.

4. Responding to student and teacher needs.

In the British model, library resources are not only focused on relevant subject areas, but also on meeting the specific needs of students and teachers. Libraries:

- Select relevant resources to enhance the student experience and develop specific resources for use in the teaching process.

- Resources appropriate to specialties and textbooks: Libraries are supported by textbooks, teaching materials, and additional reading materials for each program and specialty.

5. Training and resource use support.

Libraries also organize training and seminars for students and teachers to use resources more effectively. This creates conditions for a wider and more effective use of resources:

- Information skills training: Students are taught to use academic resources correctly and effectively

- Interactive platforms: Libraries also provide students with the opportunity to access resources through online platforms using modern technologies (Concept of development, 2018).

Conclusions.

All the ideas mentioned demonstrate that there are comprehensive and diverse opportunities. Foreign experience has shown that budget issues are very important in the process of resource acquisition of libraries in British universities. Libraries receive resources with

a certain budget every year, and this budget is divided according to the needs of each area. This also helps to optimize the funds spent on various resources according to the needs of students.

All the proposed directions highlight the various roles that academic libraries can play in the information provision of modern science and education (Gasimli, & Mahammadli, 2024a). Academic libraries combine digital and physical resources using modern technologies to support educational and research activities. This scientific approach helps to create an effective teaching and research environment in higher education institutions. It meets the information needs of users, especially academic staff. The acquisition process is a process aimed at the relevance of selecting and obtaining information sources based on the study of user resources. This process facilitates integration with library resources and forms a control mechanism.

When studying the British model of academic library acquisition, some of the issues arising from this concept can be grouped and the following conclusions can be drawn:

- Organizing a research-oriented approach by selecting resources that are appropriate for research and teaching needs

- Integrating electronic resources in acquisition: using the latest technologies, collecting more resources for libraries

- Organizing efficient management of acquired resources, forming digital archives in academic libraries

- Providing a complete and complete response to user needs: the ability to work with sources of practical importance in relevant fields of specialization

- Organizing effective management for teachers and students during acquisition: information skills training, creating interactive platforms

- Proper use of financial resources in resource acquisition.

REFERENCES

- Concept of development of university libraries.* (2018). Scientific library TGU.
- Gardashov, R. A. (2024). The role of academic libraries in the scientific methodological support of library-information activities. *Academic Journal of History and Thought*, II, 847-857. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd/issue/84083>
- Gardashov, R., & Kazimi, P. (2023). University Libraries as Centers for Scientific Communications (According to the Experience of Higher Educational Institutions of the Republic of Azerbaijan). *Scientific and Theoretical Almanac Grani*, 26(1), 62-65. <https://doi.org/10.15421/172310>
- Gasimli, H., & Mahammadli, D. (2024a). Bibliographic Service as a Main Component in Determining the Flow of Tourism-Related Documents in Library-Information Centers. *Academic Journal of History and Thought*, 11(6), 4718-4726.
- Gasimli, H., & Mahammadli, D. (2024b). The concept of "Information demand" in the field of tourism. *Academic Journal of History and Thought*, 11(6), 4588-4595.
- Huseynova, S. (2019). *Electronic information search systems.* (Textbook). Baku: European publishing house.
- Khalafov, S. A., & Aliyev, A. M. (2022). *Management and development of library funds.* (Teaching materials). Baku: Mutercim.
- Mahammadli, D. H. (2023, May 2). *Materials of the Republican Scientific Conference on the topic "Great Leader Heydar Aliyev and Book Culture of Azerbaijan" dedicated to the 100th anniversary of the birth of the national leader of the Azerbaijani people Heydar Aliyev.* Baku.

- Mahammadli, D. H. (2024a). Functions of Library Sites and Their Classification. *Journal of Academic History and Thought*, 11(6), 4708-4717.
- Mahammadli, D. H. (2024b). Issues of Legal, Scientific, Theoretical, Methodological and Practical Significance as an Important Component of the Informatization of the Library Infrastructure of the Republic (Strategy for the Development of Libraries in the Regions of Azerbaijan). *Academic Journal of History and Thought*, 11(1), 611-619. <https://doi.org/10.46868/atdd.2024.673>.
- Otstavnova, I. V., & Shamatonova, G. L. (2018). Completing funds of the university library: problems and ways of solving. *Nauch. and tech. biblioteck.*, 5, 81-90.
- Rzayeva, Z., & Khalafova, S. (2022). *Storage and search of electronic resources*. (Textbook). Baku: Mütərcim.

Correction of Articulation in Children with General Underdevelopment of Speech by Means of Motor and Game Activities

UDC: 376-053.4-056.264:796.012.6

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724125>**Moga Mykola**Dr.Sc., Prof., <https://orcid.org/0000-0001-6463-9426>, moga2003@ukr.net*Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)*

Abstract

Relevance. A number of domestic studies have been devoted to traditional approaches to the articulation formation of children with speech disorders, but we have made an attempt to systematize the possibilities of motor and game activity in the correction of articulation of children with general speech underdevelopment. Special attention is paid to four conditional blocks of speech development correction of children with general speech underdevelopment: respiratory function, music therapy, voicing and verbalization of movements, game method (theatricalization). All these components, combined together, can significantly improve the child's articulatory activity. There is still no single conceptual approach to solving this problem among specialists. Autonomization is observed in the activities of a speech therapist, psychologist, physical education instructor, music director, and educator, which significantly reduces the effectiveness of the corrective effect.

The purpose of the article is to develop an algorithm for the comprehensive use of the motor sphere capabilities for the correction of children articulation with general speech underdevelopment.

Results. The following methods were used in the study: analysis of literary sources on the issue, systematization of the information received, modeling of the correction algorithm. The information received, combined with many years of practical experience, allowed us to create an algorithm for the use of motor and game capabilities in the context of improving articulation of this children category.

Conclusions. Today, speech therapy does not fully utilize the significant capabilities of motor and game activities to improve the psychospeech development of children with general speech underdevelopment. Among the correctional and developmental components of motor and game activities, the following have demonstrated a sufficient degree of effectiveness: the formation of general and speech breathing on a motor basis (its functionality, specific rhythm); the capabilities of music therapy (tempo, rhythm, tempo-rhythm); voicing and verbalization of movements (including sound imitation, onomatopoeia, voice modulations, acoustic vibrations, speech therapy "beat-boxing"); total game method (theatricalization): plot of correctional activity, its imagery, corresponding role-playing manifestations, emotional coloring of the plot, etc.).

Keywords: correction, articulation, preschoolers, general speech underdevelopment, motor and game activity

Корекція артикуляції у дітей із загальним недорозвитком мовлення засобами рухово-ігрової діяльності

Мога Микола*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)*

Анотація

Актуальність. Традиційним підходам формування артикуляції у дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку присвячена ціла низка вітчизняних досліджень але нами була зроблена спроба систематизації можливостей рухово-ігрової діяльності в корекції артикуляції у дітей із загальним недорозвитком мовлення. Особлива увага приділяється чотирьом умовним блокам корекції мовленнєвого розвитку дітей із загальним недорозвитком мовлення: функції дихання, музикотерапії, озвучуванню та вербалізації рухів, тотальному ігровому методу (театралізації). Всі ці компоненти, об'єднанні разом, в значному ступені можуть поліпшувати артикуляційну діяльність дитини. Досі серед фахівців немає єдиного концептуального підходу до вирішення цієї проблематики. Спостерігається автономізація в діяльності логопеда, психолога, інструктора з фізичної культури, музичного керівника, вихователя, що помітно знижує ефективність корекційного впливу.

Мета статті полягає в розробці алгоритму комплексного використання можливостей моторної сфери для корекції артикуляції у дітей із загальним недорозвитком мовлення.

Результати. В дослідженні використовувались такі методи: аналіз літературних джерел з проблематики, систематизація отриманої інформації, моделювання корекційного алгоритму. Отримана інформація в поєднанні з багаторічним практичним досвідом дозволили створити алгоритм використання рухово-ігрових можливостей в контексті поліпшення артикуляції у зазначеної категорії дітей.

Висновки. Сьогодні в логопедії недостатньо повно використовуються значні можливості рухово-ігрової діяльності для поліпшення психомовленнєвого розвитку дітей із загальним недорозвитком мовлення. Серед корекційно-розвиткових складових рухово-ігрової діяльності достатню ступінь ефективності продемонстрували такі: формування на руховій основі загального та мовленнєвого дихання (його функціональність, специфічний ритм); можливості музикотерапії (темпу, ритму, темпоритму); озвучування та вербалізація рухів (включаючи звукоімітацію, звуконаслідування, голосові модуляції, акустичні вібрації, логопедичний «біт-бокс»); тотальний ігровий метод (театралізацію): сюжетність корекційної діяльності, її образність, відповідні рольові прояви, емоційна забарвленість сюжету тощо).

Ключові слова: корекція, артикуляція, дошкільники, загальний недорозвиток мовлення, рухово-ігрова діяльність

Стаття надійшла / Article arrived: 07.11.2024

Схвалено до друку / Accepted: 30.12.2024

Вступ.

Традиційно в логопедії значна увага фахівців приділяється формуванню та корекції артикуляції у дітей із порушеннями мовлення, зокрема загальним його недорозвитком. Артикуляція (від лат. *artikulo* – «розчліняю») – у фонетиці, це сукупність роботи окремих мовленнєвих органів для створення звуків мови. Традиційним підходам формування артикуляції у дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку присвячена ціла низка вітчизняних досліджень (Бартенєва Л. І., Богуш А. М., Гончаренко А. М., Данілавічюте Е. А., Дарда С. М., Заплатна С. М., Калмикова Л. О., Конопляста С. Ю., Нищева Н. В., Новикова Н. В., Рібцун Ю. В., Тищенко В. В. та ін.). Але їхній аналіз та багаторічні особисті спостереження дають змогу констатувати, що досі для вирішення проблем з артикуляцією недостатньо повно та комплексно використовуються можливості рухово-ігрової діяльності дітей, зокрема із загальним недорозвитком мовлення. Подібна ситуація і обумовила актуальність цієї статті.

Мета дослідження полягає в систематизації рухово-ігрових можливостей для створення алгоритму поліпшення артикуляції у дітей із загальним недорозвитком мовлення.

Результати.

Спеціалістам відомо, що у вимові будь-якого звука в тому чи іншому ступені приймають участь всі активні її органи. Ця процедура включає в себе три основні етапи: перший із них – екскурсія, яка необхідна для підготовки мовленнєвого апарату до функціонування. Другим етапом є витримка, яка необхідна саме для звуковідтворення, контролю правильного положення окремих його органів. Завершальним етапом є рекурсія. Головним органом артикуляції прийнято вважати язик дитини. Він дуже гнучкий і рухливий, а тому може займати в ротовій порожнині будь-яке положення для утворення голосних та приголосних звуків.

Артикуляцією передбачається три послідовні етапи звукоутворення:

1. Побудова програми звуковимови (відноситься до вищого рівня рухового управління).

2. Скорочення м'язів в результаті нейростимуляції (рівень периферичної реалізації моторної програми).

3. Самі *рухи* органів мовлення, що будують голосовий тракт до стану, необхідного для вимовляння слів.

Як бачимо, всі етапи артикуляції в значному ступені пов'язані із *моторною діяльністю* дитини, із загальною м'язово-фасціальною її системою.

Почнемо із дихання. Для ефективного звукоутворення необхідна відповідна значна екскурсія грудної клітини, тобто різниця в її обхваті між показниками під час вдиху і після максимального видиху. Чим більша ця різниця – тим краще функціональні можливості легень і тим якіснішим буде звучання під час мовлення. Тобто, можна зробити

перший висновок про те, що усе у формуванні мовлення починається з вдиху і відповідного видиху. Таким чином функція дихання займає пріоритетне місце в артикуляційній діяльності дитини. Зрозумілим стає, що мовленнєве дихання на пряму залежить від стану загальної дихальної системи. Яким же чином можна за допомогою засобів фізичного виховання (рухово-ігрової діяльності) сформувати ефективну дихальну систему у дитини? На нашу думку, тут може бути два основні підходи:

1. Пасивний (структурний, морфологічний)

– цей розвитково-корекційний напрям має бути присвячений формуванню скелета дитини, її суглобів і м'язово-фасціальної системи для створення повноцінного апарату дихання та біомеханічних умов для його ефективного функціонування. Ведучу роль тут має відігравати педагог (інструктор з фізичного виховання, вихователь) та медичний працівник – масажист. Перш за все, необхідно створити анатомічну основу для повноцінного функціонування дихальної системи: хребетний стовбур і грудну клітину. В цій дуальній анатомо-фізіологічній парі хребетний стовбур має бути стабільним (фіксованим, стріжневим), а грудна клітина, навпаки – рухливою, динамічною. Такий підхід ми знаходимо в дослідженнях П. Оттер із співавторками (Oetter, Richter, & Frick, 2019). На їхню думку «...існує взаємозв'язок між поставою і дихальною системою. Щоб дихальна система розвивалася максимально ефективно, дитина має розвинути стабільність в хребті і сформувати рухливість у грудній клітині. Цей розвиток починається з щелепи та шиї і опускається вниз, знов таки під впливом першочергового патерну SSB (смоктання, ковтання, дихання: доповнено мною – М. Д.) (Moga, & Zuzin, 2024).

Ключові проблеми в терапії – це стабільність хребта і рухливість грудної клітини. Погана стабільність хребта може бути поліпшена за допомогою положень, підтримуючих хребет. Іноді відсутність стійкості хребта призводить до нерухливості грудної клітини в результаті компенсаторної фіксації тулуба. В багатьох випадках для мобілізації грудної клітини необхідні ручні техніки і дихальна гра (Oetter, Richter, & Frick, 2019, р. 36-37). Ми погоджуємось із позицією П. Оттер та її колежанок щодо необхідності корекції стану хребта та грудної клітини. На нашу думку, для цього можна використати такі фізкультурно-ігрові техніки:

1. Лікування положенням.

2. Корекційні фізкультурні етюди (Єфименко, 2019).

3. Гімнастика пробудження (Єфименко, 2019).

4. Горизонтальний пластичний балет (Єфименко, 2020).

Якщо говорити про лікування положенням, то самими простими для корекції стану хребетного

стовпа слід вважати пози в положенні лежачи на спині і на животі. Під дією сили тяжіння і відносно твердої опори хребетний стовбур дитини буде приймати своє більш природне положення, збільшувати свою довжину і стабілізуватися навколо умовної середньої лінії. Починати ці дії слід із пасивних вправ, тобто просто із лежання на горизонтальній щільній опорі. Для підсилення корекційного ефекту під грудний відділ хребетного стовбура можна підкладати різні, спочатку відносно м'які, а потім пружні й щільні, валики. Навіть в такому пасивному положенні лежачи під дією гравітаційної сили тяжіння хребет буде розгинатися, а грудна клітина – відповідно розкриватися. Подібну позу можна приймати також на м'ячі, на валику (фото 1) зокрема – фітболі невеликого діаметра (до 45 см).

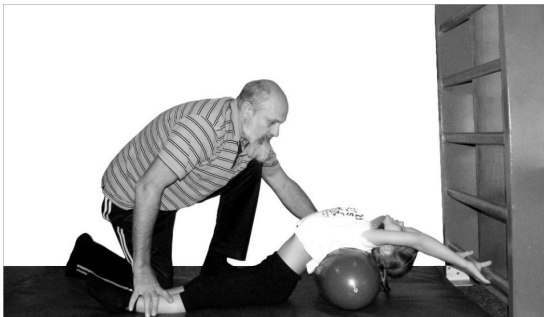

Фото 1. Корекція хребта і грудної клітини

В положенні лежачи на животі на м'ячі можна утримувати руки дитини за кисті та стопи (фото 2).

Фото 2. Корекція хребта і грудної клітини в положенні дитини на животі

2. Активний (функціональний) – на попередній пасивній основі та паралельно з цим має систематично формуватися функціональна складова дихальної системи за допомогою тренінгу самих легень, збільшенню їхнього обсягу та ступеня динамічності при скороченнях м'язів. Відносно другої важливої компоненти дихання, – грудної клітини, – ми погоджуємось із позицією вищенаведеного автора з тим, що функціональний тренінг легень (грудної клітини) немає сенсу проводити в традиційних

нерухомих позах сидячи або стоячи. На нашу думку, весь еволюційний механізм розвитку і формування дихання був напругою пов'язаний із руховою активністю людини, від домінуючого тут і тепер основного рухового режиму. Самими функціональними в цьому контексті слід вважати плавальний, ходьбовий, біговий та стрибковий основні рухові режими (Єфименко, 2019).

Зрозумілим стає, що чим динамічніше основний руховий режим, тим більш функціональним для його енергетичного забезпечення має бути дихання, і навпаки. Пірнання під воду та плавання з обличчям у воді в цьому сенсі можна віднести до засобів із пасивною складовою дихання, бо тренінг цієї функції йде на основі затримки дихання, тобто його фактичної відсутності. Аспект затримки дихання має місце в системі звукоутворення за допомогою артикуляційного апарату, бо при цьому вдих має бути коротким, а видих – відносно довгим, поступовим. Активний аспект дихання краще за все розвивається за допомогою таких основних рухових режимів як біговий та стрибковий. Більшість традиційних дихальних вправ, прийнятих в логопедії, ми вважiamo некоректними, бо майже всі вони виконуються в статичних положеннях тіла в позах сидячи або стоячи, без включення насправді функціональних основних рухових режимів.

В такому випадку формується явне протиріччя між необхідністю набрати в легені якомога більше повітря і активно його видихнути і відсутністю відповідного «замовлення» з боку спокійно розташованого організму дитини, який в цей момент не потребує максимальних обсягів дихального повітря. Тому ми вважаємо, що для тренінгу функціональної компоненти дихання необхідно використовувати такі традиційні фізкультурні режими, як ходьбовий, біговий та стрибковий.

Зрозуміло, що ці рухи важко виконати в умовах логопедичного кабінету, який, зазвичай, має відносно невелику функціональну площину. Частково вирішити цю проблему можна за допомогою використання в кабінеті логопеда компактних тренажерів для стимулювання цих основних рухів: велоергометра, степ-платформи, бігової доріжки (третбан) тощо (Єфименко, & Мога, 2011). Другим варіантом стимулювання дихальної функції є використання фізкультурного зала під час проведення в ньому занять із фізичного виховання. При цьому до корекції дихання будуть підключатися інструктор із фізичної культури або вихователь. Треба пам'ятати, що активне **природне** дихання може створити тільки активний основний рух.

Щодо другого етапу артикуляційної діяльності (витримки), то вона також може чудовим чином реалізовуватися за допомогою засобів фізичного виховання, зокрема рухово-ігрової діяльності. На цьому етапі необхідно навчити дитину правильно

використовувати сформований дихальний потенціал для ефективного звукоутворення. В цьому контексті нами реалізуються такі корекційні напрями як *образна звукоімітація* та *звуковий супровід ігрових рухів*, а також елементи *вокалотерапії* (Азарський, 2005). Щодо образної звукоімітації, ми вважаємо її первинною в цій парі, бо будь-яке імітування завжди пов'язане із історичною пам'яттю дитини, яка спирається на архетипові образи. Практично всі діти можуть зобразити, як м'явчить кішка, гавкає собака, або гарчить тигр. Навить просто відтворення цих характерних звуків активує мозкові атракторні структури, стимулює пам'ять, асоціації, емоції, образи.

Вважаємо доцільним починати саме із звукоімітацій, бо вони мають більш давню, первинну історичну основу. Її слід розглядати, як підвалини для більш сучасних звукоутворень. Коли будуть опрацьовані підвалини, можна переходити до другого умовного етапу, тобто формування дихальної функції за допомогою *більш сучасного звукового супроводу*. Це можуть бути гудок пароплава, свисток паровоза, дирчання автомобільного двигуна, звуки працюючої пральної машинки, пілососа, міксеру тощо. Ці цивілізаційні образи врят чи вже сформували в мозку древню, архетипову основу, тому їх застосування буде генерувати більш сучасні структури головного мозку.

Таким чином, використовуючи дихання для звукоутворення, можливо також стимулювати вищі мозкові структури через задіявання в цей процес відповідних ігрових образів, які зберігаються в архівах древньої й більш сучасної пам'яті людини. Можливо, особливо цінними будуть саме ці зустрічні стимулюючи потоки: один буде рухатися від більш глибинних, «древніх» структур мозку, а інший – йому назустріч, від відносно сучасних мозкових утворень.

Як вже було зазначено, завершальним етапом дихальної складової звукоутворення є *рекурсія*. Нагадаємо, що рекурсія (від recursion – повернення) – це така поведінка функції, яка сама вивизає себе. Такі функції ще називаються рекурсивними, тобто відтворюючою самою себе. На відмінність від традиційного циклу, вони не просто повторюються декілька разів поспіль, а немовби працюють в середині один одного.

В нашому випадку зрозуміло, що після кожного видиху, завжди має бути вдих. Загальновідомо, що рекурсії бувають двох видів: пряма і скісна. В нашому випадку мовленнєвого дихання йдеться про *пряму рекурсію*, тобто, коли функція видиху автоматично породжує необхідність функції вдиху. Зрозумілим стає, що чим інтенсивнішим буде цей мовленнєвий видих, тим скорішим і активнішим буде вдих. Яким же чином можна посилити аспект мовленнєвого видиху і стимулювати відповідний активний вдих?, *активний видих із звуковим супроводом?* На нашу думку, відтворення звуків під час дихання при

виконанні достатньо активних фізичних дій, дозволяє вирішити декілька спеціальних завдань:

1. Додатково стимулювати функцію видиху і на основі механізму рекурсії активувати швидкий і глибокий вдих.

2. Тренувати не тільки магістральні дихальні шляхи, а і задіювати в процес «звукового дихання» більш дрібні акустичні системи.

3. Прикрашати дихальну діяльність емоційною складовою, реалізуючи відповідний звуковий супровід.

Все вищенаведене дає нам змогу рекомендувати додавати під час циклічних функціональних основних рухів (ходьби, бігу, підстрибувань, стрибків, багатоскоків) *додатковий звуковий супровід*. Варіантів подібного супроводу може бути декілька. Наприклад, це може бути *монозвуковий* голосний супровід, утворений на основі використання лише одного звука: «А», «О», «Е» або «У» та інших. Або можна використати *складовий* звуковий супровід: «ТА», «НА», «ДА» та інші. Більш складним слід вважати *полізвуковий* супровід рухів: «ТАТАТАУТУТІТІТІТАТА» і подібних їм.

А тепер зупинимося детальніше на умовному блоці *музикотерапії*. Яким чином можна використати величезні можливості музики для корекції артикуляції у дітей із загальним недорозвитком мовлення. Перш за все, можна використати можливості музики завдавати *темп рухів*. Спочатку можна говорити про темп основних рухів, які використовує дитина в своїй рухово-ігровій діяльності. Наприклад, це може бути ходьба в *повільному* (адажю, ленто та ін.), *середньому* (анданте, модерато) або *швидкому* (анімато, алегро та ін.) темпах. Відповідно заданому темпу ходьби буде викликатися функція дихання, тобто скорочення м'язів грудної клітини та легень. Логічним виглядає варіант, коли педагог (логопед) починає працювати з дитиною із спокійного варіанта темпу. Дихання в цьому випадку також реалізується спокійне. Це – ідеальні умови для початку звукоутворення, яке поступово перейде у реальне словоутворення.

Зрозуміло, що по мірі опанування дітьми звуковими у повільному темпі, можна переходити далі до подібного тренінгу в темпі середньому. В цьому випадку управлінське та функціональне навантаження на артикуляційний апарат дитини помітно збільшується, що збільшує його тренування. Важливо м'яко, поступово переходити від початкового повільного темпу до середнього, щоб не спровокувати у дитини із загальним недорозвитком мовлення негативних симптомів: повільнення звуковими, заїкування тощо. І лише сформувавши відтворення звуків у середньому темпі, можна спробувати відтворити їх в темпі високому. Якщо відтворення звуків у середньому темпі слід вважати обов'язковим етапом корекційної роботи, то робота у високому

темпі може бути вибірковою, за необхідності. Цю тактику має вибрати сама логопедія, враховуючи загальний стан дитини і динаміку її прогресування. Якщо дитина за всіма показниками готова до такого темпового рівня, його використання в логопедичних тренінгах вбачаємо доцільним (Квітка, 2010).

Тепер зупинимось на **ритмі** та його використанні в логопедичній роботі. У порівнянні з «темповізацією» артикуляційних рухів, ритмізацію слід вважати більш складним і досконалим рівнем корекційної роботи, бо ритм віддзеркалює більш високі когнітивні рівні мозкової діяльності дитини (Купчак, 2009; Овчиннікова, 2009).

Якщо використання просто темпу передбачало циклічне повторення рухів, то вже **темпоритмічні** прояви віддзеркалюють більш складний рівень управління та координації артикуляційним апаратом у поєднанні із загальною моторикою. Той або інший ритм помітно ускладнює як загальну рухову діяльність дитини, так і функціонування її артикуляційного апарату. Це потребує більш досконалого рівня управління подібними комплексними рухами, до чого дитина із загальним недорозвитком мовлення ще може бути не готовою. Тому починати артикуляційну роботу з дитиною потрібно із відносно простих ритмів, поступово переходячи до більш складних. Під словом «прости» ми маємо на увазі скоріше **природні ритми організму**, які віддзеркалені у генній програмі дитини як базові, філогенетичні: серцевий ритм, ритм дихання, ритм первинних рухів тощо. Поступово звукові ритми можна ускладнювати, орієнтуючись на можливості конкретної дитини (Грінер, 2011).

Надалі можна варіювати різними темпами і ритмами – тобто **темпоритмами**. Мовленнєве навантаження на дитину буде зростати паралельно із збільшенням темпу звуковимови та ускладненням ритмічного малюнка.

Також необхідно мати на увазі значний емоційний вплив музики на дитину. Під час звучання музики психофізичний стан дитини значно покращується: починають домінувати позитивні емоції, активізується рухова діяльність; дитина починає синхронізувати свої хаотичні рухи із звучанням музики, домінуючим темпом і характерним ритмом. Можливості темпу і ритму чудовим чином об'єднує хореографія, мається на увазі **педагогічна хореографія**. Її можна вважати окремим напрямом лікувальної хореографії. Навчання танцям є тут не головною метою співтворчості з дитиною. Більш важливими вважаються вирішення таких корекційних завдань:

1. Навчити дитину відчувати темп рухів.
2. Ознайомити дитину із різними ритмами рухів.
3. Формувати у дитини вміння поєднувати свої рухи із відповідним темпом.
4. Те ж саме, але навчати дитину повторювати в рухах той або інший ритм.

5. Розвивати у дитини вміння синхронізувати свої довільні рухи із відповідним темпоритмом.

Можна вести мову про побудову на основі рухово-ігрової активності **темпоритмічного базису** дитини (Blomberg, 2015).

В цьому плані перспективними вважаємо розробки доктора Харальда Бломберга навчання **ритмічним рухам** – це програма рухових тренувань, розроблена на основі спонтанних ритмічних рухів, які зазвичай роблять немовлята (Blomberg, 2015). Тут ми знов спостерігаємо найбільш ефективний концептуальний підхід до вирішення конкретної педагогічної (логопедичної) проблеми – орієнтація на закони природи, тобто – природовідповідність! Дослідник заснував свою програму на основі ритмічних вправ, яким він навчився в 1985 році від шведського терапевта Керстін Лінде, яка багато з ними практикувала. Особистий досвід роботи з дітьми з важкими руховими вадами привів його до висновку, що *спонтанні ритмічні рухи дитини мають фундаментальне значення, як для розвитку моторної сфери, так і для удосконалення багатьох інших здібностей, таких як мовлення, емоційні прояви та зорові функції, необхідні для повноцінного дозрівання мозку немовляти.*

Вченим також було доведено, що коли тренування ритмічними рухами використовується з дітьми та дорослими з менш серйозними проблемами, то покращуються такі рухові показники як координація, тонус м'язів та інтеграція примітивних рефлексів. Також в багатьох випадках було помічено прогресування і в таких сферах життєдіяльності пацієнтів, як мовлення, зір, ступінь концентрації уваги, гіперактивність, читання та письмо.

Гіпотеза Бломберга полягає в тому, що *застосування відповідних ритмічних рухів стимулює формування нових зв'язків між різними структурами головного мозку.* Для досягнення необхідного ефекту вчений рекомендував використовувати у тренуваннях із пацієнтами ці ритмічні вправи не менше п'яти днів на тиждень, повторюючи базові з них і доповнюючи новими.

Тренування ритмічними рухами – це метод, здатний допомогти дітям із проблемами моторики, навчання, уваги та аутизму, а також дорослим із різноманітними негараздами психофізичного розвитку. При цьому іноді простежуються достатньо швидкі позитивні зміни, викликані застосуванням ритмічних вправ, але, частіше, ці зміни, зазвичай, не достатньо тривалі. Таким чином, ритмічні впливи слід підтримувати до тих пір, доки різні частини головного мозку не будуть достатньо синхронізовані у своїй діяльності між собою. Практика свідчить, що цей процес зазвичай продовжується не менше трьох-шести місяців.

В абсолютній більшості випадків ці спеціальні ритмічні рухи за допомогою своїх рук виконує

педагог (терапевт), коли дитина знаходиться в положенні лежачи. З початку 90-х років минулого століття проводились дослідження з використання авторського (Єфименка М. М) тренажера «Рухлива дошка». Дитина розміщується на дошці в положенні лежачи на спині або на животі. Після цього педагог за допомогою рухів своїми руками задавав конструкції ті або інші вібрації, впливаючи за їх допомогою на тіло дитини і, зокрема, її мозок. Після достатньо довготривалого використання таких вправ на «Рухливій дошці» ми спостерігали і фіксували позитивні зміни в їхньому психофізичному статусі: гіперактивні діти стали більш спокійними, знизився тонус спастичних м'язів, покращилась якість рухів, функція рівноваги та координація. Дещо нормалізувався психоемоційний стан надмірно збудливих дітей. При цьому слід зазначити, що в той період ми не робили спеціальних досліджень впливу подібних ритмічних рухів на мовлення дітей.

Подібні ритмічно-розгойдувальні рухи ми використовували також на авторському тренажері «Зореліт» (фото 3). Системне використання цієї конструкції також дозволило зафіксувати описані вище позитивні корекційні впливи на психомоторну сферу дітей із порушеннями опорно-рухового апарату та затримкою мовленнєвого розвитку (Єфименко, & Мога, 2011).

Фото 3. Тренажерна конструкція «Зореліт»

У завершенні зупинимося на останньому блоці, що може через конкретні техніки впливати на артикуляційний апарат дитини із загальним

недорозвитком мовлення – йдеться про **блок театралізації (тотального ігрового методу) корекції** психомовленнєвого розвитку дітей. Які можливості цього блоку для поліпшення діяльності артикуляційного апарату дитини? Перш за все слід відзначити **емоційну складову цього напрямку**. Ігровий метод, гра, театралізація корекційної діяльності завжди викликає у дітей із мовленнєвими проблемами стабільний потужний позитивний емоційний вплив (Єфименко, 2019; Коновалова, & Ласточкіна, 2017). І це слід вважати головною складовою успішності в логопедичній корекції. Змінити негативний емоційний фон дитини спочатку на нейтральний, а потім на стабільно позитивний – головна мета використання тотального ігрового методу.

Це та психологічна основа корекційного процесу, на якій логопедичні впливи будуть відбуватися відносно швидко і ефективно. Перш за все, треба завжди вести мову про **сюжетність** логопедичної роботи, тобто про те, щоб спеціальна корекційна робота з дитиною проводилась в руслі якогось загального цікавого ігрового сюжету. Це в значній мірі підвисить емоційний фон та мотивацію дітей до корекційної мовленнєвої діяльності. В свою чергу, наявність сюжету передбачає обов'язкову **образність**. В рухово-ігрових відносинах педагога та дітей останні мають виконувати якісь сюжетні ролі: кошенят, песиків, ведмедиків, жабенят, корівок, різних птахів тощо. Педагог, в свою чергу, також має бути у відповідному образі: феї, королеви, казкарки тощо.

У відповідності до обраних образів діти мають виконувати ті або інші сюжетні **ролі**, тобто їхня рухово-ігрова та мовленнєва діяльність мають стати не загальними, а **специфічно рольовими**. Обраний рольовий стиль в такому разі наповнюється відповідним емоційним обарвленням (Азарський, 2005). Таким чином, до суто механічної артикуляційної роботи додаються когнітивна та емоційна складові, а це має в помітному ступені посилити ефект корекційних впливів.

Додаткові можливості блоку театралізації полягають також у таких напрямках: дозована драматизація рухово-ігрової діяльності, казкотерапія, використання енергетичного потенціалу несвідомого через архетипові образи.

Висновки.

Завершуючи дослідження, сформулюємо відповідні висновки:

1. Сьогодні в логопедії недостатньо повно використовуються значні можливості рухово-ігрової діяльності для поліпшення психомовленнєвого розвитку дітей із загальним недорозвитком мовлення, зокрема – їх артикуляції.

2. Серед корекційно-розвиткових складових рухово-ігрової діяльності достатню ступінь

ефективності продемонстрували такі: формування на руховій основі загального та мовленнєвого дихання (його функціональність, специфічний ритм); можливості музикотерапії (темпу, ритму, темпоритму); озвучування та омовлення рухів (включаючи звукоімітацію, звуконаслідування, голосові модуляції, акустичні вібрації, логопедичний «біт-бокс»); тотальний ігровий метод (театралізацію):

сюжетність корекційної діяльності, її образність, відповідні ролі прояви, емоційна забарвленість сюжету тощо).

Перспективи дослідження рухово-ігрової діяльності в поліпшенні артикуляції дітей із ЗНМ вбачаємо у використанні зазначених вище можливостей цієї діяльності безпосередньо в різних формах фізичного виховання вказаної категорії дітей.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Азарський, І. М. (Ред.). (2005). *Методичний посібник по реабілітації мовнорухових, мімічних і вокальних аналізаторів людини та профільних хворих у період удосконалення та розвитку мови*. Вінниця; Хмельницький : ЦНТЕТ.
- Грінер, В. О. (2011). *Логопедична ритміка для дошкільнят. Допомога для працівників логопедичних установ*. Учпедгіз.
- Ефименко, Н. Н., & Мога, Н. Д. (2011). *Авторские тренажеры в физическом воспитании и двигательной реабилитации детей*. Вінниця: Глобус Пресс.
- Єфименко М. М., & Єфименко Ю. В. (2020). *Парціальна програма з фізкультурно-корекційної роботи в закладах дошкільної освіти за авторською естетико-оздоровчою системою «Горизонтальний пластичний балет (пластик-шоу)»*. Вінниця: Твори.
- Єфименко, М. М. (2019). *Казкова фізкультура: парціальна програма з фізичного виховання дітей раннього та дошкільного віку*. Вінниця: Твори.
- Квітка, Н. О. (2010). Вокалотерапія як засіб корекції мовлення дітей з органічними ураженнями ЦНС. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*, 1, 132-138.
- Коновалова, Л. М., & Ласточкіна, О. В. (2017). Казкотерапія як засіб корекції мовлення дітей дошкільного віку. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*, (с. 28-31).
- Купчак, О. М. (2009). Корекція мовлення у дітей зі складними психофізичними розладами засобами логоритміки. *Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка*, XII, 304-307.
- Овчиннікова, Т. С. (2009). *Музика, ритм і співи в логопедичній роботі: методичний посібник для логопедів, учителів, вихователів і музичних керівників загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів*. Кременчук: Християнська Зоря.
- Blomberg, H. (2015). *The Rhythmic Movement Method: A Revolutionary Approach to Improved Health and Well-Being*. Publisher: Lulu Publishing Services. ISBN: 9781483428789.
- Moга, M., & Zuzin, Y. (2024). Method effectiveness of preschoolers' speech correction using adaptive physical education. *Edehweiss Applied Science and Technology*, 8(6), 2560-2571.
- Oetter, P., Richter, E., & Frick, S. (2019). *M. O. R. E.: Integrating the Mouth with Sensory and Postural*. Massachusetts: Framingham. ISBN-10: 1933940506.

REFERENCES

- Azarskij, I. M. (Ed.) (2005). *Metodichnij posibnik po reabilitaciji movnuruhovih, mimichnih i vokalnih analizatoriv lyudini ta profilnih hvorih u period udoskonalennya ta rozvitku movi*. Vinnicya; Hmelnickij: CNTET.
- Blomberg, H. (2015). *The Rhythmic Movement Method: A Revolutionary Approach to Improved Health and Well-Being*. Publisher: Lulu Publishing Services. ISBN: 9781483428789.
- Efimenko, N. N., & Moga, N. D. (2011). *Avtorskie trenazhery v fizicheskom vospitanii i dvigatelnoj reabilitacii detej*. Vinnica: Globus Press.
- Griner, V. O. (2011). *Logopedichna ritmika dlya doshkilnyat. Dopomoga dlya pracivnikov logopedichnih ustanov*. Uchpedgiz.
- Konovalova, L. M., & Lastochkina, O. V. (2017). Kazkoterapiya yak zasib korekciji movlennya ditej doshkilnogo viku. *Suchasni problemi logopediji ta reabilitaciji*, (p. 28-31).
- Kupchak, O. M. (2009). Korekcija movlenya u ditej zi skladnimi psihofizichnimi rozladami zasobami logoritmiki. *Zb. nauk. prac Kam'yanec-Podil'skogo nac. un-tu im. Ivana Ogiyenko*, XII, 304-307.
- Kvitka, N. O. (2010). Vokaloterapiya yak zasib korekciji movlennya ditej z organichnimi urazhennyami CNS. *Osvita osib z osoblivimi potrebami: shlyahi rozbudovi*, 1, 132-138.
- Moga, M., & Zuzin, Y. (2024). Method effectiveness of preschoolers' speech correction using adaptive physical education. *Edehweiss Applied Science and Technology*, 8(6), 2560-2571.
- Oetter, P., Richter, E., & Frick, S. (2019). *M. O. R. E.: Integrating the Mouth with Sensory and Postural*. Massachusetts: Framingham. ISBN-10: 1933940506.
- Ovchinnikova, T. S. (2009). *Muzika, ritm i spivi v logopedichnij roboti: metodichnij posibnik dlya logopediv, uchiteliv, vihovateliv i muzichnih kerivnikov zagalnoosvitnih i specialnih navchalnih zakladiv*. Kremenchuk: Hristiyanska Zorya.
- Yefimenko, M. M. (2019). *Kazkova fizkultura: parcialna programa z fizichnogo vihovannya ditej rannogo ta doshkilnogo viku*. Vinnicya: Tвори.
- Yefimenko, M. M., & Yefimenko, Yu. V. (2020). *Parcialna programa z fizkulturno-korekcijnoyi roboti v zakladah doshkilnoyi osviti za avtorskoju estetiko-ozdorovchoju sistemoju «Gorizontalnij plastichnij balet (plastik-show)»*. Vinnicya: Tтвори.

Науково-теоретичний альманах "ГРАНІ"

Підписано до друку 30.12.2024 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний. Гарнітура Time New Roman.
Друк цифровий. Ум. друк 18,18. Наклад 100 пр. Зам. № 17/24

Видавництво «ГРАНІ»
49005, м. Дніпро, вул. Гоголя 20-б/32
Свідоцтво про внесення до Держреєстру ДК № 2131 від 23.02.2005
www.grani-print.dp.ua granidp@gmail.com